JEZIK SBORNIKA ZAKONA I NAREDABA ZA BOSNU I HERCEGOVINU OD 1881. DO 1884. I KULTURNO-POLITIČKE PRILIKE NAKON AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE (1878.)

Baković, Matijas

Doctoral thesis / Disertacija

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:412015

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Matijas Baković

JEZIK *SBORNIKA ZAKONA I NAREDABA ZA BOSNU I HERCEGOVINU* OD 1881. DO 1884. I KULTURNO-POLITIČKE PRILIKE NAKON AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE (1878.)

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.



Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Matijas Baković

JEZIK *SBORNIKA ZAKONA I NAREDABA ZA BOSNU I HERCEGOVINU* OD 1881. DO 1884. I KULTURNO-POLITIČKE PRILIKE NAKON AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE (1878.)

DOKTORSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Mario Grčević

Zagreb, 2019.



University of Zagreb

University Department of Croatian Studies

Matijas Baković

THE LANGUAGE OF *THE COLLECTION OF THE LAWS AND REGULATIONS FOR BOSNIA AND HERZEGOVINA* FROM 1881 TO 1884 AS RELATING TO THE CULTURAL AND POLITICAL SITUATION FOLLOWING THE AUSTRO-HUNGARIAN OCCUPATION (1878)

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor: Mario Grčević, Associate professor

Zagreb, 2019

Zahvaljujem

mentoru izv. prof. dr. sc. Mariju Grčeviću na motivaciji, savjetima, strpljenju i potpori tijekom nastajanja ovoga rada

roditeljima Ljubi i Ivanu, koji su uvijek vjerovali u mene i podržavali moje ideje

sestrama Matiji i Mariji i članovima njihovih obitelji na bezuvjetnoj podršci svih ovih godina

obiteljima Šimunović i Šapina, koji su uistinu obitelj, a ne samo susjedi

Sunčani Gulin iz Povjerenstva za reviziju ocjene radne sposobnosti, koja je imala razumijevanja za moja česta izbivanja s posla i preuzimala sve obveze na sebe

obitelji Kovač na inspirativnim razgovorima i savjetima na mojem akademskom putu

svim prijateljima koji mi nikada nisu okrenuli leđa (već će se prepoznati)

Matei jer još uvijek sanja i vjeruje zajedno sa mnom.

Bez svih vas ovo ne bi bilo ostvarivo.

PODATCI O MENTORU

Mario Grčević rođen je 1969. godine u Varaždinu. Srednju školu završio je u Zagrebu 1987., a studij slavistike i germanistike na Sveučilištu u Mannheimu 1995., u zvanju magistra humanističkih znanosti iz područja filologije. Doktorirao je na Sveučilištu u Mannheimu 2005. obranom rada o jeziku i postanku hrvatskoga štokavskoga misala iz XVI. stoljeća (Neofiti 55, Biblioteca Apostolica Vaticana). U Njemačkoj je radio kao učitelj u hrvatskoj dopunskoj nastavi, kao znanstveni pomoćnik i kao lektor za hrvatski jezik na Sveučilištu u Mannheimu. Od 2000. do 2004. bio je zaposlen kao znanstveni suradnik na Slavenskom seminaru Sveučilišta u Mannheimu u sklopu projekta koji je financirala Njemačka istraživačka zajednica (Deutsche Forschungsgemeinschaft). Prije toga bio je kao doktorand stipendistom Studijske zaklade njemačkoga naroda (Die Studienstiftung des deutschen Volkes). Od 2005. do 2006. radio je kao znanstveni novak (asistent i viši asistent) u Zavodu za lingvistička istraživanja HAZU na projektu akademika Stjepana Babića. Od 2006. radi na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, od 2013. u zvanju izvanrednoga profesora. Od 2012. do 2015. bio je pročelnikom Odjela za kroatologiju. Bio je predsjednikom organizacijskoga odbora dviju konferencija Hrvatskih studija: Četvrte kroatološke konferencije „Dubrovnik u hrvatskoj povijesti“ (Dubrovnik, 2015., u suorganizaciji sa Zavodom za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Gradom Dubrovnikom, Sveučilištem u Dubrovniku, Zakladom Bercab Stiftung) i Prvoga znanstvenoga skupa „Hrvatska književnost kršćanskoga nadahnuća“ (Križevci, 2014., u suorganizaciji s „Glasom Koncila“ i Udrugom za promicanje znamenitih Križevčana „Dr. Stjepan Kranjčić“). Od 2005. do 2011. bio je tajnikom Filologije, časopisa Razreda za filološke znanosti HAZU, a član je njegova uredništva od 2010. godine. Član je uredništva časopisa Jezik od 2015. godine. Dobitnik je Nagrade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (1999.). Za člana suradnika Razreda za filološke znanosti HAZU biran je 2010. godine. Objavio je oko 75 stručnih i znanstvenih članaka (na hrvatskom, njemačkom, engleskom i poljskom) i dvije monografije (na njemačkom), od kojih je jedna (disertacija) trajna elektronička publikacija Sveučilišta u Mannheimu. Održao je oko 40 javnih izlaganja i predavanja. Bavi se filologijom starijih hrvatskih tekstova, poviješću hrvatskoga književnoga jezika i poviješću međunarodne slavistike koja bitno osvjetljuje mnoge probleme kroatistike. Pročelnik je Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

SAŽETAK

Nakon što je Austro-Ugarska 1878. godine zauzela Bosnu i Hercegovinu, započela je odmah s njezinim uključivanjem u svoj političko-pravni sustav. Kako bi se BiH što brže i jednostavnije prilagodila novim okolnostima, bilo je potrebno reformirati školstvo, pokrenuti vlastite novine i objaviti, kako postojeće, tako i nove zakone na „narodnom“ jeziku, koji su predstavljali temelj za rad nove bosansko-hercegovačke uprave. Objava zakona ostvarena je izdavanjem službenoga glasnika pod naslovom *Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu,* koji je izlazio ne samo na njemačkom, nego i na „zemaljskom“ jeziku. To je bila praksa u svim pokrajinama i zemljama Austro-Ugarske Monarhije od 1850. godine. Reforma izdavaštva i novinstva pokrenuta je izdavanjem *Bosansko-hercegovačkih novina,* koje su od 1881. izlazile pod imenom *Sarajevski list*.

Disertacija pokazuje da je hrvatski književni jezik u početnim godinama austro-ugarske okupacije imao važniju ulogu nego što su to dosadašnja istraživanja pokazivala i da njegov utjecaj nije nestao s odlaskom generala Filipovića kao što su tvrdili neki prijašnji proučavatelji bosansko-hercegovačke povijesti.

Uvodni dio disertacije posvećen je povijesnomu pregledu društveno-političkih i kulturnih prilika u Bosni i Hercegovini neposredno prije austro-ugarske okupacije 1878. godine i nakon nje. Za razumijevanje teme važno je shvatiti tadašnje različite hrvatsko-srpske poglede i njihova preplitanja oko mjesta, uloge i budućnosti Bosne i Hercegovine. Situaciju su otežavali također različiti austrijsko-mađarski pogledi o ustroju te nove pokrajine. Zatim je prikazana austro-ugarska kulturna politika u početnim godinama okupacije u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na pokretanje *Bosansko-hercegovačkih novina*, koje su u početnoj fazi služile kao službeno glasilo nove vlasti.

U središnjem dijelu disertacije raščlanjuje se jezik početnih godišta *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* u razdoblju od 1881. do 1884. godine. U obzir su uzeti i dostupni primjerci njegova prethodnika, *Bosansko-hercegovačkih novina*. Sve do druge polovice 1883. godine u BiH je u službenim vladinim glasilima pisanima latinicom zadržan i korišten jezik i pravopis kakav je uveden 1878. godine za vrijeme kratke vladavine generala Filipovića. Proučavanje će se stoga vremenski ograničiti na izdanja *Sbornika* od 1881., kada je započelo njegovo paralelno izdavanje na njemačkom i na „zemaljskom“ jeziku, pa do 1884. godine, kada je došlo do pravopisnih i jezičnih promjena u samom *Sborniku*. Istražen je jezik *Sbornika* na pravopisnoj, gramatičkoj i leksičkoj razini.

U završnim su poglavljima donesena zaključna razmatranja, prilozi, izvori i citirana literatura.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Bosansko-hercegovačke novine, hrvatski jezik, zemaljski jezik, Austro-Ugarska

SUMMARY

As the Austro-Hungarian forces took control of Bosnia and Herzegovina in 1878, they immediately began the process of integrating the country into the Austro-Hungarian political and judicial framework. However, to better facilitate the process of integration, important changes needed to be made – implement education reform, launch an official newspaper and publish the laws of the land, both existing and newly adopted, in the national language. The laws, which formed the cornerstone of the new administrative system of Bosnia and Herzegovina, were eventually published in *The Collection of the Laws and Regulations for Bosnia and Herzegovina* in both German, as *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina*, and in the national language (so called *zemaljski jezik* or *Landessprache*) as *Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Herzegovinu*. This was the practice in all provinces and countries of the Austro-Hungarian Empire from 1850. The publishing reform was underway with the first issue of *Bosansko-hercegovačke novine*, which changed its name to *Sarajevski list* in 1881.

The dissertation will show that the Standard Croatian language played a more important role in the early years of the Austro-Hungarian occupation than previous research suggested and that its influence did not diminish with General Filipović's departure, as suggested by some scholars of the history of Bosnia and Herzegovina.

The first part of the dissertation deals with the historical overview of the socio-political and cultural circumstances in Bosnia and Herzegovina immediately prior to the Austro-Hungarian occupation in 1878 and onwards. For the better understanding of the subject matter, it is important to have a grasp of the different and sometimes intertwining views of Croatia and Serbia concerning the position, the role and the future of Bosnia and Herzegovina. The situation was made even more difficult by the likewise different Austro-Hungarian views on how to organise the new province. This is followed by an overview of the Austro-Hungarian cultural policy of the early years of the occupation of Bosnia and

Herzegovina, with a special view to the launch of the newspaper *Bosansko-hercegovačke novine*, which in its early days served as the official gazette of the new administration.

The language of the first few volumes of *The Collection of the Laws and Regulations for Bosnia and Herzegovina*, spanning the years from 1881 to 1884, is analysed in the subsequent section of the dissertation. The available issues of its predecessor, the *Bosansko-hercegovačke novine* are also taken into consideration. Until the second half of 1883, the official government newsletters in the Latin script were written in the language and using spelling introduced in 1878 during the brief rule of general Filipović. The dissertation will therefore concentrate on the issues of *The Collection* published in 1881, when the first edition in German was published alongside the edition in the national language (so called *zemaljski jezik*) and up to 1884 and the changes in the language and spelling of *The Collection* itself. The language of *The Collection* was analysed on the spelling, grammatical and lexical level.

Concluding remarks, contributions, sources and references are given in the final chapters.

Key words: Bosnia and Herzegovina, *The Collection of the Laws and Regulations for Bosnia and Herzegovina, Bosansko-hercegovačke novine*, Croatian language, *zemaljski jezik*, Austro-Hungary

SADRŽAJ

1. UVOD 1
   1.1. Kulturno-političke prilike u Bosni i Hercegovini prije austro-ugarske okupacije 1
2. JEZIČNA SITUACIJA U BIH KRAJEM TURSKE VLADAVINE 4
   2.1. Jezik u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću 4
      2.1.1. Hrvatski jezik u BiH 5
      2.1.2. Srpski jezik u BiH 8
      2.1.3. Jezik bosansko-hercegovačkih muslimana 10
      2.1.4. Morfonološki i fonološki načini pisanja kod pisaca XIX. stoljeća u BiH 11
   2.2. Novine u Bosni i Hercegovini pred kraj turske vladavine 13
      2.2.1. *Bosanski prijatelj* 14
      2.2.2. *Bismilah* 14
      2.2.3. *Bosanski vjestnik* 16
      2.2.4. *Bosna* 16
      2.2.5. *Sarajevski cvjetnik* 17
      2.2.6. *Neretva* 17
      2.2.7. Zaključak 18
3. KULTURNO-POLITIČKE PRILIKE U BIH NAKON AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE 20
   3.1. Tijek i vrijeme neposredno nakon okupacije 20
   3.2. Različite koncepcije o budućnosti BiH 22
      3.2.1. Hrvatski pogledi na BiH 23
      3.2.2. Srpski pogledi na BiH 26
      3.2.3. Austrijski i mađarski pogledi na BiH 29
   3.3. Gledište nove vlasti prema odnosu *vjeroispovijest – narodnost* 32
4. SLUŽBENI JEZIK U BIH NAKON AUSTRO-UGARSKOGA ZAUZEĆA 36
   4.1. Zatečeno stanje i prve naredbe 36
   4.2. Austro-ugarska jezična politika 38
      4.2.1. Jezična povjerenstva 41
   4.3. Novine u prvim godinama austro-ugarske uprave 47
   4.4. Pokretanje *Bosansko-hercegovačkih novina* 48
   4.5. Jezik *Bosansko-hercegovačkih novina* 50
      4.5.1. Slovopis 51
      4.5.2. Pravopis 53

4.5.3. Fonologija i morfologija ... 55
4.5.4. Sintaktička obilježja ... 60
4.5.5. Leksik ... 63
4.5.6. Zaključak ... 64
5. *SBORNIK ZAKONA I NAREDABA ZA BOSNU I HERCEGOVINU* ... 67
5.1. Uvod ... 67
5.1.1. Obilježja zagrebačke i vukovske jezične norme ... 68
5.2. SLOVOPIS I PRAVOPIS ... 71
5.2.1. Slovopis ... 71
5.2.2. Pravopis ... 74
5.2.3. Genitivno *h* ... 76
5.2.4. Intervokalno *j* ... 79
5.2.5. Sastavljeno i rastavljeno pisanje ... 84
5.2.5.1. Složenice ... 84
5.2.5.2. Negacija ... 86
5.2.5.3. Futur I. ... 87
5.2.5.4. Neodređene zamjenice ... 88
5.2.5.5. Brojevi ... 89
5.2.5.6. Prilozi i modalne riječi ... 90
5.2.5.7. Prijedlozi ... 91
5.3. FONOLOGIJA ... 92
5.3.1. Fonem /č/ ... 92
5.3.2. Fonem /ć/ ... 94
5.3.3. Fonemi /ǯ/ i /ǰ/ ... 95
5.3.4. Refleks jata ... 96
5.3.5. Fonem /h/ ... 102
5.3.6. Fonološki uvjetovane alternacije ... 104
5.3.6.1. Jednačenje suglasnika po zvučnosti ... 104
5.3.6.2. Jednačenje po mjestu tvorbe ... 104
5.3.6.3. Ispadanje suglasnika ... 106
5.3.7. Morfološki i tvorbeno uvjetovane alternacije ... 107
5.3.7.1. Sibilarizacija ... 107
5.3.7.2. Jotacija ... 110
5.3.7.3. Šćakavizmi ... 112

5.3.7.4. Alternacije suglasnika ispred *-stvo* ... 113
5.3.7.5. Alternacija *l/o* ... 114
5.3.7.6. Fonetske inačice ... 115
5.4. MORFOLOGIJA ... 116
5.4.6. Imenice ... 116
5.4.6.1. Rod ... 116
5.4.6.2. Broj ... 120
5.4.6.3. Padeži ... 122
5.4.6.3.1. Instrumental jednine imenica *i*-sklonidbe ... 123
5.4.6.3.2. Dativ množine ... 125
5.4.6.3.3. Lokativ množine ... 130
5.4.6.3.4. Instrumental množine ... 134
5.4.7. Zamjenice ... 137
5.4.7.1. Osobne ... 138
5.4.7.2. Posvojne ... 141
5.4.7.3. Pokazne ... 143
5.4.7.4. Odnosne ... 145
5.4.7.5. Neodređene zamjenice ... 147
5.4.8. Pridjevi ... 151
5.4.8.1. Određeni i neodređeni oblici ... 151
5.4.8.2. Komparacija pridjeva ... 152
5.4.9. Brojevi ... 154
5.4.9.1. Sklonidba ... 155
5.4.10. Glagoli ... 160
5.4.10.1. Infinitiv ... 160
5.4.10.2. Prezent ... 161
5.4.10.3. Participi i glagolski prilozi ... 165
5.4.10.4. Nepravilni glagoli ... 168
5.4.10.5. Sufiksi *-ovati, -irati, -isati* ... 168
5.4.10.6. Imperfektivizacija ... 171
5.4.11. Prilozi ... 173
5.4.12. Prijedlozi ... 179
5.4.13. Veznici ... 185
5.5. Sintaktička obilježja ... 187

5.5.1. Red riječi u rečenici ... 189
5.5.2. Rečenično ustrojstvo ... 193
5.5.3. Glagoli u rečenici ... 206
5.5.4. Pasivne rečenice ... 209
5.6. LEKSIK ... 213
5.6.1. Objasnidbeno-sinonimski skupovi riječi ... 213
5.6.2. Abecedni popis ... 214
5.6.3. Usporedba s hrvatskom pravnom terminologijom ... 240
5.7. OSOBNA IMENA ... 275
5.8. ORIJENTALIZMI ... 279
5.8.1. Popis orijentalizama ... 280
6. ZAKLJUČAK ... 315
7. IZVORI I LITERATURA ... 323
8. ŽIVOTOPIS ... 340

1. UVOD

1.1. Kulturno-političke prilike u Bosni i Hercegovini prije austro-ugarske okupacije

Tursku vladavinu Bosnom i Hercegovinom, ali i cijelo Osmansko Carstvo, tijekom XIX. stoljeća obilježavaju pokušaji reforme[1] državne uprave kako bi se modernizirala država, a samim tim ujedno i ojačala središnja vlast. Ipak, ti su pokušaji reorganizacije države nailazili na brojne otpore u Bosni i Hercegovini. Lokalni su se velikaši odupirali svim promjenama koje bi slabile njihov dominantni položaj, što je dovodilo do brojnih sukoba. Uz bune lokalnoga vladajućega sloja, koje je uspio suzbiti tek Omer-paša Latas, izbijali su i ustanci seoskoga stanovništva koje se, pritisnuto sve većom samovoljom velikaša i nametnutim porezima, u nekoliko navrata podizalo na oružje. Najveća takva buna izbila je 1875. godine. Nju su potpomagale i susjedne zemlje, prvenstveno Srbija, iako su odbori za pomaganje ustanka osnivani i u tadašnjoj Hrvatskoj. Upravo je to potpomaganje ustanika iz drugih država jasno pokazivalo stavove tih zemalja prema Bosni i Hercegovini jer se tijekom cijeloga XIX., ali i XX. stoljeća na njezinu području sukobljavaju dvije ideologije, hrvatska i srpska, smatrajući i tumačeći svaka za sebe i svaka iz svojega kuta svoje *povijesno pravo* na područje Bosne i Hercegovine. Godine 1865. došlo je do spajanja Bosne s Hercegovinom u jedno administrativno područje koje se nazivalo *vilajetom*, a na čelu mu je bio *valija* sve do 1878. godine.

Nesređene političke prilike u Bosni i Hercegovini priječile su razvoj i formiranje boljih kulturnih prilika, a najjasniji pokazatelj takva stanja bio je podatak o pismenosti stanovništva koji je krajem turske vladavine iznosio približno 3 %. Za takve porazne rezultate najzaslužnija je činjenica da nisu postojale državne škole, nego se osnovnoškolsko obrazovanje stjecalo unutar tečajeva koje su organizirale vjerske zajednice. Ondje gdje su to dopuštale mogućnosti, ti bi tečajevi prerasli u osnovne škole koje su imale svoj zaseban prostor. Nakon što je Omer-paša Latas slomio otpore pojedinih velikaša, moglo se pristupiti

[1] Razdoblje reformi traje od 1839. do 1876. godine i naziva se *tanzimat* (tur. reorganizacija). Započelo je s *Hatišerifom od Gülhane*, naredbom koju je 3. 11. 1839. proglasio sultan Abdul Medžid I., tj. razdobljem postupnih i opsežnih društvenih reformi nazvanih *Tanzimat-i Hayriye* (Spasonosni novi poredak). Cilj im je bio modernizacija države i društva prema europskim liberalno-građanskim načelima. Njime je zajamčena sigurnost života, časti i privatnoga vlasništva, pravedno i javno sudstvo, jednakost vjera (jednakost muslimana i nemuslimana), obećana je reforma poreza i njegova skupljanja te uvedeno redovito opće novačenje. Važan je i *Hatihumajun* iz 1856. kojim se u pravima izjednačuju kršćani i muslimani u Osmanskom Carstvu.

reformama pa je samim tim bio utrt put otvaranju novih vjerskih škola. Na koncu je austro-ugarska vlast zatekla ukupno 56 pravoslavnih osnovnih škola sa 75 učitelja i 3523 učenika (usp. Papić 1972: 24 i 1976: 171), 54 katoličke škole[2] s 56 učitelja i 2295 učenika (Papić 1972: 30) i jednu židovsku školu. Broj muslimanskih vjerskih škola bio je očekivano najveći i s najviše učenika, a dijelile su se u početku na *mektebe* i *medrese*[3] koje su bile jedine muslimanske vjerske škole sve do druge polovice XIX. stoljeća, kada se osnivaju i druge škole (primjerice *ruždije*) koje su na krilu reformi u Carstvu trebale parirati tadašnjim građanskim školama u ostatku Europe i u njima su trebali učiti pripadnici svih vjeroispovijesti (usp. Papić 1972: 37). Srednjih škola u današnjem obliku nije bilo iako su kod svih vjerskih zajednica postojale škole koje su se nastavljale na osnovnoškolsko obrazovanje i koje su služile za obrazovanje novih, uglavnom vjerskih, ali i učiteljskih kadrova.

Iako su kroz povijest postojale tiskare[4] na bosansko-hercegovačkom prostoru, dolaskom turske vlasti sva je tiskarska djelatnost zamrla i s takvim se stanjem ušlo u XIX. stoljeće. Takva je situacija uvjetovala nabavu školskih udžbenika[5] iz susjednih zemalja pa su se katolici služili udžbenicima tiskanima u Zagrebu, a pravoslavci onima tiskanima u Beogradu. U tim su se zemljama tiskali i časopisi i novine namijenjeni čitateljima u Bosni i Hercegovini (primjerice Ivan Frano Jukić tiska prvi časopis ciljano namijenjen bosanskoj publici, *Bosanski prijatelj*, u Zagrebu 1850. godine). Iako su bosanski franjevci dugi niz godina nastojali dobiti dopuštenje za otvaranje tiskare i tiskanje novina, tek se 1866. godine otvara u Sarajevu *Vilajetska štamparija*[6] u kojoj su se tiskale[7] službene novine pisane turskim jezikom arabicom i narodnim jezikom reformiranom Karadžićevom ćirilicom.

---

[2] Više o hrvatskom školstvu u BiH do 1918. vidjeti u Papić 1982. te Pandžić 1999., 2000. i 2001., o srpskom školstvu vidjeti Papić 1978., o muslimanskom školstvu vidjeti Ćurić 1983. Općenito o razvitku školstva u BiH vidjeti Bogićević 1965. i Papić 1972.

[3] Prema Papiću (1976: 171) bilo je 499 mekteba, 18 medresa i 18 ruždija.

[4] Prva tiskara na području Bosne i Hercegovine osnovana je 1519. godine u Sopotnici kraj Goražda, a njezin je utemeljitelj Božidar Goraždanin, nadstojnik mjesnoga manastira sv. Đorđa. Ta je tiskara radila vrlo kratko, ugasila se već 1523. godine. Starija literatura navodi rad ove tiskare od 1529. godine, npr. Kreševljaković 1923: 91 i Pejanović 1952: 7-9, što se može povezati s pogrješnim kalendarskim računanjem vremena i datiranjem tiskanih knjiga. Lazar Čurčić (2008: 345-347) navodi da je zabuna nastala u XIX. stoljeću i da se nastavila i u XX. U samoj su tiskari tiskane tri knjige (podatci su preuzeti iz zbornika *Goraždanska štamparija 1519 – 1523*): *Služabnik (Liturgija)* 1519., *Psaltir sa časoslovom i posledovanjem* 1521., i *Molitvenik* (*Trebnik*) 1523.

[5] O udžbenicima koji su se za osmanske vladavine rabili u pravoslavnim školama vidjeti Bogićević 1965: 38-43 i Papić 1978: 151-152, u katoličkim školama Bogićević 1965: 84-91 i Papić 1982: 85-91 te u muslimanskim školama Bogićević 1965: 121-123 i Ćurić 1983: 39-42.

[6] Topal-paša Šerif pozvao je iz Zemuna tiskara Ignjata Soprona (Ignaz Karl Soppron (1821–1894)), koji je 1866. godine u Dugom sokaku u Sarajevu otvorio tiskaru zvanu *Sopronova pečatnja*. Ta je tiskara po naredbi paše iste godine postala *Vilajetska štamparija* u kojoj izlaze prve tiskane novine na bosansko-hercegovačkom tlu *Bosanski vjestnik* (1866.), a potom i službeni list *Bosna*. Zanimljivo je da se jezik u prvom broju *Bosanskoga vjestnika* na jednom mjestu naziva hrvatskim (i u zagradi bosanskim), a na drugom mjestu srpsko-bosanskim

Prva tiskara u Hercegovini osnovana je 1872. godine zalaganjem Franje Milićevića[8]. Njezino djelovanje označuje početak kulturno-prosvjetiteljskoga preporoda na hercegovačkom području jer se u njoj tiska poučno-vjerska literatura[9], ali mu turske vlasti nisu dopustile pokretanje novina. Pokušavajući dati jednaku važnost Hercegovini, ali i zbog zakona koji je uvjetovao da svaki vilajet mora imati svoju tiskaru i službeno glasilo, vlast u Mostaru 1876. pokreće službene novine Hercegovačkoga vilajeta, *Neretva*, također paralelno na *domaćem* jeziku ćirilicom i na turskom arabicom, no te novine nisu bile duga vijeka jer je već početkom 1877. ukinut Hercegovački vilajet, a s njim i taj list.

Bez obzira na to što je u službenim novinama prevladavala ćirilica (iako je u prvom broju *Bosanskog vjestnika* najavljeno da će se u tiskari moći tiskati i „kirilicom i latinicom" (Okuka 1991b: 47)), u administraciji je došlo do kompromisa jer su se zakonski propisi objavljivali „istovremeno na d v a pisma i d v a književnojezička koda" (Okuka 1991b: 49), što je značilo da su turske vlasti priznavale i uvažavale postojeće književnojezične tradicije na bosansko-hercegovačkom tlu.

Nepostojanje organiziranoga školstva, osim u okvirima vjerskih zajednica, nepostojanje tiskovina i tiskara koje bi omogućile širenje kulture pismenosti te otpori svakoj modernizaciji, glavno su obilježje kulturno-političkoga stanja u Bosni i Hercegovini tijekom prve polovice XIX. stoljeća. Takvo je stanje doprinijelo tomu da se BiH nikada nije oformila kao nacionalna država jer je upravo širenje tiska i narodnoga jezika bio jedan od preduvjeta tjesnijega povezivanja neke zajednice kroz, kako ga je Anderson definirao, "nacionalni tiskani jezik" (Anderson 1998: 52). Situacija se donekle popravila nakon što se započelo s provedbama sultanovih reformi, ali nije bilo odlučnijega pristupa koji bi utjecao na nepovoljno stanje na terenu, a ni vremena jer su budući događaji iz temelja promijenili odnose u Bosni i Hercegovini.

---

imenom (usp. Papić 1976: 174, Novaković 2011: 29). Solak (2012: 159) navodi da „prijevodni sinonim koji se koristi za riječ **„**bosanski jezik**"** u tekstu na turskom jeziku glasi „Boşnakça" (doslovno „bošnjački")". Različito imenovanje jezika nije iznenađujuće jer će se, vidjet ćemo, slična situacija ponoviti i za vrijeme austro-ugarske vladavine.

[7] Vrijedi spomenuti da su prve rukopisne novine „izrađene" u BiH bile *Bismilah* („U ime Božje") urednika i autora fra Frane Momčinovića iz 1864. godine o čem će biti više riječi u nastavku rada.

[8] Franjo Milićević (1835. – 1903.) jedan je od pokretača hrvatskoga kulturnoga preporoda u Hercegovini. U novopokrenutoj tiskari objavljuje, među ostalim, *Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini uređen, u Mostaru 1873; Tiskom poslanstva katolič. u Hercegovini* zasnovan na „ijekavštini ilirskoga, hrvatskoga tipa" (Raguž 1985: 143) namijenjen hercegovačkim katoličkim školama. Više o samom pravopisu vidjeti u radu Katice Krešić: „*Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini* Franje Milićevića", Kroatologija 4 (2013) 1-2: 56-67.

[9] Uz raznorazne molitvenike i kalendare Milićević 1873. godine objavljuje i *Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini*.

2. JEZIČNA SITUACIJA U BIH KRAJEM TURSKE VLADAVINE

2.1. Jezik u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću

Na početku XIX. stoljeća u Bosni i Hercegovini postojale su tri potpuno različite jezične koncepcije: katolička (hrvatska), zasnovana na bogatoj pisanoj povijesti na narodnom jeziku svojih franjevaca; pravoslavna (srpska), zasnovana na crkvenoslavenskoj[10] tradiciji i jeziku te muslimanska (bošnjačka), zasnovana uglavnom na orijentalnim jezicima i pismima, kao i pokušajima pisanja na narodnom jeziku arabicom (uz bosančicu). Te bi se različite koncepcije pojednostavljeno mogle svrstati na zapadnu, istočnu i orijentalnu, s tim da su jedino zapadna i donekle orijentalna[11] nastojale njegovati narodni jezik u svojim djelima i preko njega se što lakše približiti puku, dok je istočna, pod utjecajem Pravoslavne crkve, dosta dugo nastojala zadržati „okamenjeno" jezično stanje iz prošlih stoljeća. Tomu treba pridodati i potpunu nebrigu turskih vlasti u prvoj polovici XIX. stoljeća o jezičnim pitanjima jer u nedostatku javnih škola, tiska i bilo kakve izdavačke aktivnosti nije ni bilo potrebe da se narodnomu jeziku pridaje neka veća važnost te je prepušten svakoj konfesiji zasebno, a za svu je ostalu komunikaciju služio turski jezik. Situacija se mijenja 60-ih godina, kada se kao posljedica novouvedenih reformi nastoji, uz turski jezik, normirati i književnojezični standard na narodnoj jezičnoj osnovici, a odabir je pao na Karadžićevo reformirano ćirilično pismo i ijekavsku štokavštinu. Tu je glavnu ulogu odigrao zemunski tiskar Ignjat Sopron. Nisu posve jasne okolnosti Sopronova dolaska u BiH i uvođenja upravo Karadžićeve ćirilice koja je, istina, polako preuzimala primat među Srbima, ali je još uvijek bila službeno zabranjena u samoj Srbiji. Koliku je i kakvu ulogu u tim procesima igrala *bečka kancelarija* koja je desetljećima promicala Karadžićevu reformu kako bi Srbe odmaknula od ruskoga utjecaja tek treba podrobnije istražiti, ali bi se moglo prihvatiti tumačenje da „bez znanja i suglasnosti tih krugova turske vlasti u BiH teško da bi mogle organizirati dolazak Soprona i njegove tiskare iz Zemuna" (Grčević 2015: 388). Promatrajući činjenicu da je baš ćirilično[12] pismo dobilo pravo prvenstva u BiH, osim brojnosti pravoslavaca, ne smije se izbaciti iz vida to da je

[10] „Književni jezici Srba uključuju srpsku redakciju crkvenoslavenskog u srednjovjekovnoj srpskoj državi, ruskoslavenski od šesnaestog do osamnaestog stoljeća i slavenosrpski od sredine osamnaestoga pa sve do sredine devetnaestoga stoljeća." (Greenberg 2005: 55)

[11] Uvjetno shvaćeno jer se odnosi na pisanje na narodnom jeziku bosančicom i arabicom, a ne na orijentalnim jezicima.

[12] Latinica je bila većinom nepoznata stanovništvu BiH, osim katolicima, a vjerojatno je u pravu Okuka (2005: 297) kada tvrdi da je turskoj vlasti djelovala i – proaustrijski.

ćirilica bila bliska i dijelu obrazovanih muslimanskih slojeva (franjevci su već bili odustali od bosančice i „prešli“ na latinično pismo) koji su se u svojem dopisivanju služili upravo posebnim oblikom ćirilice zbog čega su, vjerojatno, turske vlasti smatrale da ne će biti većega otpora uvođenju toga pisma.

2.1.1. Hrvatski jezik u BiH

Književni jezik Hrvata u Bosni i Hercegovini temeljio se na franjevačkoj pismenosti i književnosti na narodnom jeziku. To je posebno važno kad se uzme u obzir da su franjevci dugo bili baštinici, nositelji i zaštitnici nekadašnje srednjovjekovne bosanske državne svijesti i da je Franjevačka provincija Bosna Srebrena jedina institucija koja je preživjela osmansku epohu okupacije Bosne (Petrović 2008: 26). Da bi franjevci uopće opstali u takvu okružju i brinuli se o katoličkom življu, pripomogla im je *Ahdnama*[13] Mehmeda II. Osvajača od 28. svibnja 1463. godine, kojom su im zajamčena prava na život i bogoslužje među katoličkim pukom. Iako su često kršene zapovijedi same povelje, ona je ipak imala veliku ulogu za opstanak franjevaca u Bosni i Hercegovini, a posredstvom njih i na održanje katoličkoga stanovništva.

Prva tiskana knjiga na narodnom jeziku s bosansko-hercegovačkoga prostora je *Nauk krstjanski* (1611.) Matije Divkovića, tiskan u Veneciji bosančicom koju je, u nepostojanju takvih slova u Veneciji, sam dao izliti i s pravom ga se može smatrati rodonačelnikom bosanske, ali i hrvatske književnosti u Bosni i Hercegovini. Starija hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini vezana je isključivo uz franjevce koji su pisali na latinskom i narodnom jeziku i koji su polako napuštali bosančicu[14] dajući prednost latinici kao jedinomu pismu[15]. Divkovićev suvremenik Ivan Bandulavić prvi je od franjevačkih bosanskih pisaca prednost

[13] Bosanski su franjevci najprije u Srebrenici 1462. dobili *Ahdnamu*, a tek potom u Fojnici 1463. godine i tim je ispravama bosanskim franjevcima (ne svim katolicima) obećana osobna zaštita i sigurnost njihove imovine. Brojna su današnja tumačenja te isprave, jedni ju smatraju činom podčinjavanja i poniženja bosanskih franjevaca koji su ničice pred sultanom molili milost, a drugi idu toliko daleko da ju stavljaju kao preteču *Povelje o ljudskim pravima* (više o samoj *Ahdnami* i tim stavovima vidjeti u Džaja 2012.).

[14] „Bosančica se iz javnosti sve više povlači i ograničuje na pisanje okružnica, ljetopisa i matica krštenih i t. d. Početkom devetnaestoga stoljeća bosančicom pišu još jedini popovi glagolaši, a prosti puk bosančicom tiskane molitvenike čuva i čita sve do polovice devetnaestoga stoljeća.“ (Jelenić 1915: 496).

[15] „Franjevci su dakle odredili ne samo izbor hrvatskog književnog standarda nego i njegovu pismenu normu“ (Banac 1991: 48). O svjesnom odabiru latinice naspram bosančice kod bosansko-hercegovačkih franjevaca vidjeti Brozović 1973: 45-46.

dao latinici,[16] kojom je pisao i tiskao svoja djela (*Pištole i evanđelja*, Venecija, 1613.). Pranjković (2008: 27) ističe da su franjevci Bosne Srebrene izgradili prepoznatljiv standardnojezični uzus na svim razinama, na koji je u velikoj mjeri utjecala književnost hrvatskoga priobalja (i čakavska i štokavska), ali dijelom i kajkavska književnost (u leksiku), da bi potom takav jezik bosanskih franjevaca u velikoj mjeri utjecao i na procese pri standardizaciji hrvatskoga jezika koncem XIX. stoljeća.

Unatoč plodnoj franjevačkoj djelatnosti, XIX. su stoljeće katolici u BiH dočekali bez organiziranih institucija koje bi dugoročnije promišljale o daljnjim koracima u opismenjavanju stanovništva. Uglavnom se sve svodilo na pojedinačne pokušaje unutar franjevačkoga reda[17], jer za bilo kakav ozbiljniji zamah kulturne djelatnosti turske vlasti nisu imale sluha, a često su lokalni moćnici takve pokušaje smatrali izravnim napadom na njihovu vlast. Ipak, zahvaljujući neumornomu radu i požrtvovnosti tih pojedinaca (slučaj I. F. Jukića koji je završio u zatvoru) polagano se išlo naprijed. Budući da ni u Hrvatskoj u to vrijeme nije bilo riješeno pitanje jedinstvenoga pravopisa, i u BiH je vladala slična situacija koju su pojedini franjevci nastojali premostiti ugledajući se na okolne zemlje i pišući pravila za zapisivanje narodnoga jezika latiničnim pismom[18]. Jedan od prvih koji je shvatio da samo sređeno latinično pismo može dovesti do procvata pismenosti bio je biskup fra Augustin Miletić, koji je 1815. u Splitu objavio prvu hrvatsku bosansku početnicu[19] *Poçetak slovstva, napomena, i kratko istomaçenje stvarii potribitii nauka karstianskoga*[20]. Iako je Miletićeva početnica imala velik utjecaj na školstvo i opću hrvatsku pismenost u Bosni i Hercegovini, javljao se isto tako i velik broj nezadovoljnika njegovim grafijskim rješenjima. To su bili uglavnom mlađi franjevci koji su se školovali na hrvatskim i mađarskim učilištima, a najvažniji su fra Andrija Kujundžić i fra Stipan Marijanović. Kako navodi Pandžić (2001: 53), njima su bila poznata rješenja iz Stullijeva rječnika, ali i ona Šime Starčevića u kojima se slavonski latinični grafijski sustav pokazao kao dotad najjednostavniji i najbolji za hrvatski

[16] Latinicom pišu Ivan Ančić, Lovro Šitović, Marijan Lekušić, Filip Lastrić, Jeronim Filipović, Marko Dobretić i drugi.

[17] Poznati franjevački preporoditelji i kulturni djelatnici iz XIX. stoljeća su: Marijan Šunjić, Martin Nedić, Petar Bakula, Ivan Franjo Jukić, Antun Knežević, Grgo Martić.

[18] Više o pokušajima reforme pravopisa kod franjevaca u BiH i o sukobima među raznim frakcijama koje se u daljnjem tekstu spominju vidjeti Jelenić 1915: 496-503; Okuka 1987b: 85-106.

[19] Drugu početnicu tiska 1836. u Budimu Stipan Marijanović pod naslovom *Bukvar iliti poçetak slovstva iliriçkog, i latinskog jezika za uçionice Derxave Bosanske*, a treću 1848. u Splitu Ivan Franjo Jukić pod naslovom *Početak pismenstva i napomena nauka kerstjanskoga na službu učionica u Bosni* (prema Pandžić 2001: 44).

[20] Ta je knjiga zbog velike raširenosti u puku nazivana *„Malom biskupovačom“* (drugo, skraćeno, izdanje objavljeno je u Metkoviću 1822.), dok je njegova u Rimu tiskana knjiga (1828.) *Istomaçegne stvari potribiti Nauka Karstjanskoga za uvixbagne Dicze i Çegliadi priprostitè u Darxavi Bosanskoj* nazivana *„Velikom biskupovačom“* postala najutjecajnijom hrvatskom knjigom u BiH u XIX. stoljeću.

jezik. Godine 1822. u Splitu je Stipan Marijanović tiskao *Institutiones grammaticae idiomate illyrico* s pravopisnom poslanicom fra Andrije Kujundžića u kojoj se donosi i nova, reformirana grafija. Razlike između dviju grafija nisu bile male i često su unosile nesporazume među učenicima jer se Miletićeva grafija učila u početnoj školi, a u kasnijem obrazovanju učila se Kujundžićeva grafija. Neujednačenosti latiničnih grafijskih rješenja[21] na bosanskom tlu pridonio je i Ambroz Matić svojim djelom *Racsun za pervu i drugu godinu shkulsku* tiskanim u Osijeku 1827. godine u kojem se najviše približava slavonskomu grafijskomu sustavu.

Razlike među grafijskim rješenjima (navedeno prema Pandžić 2001):

Glas	Miletićeva rješenja	Kujundžićeva rješenja	Matićeva rješenja
c	cz	c, cz	c
č	ç	ç	cs
ć	ch, chi, tch	ch	ch, tj
dž	ç	cx	cx
đ	g, gi, di	g, gj, dj, di	gj
lj	gl, gli	lj	lj
nj	gn	nj	nj
š	sc, sh	sh	sh

Nakon iznenadne Miletićeve smrti činilo se da će Kujundžićeva grafija odnijeti potpunu prevlast i postati službenom, osobito nakon tiskanja Marijanovićeva *Bukvara*, no drugi se bosanski franjevac, Ivan Franjo Jukić, tijekom studija u Zagrebu upoznao s idejama ilirskoga pokreta pa je oduševljen Gajevim grafijskim rješenjima nastojao popularizirati taj slovopis. Kako bi proširio nova slovopisna rješenja, u Splitu je 1844. tiskao *Pisme razlike*[22] bosanskoga franjevca Vice Vicića, te je tako počeo prodor Gajevih slovopisnih ideja i u Dalmaciju jer je ta knjiga prva tiskana Gajevim slovopisom. Žestok je bio otpor „kujundžićevaca“ pa i samoga biskupa Barišića[23] prema Jukiću, ali su mladi franjevci (kao

[21] Zanimljivo je da je 1853. fra Marijan Šunjić u djelu *De ratione depingendi […] seu vera ortographia* predložio stvaranje univerzalne grafije koja bi vrijedila za sve svjetske jezike i koja bi se sastojala od najviše 80 slova od čega bi 12 bilo samoglasnika, a ostalo suglasnici koji bi se pojedinim jezicima prilagođavali dijakritičkim znacima (usp. Pranjković 2008: 15; Okuka 1987b: 109-110).

[22] *Pisme razlike na poštenje Božje B. D. Marie i sviu svetih*, pjesme su nastale u Fojnici 1785. godine.

[23] Tzv. *Barišićeva afera* dovela je do podjele među franjevcima i odvajanja Hercegovačkoga vikarijata koji se u svemu suprotstavljao Bosanskomu pa i u jezičnim koncepcijama. Tako se u Hercegovini književnojezično vežu za Dalmaciju i Italiju (oštro nastupaju protiv iliraca), a u Bosni uz Hrvatsku i Slavoniju (podržavaju ilirske koncepcije). Okuka (1987a: 207) tvrdi da su hercegovački franjevci „formirali (su) i jedan od zadnjih bastiona,

ranije u sukobu između Miletića i Kujundžića) stali na njegovu stranu. Konačnu pobjedu Gajevih slovopisnih rješenja označilo je objavljivanje knjige *Početak pismenstva i napomena nauka kerstjanskoga na službu učionica u Bosni*, koja je izišla u Zagrebu 1848. godine. Upravo zahvaljujući mladim franjevcima, ta je knjiga za kratko vrijeme postala jedna od rijetkih hrvatskih početnica u Bosni i Hercegovini, a posljedice uvođenja novoga slovopisa i pravopisa osjećat će se sve do početka XX. stoljeća i nove smjene pravopisnih škola.

2.1.2. Srpski jezik u BiH

Kako navodi Miloš Okuka (1987a[24]: 203 i 1991a: 12), „devetnaesti vijek bosanskohercegovačke Srbe zatekao je u civilizacijskoj tmini“, jer nisu imali ni školstva (osim onoga u bogomoljama) ni vlastite književnosti. Pisani je jezik bio s mnoštvom ruskoslavenskih i srpskoslavenskih elemenata, a razvijao se i oblikovao pod utjecajem pravoslavnih manastira. U svojim su se književnojezičnim izrazima koristili i različitim ćiriličnim pismima[25]: crkvenom ćirilicom (u prepisivačkoj djelatnosti i tiskarstvu), brzopisnom (u poslovnom i svakodnevnom životu) i kriptografskom (tajnom) ćirilicom, koje je na koncu zamijenila Karadžićeva reformirana ćirilica (usp. Okuka 1987a: 204 i 1991a: 12, Petrović 2008: 30). Na narodnom jeziku sa srpskoslavenskim elementima očuvani su zapisi i natpisi, a na srpskoslavenskom prijevodi s grčkoga, životi svetaca i crkveni spisi. Iako se i prije narodni izraz prožimao sa staroslavenskim[26], tek sredinom XIX. stoljeća javili su se novi, mlađi naraštaji kaluđera koji su, pod Karadžićevim utjecajem, odlučnije u jezik uvodili narodne elemente čim se, u izrazu, približavaju bosanskim franjevcima koji su stoljećima baštinili narodni jezik u književnosti. Tako su se Srbi u Bosni i Hercegovini svojim književnim jezikom potpuno približili Hrvatima. Karadžićev odabir istočnohercegovačkoga dijalekta za osnovicu njegova književnoga jezika pokazao se prihvatljivim za bosansko-hercegovačke Srbe jer je vladala opća nepismenost i do tada nisu imali izgrađenu vlastitu

koji se, katkad i tvrdokorno, opirao opštesrpskohrvatskim (1991a: 16, stoji: opštehrvatskosrpskim) standardnojezičkim procesima u drugoj polovini XIX. vijeka“. To se očituje u čuvanju lokalnoga ikavskoga (i ikavsko-jekavskoga) idioma s mnogo dalmatinsko-talijanskih nadogradnji u čemu je posebno ustrajao Franjo Milićević. Više o sukobu biskupa Barišića s Bosnom Srebrenom vidjeti u Jelenić 1915: 22-73.

[24] Članak je, uz sitnije preinake, pretiskan 1991. godine u knjizi *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, a ovdje je označen s 1991a.

[25] O uporabi bosančice kod pravoslavnoga stanovništva u BiH vidjeti rad Nevenke Gošić „Neke činjenice iz istorije ćirilskog pisma u Bosni“, Književni jezik 2/1-2, Sarajevo, 1973., str. 45-50.

[26] Npr. pokušaj Dositeja Obradovića koji je uveo „vrlo narodan tip slavenosrpskoga jezika, ali je, naravno, utjecaj književnoga jezika bio u njegovim djelima i dalje jak“ (Katičić 1986: 118).

književnost. Svećenici su, zbog okolnosti u kojima su djelovali, bili više vezani za puk nego za crkvenoslavensku tradiciju, a i sam odabir dijalekta bio im je blizak i smatran je „vlastitim“ izrazom (prema Okuka 1987: 204-205 i 1991a: 13-14). Prodoru narodnoga jezičnoga izraza pridonosili su i lokalni pjevači (primjerice čuveni guslar Filip Višnjić i „kazivač“ narodnih pjesama Tešan Podrugović), mladi svećenici[27] i trgovci, ali je konačnu pobjedu označio dolazak zemunskoga tiskara i književnika Ignjata Soprona i pokretanje prve tiskare u Bosni i Hercegovini. Sve se to događalo za vrijeme provođenja velikih reformi u Osmanskom Carstvu koje nisu zaobišle ni BiH pa je tako Topal-paša Šerif pozvao[28] iz Zemuna Ignjata Soprona,[29] koji je 1866. godine u Dugom sokaku u Sarajevu otvorio tiskaru zvanu *Sopronova pečatnja*. Ta je tiskara po pašinoj naredbi iste godine postala *Vilajetska štamparija* u kojoj su izlazile prve tiskane novine na bosansko-hercegovačkom tlu, *Bosanski vjestnik* (1866.), a potom i službeni list *Bosna*. Službene novine objavljivane su na turskom jeziku arabicom i na srpskom[30] jeziku reformiranom Karadžićevom ćirilicom koji je u svojem temelju imao istočnohercegovačku štokavsku ijekavštinu. Tim je činom i službeno uvedena Karadžićeva ćirilica u Bosnu i Hercegovinu kao službena, i to dvije godine prije nego se isto dogodilo u Srbiji[31], pa su tako Bosna i Hercegovina i bosansko-hercegovački Srbi odigrali jednu od presudnih uloga u prihvaćanju Karadžićeve reforme srpskoga slovopisa i pravopisa.[32]

[27] Nićifor Dučić prvi je „bosanskohercegovački spisatelj koji je svoje radove štampao Vukovom reformisanom ćirilicom i fonološkim pravopisom, prije nego što su Vukov pravopis i Vukova ćirilica primijenjeni u Bosni osnivanjem štamparije (1866) i izdavanjem novina i školskih udžbenika“ (Okuka 2005: 286). Ipak i kod njega se još krajem XIX. stoljeća pronalaze tragovi starijega tipa ćirilice pa se potpisuje kao Нићифоръ Дучићь, управитель приправне дух. школе (navedeno prema Okuka 1987b: 32)

[28] Još nisu posve jasni razlozi zašto je pozvan baš Sopron da ravna prvom tiskarom na bosansko-hercegovačkom tlu i zašto je baš u BiH prvo primijenjena Karadžićeva reformirana ćirilica koja ni u samoj Srbiji nije bila službeno uvedena, a njom se nije služio ni Sopron u svojim izdanjima prije dolaska u Sarajevo (njegovu ulogu donekle razjašnjava Grčević 2015: 387-388).

[29] Ignaz Karl Soppron (1821.–1894.), po narodnosti Nijemac, rodio se u Novom Sadu gdje je naučio osnove tiskarstva koje nadograđuje u Pešti i Beču. Od 1851. u Zemunu ima svoju tiskaru, a na poziv bosanske pokrajinske vlade u Sarajevu 1866. godine dolazi u BiH i u Sarajevu otvara *Sopronovu pečatnju*. U Sarajevu ostaje malo više od godine dana i pokreće i uređuje *Bosanski vjestnik* da bi se, nakon što je prodao tiskaru Vilajetskoj upravi, vratio u Zemun gdje uređuje *Zemunski glasnik*. Poslije objavljuje i listove na njemačkom jeziku. (usp. Kruševac 1966: 160).

[30] Iako je jezik različito imenovan ovisno od prilike do prilike, smatramo da se ovdje može ostaviti odrednica „srpski“ jer s njim i službeno započinje nova srpska pisana tradicija XIX. stoljeća. Bošnjačke poglede o istom razdoblju izlaže Solak 2012. te u svojoj studiji iz 2014. godine.

[31] U Srbiji je Vukova azbuka bila zabranjena od 1832. godine, a djelomično je ukinuta tek 1859./60. godine jer je zabrana ostala za službena izdanja i udžbenike (prema Ivić 1983: 227).

[32] Treba jasno istaknuti da u spomenutim novinama nije doslovno provedeno Karadžićevo načelo „Piši kao što govoriš“, o čem će poslije biti više riječi.

2.1.3. Jezik bosansko-hercegovačkih muslimana

Ne ulazeći u procese islamizacije koja se događala stoljećima u Bosni i Hercegovini i pretvaranje kršćanske zemlje u većinski muslimansku, važno je istaknuti da islamizirano stanovništvo nije gubilo iz vida svoje slavensko podrijetlo, iako su se školovali na orijentalnim jezicima. Budući da Osmanlije nisu nametali turski jezik domicilnomu stanovništvu, i muslimansko je stanovništvo moglo razvijati svoj književnojezični izraz neovisan o turskom jeziku, čuvajući tako tradiciju svojih predaka.

Jedan od takvih izraza bila je i tzv. *alhamijado*[33] književnost koja ima dugu tradiciju i posebno mjesto u korpusu bosansko-hercegovačkih muslimana. Ipak, potrebno je mnogo opreza pri svrstavanju te književnosti u današnje korpuse jer se i iz naslova pojedinih pjesama može vidjeti da situacija nije bila tako jednostavna da bi se danas sve pripisalo jednomu narodu. Tako i najstariji, do sada pronađeni, tekst muslimanske pisane književnosti na narodnom jeziku jest ljubavna pjesma *Hirvat türkisi* (Hrvatska pjesma) iz 1588./89., koja se pripisuje Mehmedu Erdeljcu. Najpoznatiji tekst te književne vrste je *Duvanjski arzuhal* (tužbalica) Mehmeda-age Pruščanina. Velik je broj anonimnih autora, a poznatiji su (prema Petrović 2008: 32): Mehmed Hevaji Uskufi, Hasan Kaimija, Hadži Jusuf Livnjak, Mula Mustafa Bašeskija, Mehmed-aga Pruščanin, Muhamed Velihodžić Razija, Ahmed-aga Aršinović Zirai, Kadija Hasan, Seid Abdulvehab Ilhamija (Žepčak), Šejh Abdurahman Sirrija, Umihana Čuvidina, Mustafa Firakija, Junuz Remzi Stovro, lbrahim Smajić Seljubac, Jusuf-beg Čengić, Mehmed Dizdarević Rušdi i drugi. Zahvaljujući i alhamijado književnosti muslimani su u XIX. stoljeće ušli s bogatim kulturnim naslijeđem (uz književnost na orijentalnim jezicima: turskom, arapskom i perzijskom), ali budući da je tiskanje tih djela započelo tek u drugoj polovici XIX. stoljeća, kada su pisma ostalih dvaju naroda već preuzela primat, tako je i alhamijado književnost ostala u drugom planu bez obzira na pokušaje normiranja krajem istoga stoljeća. Ipak, ona je muslimanima omogućila da donekle izgrade i sačuvaju svoju samobitnost u odnosu na druge narode, ali i da se vrlo lako uključe u južnoslavenski jezični korpus kojemu su, svojim podrijetlom, većinom i pripadali.

Za proučavanje muslimanske pismenosti značajna su i tzv. *krajiška pisma* pisana na narodnom jeziku uglavnom ćiriličnim pismom, koja su hercegovački i krajiški zapovjednici slali dubrovačkim vlastima, ali i svima onima za koje su smatrali da bi mogli znati čitati takva

[33] španj. ← iz arap. al adžemi, stran; alhamiado (izgovara se aljamiádo) označava tekst pisan prilagođenim arapskim pismom na jeziku koji nije arapski.

slova i jezik (slali su ih uskočkim starješinama, hrvatskim časnicima u službi Venecije i Austrije i sl.). Zajednička poveznica između tih pisama i alhamijado književnosti jest i prožimanje ikavsko-ijekavskih refleksa jata, uporaba šćakavizama i čuvanje fonema *h*, što ih povezuje s tadašnjim hrvatskim književnim jezikom i dokazuje da se u Bosni i Hercegovini pisalo narodnim jezikom mnogo prije pojave Vuka Karadžića i njegove reforme.

Uz ta dva pisana oblika, smatra se da je *jezik usmene književnosti muslimana* u BiH, koji se s vremenom udaljio od pisanih oblika, glavna poveznica u približavanju narodnim izričajima Srba i Hrvata (usp. Petrović 2008: 34).

2.1.4. Morfonološki i fonološki načini pisanja kod pisaca XIX. stoljeća u BiH

Današnje općeprihvaćeno (ne posve opravdano) mišljenje da je hrvatski tradicijski pravopis morfonološki[34], a srpski fonološki počiva prije svega na Karadžićevoj (koja i nije izvorno njegova[35]) devizi *piši kako govoriš*[36] i hrvatskoj suprotnosti *govori za uši, a piši za oči* (Babukić), odnosno *piši onako kako dobri pisci pišu* (Jonke). No kad se pogledaju pisma i jezici tijekom vremena, dobiva se drukčiji ishod jer najčešće nije moguće jednostavno napraviti razdjelnicu koja bi isključivala, odnosno uključivala samo jedno[37].

[34] U radu će se, bez obzira na njegove manjkavosti – radi ukorijenjenosti u novijoj literaturi, ali i dosljednosti – koristiti naziv morfonološki pravopis, iako se u razdoblju koje se opisuje isti taj pravopis uglavnom nazivao korijenskim, dok se fonološki nazivao fonetskim, fonetičkim i sl. O razlikama između naziva vidjeti rad Stjepana Babića „Korijenski i morfonološki pravopis nisu i ne mogu biti istoznačnice“, Jezik, god. 43, br. 2, 1995., str. 41-48. O odnosima *fonološki – morfonološki* i uporabi njihovih naziva vidjeti i Badurina 1995: 60-61.

[35] To se načelo pripisuje njemačkomu filologu Johannu Christophu Adelungu koji ga je formulirao u svojem djelu *Vollständige Anweisung zur Deutschen Orthographie* (1788: 28) gdje stoji: „Schreib wie du sprichst ist das höchste und vornehmste, und wenn man die folgenden nähern Bestimmungen dazu nimmt, auch das einzige Grundgesetz für die Schrift in allen Sprachen.“ Kordić (2010: 161) pogrješno navodi, preuzimajući podatak iz Friesel-Kopecki 1983: 250 i ne pojašnjavajući da je riječ o drugom dijelu objavljenom nakon Adelungove smrti (prvi dio objavljen u godini smrti 1806.), da ta maksima potječe iz 1809. godine i djela *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde* objavljenoga u Berlinu.

[36] Još 1779. godine objavljena je pravopisna knjižica *Kratki navuk za pravopìszanye horvatzko za pòtrebnozt nàrodnih skol* u kojem se nalazi načelo da „Kakſze izgovàrjaju réchi, takſze y piſzati imaju“ (str. 2). Dakle, autor se zalaže za fonološko pisanje iako je samo djelo napisano morfonološkim pravopisom.

[37] Naime, gotovo je pa nemoguće napisati pravopis koji bi bio „samo“ jedno pa su i svi današnji pravopisi kombinacija dvaju načela, morfonološkoga i fonološkoga, s tim da jedno načelo toliko prevladava da pravopis zovemo po njemu, a drugo je samo u službi „korekcije“ toga prvoga načela. Tako je i suvremeni hrvatski pravopis fonološki, ali se morfonološko načelo provodi na granicama dviju riječi ili unutar same riječi (npr. pisanje Hrvatska, a ne Hrvacka).

Posve je jasno da je u srpskom jeziku sve do Karadžićeve[38] reforme ćirilice i pravopisa prevladavalo morfonološko načelo koje je naslijeđeno iz crkvenoslavenske prošlosti[39] i takvo je stanje službeno trajalo sve do 1866. (u BiH), odnosno 1868. godine (u Srbiji).

Kod Hrvata je situacija bila mnogo složenija pa se i kod pojedinih pisaca mogu opaziti kolebanja u pisanju. Ipak, može se reći da do XIX. stoljeća supostoje oba pravopisna načela, uz dominaciju sad jednoga, sad drugoga načina pisanja.[40] Takvu su situaciju presjekli Gaj i njegovi sljedbenici koji, po uzoru na hrvatsku tradiciju, ali i druge slavenske jezike pisane latinicom, normiraju morfonološki pravopis koji će poslije naslijediti i usavršavati jezikoslovci zagrebačke filološke škole, a isti su pravopis i slovopis usvojili i bosanski franjevci.

Muslimani svoju alhamijado književnost pišu arapskim pismom, ali kako je pokazao Asim Peco (1991: 19-26) oni su „u potpunosti poštovali načelo koje će zastupati i Vuk Karadžić: "Piši kao što govoriš", odnosno: piši kao što narod govori, jer oni drugačije nisu ni znali da pišu na maternjem jeziku“.

Pecinu misao „jer oni drugačije nisu ni znali da pišu na maternjem jeziku“ možemo primijeniti na veliku većinu tadašnjih pismenih ljudi jer, iako obrazovani za svoje doba i, što je osobito važno, obrazovani u tuđim jezicima, oni jednostavno nisu dovoljno promišljali o narodnom jeziku, nego su spontano pisali onako kako se i govori. Tek kad su se stvorili preduvjeti za veću uporabu narodnoga jezika u tisku i administraciji, javila se i potreba za normiranjem pisanoga jezika, a samim tim i potreba za dubljim promišljanjem o svim jezičnim aspektima. Tako se je i dogodilo da su u Hrvatskoj nove, mlade snage usvojile jedan sustav za književni jezik koji je pokušao objediniti najbolje iz svih triju hrvatskih narječja[41], a

[38] Treba napomenuti da je i sam Karadžić pisao *d* ispred *s* i *š*, a takvo je načelo u srpskoj pravopisnoj tradiciji napustio Belić 20-ih godina XX. stoljeća predlažući uvijek pisanje *t* pa se piše *otseći*, *otšetati* umjesto Karadžićeva *odseći*, *odšetati* (usp. Badurina 1995: 64). Okuka (1987c: 293) pojašnjava: „Geslo ''piši kao što govoriš'' neprimjenljivo je u doslovnom smislu. Spoznavši to, Vuk je krenuo v l a s t i t i m putem: fonološki princip stavlja u temelj srpskom pravopisu, ali usvaja i neka rješenja morfonološkog načina pisanja. Tačnije rečeno: fonološki princip l o c i r a s a m o unutar riječi (odnosno na morfemskoj granici), pa i tu vrši odstupanja u korist morfonološkog pisanja.“ Evo i potvrda iz Karadžićevih rječnika: *gradski* (Srj 1818: 106; 1852: 97), *ljudstvo* (Srj 1818: 379; 1852: 339), *ljudski* (Srj 1852: 339), *odsjeći* (Srj 1818: 499), *odseći* i *odsjeći* (Srj 1852: 448), *odšetati* (Srj 1818: 500; 1852: 450).

[39] Kordić (2010: 161) naglašava „da je etimološki pravopis u tradiciji pravoslavne crkve. Kad je Vuk Karadžić pokušao prekinuti tu tradiciju i preći na fonetski pravopis, došlo je do velikog sukoba između njega i pravoslavne crkve. Na stranu pravoslavne crkve stali su i brojni srpski filolozi…“ Još ranije svu žestinu „čuvara srpske pisane riječi“ osjetio je Sava Mrkalj koji je pokušao reformirati srpsku ćirilicu u svom djelu *Salo debeloga jera libo azbukoprotres* (Budim, 1810.). Više o Savi Mrkalju i njegovoj reformi vidjeti u Okuka 2010.

[40] Usp. Brozović 1985: 8, Brozović 1995/96: 28, Babić 1992/93: 66, Badurina 2012: 81-84.

[41] Usp. Tafra 2012: 202-217, osobito 206, gdje se dokazuje da ilirska koncepcija tronarječnosti počiva na izboru (novo)štokavštine koja se nadopunjuje ostalim dvama narječjima.

nalazeći uporište u bogatoj dubrovačkoj književnosti pisanoj štokavštinom. Paradoks je da je reforma latinice koju je Gaj proveo u Hrvatskoj olakšala kasnije uvođenje fonološkoga pravopisa čija bi uporaba svakako bila složenija da je ostao stariji tip slovopisa[42] (usp. Katičić 1986: 138-157, osobito 147). Da su postupili drukčije i izabrali fonološki način pisanja umjesto morfonološkoga, isto tako ne bi pogriješili jer je za svaki od tih odabira bilo mnogo primjera u hrvatskoj pisanoj prošlosti. To što su isto ili slično načelo primijenili i Srbi i Bošnjaci nema nikakvu ulogu.

2.2. Novine u Bosni i Hercegovini pred kraj turske vladavine

Već je prije spomenuto da u Bosni i Hercegovini dugo vremena nije postojala tiskara pa su se pismeniji ljudi utjecali u druge krajeve kako bi tiskali svoja djela. Situaciju su u više navrata nastojali preokrenuti franjevci, no bez uspjeha. Tako je Ivan Franjo Jukić 1844. godine poslao svojega rođaka u Zagreb na učenje tiskarskoga posla, kako bi naučeno mogao primijeniti u Bosni. Iako je i 1847. poslao još jednoga sljedbenika na naučavanje u Zagreb, od svega nije bilo ništa jer je i dalje trajala zabrana tiskarstva u Carstvu. Nakon svega uputio je memorandum sultanu u kojem je tražio osnivanje tiskare, ali je i ta njegova molba ostala neuslišena. Ipak, ni takav razvoj događaja nije ga obeshrabrio pa je u Zagrebu 1850. tiskao prve novine namijenjene bosansko-hercegovačkomu prostoru i ljudima pod simboličnim nazivom *Bosanski prijatelj*. Nakon njegova pokušaja nastupa kulturno zatišje jer turske vlasti i dalje nisu dopuštale osnivanje tiskare. Situaciju je pokušao promijeniti Frano Momčinović svojim rukopisnim novinama *Bismilah* (1864.), ali bi se tek nakon otvaranja *Vilajetske štamparije* u Sarajevu 1866. godine moglo govoriti o razvoju novinstva i novinarstva u Bosni i Hercegovini. U kratkom pregledu donosimo osnovne informacije o novinama koje su izlazile za osmanlijske vladavine Bosnom i Hercegovinom.

[42] Slovopis može biti fonemski i nefonemski: u fonemskom svako slovo predstavlja isti fonem (npr. slovo *š* za fonem */š/* ili slovo *ć* za fonem */ć/*), a u nefonemskom slovopisu dijelovi dvoslova imaju i druge funkcije izvan samoga dvoslova (npr. dvoslov *sh* za fonem */š/* ili dvoslov *ch* za fonem */ć/*). (prema Badurina 2012: 65).

2.2.1. *Bosanski prijatelj*

Bosanski prijatelj najstariji je bosansko-hercegovački časopis za književnost i kulturu, a tiskao ga je 1850. godine Ivan Franjo Jukić[43] u Zagrebu (predgovor je napisan 12. svibnja 1850. u Varcaru[44]), zahvaljujući Ljudevitu Gaju, pod naslovom *Bosanski prijatelj: časopis saderžavajući potriebite, koristne i zabavne stvari*. Časopis je tiskan latinicom i morfonološkim pravopisom. Sama ideja o pokretanju takva lista javila se već 1840. godine kad je Jukić predlagao franjevcima osnivanje književnoga društva koje bi, uz prosvjetiteljski rad u narodu, izdavalo svoj časopis, no događaji u Turskoj i BiH (pa i unutar franjevačkoga reda[45]) priječili su sve te pokušaje. Iako se Jukić nadao, pa stoga i najavio, da će *Bosanski prijatelj* izlaziti više puta godišnje to se ipak nije dogodilo. Prvi je svezak posvećen biskupu Strossmayeru, a drugi, tiskan 1851., posvećen je Omer-paši Latasu, čovjeku koji ga je nešto kasnije protjerao iz Bosne i odveo u carigradski zatvor. Jukić je pripremio i treći svezak, ali je objavljen posmrtno 1861. u izdanju Matice ilirske i pod uredništvom Janka Jurkovića. Četvrti i zadnji svezak uredio je i objavio fra Antun Knežević 1870. godine u Sisku, premda su pripreme za objavljivanje trajale više godina (usp. Pejanović 1961: 13, Kruševac 1978: 20).

Iako *Bosanski prijatelj* nije tiskan u Bosni i Hercegovini, on je cjelokupnim svojim sadržajem u cijelosti uronjen u nju te je predstavljao pokušaj stvaranja neke vrste enciklopedije *potriebite, koristne i zabavne stvari* iz bosansko-hercegovačke povijesti, što je naznačeno i samim podnaslovom.

2.2.2. *Bismilah*

U vrijeme osmanske vladavine u BiH franjevci su, osim *Bosanskoga prijatelja*, izdavali još tri periodične publikacije.

[43] Ivan Franjo Jukić (Banja Luka, 8. srpnja 1818. – Beč, 20. svibnja 1857.) bio je bosanski franjevac, prosvjetitelj, pjesnik, publicist, putopisac, jezikoslovac, hrvatski preporoditelj, književnik, kulturni, znanstveni i politički djelatnik. Godine 1847. zauzimao se za otvaranje tiskare na bosansko-hercegovačkom tlu, a isti je zahtjev ponovio i 1850. godine u svojem memorandumu *Želje i molbe kristjanah u Bosni i Hercegovini, koje ponizno prikazuju njegovom veličanstvu sretnovladajućem sultanu Abdul-Medžidu*. Od svoga prvoga boravka u Zagrebu vatreni je pristaša ilirskih ideja, a sam se smatrao Bošnjakom u smislu pripadnosti Bosni i bosanskomu individuumu, neovisnomu o drugima. Jukićevo bošnjaštvo (ali npr. i drugoga bosanskoga franjevca Antuna Kneževića) može se objasniti tim da proces formiranja nacija u modernom smislu nije još bio dovršen ni u Hrvatskoj, a kamoli u Bosni i Hercegovini koja je zbog franjevačkoga čuvanja tradicije i uspomene na nekadašnju samostalnu bosansku državu smatrana zasebnim područjem s posebnim bosanskim narodom.

[44] Danas Mrkonjić Grad.

[45] Sam je Jukić iste godine poslan u Dubrovnik jer je s još nekoliko svojih istomišljenika poticao narod na pobunu. Iako se ubrzo vratio u Fojnicu, ideja o osnivanju društva nikada nije provedena u djelo.

Hrvatskim jezikom, latinicom i morfonološkim pravopisom pisane su i prve rukopisne novine „izrađene“ i razdijeljene u Bosni i Hercegovini. Bile su to *Bismilah* („U ime Božje“), urednika i autora fra Frane Momčinovića iz 1864. godine. *Bismilah* su, za razliku od *Bosanskoga prijatelja* koji je bio enciklopedijskoga karaktera, zamišljene i izvedene kao satirično-polemični list i dijeljene su, zbog svoga sadržaja, samo provjerenomu krugu prijatelja. Tako *Bismilah* ostaje zapisan kao prvi rukopisni, ali i prvi satirično-polemični list u BiH (Šagolj 2011: 167). Dugo se nije znalo za sudbinu toga rukopisnoga lista i svi su se osvrti odnosili na bilješku fra Danijela Bana iz 1937. godine koji je opisao jedan broj Bismilaha napominjući da se nalazi u Arhivu kreševskoga samostana, ali ne precizirajući gdje točno. Tek su fra Jozo Krešo i Smiljko Šagolj uspjeli 2009. godine pronaći dva broja tih najstarijih rukopisnih novina u BiH.

Momčinović je prvi broj prvoga „tečaja“ *Bismilaha* objavio kao list „na ogled“ i označio ga danom i datumom: subota, 3. rujna 1864., a kao mjesto izdavanja lista naveo je „Rovinje nad Novim-Šeherom“ (Šagolj 2011: 171). U humorističnom duhu naveo je i adresu uredništva „nad oborenim ćošetom“ i „na četveronogom stolu medju pećim i pendžerom“, dok se sâm urednik potpisivao imenima Pritucalo Smetenović, Pritucalo Elbetenović, Nadko Prijanović. Rječnik *Bismilaha* vrvi neobičnim oblicima, prepun je orijentalizama i novokovanica, a sadržajno se ne tiče samo bosanskih tema, nego pretresa i druge europske događaje, sve naravno u satiričnom stilu (Džambo 2014). Danas se preostali sačuvani primjerci toga rukopisnoga blaga čuvaju u Arhivu samostana u Kreševu.

Redovnička bosanska mladež u Đakovu, po nagovoru fra Antuna Kneževića, izdala je 1870. *Bošnjak oliti koledar za Bosnu za 1871.*, tiskan u Osijeku. Bilo je u planu da izlazi svake godine, ali se, zbog teških okolnosti i Kneževićeve spriječenosti da i sam sudjeluje, pojavio još samo za godinu 1875.

Bosanski bogoslovi u Đakovu povremeno su izdavali rukopisnom latinicom od 1873. do 1876. satirički đački list *Sršljen*[46] koji je poslije izlazio pod nazivom *Obad.* Na žalost, nije sačuvan (ili nije poznato da je sačuvan) ni jedan broj pa o njima saznajemo samo iz zabilješki koje ih spominju (Šagolj 2011: 177).

[46] Izdavali su ga za unutrašnju uporabu pitomci bogoslovnoga sjemeništa u Đakovu, rodom iz Bosne i Hercegovine. Izlazio je 1873. – 1876. Pored šale i satire donosio je i pripovijetke, pjesme, poslovice i razne događaje (nav. prema Pejanović 1961: 16).

2.2.3. *Bosanski vjestnik*

Nakon otvaranja tiskare u Sarajevu započela je i službena povijest tiskarstva u Bosni i Hercegovini. Prvi list koji izlazi pod uredništvom Ignjata Soprona i glavnoga suradnika Miloša Mandića bio je *Bosanski vjestnik* (1866.) koji je tiskan Karadžićevim srpskim jezikom i ćirilicom[47]. O jeziku novina sam je Sopron izjavio: „Kad sam izneo program o izdavanju ‚Bosanskog vjestnika' i kad je tu bilo navedeno, da će list izlaziti na srpskom jeziku i srpskim pismom, brisali su mi reč ‚srpski' i zamenili je ‚bosanskim'."[48] List je izlazio jednom tjedno, prvo četvrtkom, a poslije subotom sve do ožujka 1867. kada prestaje izlaziti (usp. Pejanović 1961: 14, Kruševac 1978: 30). Uz političke članke i vijesti iz europskih zemalja, list je objavljivao i pokrajinske vijesti i zanimljivosti, a bavio se i prosvjetnim pitanjima i književnošću. Iako je imao trogodišnji ugovor, Sopron je već nakon prve godine napustio Sarajevo i vratio se u Zemun, gdje je nastavio s nakladničkim radom pa tako još zagonetnijim ostaju razlozi njegova dolaska u Sarajevo.

2.2.4. *Bosna*

Službene novine Bosanskoga vilajeta pokrenute također 1866. godine u Sarajevu zvale su se jednostavno *Bosna* i tiskane su na *narodnom*[49] i turskom jeziku, na dvjema unutarnjim stranicama bio je turski tekst arabicom, a na dvjema vanjskim *narodni* ćirilicom. Tiskanje novina bilo je prvotno prolongirano jer Sopron nije u svojoj tiskari imao sva arapska slova pa se moralo čekati nova, naručena iz Carigrada. List je izlazio jednom tjedno i prenosio je vijesti političko-informativnoga karaktera. Iako je u početku kao izdavač naveden Sopron, ubrzo je Vilajetska vlast preuzela na sebe potpuno vlasništvo i kontrolu nad listom. Prvi su urednici bili Mustafa Refet Imamović i Mehmed Šakir Kurtćehajić, a urednik srpskoga dijela teksta bio je Miloš Mandić. Prvi broj izišao je 16. svibnja 1866. godine, a posljednji 18. srpnja

[47] Zanimljivo je da se jezik u prvom broju *Bosanskoga vjestnika* na jednom mjestu naziva hrvatskim (i u zagradi, nadopisano od uredništva, bosanski), a na drugom mjestu srpsko-bosanskim imenom (prema Papić 1976: 174 i Novaković 2011: 29). To svjedoči da su turske vlasti, ovisno kojoj je vjerskoj i nacionalnoj skupini namijenjen tekst, pazile na poštivanje narodnosnih kriterija (iako su, što se vidi iz uredničke intervencije, nastojale te nazive izjednačiti s bosanskim imenom) što će posebno doći do izražaja u administrativnim tekstovima tijekom turskoga razdoblja.

[48] Navedeno prema Kruševac 1978: 33.

[49] Kako navodi Solak (2012: 158-160), u samim je novinama jezik imenovan bosanskim imenom (u turskom dijelu teksta „bošnjačkim"). Možda su turske vlasti i takvom nominacijom radile kompromis između dvaju većinskih naroda u BiH. Prihvatile su Karadžićevu reformiranu ćirilicu i pravopis, ali su jezik zvale bosanskim (bošnjačkim) kako i dolikuje pokrajini u kojoj list izlazi.

1878. godine (ukupno 636 brojeva). O samom sadržaju *Bosne* najbolje se izrazio upravo Sopron koji kaže: „O sadržaju tih novina nejma se šta reći. Zvanične novine, kao praviteljstveni organi, imaju manje-više svuda jednaki zadatak i bivaju tome shodno uređivane.“ (Kruševac 1978: 46). Iako su postojale i tri redovite rubrike (*Vilajetske vijesti*, *Unutrašnje vijesti* i *Inostrane vijesti*) i niz manjih (*Telegrami*, *Objave*), posve je jasno da su te službene novine svojom širinom i obuhvatom tema uvelike zaostajale za dotadašnjim *Bosanskim vjestnikom*.

2.2.5. *Sarajevski cvjetnik*

Sarajevski cvjetnik izlazio je od 1868. godine i popunjava prazninu koja je nastala prestankom izlaženja *Bosanskoga vjestnika*, a može se smatrati projektom jednoga čovjeka, osnivača, urednika i glavnoga suradnika – Mehmeda Šakira Kurtćehajića. I taj je list tiskan dvojezično[50] i dvopismeno kao i *Bosna*. Kako navodi Solak (2012: 161-162) „*Sarajevski cvjetnik* bio je poznat po polemikama sa nizom srpskih i hrvatskih „nacionalističkih“ novina iz susjednih zemalja, kao što su: *Zastava*, *Vidovdan*, *Svetovid*, *Jedinstvo*, *Novi list*, *Narodne novine* i sl. Glavni razlozi reakcije *Sarajevskog cvjetnika* jesu novinski napadi na Osmansko Carstvo i njegove činovnike, pisanje o položaju kršćana u Bosanskom vilajetu i svojatanje Bosne i Hercegovine“. Pretpostavlja se da je upravo ta polemičnost[51] i naglašena bosanska provenijencija pridonijela tomu da je list imao više od 2000 pretplatnika (od toga više od 1000 u Carigradu).

2.2.6. *Neretva*

Neretva su bile službene novine Hercegovačkoga vilajeta i izlazile su tijekom 1876. godine, točnije prvi broj 19. 2. 1876. (2. 3. 1876.), a zadnji 16. 12. 1876. s ukupno 38 brojeva[52]. Urednici lista bili su Mehmed Hulusi i Josef Alkalaj, a jezična je koncepcija bila jednaka onoj u drugim vilajetskim novinama, dakle dvojezična i dvopismena. *Neretva* je uređivana po ugledu na drugi službeni list *Bosnu*, a imala je i tri istoimene rubrike kao i ona.

[50] Ovisno o autorima koji su proučavali ovu problematiku i jezik se imenuje prema njihovim uvjerenjima, usporediti Pejanović (1961: 15), Kruševac (1978: 53), Tanasić (2005: 347) i Solak (2012: 161).
[51] *Sarajevski cvjetnik* bio je u jednom trenutku zabranjen u Srbiji, a srpska je vlada zbog napisa u listu uputila službeni protest turskoj vladi u Carigradu (prema Kruševac 1978: 52).
[52] Kruševac (1978: 65) smatra da je ipak izišlo nekoliko brojeva više, odnosno ukupno 40 ili 41 broj.

Tiskana je u, za tu svrhu oformljenoj, Hercegovačkoj vilajetskoj tiskari u Mostaru. Kratko vrijeme izlaženja poklapa se s ukidanjem Hercegovačkoga vilajeta (1875. – 1877.), što je presudilo i samim novinama, a sva je oprema iz tiskare vraćena natrag u Sarajevo (Kruševac 1978: 65).

2.2.7. Zaključak

Iz kratkoga pregleda[53] mogu se uočiti osnovne crte kojima se kretao službeni jezični izraz u Bosni i Hercegovini krajem osmanlijske vladavine nad tim područjem. Jasno je da su vlasti poznavale i priznavale stvarno stanje na terenu i supostojanje dvaju posebnih jezičnih sustava, bez obzira što su prednost davali ćiriličnomu pismu.

Ne računajući novine i časopise koje su tiskali (ili rukom pisali) bosanski franjevci, u BiH je „ozvaničena" Karadžićeva reformirana ćirilica, ali, iako fonološki pravopis sve više dobiva pravo prvenstva, primjena nije dosljedna i još uvijek se mogu pronaći riječi pisane morfonološki, kao primjerice: *predplata, podpomažu, gostba, bolestnik, predci, podkrijepi, ustmeno, dohodcima*, *otcu* (sve *Bosanski vjestnik*); *podpis, napredka, odpočet, predhodile, mastnih, vlastnik, otca, bolestnik* (sve *Sarajevski cvjetnik*)[54] itd. Tako i Ljiljana Nogo, oponirajući Gorjani Ostojić i Mitru Papiću i njihovim tvrdnjama o uvođenju „Vukova pravopisa", kategorički navodi: „Čak i površno gledanje na ova tri časopisa (misli se na *Bosanski vjestnik*, *Bosnu* i *Sarajevski cvjetnik* – napomena M. B.) ne daje nam takvu sliku. Pri letimičnom pregledu novina, jer novine jesu štampane Vukovom reformisanom ćirilicom, može se učiniti da je usvojena i Vukova ortografska reforma. Ali ova dva plana ne treba miješati, dvije različite stvari su grafija i ortografija. Ako je dosljedno usvojena Vukova reformisana ćirilica, nije dosljedno usvojeno i Vukovo pravilo »Piši kao što govoriš«, znači nije dosljedno usvojen Vukov fonološki pravopis" (Nogo 1981: 162).

Nadalje, velik je broj dvostrukih oblika, kao npr. *vijek* i *stoljeće*, *biblioteka* i *knjižnica*, *osnov* i *temelj*, *susjed* i *komšija*, *tajnik* i *sekretar*, *grah* i *pasulj*; a mogu se susresti i riječi poput *sveučilište*, *krasopis* ili *poljodjelstvo*,[55] koje su također odraz jezičnih zbivanja na bosansko-hercegovačkom području i zato ne iznenađuje što su se u administrativnim

[53] Jezik svih novina podrobnije je obrađen u: *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Institut za jezik, knjiga VIII, voditeljica projekta Herta Kuna, Karadža-Garić Mevlida (odg. urednik), Sarajevo, 1981. Vidjeti i radove Kuna 1979: 5-16, Ista 1991: 39-46., Neweklowsky 2007: 605-614.
[54] Svi su primjeri preuzeti iz Šator 2004: 50.
[55] Primjeri preuzeti iz Šator 2004: 56.

tekstovima, kako je to formulirao Okuka, zakonski propisi objavljivali „istovremeno na dva pisma i dva književnojezička koda“ (Okuka 1991b: 49).

Druga je značajka pokušaj dosljedne provedbe uporabe ijekavizama u tekstovima, uz ekavizme (češće) i ikavizme (rjeđe) te velik broj orijentalizama i internacionalizama u jeziku (prema Šator 2004: 57). Također je neosporan utjecaj koji je dolazio iz drugih dvaju velikih središta, Zagreba i Beograda, a koji je osobito došao do izražaja za prvih godina austro-ugarske vladavine kad je trebalo prevesti i stvoriti brojne strane riječi. Tad se osobito pokazao utjecaj Bogoslava Šuleka i njegovih terminoloških rječnika.

3. KULTURNO-POLITIČKE PRILIKE U BIH NAKON AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE

3.1. Tijek i vrijeme neposredno nakon okupacije

Uzroci koji su doveli do austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine imali su svoju dublju pozadinu, koja se očitovala kroz tzv. „istočnu krizu".[56] Sve slabija turska središnja vlast nije mogla održati red i mir te vjersku toleranciju u svojem carstvu, a najgora je situacija bila na Balkanu gdje su svako malo započinjali novi ustanci protiv Turaka. Berlinskim kongresom[57] (13. 6. – 13. 7. 1878.) konačno se krenulo u rješavanje turskoga problema pa je u sklopu toga, člankom XXV.[58], Austro-Ugarska od europskih sila dobila mandat da „okupira i upravlja pokrajinama Bosnom i Hercegovinom" (*BiH od najstarijih vremena*, 1998: 209). Takvom je odlukom Austro-Ugarska napokon mogla krenuti u ostvarivanje svojega plana širenja na Balkan, čime bi stekla stratešku prednost u odnosu na Rusiju. Iako su austo-ugarske vlasti očekivale da će ih domaće stanovništvo dočekati kao oslobodi telje (tim više što je Visoka Porta dala zeleno svjetlo za zaposjedanje BiH), to se nije dogodilo jer su muslimani i na samu najavu mogućnosti da ih Porta „proda" već 5. lipnja 1878. u Sarajevu ustanovili Narodni odbor za oružani otpor austro-ugarskim trupama. Narodni odbor je 27. srpnja 1878. zbacio tursku vlast u Sarajevu i ustanovio svoju Narodnu vladu (Imamović 1976: 15). Unatoč tomu što je general Josip Filipović objavio *Proglas* stanovništvu Bosne i Hercegovine u kojem je obećao da će se poštivati sva stara prava i običaji, muslimani su pružali oružani otpor koji je trajao od 29. srpnja do 20. listopada 1878.

[56] Taj se pojam ovdje odnosi prvenstveno na krizu u BiH (1875. – 1878.) kao dio širega Istočnoga pitanja koje Pavličević (2007: 15-16) definira u četiri najvažnije značajke: „1. *oslobađanje područja* koja su okupirali Osmanlije, 2. njihovo *vraćanje preko Bospora i Dardanela u Aziju*, 3. borba za preuzimanje *utjecaja u oslabljenoj Osmanskoj Carevini*, i, 4. *podjela oslobođenih područja* među velesilama i dotad okupiranim narodima i državama. Dakle, Istočno je pitanje u cjelini višestoljetni proces sukobljavanja Istoka i Zapada, Prednje Azije i Europe, kršćanstva i islama, dviju kultura i civilizacija u kojima do potkraj 16. st. premoć ima azijska, a otad europska strana."

[57] U Berlinu se 13. lipnja 1878. sastalo sedam velesila: Engleska, Rusija, Turska, Austro-Ugarska, Njemačka, Francuska i Italija i ondje su, među ostalim, donesene odluke koje su označile novi državotvorni poredak na Balkanu.

[58] Člankom XXV. Berlinskoga ugovora određeno je da Austro-Ugarska zaposjedne BiH i da preuzme upravu u njoj, a detalji o upravi su dogovoreni s Turskom na Carigradskoj konvenciji 21. travnja 1879. BiH je tako ušla u sastav Austro-Ugarske monarhije iako je pravno ostala pod sultanovim suverenitetom sve do aneksije 1908. godine. Bosna i Hercegovina je u okviru Austro-Ugarske imala poseban državno-pravni položaj kojega su, pored članka XXV. Berlinskoga ugovora, određivali i Carigradska konvencija i Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom (22. 2. 1880.).

godine. Manjim se dijelom muslimanskomu otporu pridružio dio turskih vojnika i pravoslavno stanovništvo u strahu od novoga okupatora. Muslimanski otpor u Sarajevu skršen je 19. kolovoza, a zauzećem Foče 5. listopada 1878. i Velike Kladuše 20. listopada 1878. godine ubrzo su završile vojne akcije pa se moglo pristupiti provođenju austro-ugarskih zamisli o budućnosti BiH unutar Monarhije.

Austro-ugarskim zauzećem Bosna i Hercegovina ulazi činjenično u sastav Austro-Ugarske Monarhije, iako *de iure* ostaje pod sultanovom vlašću sve do aneksije 1908. godine. Iako je general Filipović uspješno predvodio vojno zauzimanje, već krajem 1878. godine povučen je iz Bosne i Hercegovine[59]. Na teret mu se stavljalo brutalno postupanje prema muslimanskomu stanovništvu koje je pružalo vojni otpor, a izgleda da je posebno smetao njegov prohrvatski smjer[60] koji je nailazio, kako na otpor domaćega muslimanskoga i pravoslavnoga stanovništva, tako i na otpor mađarskih krugova u Monarhiji, koji su u njemu vidjeli preveliku opasnost za svoje interese[61]. Carskom odredbom od 29. listopada 1878. utemeljena je Zemaljska vlada[62] u Sarajevu, koja je po naputcima Zajedničkoga ministarstva financija upravljala Bosnom i Hercegovinom. Budući da su u Bosni i Hercegovini bile nužne korjenite reforme koje su iziskivale ne samo velika novčana sredstva nego i vrijeme, Austro-Ugarska je u početku uprave tim pokrajinama zadržala zatečenu osmansku administrativnu organizaciju u BiH, pravni poredak, porezni sustav, kao i postojeće stanje agrarnih odnosa

[59] S Filipovićem se u Hrvatsku vraćaju i druge istaknute osobe koje su po okupaciji bile poslane u BiH: Vladimir Mažuranić (sin hrvatskoga bana Ivana Mažuranića), Napoleon Špun Strižić (zet I. Mažuranića), Andrija Marković i dr. Vlast u BiH preuzima general Wilhelm von Württemberg, koji je pod Filipovićevim zapovjedništvom sudjelovao u zauzimanju BiH. Od kraja veljače 1879. guverner i stvarni vladar BiH postaje zajednički (austro-ugarski) ministar financija. Do travnja 1880. tu je funkciju automatizmom preuzeo Leopold Friedrich von Hofmann, a njegovim odlaskom i dolaskom Józsefa Szlávyja na čelo zajedničkoga Ministarstva financija politikom Austro-Ugarske u BiH počinju dominirati Mađari.

[60] Ministarstvo vanjskih poslova u Beču tražilo je od Filipovića plan budućega ustrojstva BiH i on je (s Vladimirom Mažuranićem) napravio projekt preustroja uprave po uzoru na Hrvatsku, a u skladu s adresom Hrvatskoga sabora. Budući da je odbio prepraviti plan kako su od njega zahtijevali iz Beča, maknut je iz BiH. (usp. Kreševljaković 1969: 18, Goluža 1999: 238)

[61] Grčević iz predgovora knjige o BiH etnografa i pisca Adolfa Strausza iščitava mađarske razloge zašto se Bosna i Hercegovina ne smije vezati čvršće uz Hrvatsku: „Rimokatolici [u BiH] drže se Hrvata, kojih su duhovno vodstvo uvijek voljni prihvatiti, no oni ispuštaju iz vida da Austro-Ugarska bez ugrožavanja svoje vlastite državne ravnoteže ne može dopustiti da u njezinu susjedstvu nastane država [BiH] kojom bi upravljao pridruženi član krune sv. Stjepana [Hrvatska]. U samoj Bosni tomu na putu stajao bi velik i opasan neprijateljski element grko-orijentalnih Bošnjaka.“ Grčević (2015: 392)

[62] Položaj BiH unutar Monarhije reguliran je zakonom o njezinu uključenju u austro-ugarsko carinsko područje od 20. prosinca 1879. godine. Zakonom o upravi Bosne i Hercegovine od 22. veljače 1880. utvrđeno je da obje polovice Monarhije zajednički upravljaju zaposjednutim teritorijem. Vrhovnu vlast imalo je Zajedničko ministarstvo financija (od 26. 2. 1879.) preko kojega je Zemaljska vlada (osnovana 29. 10. 1878.) podnosila zahtjeve caru na sankciju. Na čelu Zemaljske vlade stajao je zemaljski poglavar u čijoj je ličnosti bila objedinjena vrhovna i civilna i vojna vlast i koji, osim Zajedničkomu ministarstvu financija, nijednomu drugomu organu u samoj BiH nije odgovarao. Više o državnopravnom položaju BiH unutar Monarhije vidjeti Imamović 1976, osobito 12-68.

(*BiH od najranijih vremena*… 1998: 230). Svi su ti postupci značili da nova vlast, kako bi pridobila naklonost lokalnoga stanovništva, ne namjerava oštrim rezovima mijenjati zatečeno stanje, ali i da planira u određenom vremenskom razdoblju posve uklopiti BiH u sastav (anektirati) i sustav (financijski) Monarhije.

3.2. Različite koncepcije o budućnosti BiH

Još i prije austro-ugarskoga zauzimanja BiH javile su se u susjednim zemljama, Srbiji i Hrvatskoj, težnje za prisvajanjem bosansko-hercegovačkoga teritorija, a osobito su došle do izražaja u drugoj polovici XIX. stoljeća[63]. Takve njihove nakane još su više podgrijavane slabošću središnje turske vlasti, koja je u BiH jedva održavala mir, te nezadovoljstvom lokalnoga stanovništva koje je sve više i odlučnije tražilo svoja prava. Ključni element za ovladavanje cjelokupnim bosansko-hercegovačkim područjem i jednoj i drugoj zainteresiranoj strani bilo je pridobivanje muslimanskoga stanovništva koje su u svojim projekcijama vidjeli kao odnarođene Srbe, odnosno Hrvate. I nova je vlast, nakon okupacije, imala slične zamisli, ali s tom iznimkom što je namjeravajući muslimane vezati uz većinsku religiju Monarhije – katoličanstvo, ujedno nastojala zatomiti hrvatski nacionalni identitet u BiH. U pravoslavnom elementu vidjela je trajnu opasnost, kako za BiH, tako i za cjelokupnu državu (Grijak 2008: 81). To nevezivanje katoličkoga stanovništva s hrvatskim nacionalnim osjećajem ponajprije je plod mađarske politike koja se s pravom plašila mogućih posljedica koje bi iz toga proizišle za mađarski utjecaj u dvojnoj Monarhiji. Ipak, sve su te politike imale malo odjeka među stanovništvom jer kao da su svi zanemarili (ili ga jednostavno nisu bili svjesni!) stoljetni turski i, prije svega, islamski utjecaj koji je opstao u svijesti bosansko-hercegovačkih muslimana kao važna razdjelnica među okružujućim kršćanskim stanovništvom i koji je, nakon turskoga povlačenja iz BiH, postao čimbenik opstojnosti i čuvar zasebnosti.

[63] Ograničavamo se na razdoblje neposredno prije i poslije okupacije BiH, a više o samom sukobu u kasnijem razdoblju vidjeti Gross 1968. O hrvatsko-srpskom „novinarskom ratu" 1875. – 1878. oko pripadnosti BiH vidjeti Pavličević 2007: 425-446.

3.2.1. Hrvatski pogledi na BiH

Ustanak[64] koji je započeo u Hercegovini 1875. godine, a zatim se proširio na Bosnu,[65] pokazao je da onemoćala turska vlast nema snage ni mogućnosti držati pod kontrolom te pokrajine i da o ishodu toga ustanka ovisi i sudbina cijeloga Osmanskoga Carstva. Iako je Hrvatska neslužbeno pomagala ustanike i primala izbjeglice, Hrvatski sabor nije smio službeno istupati i zauzeti stav o sukobu koji se rasplamsavao na hrvatskim granicama. Stoga je u Zagrebu 1877. sazvana pučka skupština koja je u svojim zahtjevima osudila mađarsku turkofilsku politiku, izjasnila se protiv ostanka Turske na Balkanu i zahtijevala ujedinjenje hrvatskih zemalja, uključujući i BiH (Pavličević 1973: 189).

Nakon velikoga ustanka u Bosni i Hercegovini 1875. godine i žarište se hrvatske javnosti okrenulo pitanju o budućoj sudbini te turske pokrajine jer je bilo sve izvjesnije da slaba turska vlast ne će uspjeti zadržati kontrolu nad tim područjem. Berlinski je kongres potvrdio sumnje pa stoga nije čudno da su „svi hrvatski listovi imali posebne rubrike u kojima su opširno izvještavali o pripremama za okupaciju, okupaciji, stanju u Bosni i Hercegovini i međunarodnim zapletima vezanim za nju“ (Mihaljević 2008: 127). Velike su se nade polagale u skoro ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, a taj je optimizam izvirao iz brojnosti hrvatskih vojnika u sastavu austro-ugarske vojske koja je zauzimala BiH te iz velikoga broja činovnika koji je upućen u samu zemlju kako bi uspostavili funkcionalan državni aparat. Sve su te nade poljuljane naprasnom Filipovićevom smjenom i njegovim odlaskom iz BiH, čemu

[64] Ustanak u Bosni i Hercegovini (1875. – 1878.) u hrvatskoj je historiografiji sve do Pavličevića (1973) slabo proučavan i sagledao se uglavnom iz drugih historiografija kao npr. (primjeri navedeni prema Pavličević 1973): V. Pelagić: Istorija bosansko-hercegovačke bune, Budimpešta, 1879., (Vladimir Krasić): Ustanak u Bosni od 1875. do 1878., Građa za noviju srpsku istoriju rata za oslobođenje, Novi Sad, 1884, V. Čubrilović: Bosanski ustanak 1875. – 1878., Beograd, 1930., V. Masleša: Katolici u bosanskom ustanku 1875. – 1876., Stožer II., br. 90, Beograd, 1931., M. Ekmečić: Ustanak u Bosni 1875. – 1878., Sarajevo 1960. O stogodišnjici ustanka održan je i znanstveni skup u Sarajevu, a radovi su objavljeni 1977. godine u zborniku: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine,* Sarajevo-Ilidža (1-3. 10. 1975.). I u novije vrijeme srpska historiografija piše o ustanku isključivo sa srpskoga gledišta, npr.: Bratislav Teinović: Srpski ustanak u Bosni 1875 – 1878, Banja Luka, 2006. S druge pak strane hrvatska historiografija nastoji osvijetliti ulogu Hrvata u ustanku pa je 2008. održan skup, a nešto poslije predstavljen i zbornik *Uloga Hrvata u Hercegovačkom ustanku (1875. - 1878.)*, Ljubuški, 2009. O ovoj tematici vidjeti još i druge radove Dragutina Pavličevića skupljene u knjizi *Hrvati i Istočno pitanje: Između ''ostatka ostataka'' i ''oživljene Hrvatske''*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., osobito poglavlje V. Hrvati o potrebi rješavanja Istočnog pitanja u 19. i u početku 20. stoljeća, str. 325-550.

[65] Kako navodi Pavličević „Hercegovački je ustanak posebna cjelina, on se razlikuje od bosanskog po širini i dubini, po taktici ratovanja, načinu vođenja i vojničkim uspjesima. To je bio pravi rat potpomognut dobrovoljcima, oružjem i novcem iz gotovo čitave Evrope, a posebno iz Crne Gore. U usporedbi s hercegovačkim bosanski ustanak predstavlja pojačanu trogodišnju hajdučiju bez većih bitaka, važnijih događaja i ličnosti, bez unutarnje homogenosti u vojničkom, političkom i teritorijalnom pogledu.“ Pavličević (1973: 130)

su 'kumovali' mađarski političari u strahu od ujedinjavanja slavenskoga elementa na jugu Monarhije (usp. Grčević 2015: 392).

Zanimljivo je da je taj predokupacijski period samo jedanput spomenut u starom sazivu Hrvatskoga sabora[66] kada je pravaš Fran Folnegović prosvjedovao protiv toga što su na Berlinskom kongresu saslušani predstavnici svih balkanskih naroda osim hrvatskoga: „Prije nego će suditi, saslušalo se svakoga, tko se prijavio. Našao se tuj Srbin, našao Crnogorac, našao Rumunj, Grk, Jermen, pače i Žid. Svaki je branio pravo svoje, zagovarao potrebe svoje, i svakom namaknulo... Samo jedan narod... nije pri cieloj toj kongresnoj darežljivoj razpravi, koliko se zna, niti imenom spomenut!“ (Mihaljević 2008: 129), na što mu je ban Mažuranić odgovorio da takvo što nije u nadležnosti sabora te je rasprava skinuta s dnevnoga reda. Novi saziv sabora ostat će upamćen po saborskoj adresi od 15. listopada 1878. kojom se tražilo sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. Pravaši su pak imali svoj nacrt adrese koju su, zbog manjka zastupnika i pristaša, morali prilagoditi i čitati kao „ispravke“ većinske adrese, a dotičući se Bosne i Hercegovine zauzeli su stav[67] „da je Monarhija te zemlje zauzela bespravno jer je na to pravo imala jedino Kraljevina Hrvatska“ (nav. prema Mihaljević 2008: 129). I tu ublaženu saborsku adresu odmah su osudili mađarski i njemački tisak, a pogotovo mađarska vlada, što je natjeralo i cara da postupi isto s obrazloženjem da su prekoračili svoje ovlasti (Šidak, Gross, Karaman, Šepić 1968: 95). Tim su osudama prestale i saborske rasprave o Bosni i Hercegovini što je moglo značiti da su se zastupnici (osim pravaša) pomirili sa sudbinom te pokrajine izvan hrvatskoga utjecaja.

Već se u saborskim zasjedanjima vidjela oprječnost u stavovima prema austro-ugarskom zauzeću BiH, a uz Starčevićevo[68] osuđivanje toga čina kao još jednoga djelića okupacije hrvatskih zemalja, njemu se je protivio i Strossmayer[69]. Ipak, do najveće je razlike došlo u Dalmaciji, i to između Srba i Hrvata. Srbi, zastupnici u dalmatinskom saboru, do tada

[66] Novi saziv konstituiran je 1878. i trajao je do 1881.

[67] Zapravo je riječ o stajalištu Ante Starčevića koji i iznosi svoja gledišta po tom pitanju, a koja su, zbog protivljenja ovakvoj okupaciji, dočekana burno u hrvatskoj javnosti koja je tada smatrala da je samo pitanje dana ujedinjenja tih pokrajina s Hrvatskom.

[68] Starčević je tom prilikom izrekao „da će svi Habsburgi još groznije plakati nad zauzećem Bosne i Hercegovine“ nego ranije pri podjeli Poljske, a Strossmayer u jednom pismu naglašava da „ovo što se zgadja može biti ili početak popravljanja, ali i početak pogoršanja i propasti“ (prema Šidak-Gross-Karaman-Šepić 1968: 95).

[69] Više o Strossmayerovoj politici vidjeti u radovima, npr. Vera Ciliga, *Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-1870)*, Historijski zbornik 17, Zagreb, 1964., str. 85-114.; Ista, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.; Ista, *Josip Juraj Strossmayer i pitanje Bosne i Hercegovine 1870-1878.*, Časopis za suvemenu povijest; br. 1/1972, Zagreb, str. 47-61.; William Brooks Tomljanovich, *Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*, HAZU, Zagreb, 2001.; Petr Stehlík, *Između hrvatstva i jugoslavenstva: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832-1878*, Srednja Europa, Zagreb, 2015.

su podržavali ujedinjenje Dalmacije, Slavonije i Hrvatske, a nakon sporova oko Bosne i Hercegovine počinju zagovarati ujedinjenje Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom (Jelavich 1992: 33, Kapo 2012: 93). Ujedinjenjem Vojne krajine s Banovinom Hrvatskom 1881. godine udio srpskoga stanovništva porastao je na 25 % što je, uz dolazak Károlyja Khuena-Héderváryja (1849. – 1918.) na mjesto hrvatskoga bana, još više zaoštrilo sva ta pitanja, ali i profiliralo pravašku ideologiju kao jedinu branu u sukobu sa srpskim i mađarskim nacionalizmima. Gotovo istovremeni dolazak dvojice Mađara (Kállaya i Héderváryja) na glavna upravna mjesta BiH i Hrvatske predodredit će sudbine tih zemalja ne samo politički već i kulturno.[70]

Budući da se u saboru više nije potezalo pitanje Bosne i Hercegovine, pravaši su bojište prenijeli na medijski prostor[71] nastojeći ondje predočiti javnosti svoje stavove. Kako navodi Mihaljević (2008: 147), pravaši su posvećivali Bosni i Hercegovini mnogo pozornosti jer su smatrali da će se ujedinjenjem s njom riješiti gorući hrvatski problem XIX. stoljeća – rascjepkanost hrvatskih zemalja. Dakle, ujedinjenje s Bosnom i Hercegovinom trebalo je biti generator svih budućih sjedinjenja hrvatskih pokrajina u veliko hrvatsko kraljevstvo. Najviše su nada pravaši ispočetka polagali u hrvatsku upravu i činovnike koji su s Filipovićem stigli u BiH: „U osvojene zemlje i proti volji 'jačega' poći će hrvatski činovnici čvrstom voljom i nadom, da će im trud uspjeti. Iste narodnosti i jezika s Bošnjaci i Hercegovci, hrvatski će činovnici u jedan mah pojmiti sav dojam uzvišene im zadaće". (prema Mihaljević 2008: 133). Navodeći da su uprava, sudstvo i financije već u rukama hrvatskih činovnika, gaje nade za logičan svršetak konačnoga preuzimanja BiH: „Samo hrvatski činovnici znati će valjano urediti ondašnje stanje, jer poznaju ćud i jezik stanovnika hrvatske Bosne i Hercegovine: drugi bi stvari više škodili no koristili" (Mihaljević 2008: 133). Za razliku od austrijskoga dijela Monarhije i samoga vladara prema kojima, za razliku od Starčevića, zauzimaju pozitivan stav, prema Mađarima su negativno raspoloženi shvaćajući da opasnost po hrvatske težnje ponajprije dolazi iz toga dijela Monarhije. Ipak, nakon careva odbijanja saborske adrese i smjene generala Filipovića mijenja se i stav prema Austrijancima jer se polako shvaća da je ideja sjedinjenja s Bosnom i Hercegovinom sve dalja. Zbog velikoga broja muslimana u BiH pravaši su zauzimali blagonaklon stav prema njima pravdajući čak i njihov oružani otpor austro-ugarskoj vojsci (u kojoj je bio znatan broj Hrvata), kao čin zablude odnarođenih Hrvata za koji su krivci – Turci, tj. Osmanlije (Mihaljević 2008: 139-140). Posve

[70] „Manje-više uvijek je postojala koordinacija između madžarske politike u Bosni i Hrvatskoj." (Malbaša 1940: 9)

[71] Kako su novine popratile sve te događaje više u Pavličević 2007: 520-523.

je, naravno, drukčiji stav prema pravoslavnomu stanovništvu kojemu, u skladu s pravaškom ideologijom, ne priznaju srpsko ime i smatraju ih Hrvatima, a posebno im je zasmetalo uvođenje ćirilice[72]: „Čemu ćirilica kad latinicom sav naobraženi sviet piše. Da al treba medju Slavene urinuti klin reče grof Andrassy, al u Bosnoj je samo hrvatski narod a nikakvi Slaveni" (Mihaljević 2008: 143).

Što se tiče same Bosne i Hercegovine[73] i okupljanja katoličkoga stanovništva oko hrvatskoga imena, situacija je bila vrlo nepovoljna jer je prvotni zanos oslobađanjem tih krajeva od turske vlasti ubrzo splasnuo, a zamijenila ga je surova stvarnost i pragmatičnost austro-ugarskih političara. Dolaskom Benjamina Kállaya stvari su se još i pogoršale jer je došlo do zabrane narodnih imena kod Hrvata i Srba i pokušaja stvaranja, zajedno s muslimanima, jedinstvene bosanske nacije. Otpor su prvotno, kao i toliko puta u povijesti, činili franjevci[74], ali i svjetovni svećenici predvođeni biskupom Stadlerom, da bi im se nešto poslije priklonila i građanska inteligencija koja je stasala tih godina. Sve je kulminiralo krajem stoljeća kada krahira Kállayeva politika univerzalnoga bosanstva i kad se napokon dopuštaju narodna imena u javnoj komunikaciji.[75]

3.2.2. Srpski pogledi na BiH

Nemoguće je promatrati i odvojiti srpska gledišta na Bosnu i Hercegovinu od ideja koje su svojim djelovanjem začeli Vuk Stefanović Karadžić[76] (1787. – 1864.) na području

[72] Takva pravaška gledišta vjerojatno su proizišla iz činjenice da su se Srbi politikom ucjena u Hrvatskoj uspjeli izboriti za uporabu ćirilice pa je ćirilica uvedena u škole 1861. godine, što je i ozakonjeno 1874. godine. Za učenike Hrvate korištene su *Početnice*, a za učenike Srbe *Bukvari*. U knjigama je naglašavano da se radi o jednom jeziku koji se piše s dva pisma. Otprilike 15 do 30 % svih sadržaja tiskano je ćirilicom. Za usporedbu, do 1914. godine u srpskim se osnovnim školama nije učila abeceda, niti latinično pismo. (navedeno prema Kapo 2012: 85 i 97). O sekularizaciji školstva u Hrvatskoj 1874. godine te o hrvatsko-srpskim odnosima vidjeti i Jelavich 1992: 56-68.

[73] Za više podataka o hrvatskoj politici u BiH vidjeti Gross 1968., a o hrvatskoj politici prema BiH Stehlík 2015.

[74] Treba istaknuti da nisu svi franjevci slijedili hrvatsku nacionalnu ideologiju u BiH. U to je vrijeme još živ fra Antun Knežević koji zastupa bošnjačko usmjerenje, a javljaju se i franjevci jugoslavenske orijentacije, koji su tiskali i svoje glasilo: *Glasnik jugoslavenskih franjevaca* (1887. – 1895.). Čak je i Grga Martić, kojemu nitko danas ne spori hrvatstvo, prošao više faza: „slavjanosrpsku, slavjano-ilirsku i hrvatsku" (Okuka 1987b: 112). Uz hercegovačke franjevce, među franjevcima hrvatske orijentacije, poglavito se isticao Posavljak Josip Dobroslav Božić (1860. – 1900.) koji izdaje list *Novi prijatelj Bosne* u kojem propagira hrvatske ideje.

[75] Budući da je ova disertacija vremenski ograničena na razdoblje do 1884. godine, ovdje se ne navode podatci o rastu hrvatske političke misli u BiH, niti o osnivanju političkih novina u BiH (kao npr. *Glas Hercegovca*, *Osvit* i sl.). O tom više u Gross 1968., Babić 2008., Novaković 2011. i dr.

[76] Karadžić 1849. u knjizi *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* objavljuje članak *Srbi svi i svuda*, navodno nastao još 1836., u kojem tvrdi da su svi štokavci Srbi iz čega proizlazi da su sve zemlje u kojima se govori štokavskim narječjem srpske, a što obuhvaća Hrvatsku, Istru, Dalmaciju, Vojvodinu, Bosnu i Hercegovinu.

lingvistike i etnografije i Ilija Garašanin (1812. – 1872.), koji je 1844. godine napisao prvi srpski nacionalni program „Načertanije“[77].

Hrvatski i srpski interesi bili su u sukobu oko pitanja pripadnosti Bosne i Hercegovine i tu su svoju borbu često prenosili i na obrazovna područja[78] pa se tako mogu pronaći podatci prema kojima „u čitanci za osnovne škole[79] autora Filipa Hristića (1819-1905), u izdanju iz 1855. godine, opisane su i hrvatske zemlje, kojima isti autor, u dva naredna izdanja iste čitanke (objavljena 1872. godine i 1885. godine), pomiče granicu prema zapadu, kako bi se podudarila sa preovladajućim srpskim tumačenjem da je stanovništvo u Bosni srpsko“ (Kapo 2012: 86, usp. i Jelavich 1992: 85-86). U školskim udžbenicima povijesti i zemljopisa propagira se načelo da su svi Slaveni zapravo Srbi koji su se, stjecajem povijesnih okolnosti, odnarodili od svojega srpskoga plemena, a i Dubrovnik[80] se, u skladu s Karadžićevim postulatima, redovito predstavlja kao „kolijevka srpske visoke kulture“ (Kapo: 2012: 88). Proučavajući srpske udžbenike toga razdoblja i njihov odnos prema Bosni i Hercegovini Jelavich zaključuje: „U svakoj knjizi, čitanki, udžbeniku iz zemljopisa, povijesti i dr., te su dvije pokrajine bile prikazivane kao srpske“ (Jelavich 1992: 195).

Srbi su osuđivali okupaciju BiH, jer su u svojim nacionalnim projekcijama računali da, dok god je Bosna i Hercegovina pod Osmanskim Carstvom, carstvom na izdisaju i pred raspadom, još uvijek imaju dobre šanse za ostvarenje svojih nacionalnih ciljeva (Kapo 2012: 93). Počevši od revolucionarne 1848. godine Srbi su se nastojali teritorijalno proširiti na okolne zemlje, pa je tako Konstantin Nikolajević, srbijanski poslanik u Carigradu, predložio stvaranje srpskoga vicekraljevstva u okviru turske države, koje bi obuhvaćalo Srbiju, Bosnu, Hercegovinu, Albaniju (Južnu i Staru Srbiju), Rumeliju i Bugarsku (Agičić 1994: 68). Bez

---

Takve će se njegove ideje, kod pojedinih Srba, nasljedovati sve do XXI. stoljeća. Mario Grčević osporava nastanak toga članka 1836. godine u radu *Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju*, Jezik 45 (1997), 2; 41-58.

[77] Garašanin je za *Načertanije* koristio plan Čeha Zaha Františeka koji je došao na Balkan kao zagovornik ideje o ujedinjenju slavenskih naroda. Zahov je plan predviđao oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena, koji bi potom pomogli oslobođenju Poljske od austrijske i ruske vlasti. Garašanin je sustavno izostavljao pridjev „jugoslavenski“ koji se nalazio u Zahovu planu, mijenjajući ga sa „srpski“. (više o Načertanijama i njihovoj usporedbi sa Zachovim planom vidjeti u Banac 1995: 64-65 i Stehlík 2015: 70-78).

[78] O tom detaljno u Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi: Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Globus – Školska knjiga, Zagreb, 1992. Dobar dio Jelavichevih teza koje se odnose na BiH prenosi Midhat Kapo u knjizi *Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina*, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2012.

[79] Kapo (2012: 86) nadalje navodi da su u udžbenicima iz 1907. u srpske zemlje, uz Istru, Hrvatsku, Dalmaciju, Slavoniju, Bosnu, Hercegovinu, ubrojene i Makedonija te dijelovi Bugarske. Kapo navedene podatke preuzima iz Jelavich 1992.

[80] Svojatanje, ne toliko grada Dubrovnika, koliko dubrovačkih književnika i književnosti, nastavlja se i u XXI. stoljeću, a Jelavich (1992: 102-103, 156, 190) pokazuje da je ta pojava dio smišljene politike još od sredine XIX. stoljeća i samo se nastavila kroz XX. stoljeće sve do današnjih dana.

obzira na to što su Turci taj plan odbili, u Srbiji se nije odustalo od razrađivanja sličnih ideja, pa su tako sljedeće, 1849., godine imali spreman novi plan reforme Osmanskoga Carstva koji je u buduću srpsku državu uključivao Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru i sjevernu Albaniju, ali bez Bugarske (Agičić 1994: 69). Nakon što je propao i taj pokušaj, u Srbiji su se okrenuli taktici stvaranja napetosti u drugim turskim pokrajinama kako bi isprovocirali ustanak i oružani sukob među slavenskim stanovništvom. S tim je ciljem osnovana i tajna organizacija političke propagande Srbije[81] na čijem je čelu bio ministar unutarnjih poslova Srbije, a novčane troškove pokrivala je srbijanska vlada (Agičić 1994: 112). Taj *Ustav Političke Propagande*[82] predvidio je stvaranje tajnih srpskih organizacija u BiH čiji su članovi bili i neki istaknuti franjevci kao npr. I. F. Jukić, Blaž Josić, Bono Jurič te neki muslimanski begovi (Jelenić 1915: 185, Grijak 2005: 585). Ipak, djelatnost te organizacije ubrzo je zamrla jer nije polučila očekivane učinke i takva je situacija potrajala sve do 1858. godine, kada je na vlast ponovno došao Garašanin i kada se stvara *Plan po kom se u ovoj 1858 godini ima raditi*, a koji se odnosio na tajnu djelatnost u Bosni (Agičić 1994: 107). Naime, već 1859. godine Miloš Obrenović izložio je u srbijanskoj skupštini plan napada na Bosnu kod Zvornika, a taj je plan, osim osvajanja Bosne, uključivao i Slavoniju, Hercegovinu i Bugarsku (Balta 2010: 133). Isto tako, Ilija Garašanin 1867. javlja francuskom konzulu kako će Srbija, ako Austro-Ugarska vojno uđe u BiH, napasti Bosnu i protjerati austrijsku vojsku (Balta 2010: 134).

Iz gore izloženih srbijanskih planova, koji su svi uključivali pripajanje Bosne i Hercegovine srbijanskoj državi, jasno je da je Srbija gledala na to područje kao dio buduće Velike Srbije i stoga nije mogla blagonaklono gledati na bilo čija presezanja za teritorijem koji je smatrala svojim. Pri svemu je tome pravoslavlje bilo bitan element, ali ne jedini jer se još od vremena Dositeja Obradovića (a ne Vuka Karadžića koji se nadovezao na njegove ideje te ih još jasnije razradio i precizirao[83]) provlačio stav o Srbima triju vjera[84] koje ujedinjuje jedinstveni srpski (štokavski) jezik, što je značilo i pokušaj interkonfesionalnoga uređivanja

[81] Prvi *Ustav Političke Propagande imajuće se voditi u Zemljama Slaveno-Turskim* donesen je 1849., a drugi 1850. godine. Više o ovom vidjeti u Zoran Grijak, *Položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća*, Povijest Hrvata, 2. knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 584-601.; Damir Agičić, *Statuti tajne Garašaninove organizacije za pripremu ustanka protiv turske vlasti u slavenskim pokrajinama Turskog Carstva (1849/50. i 1850/51)*, Historijski zbornik, god. XLIV (1), 1991., str. 163-176.

[82] Riječ *ustav* u nazivu organizacije potječe iz ruskoga jezika pod čijim je utjecajem bio srpski jezik sredinom XIX. stoljeća, a znači *statut, propis, pravilnik*.

[83] Ili kako je to definirao Džaja (2002: 195), Obradović je „položio temelj za čuveni srpski spis *Srbi svi i svuda* znamenitog Vuka Stefanovića Karadžića".

[84] Poslije će kod Hrvata takvu politiku zastupati pravaši s tom razlikom, jasno, da su svi – bez obzira na vjersku pripadnost – Hrvati.

države, ali ujedno i negiranja svih drugih posebnosti koje su se tijekom vremena razvile na tom području. Tako on u svojem *Pismu Haralampiju* iznosi sljedeće stavove:

> (…) Moja će knjiga napisana biti čisto srpski kakogod i ovo pismo, da je mogu razumeti svi srpski sinovi i kćeri, od Crne Gore do Smedereva i Banata.
>
> (…) Ko ne zna da žitelji črnogorski, dalmatski, hercegovski, bosanski, servijski, horvatski (kromje muža), slavonijski, sremski, bački i banatski osim Vla(h)a, jednim istim jezikom govore? Govoreći za narode koji u kraljevstvam i provincijam živu, razumevam koliko grčke crkve, toliko i latinske sledovatelje, ne isključavajući ni same Turke, Bošnjake i (H)ercegovce, budući da zakon i vera može se promeniti, a rod i jezik nikada.[85]

Srbija je za vladavine Milana Obrenovića sklopila 28. lipnja 1881. godine tajni sporazum[86] s Austro-Ugarskom kojim se odrekla svih aspiracija na BiH[87]. To nije značilo i stvarno odstupanje od davno zacrtanih pozicija, o čem svjedoče i gore spominjani školski udžbenici koji su, zapravo, odražavali stvarni stav Srbije prema BiH (ali i o okolnim područjima u cjelini).

3.2.3. Austrijski i mađarski pogledi na BiH

Nakon neuspjeha u ratovima s Italijom i Francuskom (1859.) te Pruskom (1866.), Austrija je izgubila primat među njemačkim državama i sve se više okreće prema Balkanu, gdje je uvidjela prostor za svoje djelovanje i eventualno teritorijalno širenje. Inicijator tih promjena bio je Franjo Josip I., koji je već 1869.[88] nastojao dobiti Bosnu i Hercegovinu, ali se ipak odabrala „politika čekanja“ da se Osmansko Carstvo samo uruši i da Austro-Ugarska nastupi kao čuvar mira i postojećega stanja, a ne kao okupator (Pavličević 1973: 129).

---

[85] Dositej Obradović, *Pismo Haralampiju*, Antologija srpske književnosti (http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikPisaca.aspx), preuzeto 29.3.2016.

[86] Posljedica toga ugovora bila je (prema Banac 1995: 73) proglašenje Srbije kraljevinom 1882. godine. Ujedno je Austrija ugovorom osigurala srbijansku poslušnost i u slučaju promjene tamošnje vlade (usp. Hauptmann 1958: 70-71).

[87] Usp. Slipičević 1954: 19, Grijak 2005: 594.

[88] Treba spomenuti da je još 1853. godine Austrija namjeravala upasti u BiH, a vojsku je trebao predvoditi hrvatski ban Josip Jelačić, ali se od toga odustalo slično kao i od plana maršala Radetzkog 1856. (usp. Pavličević 2007: 499-500). I hrvatski je ban Josip Šokčević krajem 1860. godine izrazio potrebu mobilizacije Vojne krajine i okupacije Bosne i Hercegovine, ali je njegov prijedlog u Beču ocijenjen neprihvatljivim (usp. Mirko Valentić 2013: 126-127, *Velike mijene hrvatske političke misli u drugoj polovici 19. stoljeća i ban Josip Šokčević*, Stoljeća hrvatskoga jezika: 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu, zbornik (ur. Marko Samardžija), Vinkovci 2013., str. 120-130.

Početkom 1875.[89] bio je spreman plan (Protokoll) zauzeća sa smjerovima napada na Bosnu i Hercegovinu kada za to nastupe okolnosti. Za tu je namjenu austro-ugarska osigurala 150.000 vojnika. Kako bi se inicirala vojna intervencija i pospješio njezin uspjeh, plan je podrazumijevao i bunu lokalnoga stanovništva (i to pola godine prije stvarnoga ustanka)[90] uz uvlačenje Srbije i Crne Gore u sukob (Pavličević 1973: 129). Iz tih je podataka jasno da je ustupanje Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj Monarhiji na Berlinskom kongresu bilo unaprijed isplanirano kako bi ona proširila svoj utjecaj na Balkan, ali i kako bi se sačuvalo, kakvo-takvo, onemoćalo Osmansko Carstvo kao brana ruskim ekspanzionističkim planovima. Tim je potezom Austrija stekla dominantan položaj na Balkanskom poluotoku, ali i dobru osnovu za buduća širenja koja su postojala u *bečkim kancelarijama*.

Ipak nisu svi ni u Austriji, a pogotovo u Mađarskoj, blagonaklono gledali na predstojeću okupaciju Bosne i Hercegovine. Tako su u bečkom parlamentu najveći protivnici okupacije dolazili iz stranke liberalne buržoazije, a u Mađarskoj su to bili „četrdesetosmaši", predstavnici političkoga programa revolucionarne 1848. godine (Malbaša 1940: 7 i Slipičević 1954: 7). Osobito se isticao porast i utjecaj slavenskoga elementa na jugu Monarhije, koji bi priključivanjem Bosne i Hercegovine mogao, eventualno, tražiti i preustroj same države. Ni financijsko se opterećenje koje bi nastalo preustrojem takvih zaostalih pokrajina nije gubilo iz vida, pa se i ugarski tisak uključio u kampanju protiv njihova zauzeća. No nakon što je Austro-Ugarska vojno zauzela BiH, mađarska se politika mijenja i od pasivnog promatrača nastoje preko svojih ljudi, postavljenih u Zajedničko ministarstvo financija, kontrolirati sve poteze u okupiranim pokrajinama. Kako bi se sve to ostvarilo, trebalo je ostvariti glavni preduvjet, a to je bilo micanje generala Filipovića iz BiH i najvećega broja hrvatskih činovnika koji su došli po okupaciji. I bečki i peštanski opozicijski listovi udružili su se u tom pothvatu, pa je tako Filipović optuživan da pohrvaćenjem BiH želi dokinuti austrijsko-mađarsku prevlast u Monarhiji (Pavličević 2007: 520-522). Nakon što je Filipović maknut iz BiH, Mađarskoj je ostalo dogovoriti s Austrijom uvjete vladanja nad novim teritorijem.

Dualistički ustroj Monarhije, iako je proklamirao ravnopravnost, držao je Ugarsku u podređenom položaju (kao što je i ona sama držala zemlje koje su pripadale njezinim interesima) prema Austriji pa je pitanje upravljanja nad Bosnom i Hercegovinom postalo

[89] Austro-ugarska se politika mijenja još od 1871. godine kada grof Gyula Andrássy preuzima Zajedničko ministarstvo vanjskih poslova i napušta politiku *statusa quo* u korist ekspanzionističke politike prema Balkanu (usp. Vervaet 2013: 37-40).

[90] Da nije sve bilo slučajno svjedoče i podatci da su prvi ustanici (Hrvati) nosili hrvatske i austrijske zastave te klicali „Živio hrvatski kralj Franjo Josip!" (prema Pavličević 1973: 130).

važno u definiranju tih, ali i budućih unutarmonarhijskih odnosa. Kompromis se nudio kao jedino rješenje, pa je BiH potpala pod kontrolu Zajedničkoga ministarstva financija (26. 2. 1879.) na čelu kojega su se izmjenjivali austrijski i mađarski političari[91], ali u kojem su baš mađarski političari (Szlávy i osobito Kállay) odigrali ključnu ulogu u BiH. S druge strane, pravni položaj Bosne i Hercegovine, koja je službeno još uvijek bila pod sultanovim suverenitetom, omogućivao je očuvanje dvojnosti Monarhije jer se takva BiH, sve i da su njezini narodi željeli, nije mogla priključiti ostalim slavenskim zemljama jer im pravno nije ni pripadala. A kako bi se takve težnje onemogućile i u budućnosti (koja je uključivala aneksiju BiH), trebalo je negirati postojeće nacionalnosti u BiH i pokušati stvoriti jedinstvenu naciju koja bi prije svega bila odana caru i Monarhiji i koja ne bi tražila „utočište" u okolnim slavenskim zemljama.

Hercegovački ustanak 1882. godine[92], koji je ponajprije bio pobuna pravoslavnoga i muslimanskoga stanovništva, a samim tim je mimoišao većinu katoličkoga stanovništva, pokazao je na koje će snage Austro-Ugarska morati računati u budućnosti i čije će uvjete morati zadovoljiti[93] da bi očuvala kakav-takav mir. Ne iznenađuje ni činjenica da je već sljedeće 1883. godine napravljen zaokret u jezičnoj politici kako bi se išlo na ruku pravoslavnomu (srpskomu) stanovništvu. Katolici su, paradoksalno, svojom lojalnom politikom (a i brojnošću u ukupnom pučanstvu) pokazali da samostalno nisu bitan čimbenik i da se na njih može računati samo kroz eventualnu suradnju s muslimanskim stanovništvom. Ustanak je jasno pokazao da se ne smije dopustiti tješnja suradnja muslimana i pravoslavaca u BiH[94] jer bi svaka buduća njihova buna ozbiljno ugrozila položaj Austro-Ugarske Monarhije na Balkanu. Na spoznajama i uvidima koje je stekao tijekom ustanka, svoju je vladavinu nad

[91] Prvi upravitelj BiH bio je Leopold von Hofmann (1822. – 1885.) koji je na toj dužnosti bio 1879. i 1880. godine. Naslijedio ga je Joszef Szlavy de Erkenez et Okany (1818. – 1900.) od 1880. do 1882. godine koji je morao odstupiti nakon Hercegovačkoga ustanka 1882., a nasljeđuje ga Benjamin Kallay (1839. – 1903.) koji na toj dužnosti ostaje skoro sve do smrti 1903. godine. Istvan Burian (1851. – 1922.) obavlja ovu dužnost u dva navrata, prvi mandat 1903. – 1912. i drugi mandat 1916. – 1918. Njega mijenja Leon Bilinski (1846. – 1923.) od 1912. do 1915. godine, a zatim, do ponovnog Burianova mandata, tu dužnost obavljaju Ernst von Korber 1915./16. i Konrad von Hohenlohe 1916. no njihov utjecaj, kao uostalom još dvojice nakon njih, više nije bio od presudnoga značaja.

[92] O razlozima ustanka vidjeti Kapidžić 1973. te radove sa znanstvenoga skupa "100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine", ANUBIH, Posebna izdanja LXIV, knj. 11, Sarajevo, 21-22. oktobar 1982, Sarajevo, 1983.

[93] Tako je iste 1882. godine Kallay za civilnoga doglavnika doveo i postavio Fedora Nikolića, Srbina iz Vojvodine, kako bi se dodvorio srpskomu stanovništvu (usp. Malbaša 1940: 46-47).

[94] „Do praktično-političke suradnje između Srba i Muslimana došlo je već u istočno-hercegovačkom ustanku 1882. Do danas još nije dokraja razjašnjeno tko je sve bio umiješan u taj ustanak. Svakako, proklamacija protiv okupacijske vlasti imala je jednoznačno svesrpski rukopis, iako suvremena diplomatska izvješća jednako tako ukazuju na panislamističke i panslavističke crte." (Džaja 2002: 198).

Bosnom i Hercegovinom temeljio i Benjamin Kállay, kojemu će glavni zadatak biti eliminirati izvanjske elemente koji bi urušavali stabilnost pokrajine. Hercegovački je ustanak pokazao i sve razlike u austrijskim i mađarskim gledištima oko buduće sudbine Bosne i Hercegovine. Tako su Mađari predlagali trenutačnu aneksiju i podjelu BiH između Austrije i Ugarske čime bi se neutralizirao slavenski (hrvatski) element unutar Monarhije, no od toga se odustalo iako su Mađari imali spreman plan koji bi regulirao bosansko pitanje (Kapidžić 1973: 288, Karamatić 1992: 56). Tom je austrijskom neodlučnošću[95] BiH prepuštena mađarskomu utjecaju[96], odnosno Kállayu koji od tada provodi bosansku politiku u skladu sa svojim (mađarskim) pogledima. Glavni je cilj bio održavanje stalnih trvenja među slavenskim stanovništvom što je pak čuvalo dvojnost Monarhije pa su takvom politikom bile zadovoljne i Austrija i Ugarska.

3.3. Gledište nove vlasti prema odnosu *vjeroispovijest – narodnost*

Znajući da je preuzimanjem vlasti preuzela i obvezu čuvanja krhkoga mira među bosansko-hercegovačkim stanovništvom, Austro-Ugarska je odlučila izbalansirati svoj stav prema stanovnicima, ne podržavajući otvoreno nijednu vjersku skupinu[97] nauštrb drugih, a opet koristeći svaku od njih (protiv onih ostalih) za svoje ciljeve. Budući da nova vlast nije imala jasna stava kako postupiti oko sastava stanovništva, najlakša je podjela bila ona već zatečena prema konfesionalnoj pripadnosti. Tako i provedeni popisi stanovništva odražavaju vjersku strukturu koja je poslije pretočena u različite nacionalne strukture, bez obzira na brojne pokušaje stvaranja „jedinstvene" nacije. Nastojalo se izbjeći spominjanje nacionalnih

[95] Možda je to najbolje formulirao Jure Krišto koji je, povezujući trenutno stanje u BiH s onim prijašnjim, ustvrdio da „Međunarodna zajednica ne bi smjela izgubiti iz vida da je njezina negdašnja politika u BiH dovela do Prvoga svjetskoga rata…" (Krišto 2008: 28).

[96] Evo kako su to opisali sami franjevci u svojim zapisima (navedeno prema Nikić 1996: 55): „Na čelo zemlje došao je Madžar, sva znatnija mjesta u središnjoj i provincijalnoj upravi u rukama Madžara ili njihovih pouzdanika. Zemlju poplaviše činovnici svih mogućih nacija, samo Hrvatima kao parijama dadoše mjesta pisara i žandara, jer nisu imali dovoljno svojih. Filipović se oslonio na hrvatski katolički narod, a Madžari na muslimane i pravoslavce, kojima dadoše srbsko ime, jezik, pismo, zastavu, školu i crkvu…"

[97] Kako bi ipak stekla kakvu-takvu kontrolu nad vjerskim skupinama austro-ugarska vlast provodi niz mjera kojima će što čvršće vezati svaku vjersku zajednicu uz državu. Tako je 1880. godine zaključila konvenciju s Carigradskom patrijaršijom kojom austrijskom caru pripada pravo samostalno imenovati metropolite i episkope. Konkordatom između Svete Stolice i austrougarske vlade 1881. uvedena je redovita crkvena hijerarhija u BiH. I prema tom dogovoru odlučnu riječ u imenovanju biskupa imao je car. Također je 1882. godine uspostavljena posebna islamska vjerska hijerarhija s ulema-medžilisom i reis-ul-ulemom na čelu koje je imenovao car, dok je Zemaljska vlada imenovala muftije. Ovim su činom sve vjerske zajednice stavljene pod strogi državni nadzor.

imena kod Hrvata i Srba, uz postupno odvajanje bosansko-hercegovačkih muslimana[98] od turskih utjecaja, a takva je praksa osobito došla do izražaja nakon dolaska B. Kállaya[99] na čelo pokrajine. Tim je načelom i jezik od hrvatskoga imenovanja početkom okupacije došao, preko srpskohrvatskoga i bosanskoga, do zemaljskoga.

Prema prvomu popisu stanovništva iz 1879. godine, u Bosni i Hercegovini živjeli su *grčko-iztočnjaci* (496.761 ili 42,88 %), *muhamedanci* (448.613 ili 38,73 %), *rimo-katolici* (209.391 ili 18,08 %), *izraličani* (3.426 ili 0,29 %) *i druge vjeroiz.* (249 ili 0,02 %), odnosno ukupno 1.158.440 stanovnika što je na površini od 51.246 km^2 činilo gustoću naseljenosti od 22,6 stanovnika/km^2. Od toga je broja seosko stanovništvo činilo 88,33 % (1.023.005), a gradsko samo 11,67 % (135.159).

Na drugom popisu iz 1885. godine bilo je 1.336.091 stanovnika, porastao je broj katolika (19,89 %), pao broj muslimana (36,88 %), a broj ostalih pripadnika vjerskih zajednica nije se značajnije mijenjao. Taj, kao i na prvom popisu, manji broj muslimana tumači se brojnim iseljavanjem stanovništva u Tursku. Broj katolika povećao se prvenstveno doseljavanjem administrativnoga osoblja iz ostalih dijelova Monarhije.

Politika stapanja svih stanovnika BiH u jednu narodnost započinje dolaskom Benjamina Kállaya, koji je nastojao i nacionalno odvojiti BiH od Hrvatske s jedne strane i Srbije s druge. Ta njegova politika stvaranja jedinstvene bosanske nacije s jedinstvenim i zasebnim jezikom u odnosu na već spomenute zemlje trajala je cijelo vrijeme njegova upravljanja Bosnom i Hercegovinom, a svoj je vrhunac doživjela objavom *Gramatike bosanskoga jezika* 1890. godine. Ipak, unatoč uloženu trudu, vremenu i novcu, takva je

[98] Kad je riječ o muslimanima, u jednom dokumentu iz 1882. godine sadržana je ideja da će u budućnosti doći do masovne konverzije muslimana na kršćanstvo i da Katolička crkva treba odigrati ključnu ulogu u tim procesima (usp. Zoran Grijak *Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije iz 1903. godine u svjetlu austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini,* u: Croatica Christiana Periodica, Vol. 32, br. 62, 2008., osobito str. 78 i 81). O planovima za približavanje muslimana i katolika, kao i eventualni prelazak muslimana na katoličanstvo vidjeti Malbaša 1933: 15.

[99] Benjamin Kallay (1839. – 1903.), mađarski i austrougarski povjesničar i političar, autor knjige *Povijest Srba*. Kallay je 5. lipnja 1882. imenovan ministrom financija Austro-Ugarske, a samim tim postaje i upraviteljem Bosne i Hercegovine. Glavnina njegova djelovanja u BiH bit će na suzbijanju svakoga identificiranja katolika i pravoslavaca s Hrvatima i Srbima te stvaranju jedinstvene bosanske nacije zajedno s bosansko-hercegovačkim muslimanima. Nekoliko je razloga zašto je Kallay inzistirao na bosansko-hercegovačkoj posebnosti. Dobro je poznavao prilike u Srbiji i Hrvatskoj i znao je da svako naginjanje na jednu od ovih strana predstavlja izravnu prijetnju mađarskim interesima u Monarhiji. Priklanjanje BiH Hrvatskoj značilo bi slabljenje mađarskoga položaja u odnosu na Hrvatsku u dualističkom odnosu, dok bi jačanje srpskoga utjecaja, uz rusku potporu, slabilo same temelje Austro-Ugarske, što također nije odgovaralo mađarskim težnjama koji su se nakon nagodbe s Austrijom smatrali vladarima čitavoga jugoistoka bez obzira na političke položaje drugih naroda. O Kallayevoj politici prema bosansko-hercegovačkom stanovništvu vidjeti Malbaša 1940: 21-74, o režimu općenito u Kraljačić 1987, a o jezičnoj politici vidjeti Kraljačić 1987: 230-242 ili Kraljačić 1982: 165-177 ili 1991: 85-98 (dva zadnja su isti, prerađeni i skraćeni, dijelovi doktorske disertacije objavljeni zasebno prvo u časopisu, a potom i u zborniku). Kraljačiću oponira Dževad Jahić 1987: 245-256.

politika doživjela poraz među narodom jer je samo manji dio, uglavnom muslimanskoga stanovništva, pristao uz nju, dok su katolici mahom pristali uz hrvatsku nacionalnu ideju, a pravoslavci uz srpsku. Nama je osobito zanimljiv položaj bosanskih franjevaca, koji su, baštineći misao o nekadašnjem samostalnom bosanskom kraljevstvu, odustali od ideje bošnjaštva[100] i postali zastupnici i promotori hrvatskih nacionalnih težnja. To ne treba začuđivati jer se tijekom cijeloga XIX. stoljeća obrazovani dio katoličkoga stanovništva nastojao približiti katolicima u Hrvatskoj (čak i oni koji su ponosno isticali svoje bošnjaštvo poput Jukića, Nedića[101] i Kneževića), a nakon stupanja u zajedničku državu taj se proces više nije mogao preokrenuti ni zaustaviti. Kállayeva nasilna politika i pristajanje manjega dijela muslimanskoga stanovništva uz bošnjačko[102] ime samo su pospješili te, odavno već započete, procese jer je bilo iluziorno očekivati da bi katolici (ali i pravoslavci) pristali pod isti nazivnik s dojučerašnjim tlačiteljima. S druge pak strane, vjerojatno ni obrazovanim muslimanskim slojevima (uglavnom begovskoga podrijetla) nije padalo na pamet dijeliti stol s dojučerašnjom rajom i podanicima.

Konfesionalna se pripadnost tako u Bosni i Hercegovini, više nego drugdje, pokazala kao integrirajući čimbenik u stvaranju modernih nacija, iako su pripadnici svih vjeroispovijesti u barem jednom trenutku pozivali na jedinstvo stanovnika i njihovu nedjeljivost po vjerskim kriterijima (naravno svatko sa svojih nacionalnih pozicija). Nije se mogla odvojiti pripadnost pravoslavnoga stanovništva srpskoj misli i identifikaciji s njom pa je i Zemaljska vlada 1886., upravo iz tih razloga, dopustila uporabu srpskoga imena, ali i dalje

[100] Da se njihove predodžbe o bošnjaštvu razlikuju od Kallayevih pokušaja, ali i onih muslimanskoga stanovništva krajem XIX. stoljeća svjedoče Lovrenović (2010: 36) i Vervaet (2013: 176) govoreći o Kneževićevim stajalištima.

[101] Fra Martin Nedić (1810. – 1895.), „prvi Ilir iz Bosne“, protivio se austro-ugarskom zauzeću BiH pa je, zajedno s nekoliko drugih franjevaca (Jako Baltić i Josip Andrić), a na poticaj biskupa Strossmayera, napisao elaborat o preuređenju vlasti u BiH pod naslovom *Četrnaest glavnih točaka po kojima bi se imala preinaka vladavine u cijeloj Bosni uvesti i utvrditi za povratak mira u zemlji, tj. državi. Način po kome bi se imala nova uprava za sve državljane u cijeloj Bosni uvesti*. (prema Grijak 2005: 588).

[102] O gotovo pa dramatičnosti tih (i nešto kasnijih) godina svjedoči slučaj Safvet-bega Bašagića koji je od uvjerenog Bošnjaka koji je pjevao „Znaš, Bošnjače', nije davno bilo, / Sveg mi svj'eta! nema petnest ljeta,/ Kad u našoj Bosni ponositoj,/ I junačkoj zemlji Hercegovoj, / Od Trebinja do brodskijeh vrata, / Nije bilo Srba ni Hrvata“ postao hrvatski nacionalist i član starčevićanske stranke Hrvatska nacionalna zajednica. Upravo je njegove stihove „Jer hrvatskog jezika šum / Može da goji, / Može da spoji / Istok i zapad, pjesmu i um.“ kao svoje geslo pruzeo pravaški list *Osvit* (1898. – 1907.) iz Mostara. Drugačija je sudbina Osmana Nurija Hadžića (uvjereni Hrvat na prijelazu stoljeća i suradnik *Osvita*) koji nakon raspada Monarhije zamjenjuje svoje hrvatstvo srpstvom. I inače je, kako zaključuje Džaja (2002: 215), od početka „bilo prelaženja iz jednog tabora u drugi i obrnuto“. Više o deklariranju bosansko-hercegovačkih muslimana Srbima vidjeti Džaja 2002: 198-199 i 216-217. Gross (1967: 12) navodi da su se u Bosni i Hercegovini „hrvatska i srpska nacionalna ideja razvijale u borbi za Muslimane“. Zovko (1999: 255) smatra „Stadler je dobro perpoznao (sic!) osjećaje većine muslimana. Naime, oni se još uvijek nisu smatrali ni Srbima ni Hrvatima. Drugim riječima znali su šta (sic!) nisu, ali ne što jesu.“

ustrajući, unatoč svim protestima, u zabrani hrvatskoga[103] (Grijak 2005: 594). U Hrvatskoj se, osobito u prvoj polovici XIX. stoljeća, moglo razdvajati nacionalni identitet od vjerske pripadnosti (Stančić 2002: 118-124), ali je u BiH takva situacija bila gotovo nemoguća, pa su se i oni rijetki katolici koji su baštinili bošnjačke nazore o srednjovjekovnom kraljevstvu tijekom vremena stopili s katoličkom hrvatskom idejom. Muslimanski su pak slojevi, ostavši bez turskoga uporišta, jednim dijelom nastojali prihvatiti Kállayeve zamisli o bosanskoj naciji, a zatim su se, krajem stoljeća, propašću te ideje manjim dijelom rastopili između hrvatske i srpske nacije, a većim dijelom ostali zatvoreni unutar svoje vjerske pripadnosti (Juzbašić 2002: 385) kao integralni dio južnoslavenskih naroda, ali sa sviješću o različitosti u odnosu na Srbe i Hrvate.

[103] Tek krajem devedesetih godina XIX. stoljeća dopustila je vlada uporabu hrvatskoga imena u BiH u nazivima pjevačkih društava, čitaonica i sl., ali su zabranjivana u nazivima društava sva imena osoba koja nisu bila vezana za BiH pa se je tako dogodio slučaj da je u Županjcu (danas Tomislavgrad) zabranjeno da čitaonica nosi ime „Tomislav“ jer je ustanovljeno da se očigledno misli na hrvatskoga kralja (usp. Kraljačić 1987: 159-160).

4. SLUŽBENI JEZIK U BIH NAKON AUSTRO-UGARSKOGA ZAUZEĆA

4.1. Zatečeno stanje i prve naredbe

Već je prethodno spomenuto da je u Bosni i Hercegovini tek krajem turske vladavine pokrenuta tiskara i prve novine koje su služile za objavu službenih državnih akata. Na taj su se način prenosile razne obavijesti te puku objavljivali novi zakoni, propisi i naredbe. I iako je u prvom broju *Bosanskoga vjestnika* najavljeno da će se u novootvorenoj tiskari moći tiskati i ćirilicom i latinicom, službeni su listovi toga doba izlazili dvojezično i dvopismeno, turski arabicom i bosanski/srpski Karadžićevom reformiranom ćirilicom. Ipak, kako navodi Okuka „naporedna upotreba naših dvaju pisama donekle je ostvarena u štampanju administrativno-pravnih spisa turske administracije, mada je i tu ćirilica dominantnija“ (Okuka 1991b: 48). Budući da su turske vlasti dobro poznavale stvarnu situaciju u Bosni i Hercegovini, ubrzo se odlučuju prilagoditi situaciji i od 1869. godine tiskaju zakone i zakonske propise „istovremeno na d v a pisma i na d v a književnojezička koda“ (Okuka 1991b: 49). Takvoj su se jezičnoj politici nešto poslije priklonile i austro-ugarske vlasti, s tom razlikom da su protežirali latinicu te će, u *Bosansko-hercegovačkim novinama*, tiskati paralelne tekstove, isprva ćirilicom samo preslikane s latinice i bez većih jezičnih intervencija, a potom, nakon preuzimanja uredništva od Ivana V. Popovića, također na „dva književnojezička koda“.

U nastavku, kako bismo prikazali svu kompleksnost bosansko-hercegovačke situacije, donosimo kratku kronologiju (pre)imenovanja[104] službenoga[105] jezika. U popratnim bilješkama je donesen izvorni tekst i naznačeno mjesto preuzimanja tamo gdje je tekst pojedine odluke donesen samo u njemačkom jeziku:

U okružnici od 25. rujna 1878., objavljenoj u *Bosansko-hercegovačkim novinama* br. 13 od 13. listopada 1878., str. 1, stoji: „Počam od 1. rujna t. g. izlaze u Sarajevu u bosanskom

[104] U literaturi se rijetko spominje emocionalni kriterij pri imenovanju nekoga jezika iz kojega bi proizišlo da imenovanje jezika npr. bosanskim imenom, kod različitih vjerskih skupina, nema iste konotacije u XVII., XIX. ili u XXI. stoljeću, jer sigurno da pojam „bosanski“ nije označavao isto ni unutar iste vjerske (i zemljopisne) skupine tijekom stoljeća, a kamoli između različitih skupina.

[105] Ovdje ne navodimo primjere iz neslužbenih tekstova gdje se, npr. u *Bosansko-hercegovačkim novinama*, moglo pronaći imenovanje jezika kao: hrvatski (br. 8, 26. rujna 1878., str. 1), bosanski (isto: 3), zemaljski (br. 16, 24. listopada 1878., str. 4), srbohrvatski (br. 20, 7. *studena* 1878., str. 3), slavenski (br. 27, 1. prosinca 1878., str. 4).

jeziku službene novine pod naslovom 'Bosansko-Hercegovačke Novine' i to dva puta na tjedan, naime svakoga četvrtka i nedelje.“ (ponovljeno i u br. 14).

U natječaju Poglavarstva grada Sarajeva od 12. prosinca 1878. godine (objavljen u *Bosansko-hercegovačkim novinama* br. 32 od 19. prosinca 1878., str. 3) piše: „Iziskuje se od sviuh prenavedenih službenikah da su bosanskom ili kojem srodnom jeziku u govoru i pismu podpuno vješti.“ (oglas ponovljen i u broju 33 od 22. prosinca 1878., str. 3).

U *Privremenom poslovniku* od 16. veljače 1879. stoji naziv jezika srpsko-hrvatski s latiničnim slovima[106].

U prijevodu osmanskoga zakona o školstvu iz 1869. godine jezik se imenuje kao nacionalni (Nationalsprache)[107].

Okružnicom Zemaljske vlade od 6. lipnja 1879., broj 8876, određeno je da nastavni jezik u osnovnim školama bude hrvatski[108].

Naredbom Zemaljske vlade od 26. kolovoza 1879., br. 16887, nastavni jezik nazvan je zemaljskim[109].

Novom naredbom, također od 26. kolovoza 1879., br. 17012, određeno je da se nastavni jezik u sarajevskoj realnoj gimnaziji naziva bosanskim zemaljskim jezikom, a pod odrednicom *Landessprache* u zagradi stoji *kroatisch, serbisch*[110].

Godine 1880. ministar Szlavy izjavljuje u austrijskoj delegaciji da je nastavni jezik u školama „bosanski ili srpskohrvatski zemaljski jezik“, a da je kod nižih vlasti uredovni jezik sa strankama „isključivo hrvatski“ (Stenographische Protokolle der Delegation des Reichsrates, Wien 1880, str. 76-77).

Ubrzo se u državnoj administraciji ustalio naziv *zemaljski* (*Landessprache*), a nakon dolaska B. Kallaya i *bosanski jezik*[111].

---

[106] „Die amtliche Schriftsprache ist von der Kreisverwaltung abwärts, dann im directen Verkehre der Landesregierung mit den Bezirksbehörden und den Stadtmagistraten die serbo-croatische mit lateinischen Lettern, von der Kreisverwaltung anfwärts die deutsche Sprache“. (Sammlung der für Bosnien und Herzegovina erlassenen Gesetze – Verordnungen und Normalweisungen 1878-1880, Wien 1880, Band I, str. 26).

[107] „Der religionsunterricht wird in jener Sprache ertheilt, die von der Bevölkerung des betreffenden Ortes gesprochen wird, und nebstbei wird auch die Nationalsprache vorgetragen“. (Sammlung 1880: 288).

[108] „Die Unterrichtssprache in solchen Schulen ist die kroatische mit lateinischen Lettern, nebenbei sind aber auch die cyrilische Schrift und auch die Anfangsgründe der deutschen Sprache zu lehren“. (Sammlung 1880: 311).

[109] „In Sarajevo werden mit 1. October 1879 zwei Lehrcurse zur Erlernung des Lesens und Schreibens der Landessprache mit lateinischer Rundschrift errichtet“. (Sammlung 1880: 314).

[110] „Die Unterrichtssprache ist die bosnische Landessprache mit lateinischen Lettern. Es werden am selbeu folgende Gegenstände gelehrt:
a) Religion aller Glaubensbekenntnisse,
b) Landessprache (kroatisch, serbisch),
c) Deutsch“ (Sammlung 1880: 315).

I taj kratki prikaz nominacije jezika pokazuje svu složenost situacije i okolnosti pod kojima je morala djelovati nova uprava. Isto tako se pokazuje i smjer zacrtan nakon Filipovićeva odlaska kojim će ići budući vladari Bosne i Hercegovine potirući sve dotadašnje pisane tradicije kako bi se stvorio jedinstveni bosanski jezik koji je ujedno trebao potpomognuti stvaranje nove bosanske nacije.

4.2. Austro-ugarska jezična politika

Austrija je financirala katoličke škole još i prije okupacije BiH te je slala udžbenike iz Hrvatske o čem svjedoči izvještaj sarajevskoga konzula 1872. godine u kojem stoji „da bi ne samo u interesu školske nastave, nego i naše politike vrlo preporučljivo bilo, kada bi se onakve školske knjige, koje su odabrane od naših školskih vlasti za škole u Hrvatskoj postepeno uvele i u bosanske škole“ (Papić 1982: 89).

Već je spominjano da su na samom početku okupacije u BiH uvedeni u uporabu hrvatski jezik, pravopis i slovopis kao službeni. Iako je to u literaturi (Bogićević 1975: 249, Kruševac 1978: 77-78, Stančić 1991: 104, Juzbašić 1999: 11-12, Juzbašić 2002: 386) pripisivano tzv. prohrvatskom kursu generala Filipovića (što svakako ne treba zanemariti[112]), smatramo da su pravi razlozi ipak bili u pragmatičnosti austro-ugarskih političara i birokrata jer su procijenili da je uvođenje već dokazanoga jezika u Monarhiji, ali i jezika koji ima najdulju pisanu tradiciju u BiH[113], najlakši i najjednostavniji put uklapanja BiH u austro-ugarsko administrativno područje, a kad se jednom uvede taj jezik i pismo (latinica) onda se

[111] Govoreći o imenovanju jezika u BiH, Solak navodi: „Naime, nominacija *hrvatski jezik* odbačena je iz čisto praktičnih razloga – zbog malog broja kritične mase stanovništva koja bi taj jezik u Bosni i Hercegovini tako nazivala, dok je naziv *srpski jezik* bio odbacivan ne samo zbog austrijsko-srbijanskih odnosa nego i zbog dugogodišnjih loših bosansko-srbijanskih odnosa i miješanja Srbije u unutarnju politiku Bosne i Hercegovine, s jasno iskazanim tendencijama njena osvajanja (i/ili prisvajanja). U takvoj situaciji austrougarska vlada našla se pred samo jednim izborom – da se privremeno prihvati postojeća nominacija *bosanski jezik* kao naziv za jezik državne administracije u zemlji“ Solak (2014: 246). Ne možemo se složiti s takvom ocjenom (jer po tom kriteriju ne bi uveli ni latinicu kao glavno pismo) kad znamo da je tada u BiH svega 3 % stanovništva pismeno pa je logično pretpostaviti da se moglo (naravno, da se željelo) neobrazovanomu narodu nametnuti bilo koje ime, ali se iz političkih razloga jezik, sve do imenovanja bosanskim imenom, zvao neutralnim nazivnikom – zemaljski.

[112] O hrvatskom smjeru početnih godina austro-ugarske okupacije BiH svjedoči broj i sastav činovnika koji su poslani u te pokrajine među kojima su bili sin (Vladimir Mažuranić, postavljen za građanskoga doglavnika generala Filipovića – prema Malbaša 1940: 23) i zet hrvatskoga bana Ivana Mažuranića s još desetak županijskih i podžupanijskih činovnika (usp. Pavličević 2007: 491). Da se je promijenio smjer politike i sastav činovnika svjedoči i statistički podatak iz 1892. po kojem je „među bosansko-hercegovačkim činovništvom bilo: 621 Nijemac, 506 Čeha i 157 Madžara“ (Nikić 2002: 284).

[113] Ne smije se zanemariti bogata pismena tradicija bosansko-hercegovačkih franjevaca koji se mahom služe latinicom kao svojim glavnim pismom.

on može dalje stilizirati kako događaji nalažu. Upravo se to dogodilo u Bosni i Hercegovini s hrvatskim jezičnim standardom koji je tijekom vremena (kao uostalom i u samoj Hrvatskoj) preoblikovan prema političkim zamislima vladajućih struktura. Već i sama česta preimenovanja službenoga jezika pokazuju da se tražila optimalna formulacija koja bi svojom neutralnošću zadovoljila sve strane, a opet ne bi naginjala ni jednoj od njih. No kad se zađe dublje u sam jezik, uviđa se da se sadržajno ništa nije dogodilo sve do 1883. godine[114] (barem kad se govori o službenom vladinu glasilu *Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*), iako se u literaturi nastojalo ta česta preimenovanja povezati s brzim napuštanjem politike hrvatskoga smjera, jer je jezik ostao isti kao i na početku austro-ugarske vladavine Bosnom i Hercegovinom.

Nakon određenoga razdoblja prilagodbe novim okolnostima, ključno pitanje koje se pojavilo bilo je kojim i kakvim jezikom i pravopisom tiskati nove udžbenike kako bi se napravila protuteža dotad prevladavajućim udžbenicima iz Zagreba i Beograda[115]. Najveći je problem predstavljala odluka o tom kakav treba biti službeni pravopis: fonološki ili morfonološki, jer su oba tipa bila zastupljena u bosansko-hercegovačkoj pismenoj tradiciji, a bilo je posve jasno da u školstvu i službenim tiskovinama ne mogu oba opstati. Dotad prevladavajući morfonološki pravopis koji je preuzet iz Hrvatske i slijedio je načela zagrebačke filološke škole nije odgovarao pravoslavnomu stanovništvu (uglavnom zbog latiničkoga pisma), kao ni jednomu dijelu muslimanskoga, pa se i to, s obzirom na njihov broj u ukupnom stanovništvu, trebalo uzeti u obzir pri odlučivanju.

Ljuboje Dlustuš[116], vladin službenik za škole, pripremio je tekst za „Početnicu za osnovne škole“[117] pisanu morfonološkim pravopisom kakav je bio na snazi u Hrvatskoj (Papić

[114] To se prvenstveno odnosi na pravopis koji je od druge polovice 1883. godine fonološki, a ne na sam leksik, iako je i u njem bilo promjena.

[115] Prvih desetljeća austro-ugarske vlasti, u BiH koristile su se gramatike iz Hrvatske i Vojvodine, odnosno Veberova i Živanovićeva gramatika. I nakon odluke o uvođenju novoga pravopisa te imenovanju jezika bosanskim imenom pa čak i nakon, na tim zasadama, tiskane *Gramatike bosanskoga jezika* 1890. godine u BiH se i dalje koristi Veberova *Slovnica hrvatska za srednja učilišta* jer novoobjavljena gramatika nije imala dio o sintaksi. Bez obzira što je ta slovnica tada bila i u Hrvatskoj odbačena, pomalo je oštra i „ishitrena“ ocjena Ljiljane Stančić (1987: 122) da je odluka o ostavljanju te gramatike na životu u BiH bila „bez daljnjeg, ishitrena i neočekivano regresivna“ jer u tim okolnostima jednostavno nije bilo bolje zamjene bez obzira na jezik kakvim je pisana. Nadalje, ostavljanje te slovnice samo je s današnjih pozicija u suprotnosti s jezičnom politikom austro-ugarske vlasti koja se opredijelila za fonološki pravopis jer se nije moglo preko noći prebrisati kulturno-jezično stvaranje bosansko-hercegovačkih franjevaca i morfonološki pravopis koji, u devetnaeststoljetnoj BiH, svakako ima dulju književnu tradiciju od fonološkoga Karadžićeva pravopisa. Kad se ovomu pridodaju i argumenti koje iznosi Ham (1998: 113-116) u kojima pokazuje da se *Gramatika bosanskoga jezika* ugledala i na Veberove slovnice, onda je posve jasno zašto je upravo Veberova slovnica zadržana u BiH toliko dugo.

[116] Rođen je 1850. kod Našica, bio učitelj u Hrvatskoj. Godine 1878. dolazi u BiH s austrougarskom vojskom. Postao vladin savjetnik za škole, uređivao ''Školski vjesnik''.Umro u Osijeku 1921. godine.

1976: 175). Iako je jezik prvoga udžbenika izrađenoga i tiskanoga u BiH trebao poslužiti kao temelj za sve buduće udžbenike, to se nije dogodilo zbog negodovanja dijela stručnjaka[118] koji su se protivili morfonološkomu pravopisu. Dlustuš je stoga na prijedloge Zemaljske vlade prepravio svoj tekst i zatim ga dao na uvid pisana fonološkim pravopisom. Taj je tekst poslan na recenziju prof. Franji Klaiću i Franji Vuletiću, koji su dali oprječna mišljenja. Klaić je, i sam pišući morfonološki, dao negativnu recenziju navodeći da za Bosnu i Hercegovinu nisu potrebne zasebne školske knjige: „Po najprije izjaviti mi je, da absolutno ne uvidjam nikakove potrebe da se za bosansko-hercegovačke pučke škole izdaju posebne školske knjige, buduć u Bosnoj i Hercegovini stanuje isti narod, koji i u trojednoj kraljevini, ravan po jeziku istomu…“ (Arhiv BiH 8-75, 1883), naglašavajući i da se predloženi rukopis „u tendenciji skoro ništa nerazlikuje od Početnice, koja će u novom izdanju za Hrvatsku svietlo ugledati“. (Arhiv BiH 8-75, 1883) usput napadajući i veliki broj turcizama u udžbeniku kojima, po njemu, tu nije mjesto jer je zadaća školskih knjiga „čistiti narodni jezik od turskih riečih“. (Arhiv BiH 8-75, 1883). Drugi je recenzent, Franjo Vuletić[119], dao pozitivno mišljenje ističući: „Buduć je o tom pitanje imali se ova knjiga izdati pravopisom kojim su izdane i dosadanje knjige ili da se izdade pravopisom izgovora narodnoga da tim nauka u opće postane pristupnija djetetu koje tek počme učiti slova… (…) smatram pravopis eufonički shodnijim nego etimologički navagjam dva razloga; pedagogički da djeca lahkše pojme nauku, i jezično-historijski koji nam pruža jasnu sliku da je pravopis eufonički prava osobina narodna…“ (Arhiv BiH 8-75, 1883, podvučene riječi su takve i na izvorniku). Na kraju navodi „Učimo mladež našu onim pravopisom kojim će moći uzgojiti na veću korist svoje nauke, izgovorom kako ju je naučila bosansko-hercegovačka majka, a pripravimo joj stazu više nauke i tumačimo joj etimologiju kad nauči već eufoniju. Svakomu svoje!“ (Arhiv BiH 8-75, 1883), gdje se vidi da ni on nije u potpunosti odbacio učenje morfonološkoga pravopisa nego ga predviđa u daljnjoj izobrazbi kada se svladaju osnove pismenosti.[120] Već se po suprotnim gledištima koje su zauzeli recenzenti prvoga školskoga udžbenika moglo pretpostaviti da

[117] Udžbenik je poslije tiskan fonološkim pravopisom latinicom i ćirilicom kao „Prva čitanka za pučke škole u Bosni i Hercegovini“.

[118] Papić (1976: 176) navodi da nije uspio saznati koji su to stručnjaci koje je konzultirala Zemaljska vlada, ali za pretpostaviti je da bi svakako jedan od njih mogao biti urednik *Bosansko-hercegovačkih novina* Ivan V. Popović koji je već, preuzevši uredništvo, u tim novinama mijenjao pravopis u korist fonološkoga.

[119] Poznat i kao kasniji „nepotpisani“ autor *Gramatike bosanskoga jezika* iz 1890. Inače, kako navodi Šator (2004: 117 pa na dalje), kao suautor bi se mogao navesti i Davorin Nemanić koji je uveo brojne promjene u Vuletićev tekst „Slovnice“ (kako ju je imenovao) pa i u sam naslov koja je tako postala „Gramatika“ (više o terminološkim promjenama koje je proveo Nemanić vidjeti Šator 2004: 123-124; Isti 2003: Ko je autor Gramatike bosanskoga jezika (1890), Književni jezik, 21/2, Sarajevo, 2003. 1 - 13); Isti 2008: 111.).

[120] Ponovno napominjemo da je krajem turske vladavine u BiH bilo samo 3 % pismenoga stanovništva.

odluka o službenom pravopisu ne će biti jednostavna, ali ni strogo jezikoslovna jer se inače ne bi zahtijevalo mijenjanje i usklađivanje već napisanoga udžbenika.

4.2.1. Jezična povjerenstva

Nakon takvih suprotnih stavova dvojice recenzenata, Zemaljska je vlada osnovala povjerenstvo[121] koje je trebalo konačno odlučiti kakvim pravopisom tiskati bosansko-hercegovačke udžbenike. Povjerenstvo je vijećalo dva puta, 31. ožujka i 2. travnja 1883. godine. Odmah su se formirala dva tabora, za morfonološki su se pravopis zalagali Lj. Dlustuš, K. Hörmann i A. Mišić, a za fonološki I. V. Popović, F. Vuletić i Đ. Nikolajević dok je M. K. Ljubušak predlagao dotadašnji, kompromisni, pristup, tj. da se latinicom piše morfonološki, a ćirilicom fonološki. Ni na drugom se sastanku nije uspjelo riješiti to pitanje jer nitko nije odstupao od ranije zauzetih gledišta, a zanimljiv su prijedlog iznijeli Hörmann i Dlustuš[122]:

I

„*Neka se odredi, da se školske knjige za Bosnu i Hercegovinu pišu etimologijskim pravopisom sa sliedećim modifikacijama:*

[121] Prema zapisniku od 31. ožujka 1883. (Arhiv BiH 8-75, 1883), povjerenstvo su činili: Antun Vuković, Mehmed beg Kapetanović Ljubušak, Kosta Hörmann, Đorđe Nikolajević, fra Alojzij Mišić, Ivan V. Popović, Franjo Vuletić i Ljuboje Dlustuš.

[122] Treba napomenuti da je sličan prijedlog postojao i 1877. u Zagrebu kada je pravopisni odbor nastojao, u trenutku uspona vukovaca, izbalansirati pravopis (spasiti morfonološki) u Hrvatskoj u jednom modelu umjerenoga morfonološkoga pravopisa, ali ni taj pravopis nikada nije zaživio jer su izradu priručnika po usvojenim pravilima spriječili Stjepan Spevec (saborski zastupnik unionističke, mađaronske stranke i predstojnik odjela za bogoštovlje) i Armin Pavić (filolog, saborski zastupnik mađaronske stranke). Više o tom prijedlogu u Vince 2002: 620-622. i Bašić-Kosić: 2006: 183-185. Odbor (zapravo školski pododbor) 1877. u prefiksalnoj tvorbi preporučuje pisanje *oddieliti, razstaviti, obsipati, odpjevati, razljutiti, izžeti*, *izčupati* ali „one rieči, kod kojih se je sviest izgubila, kako su se s priedlogom sastavile“ treba pisati *ustati, uskok, usukati, ustaviti, otvoriti* (navedeno prema Mrazović 1877, 14: 218).
Zanimljivo bi bilo detaljnije usporediti prijedloge koje su iznijeli Hörmann i Dlustuš s Jagićevim iz 1864. godine u raspravi *Naš pravopis* u kojoj donosi: „Budimo dakle samo malo dosljedni i pažljivi, te ćemo umah dokučiti, da koliko bi se god puta imao neposredno sastati b sa p, d sa t, z sa s , svagda po nalici izilaze po dva pp, tt, ss — a toga ustroj jezika nepodnosi. Ali zašto opominjanje? Nepišemo li posve dobro: otresti se, otudjiti, otrti, otegnuti, potaknuti, preteći, ustati, usuditi se, usukati, mjesto korenitih: odtresti, odtudjiti, odtrti, odtegnuti, podtaknuti, predteći, uzstati, uzsuditi, uzsukati, itd.? Jest doista: ovako je sasvim pravo, ali kada bismo samo i malo mislili, našli bismo, da je jednako temeljito i na zakonu osnovano ako uzpišemo: besraman, bestidan, isjeći, rasuditi, rastaviti, rasap, rasulo itd.“ (Jagić 1864b: 5). Dakle, Jagić se zalaže za fonološki zapis ondje gdje se sljubljuju dva izgovorno slična suglasnika (vidjeti pod „b)“ prijedlog koji iznose Hörmann i Dlustuš).

*a) da se u dativu, propositionalu i instrumentalu plurala upotrebljuju dualističke forme (*na *ma, ama, ima).*

b) da se rieči u kojima se etimologijski pravopis priblizuje fonetici piše prema govoru naroda ovdjašnjega, n. mj. razstanak=rastanak i sl.

c) U višim razredima pučke škole i u srednjih školama da se djeca upoznadu i s fonetičkimi pravopisom. U to ime da se u dotične slovnice uvrste pravila fonetičkoga pravopisa, i da se u ime vježbanja u dotične čitanke uvrsti po nekoliko štiva pisanih fonetički po južnom govoru.

d) Tudje rieči neka se pišu po izgovoru, izuzam vlastita imena, potonja neka se pišu točno onako, kako se napisuju u dotičnom jeziku, a u parentezi neka se doda izgovor. Strane rieči modernih jezika neka se pišu po pravopisu jezika čije su, a u parentezi neka se doda izgovor.

e) Gramatički termini u slovnici neka se označuju obiema načinima, kako se upotrebljuju u hrvatskim i u srbskim gramatikama.

II

Svaki manuskript novih školskih knjiga neka se pregleda po odboru sastavljenu od ovdjašnjih inteligentnijih žitelja, i od zastupnika obiju pravopisa, u to ime da se jezik pročisti od stranih primjesa i rieči narodu nerazumljivih, pričem se međutim izključuje umetanje lokalizama i idiotizama.“[123]

Iako su Hörmann i Dlustuš predstavili vrlo ublaženi, moglo bi se reći i kompromisni, morfonološki pravopis, tim su se prijedlozima usprotivili Vuletić i Popović, svaki iznoseći svoje razloge za fonološki pravopis, tako da je povjerenstvo okončalo svoj rad bez ikakvih konkretnih zaključaka, osim da bi novi udžbenik trebao biti napisan meridijanskim (hercegovačkim) dijalektom (Papić 1976: 176). Jedino što se naziralo jest da ni jedna strana nije namjeravala odstupiti od svojih ideja, ali su se ipak uspjeli dogovoriti da svakako treba ići u reforme i formirati novu, stručniju komisiju, koja će riješiti goruća pitanja jer dotadašnji dvopravopisni sustav nije mogao ostati.

Budući da rasprave nisu urodile plodom, Vlada je u svojem dopisu od 15. svibnja 1883. godine predložila Zajedničkomu ministarstvu financija da se u BiH uvede fonološki pravopis[124], a taj svoj stav obrazlažu: „Iako je mlađi, ovaj pravopis je već našao u južnoslavenskoj literaturi čvrsto tle, a njegove pristalice su mnogi literarni korifeji kao što su: Vuk Karadžić, Daničić, Miklošić, Budmani, Vrčević, Ljubiša i drugi. I sama Jugoslavenska

[123] Arhiv BiH 8-75, 1883.

[124] „Moglo bi se reći da je Vlada mogla primjenjivati i drukčiju jezičku politiku i okrenuti se, što bi se moglo i očekivati, etimološkom pravopisu, ali takvih političkih intervencija nije bilo.“ Solak (2014: 117).

akademija[125] u Zagrebu, dakle u Hrvatskoj, zemlji najstrožijih etimologa naginje ka fonetici, što je došlo do izražaja prilikom izdanja velikog srpskohrvatskog rječnika. Iz toga se može uvidjeti da će ovaj pravopis sve više ulaziti u upotrebu i da će etimološki metod biti sasvim potisnut“ (Papić 1976: 177).

Vlada je, nastojeći opravdati zaokret u jezičnoj politici, iznosila ponekad i pomalo dvojbene razloge kako bi osnažila svoju odluku pa tako ističu da su: „Ostali recenzenti smatrali da bi knjiga morala biti napisana fonetskim pravopisom, jer on bolje odgovara napretku moderne literature srpskohrvatskog jezika i jer je iz didaktičkih razloga podesniji“ (Papić 1976: 176). Koliko je takvo obrazloženje smiješno ne treba posebno tumačiti jer kriterij „napretka moderne literature srpskohrvatskog jezika“ tih godina ne znači gotovo ništa jer hrvatski književnici pišu jednim jezikom i pravopisom, a srpski drugim, a kriterij da je „iz didaktičkih razloga podesniji“ još je nejasniji jer nije poznato da je tada itko provodio ispitivanja po školama koja bi potvrdila takve navode. Dakle, riječ je, prije svega, o političkoj odluci nezamjeranja kojom se podilazilo, što je i logično, većini stanovništva BiH. To potvrđuje i nemušto sastavljeno objašnjenje nakon odluke o uvođenju fonološkoga pravopisa u kojem stoji: „Vlada ne daje prednost fonetici iz **oportuniteta i političkih razloga.** U svim djelima sa ćiriličkim pismom primjenjuje se fonetski sistem, a **uvođenje etimologije sa ćiriličkim pismom je nemoguće.**[126] Za pravoslavne koji se u cjelini služe ćirilicom fonetički pravopis mora biti uveden, u protivnom za njih bi samo po sebi bilo mnogo stranog, a to bi izazvalo opoziciju prema udžbeniku. Osim toga, **pravoslavnih je u Bosni i Hercegovini najviše i imaju mnogo smisla za kulturu**, a dijelom imaju i dobre konfesionalne škole, pa se stoga **mora voditi računa o zadovoljavanju ovog elementa“**[127] (nav. prema Papić 1976: 177). Dovoljno je samo promotriti istaknute „razloge“ da bi se shvatili stvarni vladini postupci za uvođenje fonološkoga pravopisa.

Ministarstvo financija u dopisu od 28. svibnja 1883. složilo se s vladinim prijedlogom pa je udžbenik tiskan ćirilicom i latinicom u 10.000 primjeraka, što je označilo kraj

[125] O ulozi JAZU u tim procesima vidjeti rad M. Grčevića: Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća, *Od Mure do mora, od Save do Seine. Spomen-zbornik patru Vladimiru Horvatu SJ za njegov 80. rođendan*, Šestak, Ivan (ur.), Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2015., str. 353-404. O odjecima Daničićeve jezične koncepcije u Hrvatskoj vidjeti Vince 1981: 391-400.

[126] Očito se namjerno prešućuje srpska književnojezična tradicija predkaradžićevskoga doba koja je i ćirilična i etimološka, ili početni brojevi *Bosansko-hercegovačkih novina* u ćiriličnom izdanju u kojima se može pronaći sljedeći tekst: „Странци долазећи у Сарајево имаду се одмах пригодом њиховога долазка код равнатељства редарства пријавити и путном изправом изказати, који то пропусти казнити ће се новчаном глобом од 1 до 5 фр. или евентуално затвором те ће се по околности одпутити натраг у његов завичај.“ (BHn broj 34, 29.12.1878.).

[127] Istaknuo M. B.

pravopisnih previranja u BiH (na državnoj razini) i kraj procesa koji je započeo 1878. godine uvođenjem latinice i pravopisa zagrebačke filološke škole. Ta pobjeda vukovaca[128] u BiH otvorila je vrata prevlasti njihovih učenja i u Hrvatskoj[129] jer si, bilo s političke, bilo s kulturne strane, Hrvati nisu mogli dopustiti cijepanje na kulturno-jezičnoj crti sa sunarodnjacima u BiH[130].

Pretpostavlja se da je i druga jezična komisija[131] započela s radom iste 1883. godine, ali, iako je održala osamdesetak sjednica, o njezinu radu nema podrobnijih podataka jer zapisnici sa sjednica nisu pronađeni pa se svi kasniji zaključci izvode iz naknadno objavljena Dlustuševa sjećanja u *Bosanskoj vili* 1910. godine[132] (npr. Papić 1976: 178 i Šator 2004: 84).

[128] Naziv bi se mogao shvatiti uvjetno jer bi bolje odgovarao izraz *daničićevci*. Naime, Đuro Daničić je, naslijeđujući Vuka Karadžića, središnja figura oko koje se vrti jezična politika.

[129] O sukobima između pojedinih jezikoslovnih škola u Hrvatskoj piše Vince (2002) pa se ovdje ne će podrobnije zalaziti u te jezičnopolitičke tijekove. Važno je naznačiti da je koncem 70-ih i početkom 80-ih godina XIX. stoljeća, kada u Hrvatskoj vukovci polagano preuzimaju primat, politika bila ta koja ih je „pogurala" do konačnoga trijumfa (slično kao i ranije ideje iliraca), dok je u Bosni i Hercegovini, prije svega, bila riječ o političkom normiranju jezika sukladno željama većinskoga stanovništva, a potom je traženo uporište u samoj jezičnoj situaciji (pa se tako, da bi se potkrijepio odabir, navodi i primjer Hrvatske, *zemlje najstrožijih etimologa*, u kojoj se JAZU priklonio fonološkom pravopisu). Za dodatne podatke vidjeti još Vince 1973 (Različiti pogledi…) i 1975 (Zaokret u...) i Brozović 1985 (Jezična i pravopisna previranja…), Jonke 1971 (Hrvatski književni jezik u 19. i 20. stoljeću), a presjek stanja donosi i Samardžija 2004, osobito u *radu Hrvatsko jezikoslovlje od sedamdesetih godina XIX. stoljeća do godine 1918.*, str. 135-162, u knjizi *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*.

[130] O tom svjedoči Antun Radić kojemu je Ivan Broz (autor Hrvatskoga pravopisa iz 1892.) rekao „da je nastojanje Zagrebačke škole bila zabluda i za Hrvate velika šteta. Bosansko-hercegovačka vlada uvela je eto fonetički pravopis, a uveden je i u hrvatske škole u Dalmaciji. Ostanemo li mi kod fonetičkoga (sic!) pravopisa, mi ćemo ove krajeve izgubiti, – njihove se škole ne će moći služiti našim školskim knjigama. A time gubimo kud i kamo više, nego što dobivamo vežući se etimologijskim pravopisom sa Slovencima" (Radić 1907: 4). Zanimljiv je zapis o tim danima ostavio Tomo Maretić koji naglašava (objavljeno ćirilicom): „Ozbiljan preokret u borbi dogodio se godine 1892. Onda je bio došao za šefa prosvetnog otseka autonomne hrvatske vlade Iso Kršnjavi, koji je odmah za korektora svih školskih knjiga postavio Armina Pavića. Njih dvojica se dogovore da učine kraj pomenutoj borbi, te sastave naredbu kojom se u sve škole u Hrvatskoj i Slavoniji vode fonetički pravopis i novi padeži. Ali da ta naredba uzmogne stupiti na snagu trebalo je da je potpiše ban (ban je tada bio grof Kuen Hedervari). Kad Kršnjavi dođe u njegov kabinet s naredbom i zamoli ga da je potpiše ban mu reče: 'Ja nisam nikakav književnik, a još manje filolog, niti ću to ikad biti, i ja sam lično pristalica etimološkog pravopisa. Ali moje mišljenje nije tu nimalo merodavno, te ja stoga odobravam naredbu kako ste je Vi s Pavićem sastavili. Uveren sam potpuno da ni fonetika ni novi padeži nimalo neće nauditi mojoj politici: neka se dakle uvede u škole i jedno i drugo.' Od argumenata što ih je Kršnjavi banu naveo, predlažeći mu onu naredbu na potpis, najviše je delovalo to što i fonetiku i nove padeže upotrebljava Bosna i Hercegovina i grad Dubrovnik. Ban na to reče: 'Kad našoj monarhiji nimalo ne smeta fonetika sa novim padežima u Bosni, Hercegovini i Dubrovniku, jamačno neće ni jedno ni drugo smetati ni u Hrvatskoj i Slavoniji'." (Maretić 1932: 19). Slično viđenje o tim događajima iznosi i Stjepan Ivšić: „A pokojni mi Klaić, kad sam jedan put s njim govorio o našem jeziku i pravopisu, reče, da je »Matica hrvatska« u svojim knjigama starije oblike (u dat., lok. i instr. pl.) zamijenila novijima i uvela fonetski pravopis zaradi Bosne, jer je vlada ondje učinila jedno i drugo." (Ivšić 1938: 13).

[131] Članovi su bili (popis prema Dlustuševu napisu u *Bosanskoj vili*, str. 221): Đorđe Nikolajević, Mehmed beg Kapetanović, Miloš Mandić, Nezir ef. Skalić, Antonije Jeftanović, Kosta Hörmann, Nikola Kašiković, Jeftan Despić i Ljuboje Dlustuš.

[132] Riječ je o napisu *Za narodno jedinstvo*, podnaslovljenom *Uspomene i misli* (Bosanska vila, br. 12 – 15, str. 220 – 222, Sarajevo, 1910.). Zanimljivo je da je i sam Dlustuš, izgleda, u istoj toj 1883. godini prošao

To je povjerenstvo, slijedeći preporuke[133] Zemaljske vlade, odmah krenulo s rješavanjem drugih bitnih jezičnih pitanja[134]. Njezin cjelokupni rad i djelovanje (kao i druge odluke Zemaljske vlade) ne mogu se promatrati odvojeno od političkih zbivanja i politike koju je tih godina provodio B. Kállay u Bosni i Hercegovini.

Mnogo toga nam, o tadašnjoj situaciji, može osvijetliti i pismo Zemaljskog poglavara Appela upućeno Benjaminu Kállayu 11. 2. 1884. o uvođenju udžbenika zemljopisa u kojem se objašnjava jezična politika:

„U pogledu ovdašnjih jezičkih prilika, Zemaljska vlada je slobodna iznijeti sljedeće:

Pri opisu stanovništva Bosne i Hercegovine, u udžbeniku geografije se kaže da svi stanovnici Bosne i Hercegovine govore jednim jezikom (Svekoliko domaće stanovništvo Bosne i Hercegovine govori jednim jezikom); time se željelo izbjeći da se jezik koji se ovdje govori nazove srpskim ili hrvatskim, kao što se svugdje koristi izvan zemlje, čime se želi iskazati pripadnost ovdašnjeg stanovništva srpskoj ili hrvatskoj nacionalnosti, što se pak u ovom slučaju željelo po svaku cijenu spriječiti.

Ogromni politički značaj koji bi emancipacija ovih zemalja od hrvatskih i srpskih uticaja imala u političkom i duhovnom odgoju mogao bi nastati ne samo stvaranjem posebne bosanskohercegovačke samosvijesti i buđenjem simpatija za nju nego i sankcioniranjem jezika koji se ovdje govori, pa je Zemaljska vlada u tom smislu slobodna postaviti sljedeći zahtjev:

Zemaljska vlada dozvoljava sebi slobodu da Vašoj Ekscelenciju uputi molbu za dobijanje ovlaštenja da na onom mjestu u udžbeniku, na kojem se govori o jeziku, izvrši dopunu i taj jezik nazove "bosanskim" (Ovako: svekoliko… itd. *govori jednim jezikom i to bosanskim*), pri čemu se može zanemariti da jezik koji se govori u Bosni i Hercegovini predstavlja dijalekt jezika koji nauka naziva srpskim i hrvatskim, ovim dvoma nazivima bi se dodao i treći ravnopravan naziv čime bi se dosadašnji dijalekt podigao na nivo samostalnog jezika.“ (Šipka 2001: 102).

Pod svaku se cijenu nastojalo izbjeći spominjanje narodnih imena stanovnika Bosne i Hercegovine, a sve kako bi se BiH otrgnula od utjecaja susjednih zemalja, odnosno Hrvatske i Srbije. Zbog toga je i jezik prozvan bosanskim imenom kako bi se pospješila takva politika negiranja činjeničnoga stanja.

Pitanje pravopisa ponovno se aktualiziralo 1892. godine kada je Zajedničko ministarstvo financija zatražilo od Zemaljske vlade „šire obrazloženje o tome čime se

„preobrazbu“ od zagovaratelja morfonološkoga pravopisa do promicatelja fonološkoga, jer je sjedio u objema komisijama.

[133] Te su se preporuke sastojale, uz prethodnu odluku o fonološkom pravopisu, od toga da je trebalo izbjegavati „sve sinonime koji se upotrebljavaju kod drugih, a to će reći sinonimi koji se upotrebljavaju u Hrvata ili u Srba izvan Bosne i Hercegovine“ (prema Papić, 1976: 180).

[134] Trebalo je ujednačiti jezik latiničnih i ćiriličnih izdanja budućih udžbenika, a na temelju odluka ove komisije nastat će i *Gramatika bosanskoga jezika* 1890. godine.

rukovodilo opredjeljujući se za fonetsko pisanje“ (Papić 1976: 185), što svjedoči da su, usprkos tvrdnjama kako je to pitanje bilo riješeno, u BiH još uvijek postojali pristalice morfonološkoga načina pisanja koji su, vjerojatno, i pokrenuli taj upit. U svojem odgovoru, među ostalim, Zemaljska vlada je navela da su u komisiju koja je raspravljala o jezičnim pitanjima tadašnjih udžbenika uzeti članovi „iz tri najistaknutije religije u zemlji, jer vjerske razlike nisu ostale bez uticaja na pravopis domorodaca, šta više, **namjerno su priključene osobe sa manjim stepenom pismenosti**, jer se s pravom uzelo da je njima manje ovladao uticaj stranih kulturnih jezika, koji se u literarnom jeziku Srba i Hrvata osjeća, ali ne u njegovu korist“ (Papić 1976: 186, istaknuo M.B.). U ostatku odgovora ponovno se, svjesni s koje je strane stigao prigovor, pozivaju na Zagreb, gdje je također, u međuvremenu, uveden fonološki pravopis što pokazuje da je ondašnja odluka Zemaljske vlade bila ispravna, a takav je stav na koncu prihvatilo i Zajedničko ministarstvo financija te je fonološki pravopis još jedanput potvrđen u BiH.

Ipak, da do stvarnoga napuštanja hrvatske jezične politike nikada nije došlo, svjedoči i Papić koji navodi:

„U školama, državnim i konfesionalnim, izuzev srpske škole, vladala je školska terminologija, koja je u to vrijeme upotrebljavana u školama u Hrvatskoj. To je došlo otuda što su udžbenici dolazili z (sic!) Hrvatske i što se priličan broj nastavnika, a naročito onih u gimnazijama i srednjim školama, školovao u Hrvatskoj. Tom terminologijom nazivani su školski predmeti, razni naučni pojmovi, neki oblici rada u školama kao i razni administrativni postupci u školskom dopisivanju. U pedagoškoj štampi u Bosni i Hercegovini, izuzev kod nekih Srba pisaca, također je upotrebljavana takozvana zapadna terminologija. U nekim udžbenicima koji su specijalno pisani za Bosnu i Hercegovinu (historija, geografija, čitanke, gramatika bosanskog jezika) pojavljuju se naizmjenično termini koji su se upotrebljavali i u Hrvatskoj i u Srbiji. Za nastavne predmete upotrebljavana su imena kao u hrvatskim školama (povjest, zemljopis, gospodarstvo, kućanstvo, krasnopis, kemija, jezikoslovje itd.). Svi pojmovi vezani za tjelesno vaspitanje (odgoj) također su se u nastavi i udžbenicima nazivali onako kako su se nazivali u školama u Hvatskoj (sic!) (šport, nogomet, gombanje, gombaona, koturanje itd.). (…) Ovo je ostalo sve do kraja okupacije. Poslije 1918. godine udžbenici dolaze pretežno iz Beograda. Veći broj nastavnika također dolazi iz istočnih krajeva. I jedno i drugo donosi novu terminologiju i tako dolazi do određene zbrke.“ (Papić 1972: 169-170).

Dakle, bez obzira na zaokret u pravopisnim pitanjima, jezična politika u Bosni i Hercegovini nastavila je onim putom koji je zacrtan nakon same okupacije, a terminologija je u nekim područjima ostala ususstavljena sve do stvaranja Kraljevine SHS. To potvrđuje i Gerd-Dieter Nehring koji naglašava: „Ako se uporedi početak i kraj razvoja upravnog idioma BiH za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, rijetko postoje bitne promjene u jeziku, kao npr.

dosljednija upotreba množinskih nastavaka *-i, -ama* u kasnijoj vladavini Monarhije (time se gube odgovarajući stari nastavci), pisanje *h*, preferiranje formi tipa posjetioca (gen. pl.) i dr. Jezik tekstova austrougarske administracije u pojedinostima se krajem 19. stoljeća više slaže sa hrvatskom normom:… (…) Mnogo je rjeđe administrativni jezik u skladu sa srpskom normom…" (Nehring 2005: 371).

4.3. Novine u prvim godinama austro-ugarske uprave[135]

Budući da je odlaskom turske uprave Bosna i Hercegovina ostala bez novina, nove su se vlasti požurile s izdavanjem svojih glasila kako bi što prije „objasnile" narodu nove okolnosti u kojima se zemlja našla. Tako već 1. rujna 1878. izlazi prvi broj *Bosansko-hercegovačkih novina*, službenoga lista nove vlasti, koje osim državnih obavijesti donose i neslužbeni dio s književno-umjetničkim radovima, slikama iz života i sl. Od 1881. godine *Bosansko-hercegovačke novine* izlaze pod imenom *Sarajevski list* i mijenjaju svoju prvotnu namjenu u obavješćivanju i prenošenju zakonskih odredaba jer je ulogu preuzeo tada pokrenuti *Sbornik*, o čem će biti više govora u zasebnom poglavlju.

Na njemačkom su jeziku izlazile novine *Bosnische Correspodenz* koje poslije mijenjaju ime u *Die Occupation*, a osnovna im je namjena bila obavješćivati strane dopisnike o situaciji u BiH. Taj, prije svega, propagandni list ugasio se već tijekom 1879. godine. Na njemačkom je sve do 1885. izlazio i list *Polizeiblatt für Bosnien und Hercegovina* koji se od 9. broja tiska na *zemaljskom* jeziku latinicom i pod naslovom *Policajni list za Bosnu i Hercegovinu*. (Pejanović 1961: 19). Paradoksalno je da su upravo te policijske novine bile i najdugovječnije pa su nastavile izlaziti i u Kraljevini SHS sve do 1929. godine (Pejanović 1961: 20, Kruševac 1978: 96).

Od novina koje su izlazile izvan Sarajeva vrijedi spomenuti list *Bosanac*, koji je u Brčkom izlazio 1883. godine na hrvatskom jeziku, a uređivao ga je učitelj Ivan Lepušić te *Hercegovački bosiljak* koji je u Mostaru izdavao i uređivano Franjo Milićević, a izlazio je tiskan latinicom iako se u njemu moglo pronaći i ćiriličnih priloga. Te su novine imale burnu sudbinu, pa su od 1884., nakon kratkotrajne zabrane, izlazile pod imenom *Novi hercegovački bosiljak*, a od 1885., nakon dopuštanja političkih glasila, pod imenom *Glas Hercegovca*. U

[135] Donosimo kratki pregled novina koje su izlazile u prvim godinama okupacije. Za cjelovitije podatke vidjeti Pejanović 1961., Kruševac 1978.

njemu se, među bosansko-hercegovačkim katolicima, promiče hrvatska nacionalna ideja, a poslije je bio izrazito pravaški orijentiran.

Politički list *Vatan* (*Domovina*) pokrenut je 1884. u Sarajevu i namijenjen je bosansko-hercegovačkim muslimanima, a izlazio je na turskom jeziku i pisan arabicom sve do 1897. godine kad ga je zamijenio list *Rehber* (*Putokaz*), tiskan također u Sarajevu (Pejanović 1961: 24; Kruševac 1978: 265-266).

Najznačajniji srpski list bio je *Bosanska vila*, pokrenut krajem 1885., a izlazio je sve do 1914. godine. Tiskan je ćirilicom, u Sarajevu i izlazio je dvaput mjesečno.

Od vjerskih listova treba izdvojiti službeno glasilo Vrhbosanske nadbiskupije *Srce Isusovo*, list koji je počeo izlaziti 1882. i bio je jedini vjerski list u Bosni i Hercegovini u sljedećih pet godina. Od 1887. pa sve do kraja Drugoga svjetskoga rata, glasilo izlazi pod imenom *Vrhbosna*. Iako Kruševac navodi „usmerenost lista je od početka hrvatska (»bosanstvo« se ne pominje), ali je jezik težak, starinska terminologija i pravopis (etimološki), sa sklopovima sintaktičkim i gramatičkim neuobičajenim u ovim krajevima“ (Kruševac 1978: 139), sam list u jezičnoj koncepciji ne odstupa previše od ostalih tadašnjih hrvatskih listova, pa i samih prvih godišta *Bosansko-hercegovačkih novina* i *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, koji uglavnom slijede, više ili manje dosljedno, jezik zagrebačke filološke škole.

4.4. Pokretanje *Bosansko-hercegovačkih novina*

Austro-ugarske su vlasti očito vrlo dobro poznavale moć medija pa su, još dok su trajali oružani sukobi, u Sarajevu 1. rujna 1878. pokrenuli *Bosansko-hercegovačke novine*, koje su trebale obavještavati pučanstvo o namjerama nove vlasti, ali i smirivati užarenu situaciju. Određeno je da će urednikom postati Jan Lukeš[136], tadašnji dopisnik lista *Politische Correspondenz*, koji se nalazio pri glavnom stožeru II. armije. Lukeš je u rekordnom roku od tri dana uspio osposobiti nekadašnju Vilajetsku štampariju, premda ju je zatekao u vrlo lošem stanju jer je većina strojeva bila uništena[137]. Drugu je nevolju predstavljao nedostatak

[136] Jan Lukeš (1841. – 1899.), rođen u Pragu, nakon kratkotrajne vojne karijere postaje vojnim dopisnikom nekoliko njemačkih listova. Jedno je vrijeme proveo s ustanicima u BiH, a kasnije ponovno dolazi s austrijskom vojskom i preuzima uredništvo prvih novina. U Sarajevu je proveo približno godinu i pol, a potom je nastavio karijeru dopisnika iz drugih gradova Monarhije. U Pragu je bio urednikom *Prager Zeitunga*, a netom prije smrti i *Armee Zeitunga*. Umro je u Beču.

[137] O samim pripremama za pokretanje novina detaljnije piše Kruševac (1978: 74 pa na dalje) pa ćemo ovdje ukratko prenijeti njegove prikupljene podatke.

zaposlenika jer stare radnike nisu zatekli, kao i nedostatak latiničnih slova u samoj tiskari. Miloš Mandić, nekadašnji urednik *Bosne*, sjetio se da su jednom prilikom sklonili na sigurno latinična slova, koja su nakon kratke potrage pronađena i moglo se pristupiti tisku. Tako je, prije svega Lukešovim zalaganjem, u samo tri dana osposobljena Cesarsko-kraljevska vladina tiskarna i tiskan prvi broj *Bosansko-hercegovačkih novina*. Prvi je broj izišao na samo dvije stranice velikoga novinskoga formata (nakon tog broja tiskan je obično na četiri stranice), a i sam je izgled svjedočio u kakvim je teškim uvjetima pripreman. Što se tiče sadržaja prvoga broja, tekst je bio sastavljen uglavnom od naredaba, objava i oglasa. Zaglavlje je, po Lukešovu nacrtu, izradio majstor Bajram-aga, a sam je Lukeš označen kao privremeni izdavatelj i upravitelj, što svjedoči da, unatoč svojem zalaganju i trudu koji je uložio, njegov položaj nije bio do kraja riješen. Uz ostale se podatke navodi da će novine izlaziti svake nedjelje i četvrtka. Budući da su u tom trenutku *Bosansko-hercegovačke novine* bile jedini list koji je izlazio u zemlji, javila se potreba da, osim službenih naredaba, donosi i razne napise iz društvenoga života. Nakon što je u nekoliko navrata neuspješno pokušao riješiti svoj položaj, ali i isposlovati bolje uvjete za tiskaru, Jan Lukeš je, izložen stalnim pritiscima ugarske strane, napustio uredništvo, a ubrzo i Sarajevo.

Lukeš je tako kao urednik potpisao prvih 130 brojeva (od 131 broja, 30. 11. 1879., novine nemaju potpisanoga urednika)[138] *Bosansko-hercegovačkih novina*, a nakon njegova odlaska započeo je proces traženja njegova nasljednika. Vojvoda od Württemberga zatražio je od hrvatskoga bana Mažuranića da mu predloži moguće zamjene za Lukeša, što je on i učinio, ali su odgovorni u Sarajevu odbacili njegov prijedlog. Nije moguće odrediti koji su stvarni razlozi takvu činu, ali se navodi da nisu mogli plaćati dvojicu ljudi, koliko ih je Mažuranić predložio. Nakon određenoga se vremena nametnulo jedno ime, ime nekadašnjega urednika *Srpske zore* i dopisnika *Narodnoga glasnika*, Ivana Vasina Popovića. On je preuzeo uredništvo s 58. brojem od 18. srpnja 1880. godine[139] i pod njegovim ravnanjem nastupilo je novo doba *Bosansko-hercegovačkih novina*. Ubrzo je, nastojeći unaprijediti novine, predložio da list izlazi triput tjedno, ali u smanjenom formatu i s novim imenom, što je i prihvaćeno, pa od 62. broja (3. kolovoza 1881.) *Bosansko-hercegovačke novine* službeno izlaze pod imenom *Sarajevski list*. To je bilo moguće i stoga što je u međuvremenu pokrenut *Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* u kojem su se objavljivali zakoni i naredbe koje su do tada

[138] Prema Kruševac 1978: 82.
[139] Navedeno prema Kruševac 1978: 85, iako je Popović potpisan tek od broja 60.

izlazile u *Bosansko-hercegovačkim novinama*, pa se mogla promijeniti i koncepcija samoga lista.

4.5. Jezik *Bosansko-hercegovačkih novina*

Za razliku od službenih novina koje su tiskane krajem turske vladavine u BiH i koje su redom bile na ćirilici, a tek su poslije pojedini zakonski akti u administrativnoj upravi tiskani i latinicom, austro-ugarska je vlast odmah zauzela jasan stav da BiH i u tom pogledu mora približiti europskim zemljama. To je značilo uvođenje latinice kao glavnoga pisma u javnu upravu dok su ostala pisma, isprva, ostavljena samo za uporabu unutar vjerskih zajednica. Iako se to u literaturi[140] uglavnom povezuje s tzv. prohrvatskim smjerom koji je zacrtao general Filipović na samom početku svoje vlasti, smatramo da su razlozi ipak mnogo pragmatičniji. Naime, uspješnost austro-ugarske vlasti počivala je na učinkovitoj upravi u svakoj pokrajini Monarhije pa je stoga i BiH trebalo što prije uključiti u takav sustav. Kad se tomu okviru doda i oružani otpor, koji je ipak zatekao nespremnima austro-ugarske političare, jasno je zašto se Monarhija prvih mjeseci okupacije najviše oslanjala na hrvatske vojne kadrove, činovnike pa i na samo katoličko stanovništvo unutar BiH. To je pak značilo svjesnost činjenice da su, iako u BiH postoje tri različita naroda koji imaju svaki svoju zasebnu pisanu književnojezičnu tradiciju, bosansko-hercegovački katolici bili pismeno ujednačeni s hrvatskim dijelom Monarhije. Stoga je bilo posve prirodno da se u javnu uporabu uvede hrvatski jezik kakav je tada bio službeni i u Banskoj Hrvatskoj. Naravno da to nije dobro primljeno u većinskom pravoslavnom i muslimanskom stanovništvu, kojima je latinica bila strano i gotovo nepoznato pismo. Ako tomu pridodamo i uvođenje hrvatske terminologije, kao i npr. „uvođenje“ narodnih[141] naziva mjeseci, onda je posve jasno zašto su

[140] Vidjeti o tom stavove Bogićević 1975: 249, Kruševac 1978: 77-78, Stančić 1991: 104, Juzbašić 1999: 11-12 i drugih.

[141] O „uvođenju“ narodnih naziva mjeseci možemo govoriti samo uvjetno jer je njihova uporaba u BiH bilježena od najranijih vremena pa tako Tomo Maretić navodi da još Matija Divković u svojem djelu *Nauk krstjanski* iz 1611. ima sljedeće nazive (pisane bosančicom): *сиечаћн, велианоћь, ожѫиакь, траван, свибан, липан, сарпан, коловоз, рѫиан, листопад, стѫдени, просинаць,* a Ivan Bandulavić, u drugom izdanju svojih *Pištola i evangelja* iz 1626. (latinicom): sičanj, veljača, ožujak, travan, sviban, lipan, srpan, kolovoz, rujan, listopad, studeni, prosinac (Maretić 2001: 192-193). Alena Ramić, govoreći o narodnim nazivima mjeseci kod muslimana, navodi: „Među ovim kalendarima, koji potječu iz 16., 17. i 18. stoljeća, ima takvih u kojima su u opisu mjeseci, pored arapskih i turskih, korišćeni slavenski nazivi. Interesantno je da ovi nazivi koji se danas uglavnom koriste u hrvatskom jeziku, zauzimaju centralno mjesto u kalendarima i napisani su krupno i posebno istaknuto, dok su nazivi na arapskom i drugim orijentalnim jezicima obično dati niže u tekstu, ispisani sitnije, sasvim u drugom planu u odnosu na slavenske nazive. Ovakva pozicija slavenskih naziva u kalendarima na turskom jeziku ukazuje na njihov značaj i ustaljenu upotrebu u bosanskom jeziku u 16., 17. i 18. stoljeću.“ (Ramić 2005: 155).

se javili prigovori jeziku i pismu službene administracije. I tu treba tražiti razloge i gledati ubrzano napuštanje tzv. hrvatskoga kursa u BiH koji se poklopio s odlaskom generala Filipovića iz BiH i uvođenje ćirilice, barem deklarativno, kao ravnopravnoga pisma. Čini se da su austro-ugarske vlasti podcijenile snagu već ustaljenih normi za Turskoga Carstva jer je takva njihova politika mogla proći 20 godina ranije kad nije bilo ni tiskare ni prisutne pisane riječi među širim slojevima, ali nakon što je turska vlast dala pravo prvenstva ćirilici Vuka Karadžića, takvo što se više nije moglo promijeniti bez prevelikih lomova u ionako krhkom bosansko-hercegovačkom društvu. Nakon te spoznaje započinje austro-ugarska politika balansiranja između triju strana u BiH.

Zbog nedostupnosti i manjkavosti gradiva[142], ovdje se ne će donijeti potpuni opis jezika *Bosansko-hercegovačkih novina* nego će se samo upozoriti na neke jezične posebnosti koje je važno istaknuti.

4.5.1. Slovopis

U latiničnom dijelu *Bosansko-hercegovačke novine* slijede slovopisni sustav zagrebačke filološke škole koji su bosanski franjevci otprije koristili u svojim tekstovima, dok u ćiriličnom dijelu preuzimaju Karadžićevu reformiranu grafiju koja je u BiH usvojena 1866. godine. S grafijskoga gledišta, pisanje jata bilježilo se uglavnom prema pravilima zagrebačke filološke škole (u početku i u ćiriličnim tekstovima) u dugim slogovima kao *ie* i u kratkim kao *je*, da bi se poslije to načelo primjenjivalo samo u latiničnim tekstovima dok se u ćiriličnim tekstovima rabi troslovno pisanje jata kao *ije* u dugim slogovima i kao *je* u kratkim. Ipak, ta uporaba nije bila dosljedna i često se griješilo u pisanju.

Ovdje treba spomenuti fonem /ʒ́/ koji u pismu zagrebačke filološke škole zbog morfonološkoga pravopisa nije postojao, ali se može pronaći u latiničnim tekstovima *Bosansko-hercegovačkih novina* pisan dvoslovom *dž* (ne računajući, naravno, već udomaćene turske riječi kao npr: *hodža*, *džamija*, *sandžak* i sl. ili imena: *Hadži Lojo*, *Hadži Dedo Husedžinović*, *Vasilj Samardžia* i dr.), kao npr.: *madžarske* (novine)[143], *Maharadže*, *Pendžab*

[142] Prof. Mario Grčević ustupio mi je PDF-ove dvaju (nepotpunih) godišta (1878. i 1880.) *Bosansko-hercegovačkih novina*. Iako sam uputio nekoliko zamolbi nadležnim sarajevskim institucijama, nisam uspio dobiti druga godišta. Tako 1878. godina započinje tek trećim brojem od 8. rujna, a 1880. od 28. broja, *4. aprila/23. marta*, a završava 79. brojem od *30./18. septembra* 1880.

[143] Bosansko-hercegovačke novine, br. 14, 17.listopada 1878., str. 2. I ovaj bi se primjer mogao uvrstiti u primjere utjecaja turskoga jezika, ali ga ovdje navodim jer se u *Sborniku* mogu pronaći primjeri ove riječi pisani dvoslovom *dj* i *gj*, ali ne i dvoslovom *dž*. Isto tako i u broju 57, *15./3. julija 1880.*, str. 5.

[Punjab, područje u Indiji, danas savezna država, nap. M. B.], *budžet*[144], *radžom*, *džepu* (br. 25, 24. 11. 1878., str. 2), *džihad*, *narudžbine*[145], *vreće (džakove)*[146], *Azerbejdžan*[147]; dok je u ćiriličnim tekstovima (koji nisu pisani morfonološkim pravopisom) fonem /ʒ́/ redovit i bilježi se grafemom *џ*[148].

Budući da su *Bosansko-hercegovačke novine* prenosile razna izvješća iz drugih tiskovina, u latiničnim tekstovima uz uobičajeno dvoslovno pisanje *dj* za fonem /ʒ́/, možemo pronaći i dvoslovno *gj* koje će nakon promjene pravopisa biti i propisano: *angjeli, Magjar, rogjaka, dvostrukim gjonima, dogagjaje, gjubar* (sve 1878.), *magjarski, evangjelska, angjeli, gjonovi, Magjari, evangjelje* (sve 1880.), a slično se pišu i neka imena i prezimena: *Gjuro, Gjoko, Angja, Angjelija, Gjorgje, Angjelić, Gjorgjić, Gjuričić* i sl.

Iako je ujednačeno pisanje fonema /ć/ grafemom *ć* što je bilo u skladu s Veberovom preporukom (Veber 1876: 21), može se pronaći isti fonem pisan dvoslovom *tj*, pisan sukladno s etimološkim pravopisnim načelom u instrumentalu jednine i bez provođenja jednačenja po mjestu tvorbe i jotacije u pismu: *zahvalnostju*[149], *marljivostju*[150], *svetčanostju*, *sposobnostju*[151], *plemenitostju*[152], *brižljivostju i revnostju*[153]. U svim primjerima, osim dvaju posljednjih, riječ je o dopisima i pismima drugih osoba koji su objavljeni u novinama, dok su posljednja dva primjera iz ranijega turskoga zakonika („odnošaj izmedju vlastele (aga) i zakupnika (kmetova)“) koji novine prenose. Takav način pisanja fonema /ć/ nalazimo i u 1880. godištu: *žalostju*[154], *viečnostju*[155], ali sve u neslužbenom dijelu novina što znači da je u službenoj uporabi jedino slovopisno ostvarenje toga fonema bilo *ć*.

Spomenimo i slučaj dvoslovnoga pisanja *gn* za fonem /ń/ u primjeru oglasa latinicom: *Sign*[156] (ćirilicom: *Сињ*).

---

[144] BHn, br. 20, *7. studena 1878*., str. 2.
[145] BHn, br. 30, 12. prosinca 1878., str. 3., oglas *Knjižare braće Jovanovića*.
[146] BHn, br. 42, *23./11. maja 1880.*, str. 2. Isti je oglas objavljen i ćirilicom pa tamo nalazimo вреће (џакове).
[147] BHn, br. 59, *22./10. julija 1880.*, str. 3.
[148] Kao kuriozitet može poslužiti primjer iz *Oglasa* (br. 17890) objavljenoga u broju 63, 5. 8. 1880./24. 7. 1880., str. 5, kad je već uredništvo preuzeo Ivan V. Popović, u kojem u latiničnom tekstu stoji pisano *Ilidžah*, *Ilidže*, a u ćiriličnom *Илиџах*, *Илиџе*.
[149] U pismu katoličkoga župnika iz Sarajeva, objavljeno u broju 3 od 8. rujna 1878., str. 2.
[150] Broj 12, 10. listopada 1878., str. 2.
[151] Obje riječi iz broja 13, 13. listopada 1878., str. 2.
[152] Broj 17, 27. listopada 1878, str. 3.
[153] Broj 30, 12. prosinca 1878., str. 3.
[154] Rubrika *Listak*, broj 50, *20./8. junija 1880*., str. 2.
[155] *Listak*, broj 55, *8. julija/26. junija 1880*., str. 1.
[156] BHn br. 68, *22./10. augusta* 1880., str. 4. U njemačkom izvorniku također stoji *Sign* pa je možda odande preuzeto. I inače se može pronaći mnogo pogrješaka u tekstovima (što je donekle i razumljivo s obzirom na uvjete u kojima su djelovali) kao npr. u *Oglasu* br. 10647, BHn br. 66, str. 2, u kojem u latiničnom dijelu stoji „od

4.5.2. Pravopis

Uvedeni je pravopis bio morfonološki i pratio je smjernice zagrebačke filološke škole, a sam naziv jezika bio je u početku hrvatski. Ipak, u sljedećem se razdoblju za jezik nameće naziv zemaljski[157], a uz latinicu se dopušta i uporaba ćirilice. Od 35. broja[158] (latinicom stoji *29. prosinca 1878.*, a ćirilicom *17. децембра 1878.*) u *Bosansko-hercegovačkim novinama* nalazimo ćirilicu, osim u zaglavlju, i u službenim objavama. I ćirilični su dijelovi, u početku, pisani morfonološkim pravopisom, a ponegdje su samo preslovljeni iz latiničnih uz zadržavanje morfonološkoga pravopisa[159] u oba pisma, kao npr. u *Pozivu na predplatu* iz 33. i 35. broja:

Poziv na predplatu, broj 33, 22. prosinca 1878.	*Позив на предплату*, broj 35, 29. prosinca 1878. / 17. децембра 1878.
Ovim pozivamo u obće najučtivije na predplatu na „Bosansko-Hercegovačke Novine“ od nove godine. One će donositi poglavito sve službene vjesti, izvan toga podpunu kroniku političnu, inozemsku i domaću kao i sarajevsku, pa i različnosti, brzojave, brzojavne tečaje, podlistke, priče, objave itd. (…) Predplate sa strane neka se u priloženim imenom, karakterom, mjestom stanovanja i rokom predplate točno izpunjenim i odgovarajućim iznosom novca oterećenim predplatnima naručbinama frankirano upute na Administraciju „Bosansko Hercegovačkih Novina“ u Sarajevu.	Овим позивамо у обће најучтивије на предплату на „Босанско-Херцеговачке Новине“ од нове године. Оне ће доносити поглавито све службене вјести, изван тога подпуну кронику политичну, иноземску и домаћу као сарајевску, па и различности, брзојаве, брзојавне течаје, подлистке, приче, објаве и т. д. (…) Предплате са стране нека се у приложеним именом, карактером, мјестом становања и роком предплате точно изпуњеним и одговарајућим износом новца отерећеним предплатним наручбинама франкирано упуте на Администрацију „Босанско-Херцеговачких Новина“ у Сарајеву.

6. jula“, a u ćiriličnom „od 6. srpnja“ da bi odmah potom u nastavku ćiriličnoga teksta pisalo „stavlja se do obćega jula“ (latinicom: „do obćega znanja“). Isti je oglas, s istim pogrješkama, pretiskan i u broju 67, str. 2. S druge strane ovo može značiti i to da su prvotno korišteni narodni nazivi koji su prije tiska mijenjani u internacionalne.

[157] Jezik je u tom kratkom razdoblju nazivan hrvatskim, zemaljskim, bosanskim zemaljskim, srpsko-hrvatskim.

[158] Na skeniranom primjerku koji posjedujem stoji rukom upisan broj „34“, ali budući da je 33. broj od 22. prosinca 1878. i da su novine izlazile dvaput tjedno, očito je riječ o pogrješci onih koji su skenirali novine jer u priloženim PDF-datotekama ne nalazim primjerak novina između ovih dvaju datuma.

[159] Nažalost, zbog manjkavosti i nedostupnosti gradiva za promatrano razdoblje, nemoguće je tvrditi da nije bilo miješanja dvaju pravopisnih načela tijekom 1879. godine, posebice kad se uzme u obzir da se i u navedenom broju miješa pisanje odraza jata u ćiriličnim tekstovima (npr. u tekstu *Прогласа* nalazimo pisano: послие подне, вриемену, ali i stare padežne nastavke: из здравствених обзирах, по кућама и дућаних, за 14 данах, овим здравствено-редарственим одредбам, новинах; dok u tekstu *Браћа за браћу* nalazim: одијело, свијету, ријечи, дијела, цијели i дијел uz, vjerojatno omaškom, диел).

Isto tako, 1880. godine (br. 28, 4. 4. 1880.) u *Pozivu na ponovljenje predplate*, u preslikanom ćiriličnom tekstu, nalazimo morfonološki pisane riječi: *predplata, uvrstbu, priobćivati, uredničtvo, izkušanih*; a može se pronaći i zadržavanje pisanja genitivnoga *-h* po uzusu zagrebačke filološke škole, kao npr. *iz stranih književnostih*.

Čak i u prvom broju (broj 60, 25. 7. 1880.) koji potpisuje Ivan Vasin Popović u *Oglasu* (str. 1-2) objavljenom ćirilicom (uz latinicu) stoji: *u obće* i *lučbari*, a u *Dodatku turskom trgovačkom zakonu* pak nalazimo: *neizplate* (ali i *isplatiti*), *razpitivanje, uzkraćena*, iako u zaglavlju ćiriličnoga dijela u tom broju stoji *uredništvo* i *pretplata* (još u 59. broju od 22. 7. 1880. stajalo je i u ćiriličnom dijelu *uredničtvo* i *predplata*). To je najavilo novu jezičnu politiku koju će provoditi novopostavljeni urednik, latinični će tekst biti pisan ublaženim morfonološkim pravopisom, a ćirilični će se sve više fonetizirati, pa se tako na zadnjoj stranici 79. broja od 30. 9. 1880. u nekoliko istih oglasa na dvama pismima mogu pronaći različita rješenja. Primjerice, u latiničnim tekstovima stoji:

učiteljski sbor, tko, prijamni izpit, nu, bezprekorno, bolestnicima, sliedećim, vrieme, razprave, Livnu, namienjeni, cienu, obrazcu, augusta,

a u usporednim ćiriličnim:

učiteljski zbor, ko, prijamni ispit, no, besprekorno, bolesnicima, sljedećim, vrijeme, rasprave, Lijevnu[160]*, namijenjeni, cijenu, obrascu, avgusta*.

I u pisanju futura I. nalazi se mnogo kolebanja, iako se u početku uglavnom piše rastavljeno (pisan bez završnoga *i* ili s njim), može se pronaći pisan i sastavljeno: *vićete* (B-H novine, br. 9, 29. rujna 1878., str. 3), *primiće se* (br. 32, 19. prosinca 1878., str. 1), *biće* (isto)[161], *platiće* (br. 33, 22. prosinca 1878., str. 2), *плaмуће* (br. 35, 29. prosinca/17. decembra 1878., str. 1).

I u 1880. godištu nalazimo slično pisanje, iako u ćiriličnim tekstovima postupno prevladava sastavljeno pisanje koje će kulminirati kad uredništvo preuzme Ivan V. Popović, a u latiničnim i dalje ostaje različito pisanje.

[160] Budući da su *Bosansko-hercegovačke novine* objavljivale priloge raznih dopisnika, ijekavski odraz jata možemo pronaći i 1878. godine kao u primjeru dopisnika iz Livna u kojem stoji: *Lievno, Ljevanskim, Spljet, nijesam* (br. 25, 24. 11. 1878., str. 2).

[161] Zadnja su dva primjera iz teksta „Oglasa“ *Odbora za sabiranje milostinje u korist povraćenih bosanskih izbjeglica*. Ostatak je teksta „Oglasa“ pisan morfonološkim pravopisom. Isti je „Oglas“ objavljen i u 33. broju od 22. prosinca 1878. te ćirilicom u 35. broju od 29. prosinca (napominjemo još jednom da je na tom primjerku rukom nadopisan broj 34).

4.5.3. Fonologija i morfologija

Morfonološki pravopis zagrebačke filološke škole dosljedno se očituje u nejednačenju suglasnika po zvučnosti, zadržavanju suglasnika *t* u suglasničkoj sekvenciji *-stn* te u primjeni sekvencije *-čtvo* u pismu, a u prvoj fazi *Bosansko-hercegovačkih novina* primjenjuje se čak i u tekstovima pisanima ćirilicom: *предплата* (br. 28, 4. 4. 1880., str. 1)*, приобћивати* (Isto), *уредничтво* (Isto), *овомјестним* (Isto, str. 2), *користноj* (Isto, str. 3). Nakon što je uredništvo preuzeo Ivan V. Popović dolazi do dosljednije[162] primjene fonološkoga pravopisa, prvo u tekstovima objavljivanim ćirilicom, a potom sve više i u onima objavljivanim latinicom, iako se čak i u prvom broju (broj 60, 25. 7. 1880.) koji potpisuje Popović u *Oglasu* (str. 1-2) objavljenom ćirilicom (uz latinicu) mogu pronaći tragovi morfonološkoga pravopisa: *у обће* i *лучбари*, a u *Dodatku turskom trgovačkom zakonu* pak nalazimo: *неизплате*, *разпитивање*, *узкраћена*.

Jekavski odraz jata možemo pronaći u neodređenim zamjenicama i prilozima: *nješto* (br. 16, 24. 10. 1878., str. 2; br. 67, 18. 8. 1880., str. 4), *njeke* (br. 10, 3. 10. 1878., str. 2; br. 46, 6. 6. 1880., str. 2) *njekoliko* (br. 10, 3. 10. 1878., str. 2; br. 69, 26. 8. 1880., str. 4), *njekoje* (br. 20, 7. 11. 1878.; br. 67, 18. 8. 1880., str. 4), *njetko* (br. 49, 17. 6. 1880., str. 3), *nješto* (br. 23, 17. 11. 1878., str. 1; br. 76, 19. 9. 1880., str. 2) što odgovara i nešto kasnijoj situaciji u hrvatskom tisku u BiH (usp. Budimir 2014: 28). Kad se donose usporedno isti tekstovi na latinici i ćirilici, često možemo pronaći različita rješenja[163], kao npr.: *njekoliko puta – неколико пута*; *njekako – некако*; *nadjoh u njekojih – нађох у некојим*, *njeka kasna vrst – нека касна врста* (br. 28, 4. 4. 1880., str. 3), iako se u istom latiničnom tekstu nalazi ekavski oblik *nekoji*.

Niječni oblici glagola *jesam* mogu se pronaći u ijekavskom obliku, iako je u latiničnim tekstovima običniji ikavski oblik: *nijesam* (br. 25, 24. 11. 1878., str. 2; br. 69, 26. 8. 1880., str. 4), *nijesmo* (br. 6, 19. 9. 1878., str. 2), *nijesu* (br. 11, 6. 10. 1878., str. 1; br. 76, 19. 9. 1880., str. 2), *nijesi* (br. 77, 23. 9. 1880., str. 1). Još od prvih novina koje su izlazile u tursko

[162] I prije se mogu pronaći ćirilični tekstovi pisani fonološkim pravopisom u dopisima pojedinih izvjestitelja čiji stil i pravopis uredništvo nije diralo.

[163] Postoje naravno i drukčiji primjeri gdje je zadržan jekavski oblik i u ćiriličnom tekstu, kao npr. *њешто* (br. 33, 22. 4. 1880., str. 2).

doba postoji podjela, srpske i muslimanske novine, uglavnom tada po uzoru na Karadžića[164], rabe više ijekavski oblik *nijesam*, koji je ravnopravno naveden i u nekim hrvatskim slovnicama (usp. Mažuranić 1866: 77; Veber 1876: 70), dok u hrvatskom tisku prevladava ikavski oblik *nisam*, iako u svim njima ima miješanja tih oblika (usp. Kuna 1981: 33 i 57, Budimir 2014: 28).

Šćakavizmi u *Bosansko-hercegovačkim novinama* dolaze u različitim dopisima kao odraz dijalektalne situacije na bosansko-hercegovačkom području (usp. Brozović 1966: 119-208), ali se isto tako mogu pronaći i u službenim oglasima: *za smješćenje hrane* (br. 10, 3. 10. 1878., str. 5), *uprepašćeni* (br. 16, 24. 10. 1878., str. 2), *smješćen* (br. 17, 27. 10. 1878., str. 1), *šćap* (br. 18, 31. 10. 1878., str. 2), *išću* (br. 21, 10. 11. 1878., str. 3), *ovlašćene* (br. 22, 14. 11. 1878., str. 2), *uvršćenja* (br. 24, 21. 11. 1878., str. 1), *izvješćeni* (br. 25, 24. 11. 1878., str. 2), *ugošćeni* (br. 35, 29. 4. 1880., str. 4), *navješćivala* (br. 44, 30. 5. 1880., str. 2), *vošćanice* (br. 47, 10. 6. 1880., str. 1), *premješćenje* (br. 52, 27. 6. 1880., str. 4), *povlašćene* (br. 57, 15. 7. 1880., str. 4), *onesviešćenika* (br. 58, 18. 7. 1880., str. 1), *uvršćeni* (br. 59, 22. 7. 1880., str. 1), *onesviešćena* (br. 59, 22. 7. 1880., str. 2), *opunovlašćenik* (br. 63, 5. 8. 1880., str. 2), *razpušćeni* (br. 66, 15. 8. 1880., str. 4), *uvršćenja* (br. 67, 18. 8. 1880., str. 2), *propušćeno* (br. 75, 16. 9. 1880., str. 4).

Jotacija se ne provodi dosljedno, moguće je pronaći primjere u kojima se ne umeće epentetsko *l* između pojedinih usnenih suglasnika i *j* što je u skladu s morfonološkim pravopisom i pisanom tradicijom, ali se takva pojava postupno gubi u hrvatskom tisku u BiH (usp. Kuna 1981: 61, Budimir 2014: 33): *rodoljubja* (br. 14, 17. 10. 1878., str. 2), *razdobju* (br. 30, 11. 4. 1880., str. 4), *uslovjah* (br. 30, 12. 12. 1878., str. 2), *pravoslovju* (br. 39, 13. 5. 1880., str. 3), *protuslovju* (br. 41, 20. 5. 1880., str. 3), *oblikoslovje* (br. 62, 1. 8. 1880., str. 3), *likoslovje* (br. 62, 1. 8. 1880., str. 3), *poglavja* (br. 14, 17. 10. 1878., str. 2), *slavje* (br. 28, 5. 12. 1878., str. 2; br. 51, 24. 6. 1880., str. 1).

Za razliku od *Sbornika*, neprovođenje jotacije (i jednačenja po mjestu tvorbe) u pisanju sekvencije *tj* može se uočiti u mnogo više primjera 1878. godine: *zahvalnostju* (br. 3, 8. 9. 1878., str. 2), *uputjuju* (br. 6, 19. 9. 1878., str. 1), *pomastju* (br. 9, 29. 9. 1878., str. 3), *krstjane* (br. 10, 3. 10. 1878., str. 2), *krstjaninu* (br. 10, 3. 10. 1878., str. 2), *odanostju* (br. 11,

[164] Sam je Karadžić u svojem *Objavljenju o srpskome rječniku* (Обявленіе о сербскоме Рѣчнику, 1816) naveo izvore iz kojih je u stvari preuzimao „srpske" riječi za svoje djelo: „Я самъ таковый Рѣчникъ предузео, и већ скупїо [...]. Содержаваће све Сербске рѣчи, кое се налазе у Рѣчницима: Курцбековомъ (кои е само именомъ Сербскїй), Деллабелли, Белостенцу, Ямбрешићу, Стуллїю, Болтичжїю, Хайму; а имаће їошт' едну третину правыхъ Србскихъ рѣчїй, кое се ни у едноме, отъ реченых Рѣчника, не налазе." (preuzeto prema Pandžić 2018: 28).

6. 10. 1878., str. 3), *marljivostju* (br. 12, 10. 10. 1878., str. 2), *svetčanostju* (br. 13, 13. 10. 1878., str. 2), *sposobnostju* (br. 13, 13. 10. 1878., str. 2), *čistjenje* (br. 15, 20. 10. 1878., str. 1), *plemenitostju* (br. 17, 27. 10. 1878., str. 3), *kristjani* (br. 19, 3. 11. 1878., str. 1), *zaposjednutje* (br. 23, 17. 11. 1878., str. 2), *šetjućeg* (br. 27, 1. 12. 1878., str. 3), *brižljivostju i revnostju* (br. 30, 12. 12. 1878., str. 3), *platjom* (br. 32, 19. 12. 1878., str. 3), *obratja* (br. 35, 29. 12. 1878., str. 1), *Кристјани* (br. 35, 29. 12. 1878., str. 1). U brojevima izišlima 1880. godine primjetno je dosljednije provođenje jotacije, što odgovara i *Sborniku* koji će se pojaviti sljedeće godine, i manje je primjera bez jotacije: *Kristjana* (br. 44, 30. 5. 1880., str. 2), *prisutju* (br. 46, 6. 6. 1880., str. 2), *vlastnostju* (br. 50, 20. 6. 1880., str. 1), *žalostju* (br. 50, 20. 6. 1880., str. 2), *zadovoljnostju* (br. 52, 27. 6. 1880., str. 4), *кристјани* (br. 53, 1. 7. 1880., str. 3), *viečnostju* (br. 55, 8. 7. 1880., str. 1), *smrtju* (br. 70, 29. 8. 1880., str. 1).

Rijetko se može pronaći provedena jotacija u sekvencijama *dje* i *tje* i to samo iznimno u službenim objavama (*izćeralo*[165], *овђе*[166]), a češće u neslužbenom dijelu novina (u raznim dopisima i književnim prilozima): *prećeranimi* (br. 35, 29. 4. 1880., str. 3), *prećeranostmi* (br. 37, 6. 5. 1880., str. 4), *ućeranje* (br. 39, 13. 5. 1880., str. 4), *нећеља, гђе, овђе, прећерујy* (sve iz br. 64, 8. 8. 1880., str. 3), *свагђе* (br. 67, 18. 8. 1880., str. 4), *ућерали* (br. 68, 22. 8. 1880., str. 2), *виђе* (br. 76, 19. 9. 1880., str. 1), *ђевер* (br. 79, 30. 9. 1880., str. 3).

Važno obilježje jezika prve faze jest uporaba starih množinskih nastavaka u dativu, lokativu i instrumentalu, opet u početku u obima tekstovima, kako latiničnim, tako i ćiriličnim, npr.: *по кућама и дућаних, одредбам, по постојећи редарствени прописи*[167], *koje gornjimi odredbami*[168], *te imadu vlastitimi konji*[169], *javlja podpisano ravnateljstvo roditeljem, skrbnikom i rođakom učenika ces. kralj. r. gimnazije, kao i svim prijateljem škole*[170]… Ipak, takvo pisanje nije dosljedno ni u latiničnim tekstovima *Bosansko-hercegovačkih novina*, ali ni u tekstovima *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i*

[165] Br. 22, 14. 11. 1878., str. 1
[166] Br. 60, 25. 7. 1880., str. 2.
[167] Br. 35, 29. 12. 1878., str. 1.
[168] Isto stoji i u ćiriličnom tekstu, br. 29, 8. 4. 1880., str. 2.
[169] Isto stoji i u ćiriličnom tekstu, br. 29, 8. 4. 1880., str. 3.
[170] Isto stoji i u ćiriličnom tekstu, br. 57, 15. 7. 1880., str. 2.

Hercegovinu[171] koji jezično i pravopisno dosljednije prati smjernice zagrebačke jezikoslovne škole.

U više je navrata imenica *Bosna* u lokativu napisana prema pridjevnoj, a ne imeničnoj sklonidbi, *Bosnoj*, kakva se ne nalazi u *Sborniku* pa se i ta osobina može promatrati kao izrazito obilježje jezika zagrebačke jezikoslovne škole, ali i kao proces jezičnih usustavljivanja u tom razdoblju:

Isto tako biti će onim medji Vami, koji su pronicava duha posve jasno, da se sve ono, što je u Bosnoj i Hercegovini kroz 400 godinah zapušteno, pokvareno izopaćeno, nemože u jednom danu, u jednoj nedjelji u jednom mjesecu popraviti i nadoknaditi. (BHn, br. 3, 8. rujna 1878., str. 1).

Jer da to nečinimo nebi u Bosnoj i Hercegovini došlo do mira, reda, sigurnosti i napredka. (Isto).

Što se je u Bosnoj i Hercegovini kroz minula četiri stoljeća zanemarilo danas je već svakomu poznato. (BHn, br. 4, 12. rujna 1878., str. 1).

- (Biskup Strossmajer.). „P. Lloydu“ telegrafiraju iz Rima da je kardinal Nina pozvao biskupa Strossmajera, da što prije dodje u Rim te svetoj stolici izviesti o stanju katolika u Bosnoj kao i o nuždnih koracih, koje bi kurija glede njih učiniti imala. (BHn, br. 7, 22. rujna 1878., str. 2).

To je bila sudbina naroda našega u Bosnoj i Hercegovini. (BHn, br. 8, 26. rujna 1878., str. 1).

I Bosna stupa u krug dietce njegove ter sutra će narod u Bosnoj i Hercegovini, moleć se prigodom imendana Nj. Veličanstva po vieri otacah svojih Svemogućemu iz dna vierna srdca zavapiti:… (BHn, br. 10, 3. listopada 1878., str. 2).

(…) bez razlike, da li u Bosnoj ili u Hercegovini… (BHn br. 29, *8. aprila/27. marta* 1880., str. 2)

U smislu naredbe visoke zemaljske vlade u Bosnoj i Hercegovini… (BHn br. 30, *11. aprila/30. marta* 1880., str. 2).

Povodom pritužbah, da žiteljstvo od zvaničnikah poslujućih kod mjeračine zemaljah u Bosnoj i Hercegovini… (BHn br. 73, *9. septembra/28. augusta* 1880., str. 3).

Dativ zamjenice *oni* ponekad dolazi u obliku *jim* (protetsko *j*), dok se u genitivu pojavljuje nenaglašeni oblik *jih* što je u skladu s ondašnjom hrvatskom normom (usp. Veber 1876: 41), a takvi se primjeri mogu pronaći i u hrvatskom tisku u BiH (usp. Kuna 1981: 73; Budimir 2014: 32) te u *Sborniku zakona i naredaba*: *(…) neka jim ju vrati…* (br. 4, 12. 9. 1878., str. 2), *(…) koji su jim s početka bili…* (br. 10, 3. 10. 1878., str. 2), *(…) da jim prvi uspjeh…* (br. 28, 4. 4. 1880., str. 3), *(…) jer jim se kašnje…* (br. 55, 8. 7. 1880., str. 4), *(…) koliko jih ima…* (br. 11, 6. 10. 1878., str. 3), *(…) a za tim jih odvede u svoju sobi, gdje jih*

[171] Ovo se vidi i iz samoga naslova *Sbornika* gdje ne piše *zakonah* i *naredabah* kako bi trebalo po uzusu zagrebačke škole pa se može pretpostaviti da bi se postupno stari množinski nastavci potpuno izbacili u skladu s prijedlozima koje su iznijeli Hörmann i Dlustuš na zasjedanjima jezičnoga povjerenstva 1883. godine (vidjeti poglavlje o austro-ugarskoj jezičnoj politici).

gostio upravo do mraka svim što jim je duša mogla poželiti… (br. 33, 22. 12. 1878., str. 3), *(…) koji jih držati žele…* (br. 52, 27. 6. 1880., str.4), *(…) u koliko jih budu pobijali dužnici…* (br. 56, 11. 7. 1880., str. 4). Ipak, njihova se, ionako rijetka, uporaba tijekom vremena smanjuje, da bi posve iščezli nakon što je uredništvo *Bosansko-hercegovačkih novina* preuzeo Ivan V. Popović.

Još je rjeđa uporaba akuzativa *nje* kojega je dopuštala norma (Veber 1876: 41), a navodi se (u zagradi) i u *Gramatici* 1890. godine (Gramatika 1890: 58): *(…) koji će se za nje najviše ponuditi…* (br. 36, 2. 5. 1880., str. 4), *(…) na nje nikad pomišljati mogao nije*. (br. 75, 16. 9. 1880., str. 4).

Kad je riječ o glagolima, vrijedi istaknuti da se particip prezenta (glagolski pridjev) sklanjao što je u skladu s jezikom hrvatske književne baštine, a i s normom zagrebačke filološke škole (usp. Veber 1876: 191) koja je svoje primjere crpila iz suvremenih književnih djela (Ham 1998: 90). Utjecaju zagrebačke filološke škole, ali i naslijeđa franjevačke literarne tradicije (usp. Budimir 2014: 47), može se pripisati i uporaba glagolskih priloga s odstupanjima *ći* u *ć* i *vši* u *v*: *pokazujuć* (br. 16, 24. 10. 1878., str. 2), *uvidjajuć* (br. 60, 25. 7. 1880., str. 3), *zaposjednuv* (br. 9, 29. 9. 1878., str. 1), *svršiv* (br. 45, 3. 6. 1880., str. 3) i dr. Razlika je među njima što je glagolski prilog nesklonjiv (usp. Veber 1876: 59 i 191) o čem će više biti riječi u narednim poglavljima.

Također, glagoli *imati*, *morati*, *znati* i *dati* mogli su se pisati i s osnovom *imad-*, *znad-* i *dad-* što je odgovaralo tadašnjem općem stanju u bosansko-hercegovačkom tisku (usp. Kuna 1981: 75), ali i gramatičkim preporukama (Veber 1876: 62; Gramatika 1890: 104).

Vrlo su rijetki dijalektalni oblici glagola u 3. l. množine koji se i danas mogu čuti u nekim govorima, a tada su bili prisutni kako u tisku (usp. Kuna 1981: 76; Budimir 2014: 47), tako i u književnom izrazu (usp. Anić 1971: 48-49; Sović 1985: 88): *živu* (br. 4, 12. 9. 1878., str. 2; br. 35, 29. 4. 1880., str. 3), *držu* (br. 41, 20. 5. 1880., str. 2).

Česta je uporaba glagola 5. vrste koju nalazimo u tadašnjem tisku (usp. Kuna 1981: 76; Budimir 2014: 47) te kod hrvatskih pisaca (usp. Sović 1985: 88): *pozivlje* (br. 4, 12. 9. 1878., str. 2; br. 38, 9. 5. 1880., str. 2), *odozivlje* (br. 8, 26. 9. 1878., str. 1), *opozivlje* (br. 45, 3. 6. 1880., str. 5), *izazivlje* (br. 49, 17. 6. 1880., str. 3), *nazivlju* (br. 56, 11. 7. 1880., str. 3), *uzimlje* (br. 20, 7. 11. 1878., str. 3; br. 42, 23. 5. 1880., str. 1), *dojimlju* (br. 26, 28. 11. 1878., str. 2), *zauzimlju* (br. 36, 2. 5. 1880., str. 3), *počimlje* (br. 15, 20. 10. 1878., str. 1; br. 48, 13. 6. 1880., str. 2).

Od prijedloga koji se ne pojavljuju u *Sborniku*[172], izdvojit ćemo prijedlog *črez* koji Babukić (1854: 334) upućuje na prijedlog *kroz* dok ga Veber (1876: 131) ne spominje posebno, ali ga ima u primjerima. U hrvatskim je rječnicima poznat još od Belostenčeva (1740: 43, napisan bez „r“ kao *chèz*), a u *Bosansko-hercegovačkim* se novinama (u primjercima koje posjedujemo) nalazi tek jedanput:

(…) koje se u tečaju ove godine na nepomišljeni način pojaviše i črez koje jest stranom za zemaljski interes stranom za obći interes u Sarajevu promet na toli nizki stupanj pao,… (br. 75, 16. 9. 1880., str. 4)

4.5.4. Sintaktička obilježja

Postoji stilska razlika između službenoga i neslužbenoga dijela *Bosansko-hercegovačkih novina*, a uvjetovana je ponajprije sadržajem i koncepcijom novina. Naime, službene su objave i zakoni pisani šturim birokratskim jezikom (administrativnim stilom) koji je morao biti ujednačen, dok je u neslužbenom dijelu, u književnim i drugim prilozima, jezik mnogo slobodniji i, što je vrlo važno, dolazi od raznih dopisnika s različitim stupnjem naobrazbe.

Jedno od obilježja starijega jezika smještaj je glagola na kraj rečenice, a takva je težnja bila prisutna i u novinama u XIX. stoljeću (usp. Kuna 1981: 37; Budimir 2014: 55) što odaje utjecaje njemačkoga jezika s kojega su tekstovi prevođeni. *Bosansko-hercegovačke novine* slijede takvu praksu:

(…) svoje gostione i kavane najkašnje do 10 satih u večer polag evropejskoga računanja vriemena otvorene držati mogu, da ih dakle svaki dan točno u 10 satih u večer zatvoriti imaju. (br. 4, 12. 9. 1878., str. 1)

Svi vlastnici je li zakupitelji stabalah i voćakah nalazeći se u okrugu grada Sarajeva imadu sa istih gusjenice poskidati i uništiti dati, a kod potrebe imadu se i grane odsjeći, ako se drugačije do uništenja doći nebi moglo, da se tako dalnje razširenje zaprieči. (br.37, 6. 5. 1880., str. 2; isti tekst oglasa donesen je i ćirilicom)

(…) као у опће свака трговина са таквом марвом и робом из једнога окружја у други најстрожије се забрањује. (br. 78, 26. 9. 1880., str. 3)

Također, u starijem pisanom jeziku, atribut u rečenici često dolazi iza imenice pa takav redoslijed ponekad nalazimo i u promatranim novinama: *cesar austrijski, kronika vojnička, viesti sarajevske* (i ćirilicom), *vjesti stranske, gospodstvom osmanlijskim, vlade*

[172] Pronašli smo jedanput prijedlog *črez* u 1885. godištu *Zbornika*: „(…) koje su črez desetogodišnje prebivanje ovdje nadležne postale,…“ (1885, 67), ali budući da to godište nije bilo predmet ovoga rada, ne spominjemo ga u dijelu o prijedlozima u *Sborniku*.

osmanske, protivnici ministrovi, novci konvencionalni (i ćirilicom), *žitelje bosansko-hercegovačke, tečaj brzojavni* (i ćirilicom)…

Pojava razbijanja sintagme drugom sintagmom prisutna je u hrvatskom tisku u BiH od *Bosanskoga prijatelja* koji takav stil nasljeđuje iz franjevačke književnosti (Kuna 1981: 37), a nalazimo ga i u promatranim brojevima *Bosansko-hercegovačkih novina*:

Ovo se može osobito za Srbiju reći,… (br. 29, 8. 12. 1878., str. 2)

(…) ukida se pod sliedećim na temelju § 5. bosanskoga zakona o govedjoj kugi izdatim mjerama opreznosti. (br. 51, 24. 6. 1880., str. 1)

Participske su konstrukcije prisutne u starijoj hrvatskoj književnosti, a žive su itekako i u hrvatskoj normi i praksi XIX. st. (v. npr. Vulić i Laco 2015a: 218-221 ili Ham 1998: 81-92), ali i kod bosansko-hercegovačkih franjevaca, a dosta su česte u administrativnom stilu (Kuna 1981: 37-38) koji je, zbog prenošenja raznoraznih naredbi, prisutan i u *Bosansko-hercegovačkim novinama*:

(…) i prvi pozdrav sastajućih se prijateljah i znanaca bile su rieči… (br. 4, 12. 9. 1878., str. 1)

Mužko jesenjsko odijelo sastojeće se iz kaputa… (br. 6, 19. 9. 1878., str. 2)

Zato se ponavljaju na ovo odnoseće se niže sliedeće naredbe zemaljske vlade. (br. 52, 27. 6. 1880., str. 2)

Plaćajući pitomci imadu za školsku godinu… (br. 69, 26. 8. 1880., str. 1)

(…) kano i prijave za primanje u zavod plaćajućih i izvanjskih pitomaca… (br. 69, 26. 8. 1880., str. 1)

(…) ne može biti kao mjera represalije po zauzeću grada, nego kao naravna posljedica u ulicama dogodivše se borbe. (br. 16, 24. 10. 1878., str. 1)

Medju Afganistanom i Englezkom porodivši se razdor jošt nije poravan… (br. 16, 24. 10. 1878., str. 2)

(…) gdje su ih pred banski dvor došavša pjevačka družtva pozdravila… (br. 28, 5. 12. 1878., str. 2)

O borbi u pejvarskom klancu dogodivšoj se 2 o mj. (br. 33, 22. 12. 1878., str. 2)

Enklitika *je* često dolazi iza enklitike *se* što je također obilježje starijega jezika, ali je prisutna u hrvatskoj pisanoj praksi i u XIX. st., što pokazuje kontinuitet uporabe. Redovito se primjenjuje u ondašnjem hrvatskom tisku u BiH (usp. Budimir 2014: 55), a može se pronaći i u *Sborniku*: *koja se je prelievala u modro, na kojih se je čitalo, poslužila se je svojim uplivom, odputila se je, kao što se je dogodilo* (sve 1878.), *odazvala se je, obradovala se je liepim darovom, narod se je jako veselio, jer se je, liepo se je zahvalio, Uredničtvo pobrinulo se je* (i ćirilicom), *С Турцима се је добро погађао, Већ више пута се је догодило* (i ćirilicom), *и да се је, који се је, кад се је радило, што се је, кад се је писао* (sve 1880)…

U sintaksi padeža česta je uporaba prijedloga *radi* s genitivom u uzročnom značenju što je bilo prisutno još u *Bosanskom prijatelju*, ali su takvi primjeri bili rijetki u ostalom tadašnjem tisku turske uprave (Kuna 1981: 39):

(…) i da potrebne mjere radi prevoza sakupljene desetine… (br. 3, 8. 9. 1878., str. 1)

(…) koji se u obćine radi toga sabiranja izašiljali budu… (br. 3, 8. 9. 1878., str. 1)

Što se ovim ravnanja radi do obćega znanja stavlja. (br. 3, 8. 9. 1878., str. 1)

(…) jer se radi nepostojećega priznanja… (br. 60, 25. 7. 1880., str. 1)

Cesare, ja bijah radi tebe zatvoren,… (br. 60, 25. 7. 1880., str. 2)

(…) kod ovoga suda podigao tužbu radi plateža duga… (br. 60, 25. 7. 1880., str. 4)

Isto tako, u prenesenim tekstovima, vjerojatno iz zagrebačkih novina, pojavljuje se konstrukcija sa zamjenicom *se* u dativu:

Vrlo je znamenito, što si ladje mogu nabavljati goriva… (br. 24, 21. 11. 1878., str. 2)

Drugi su mislili, da ta sastojina stoji u samoj tajni životinje, koja si sa razlučivom tvari jednako gradi gnjezdo kano, što si pauk svoju mrežu prede. (br. 42, 23. 5. 1880., str. 3)

(…) a pri tom ga gledaše kao onda, kad bi joj dolazio javiti: „majko, ja sam si novi kaput poderao“. (br. 54, 4. 7. 1880., str. 1)

Za to komu treba slonova nije mu druge, do li da si ih ide sam loviti. (br. 29, 8. 12. 1878., str. 1)

Rjeđe se takva konstrukcija može pronaći u službenim objavama:

Vojnom je eraru takodjer slobodno, da si tečajem ugovorenoga vremena u pomenutih postajah… (br. 46, 6. 6. 1880., str. 4; isti je tekst donesen i ćirilicom)

Česta je i sintaktička konstrukcija *da* + prezent osobito s glagolom *trebati* što odgovara ondašnjoj situaciji u hrvatskom tisku u BiH (usp. Budimir 2014: 52):

U njih treba da bude uz podpuno usposobljenje takodjer neumorne marljivosti,… (br. 4, 12. 9. 1878., str. 1)

Ostale neuke treba da razboriti i pošteni ljudi uputjuju i privadjaju na pravi put. (br. 6, 19. 9. 1878., str. 1)

Netreba da svi hoće sve da rade,… (br. 10, 3. 10. 1878., str. 2)

Natjecatelj, koji treba da umije hrvatski i njemački pisati i govoriti,… (br. 33, 22. 4. 1880., str. 4)

Koji želi u pripravni tečaj ili u prvi razred izravno stupiti, treba da se podvrgne posebnom prijemnom izpitu. (br. 69, 26. 8. 1880., str. 1)

4.5.5. Leksik

S leksičke[173] je strane uredništvo *Bosansko-hercegovačkih novina* pokazivalo veliku razinu tolerantnosti[174] pa se mogu pronaći u istim brojevima riječi koje se mogu pripisati korpusu bilo kojega naroda u BiH, ali i drugih susjednih zemalja. U usporednim (oglasnim) latiničnim i ćiriličnim tekstovima možemo pronaći različit leksički sloj, kao npr.: *ožujak, mart, svibanj, maj*[175], a situacija je još drastičnija u neslužbenom dijelu gdje je svakomu dopisniku dopušten njegov stil i jezik: *okružje*, *povjerenstvo*, *zvanična depeša*, *kolodvor*, *vlak, hiljadu*, *sahata*, *lahka*, *zvanični*, *istoričkoga*, *učestnike*, *brzojavka*, *tisuću*, *zvanični časovi*, *perovodja*, *obiteljskoga*, *vasdušnim balonima*, *Atina*, *burza i berza*, *častnikah*, *tiskarna*, *štampani*, *oficira*, *bilježnik*, *tjelovježba*, *prirodopis*, *živinstvo*, *jezikoslovno*, *bataljon*, *baron*, *barun*, *rezervne*, *gentleman*, *banknota* i sl.

Znakovit je i način prijenosa carskoga imena u različitim pismima i jezicima: njem: Franz Josef, zemaljski latinicom (hrvatski): Franjo Josip i zemaljski ćirilicom (srpski): Фрањо Јосиф,[176] koji jasno pokazuje buduću politiku nove vlasti. Osim imena vladara (tu još spada carica Jelisaveta[177]), ostala se imena i prezimena u latiničnim tekstovima donose u njihovom izvornom obliku dok se u ćiriličnim tekstovima fonetiziraju pa imamo: *Dahlen* i *Дален*, *Mieroszowski* i *Мјерошовски*, *Logothetti* i *Логотети*, *Württemberg* i *Виртемберг*, *Christ* i *Крист* i sl.

Naravno, prisutan je i veliki broj orijentalizama[178] koji se nije mogao izbjeći u jeziku zbog višestoljetne turske prisutnosti na bosansko-hercegovačkom području: *dućan, hodža, mahala, mekteb, hadžija, čaršija, hajduk, konak* i dr.

Velik je broj i objasnidbenih sinonima donesenih u zagradama: *rujan (septembar)*[179], *u Peći (Ipek)*, *albanskoga (arnautskoga)*[180], *svjetionice (fenjere)*[181], *izraelitičko (žudijsko)*[182],

[173] Ovdje nismo činili razliku između službenih objava nove vlasti i priloga (književnih, pisama, dopisa) u neslužbenom dijelu novina, iako se načelno može reći da je jezik neslužbenoga dijela mnogo slobodniji i življi jer nije ovisio o službenoj formi administrativnoga stila.
[174] Bez obzira što se uvodi hrvatska terminologija, u neslužbenom dijelu novina dopušta se uporaba jezika i leksika kojima se koji dopisnik ili pisac služi.
[175] Primjeri iz teksta oglasa, br. 34, 25. 4. 1880., str. 2.
[176] BHn br. 68, *22./10. augusta* 1880., str. 1.
[177] *Sbornik* (1883: 33; 1884: 619) donosi ime carice Elisabeth u obliku *Jelisava*. Podrobnije o tim oblicima vidjeti u Šimundić 2006: 158.
[178] Orijentalizmima je više prostora posvećeno u dijelo o jeziku *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*.
[179] BHn br. 3, 8. rujna 1878., str. 2.
[180] BHn br. 5, 15. rujna 1878., str. 1.
[181] Isto, str. 2.

oriž (pirinč), slador (sećer (sic!))[183], *hamala (nosioca), hodžu (učitelja) mekteba (škole), hafiz (čuvar), mahalski (kvartalski), ulema (književnik)*[184], *juzbaše (stotinjaša)*[185], *kaimom (turskom bankom), agoniji (skončanju)*[186], *Julio Cezar (čitaj Cezar)*[187], *javnu kuharnu (aščinicu), major (binbaša)*[188], *mjesto gdje rade (djelaonica) ili trguju (dućan)*[189], *tjelovježba (gimnastika)*[190], *проха (просо), кртола (кромпир)*[191], *oskrbu (dotaciju)*[192], *žandarmeriji (pandurima), žandar (pandur)*[193], *agah (zemljoposjednikah), zemljogospodar (aga)*[194], *prozrakah (transparenta)*[195], *sjeverne košute (irvasa), deve (kamile)*[196], *ravnateljstvo redarstva (policije)*[197], *sajam (vašar)*[198], *Везув (брије̑г што ватру бљује)*[199], *ђевер (брат младожење), кемије (луџбе), фришке (свјеже), гнојштине (гнојнице), свињца (котца), котца (свињца)*[200] itd. Svi ti primjeri pokazuju da se nastojalo jezično udovoljiti cjelokupnomu stanovništvu kako bi se što jasnije prenijele obavijesti pa se stoga, osim očitih leksičkih primjera poput *deva (kamila)* ili *sajam (vašar)*, donose i objašnjenja kako što treba čitati, npr. *Julio Cezar (čitaj Cezar)* ili pak opisuju doneseni pojam, npr. *Vezuv (brijeg što vatru bljuje)*.

4.5.6. Zaključak

Promatrajući dostupni korpus *Bosansko-hercegovačkih novina*, može se uočiti da je jezik u početku pratio smjernice zagrebačke filološke škole, kako u pravopisno-slovopisnim, tako i u gramatičkim pitanjima. To osobito vrijedi za službene dopise, obavijesti i naredbe,

---

[182] BHn br. 6, 19. rujna 1878., str. 2.
[183] BHn br. 10, 3. listopada 1878., str. 3.
[184] BHn br. 11, 6. listopada 1878., str. 1, rubrika *Podlistak*.
[185] Isto, str. 2.
[186] BHn br. 17, 27. listopada 1878., str. 1.
[187] BHn br. 18, 31. listopada 1878., str. 3.
[188] BHn br. 20, *7. studena* 1878., str. 1.
[189] BHn br. 60, *25./13. julija* 1880., str. 1. Isti se primjeri javljaju i u ćiriličnom tekstu (iako umjesto „gdje“ stoji „ђе“), a prijevod su njemačkoga originala: *die Werk- oder Verkaufsstätte*.
[190] BHn br. 62, *1. augusta/20. julija* 1880., str. 3.
[191] BHn br. 63, 5. *augusta/24. julija* 1880., str. 3.
[192] BHn br. 68, *22./10. augusta* 1880., str. 1.
[193] BHn br. 69, *26./14. augusta* 1880., str. 2. Isto stoji i u ćiriličnom tekstu, ali i u njemačkom originalu.
[194] BHn br. 70, *29./17. augusta* 1880., str. 1. U ćiriličnom tekstu isto, osim starih padežnih nastavaka.
[195] BHn br. 71, *2. septembra/21. augusta* 1880., str. 3. Tekst glasi: „Grad sastojeći iz jedne ulice bio je u trenutku sa barjacima urešen a tek što je večerna suton zemlju zastrla, čitav dio grada krasno razsvietljen, kod koje zgode ni prozrakah (transparenta) manjkalo nije, od kojih onaj na Čekića i Vučkovića kući osobitu spomen zaslužuju.“
[196] BHn br. 73, *9. septembra/28. augusta* 1880., str. 3.
[197] BHn br. 74, *12. septembra/31. augusta* 1880., str. 1. Isto i u ćiriličnom tekstu.
[198] Isto, str. 3.
[199] BHn br. 77, *23./11. septembra* 1880., str. 3.
[200] BHn br. 79, *30./18. septembra* 1880., str. 3 (svi navedeni primjeri).

dok je u neslužbenom dijelu novina jezik prepušten pojedinim izvjestiteljima i njihovoj naobrazbi, bez obzira na pismo kojim su objavljeni dopisi. Smjenom uredništva, mijenja se takva politika i primjećuje veća polarizacija između latiničnih i ćiriličnih tekstova, pri čem prvi i dalje slijede zadani smjer, dok se drugi priklanjaju Karadžićevoj jezičnoj koncepciji. Također se nastoji ujednačiti jezični izraz u službenim objavama, iako se i dalje izvjestiteljima dopušta potpuna sloboda pri slanju i objavi dopisa.

Bez obzira koliko se nastojalo ujednačiti jezični izraz, ipak se mogu pronaći razlike između dvaju književnojezičnih kodova (ne računajući očite tiskarske pogrješke):

Na dan pedesetogodišnjeg rodjenja Njegovog car. i kralj. Apostolskog Veličanstva Franje Josipa I.[201]	
Latinični tekst	Ćirilični tekst
Franjo Josip I.	Franjo Josif I.
Pisanje jata *ie*	Pisanje jata *ije*
Otčinskoj, srdca, povjestnice	Očinskoj, srca, povjesnice
Futur I.: zabilježit će, urodit će (ali: kliknuće)	Futur I.: zabilježiće, urodiće, kliknuće
Sretan trenutak	Srećan trenutak
Primisli božjoj	Primislu božjem
Doživismo	Doživjesmo
Kao alem-kameni	Kao najljepši alem-kameni

Oglas br. 19002/I.[202]	
Latinični tekst	Ćirilični tekst
Unutarnji odiel	Unutrašnji odjel
Trebati će	Trebaće
Periode	Perijode
Metričkih hvatih	Metrički hvati
Ogrievnih	Ogrjevnih
Razpisuje	Raspisuje
Jeftimba	Jeftinba
Do 11 satih	Do 11 sahata
Sredstvom pismenih ponuda	Sredstvom pismeni ponuda
Vrst drva	Vrsta drva
Sklopiće se	Sklopi će se

[201] BHn br. 67, *18./6. augusta* 1880., str. 1.
[202] BHn br. 68, *22./10. augusta* 1880., str. 2.

Već je spominjana literatura koja navodi napuštanje tzv. hrvatskoga kursa odmah nakon Filipovićeva odlaska iz BiH te uvođenje ćirilice i preimenovanje jezika iz hrvatskoga imena kao neke od posljedica toga čina. Ti navodi nisu točno datirani jer o uvjetnom napuštanju, među ostalima, i hrvatske jezične politike može biti riječi tek od druge polovice 1883. godine kad nastupa novo poglavlje u kulturno-političkoj stvarnosti Bosne i Hercegovine. Sve do tada[203], barem što se tiče službenih državnih tijela, bilo je na tragu onoga što je Filipović postavio (i ostavio) sa svojom administracijom.

[203] A po rabljenoj terminologiji vidimo da se to razdoblje može protegnuti sve do stvaranja Kraljevine SHS kada dolazi do pokušaja nametanja srpske jezične norme u BiH.

5. *SBORNIK ZAKONA I NAREDABA ZA BOSNU I HERCEGOVINU*

5.1. Uvod

Budući da je stanovnicima Bosne i Hercegovine, nakon austro-ugarskoga zaposjedanja, carevim proglasom obećano da će stari turski zakoni vrijediti sve dok se ne donesu novi, odmah se javila potreba prijevoda tih zakona na njemački jezik koji su potom dijeljeni činovnicima u upravi. Kako se s vremenom nakupio popriličan broj takvih zakona, odlučilo se, radi preglednosti, krenuti u njihovo prikupljanje i objavljivanje u zasebnim knjigama. Na njemačkom su jeziku pod naslovom *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen* tiskane četiri knjige (treća u dva dijela) koje su obuhvaćale sve donesene naredbe i zakone u razdoblju od 1878. do 1880. godine.

U početku su se zakoni za stanovnike Bosne i Hercegovine objavljivali na hrvatskom jeziku u službenom dijelu *Bosansko-hercegovačkih novina*, ali je zbog sve većega broja naredaba i zakona koje je trebalo prenositi došlo do nužnosti njihova daljnjega objavljivanja u zasebnom obliku. Tomu se poslu prionulo tijekom 1881. godine pa se ubrzo pojavio prvi *Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, u kojem se usporedno na njemačkom i "zemaljskom" jeziku objavljuju zakoni, naredbe, uredbe, okružnice i drugi pravni akti. Iako se tih godina proklamirala ravnopravnost latinice i ćirilice, svi su tekstovi objavljivani latiničnim pismom. Objašnjenje o izlasku takva zbornika prisnaženo je naredbom od 23. veljače 1881. u kojoj jasno stoji:

> Pod naslovom „Sbornik zakona i naredaba valjanih za Bosnu i Hercegovinu" izdavat će se počam od godine 1881. za nutarnju službu oblasti na njemačkom i zemaljskom jeziku, sbirka općenito obveznih zakona i naredaba, kao i normativnih uputa izdanih oblastim po zemaljskoj vladi i financijalnom zemaljskom ravnateljstvu u Sarajevu. (1881, 278-279)

Pod istim naslovom[204] zbirka izlazi sve do 1887. godine, kad je promijenjen naslov u *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* i takva će situacija ostati sve do kraja Prvoga svjetskoga rata. Od 1887. godine pa sve do početka rata, zbirka zakona izlazi usporedno i na latinici i na ćirilici. Treba istaknuti da je u vrijeme Bosanskoga sabora kratko vrijeme zbirka dijelom izlazila i na mađarskom jeziku. Od 1918. do 1922. zbirka izlazi pod

[204] Poslije je, u skladu s novim pravopisom, *Sbornik* preimenovan u *Zbornik*.

starim naslovom *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, ali ovaj put zasebno latinicom i ćirilicom.

5.1.1. Obilježja zagrebačke i vukovske jezične norme

Budući da je pretpostavka ovoga rada da je u *Sborniku*, i nakon napuštanja politike hrvatskoga smjera koji je započeo general Filipović, a odbačen je nakon njegova odlaska iz BiH, zadržan jezik i pravopis u stilizaciji zagrebačke filološke škole, važno je upozoriti na najvažnije odlike toga sustava i usporediti ga s vukovskom normom, čiji će jezični model prevladati u BiH nakon 1883 godine. Poznato je da su još ilirci u svojoj koncepciji zajedničkoga jezika svjesno uzeli iz hrvatske književnosti naslijeđeni (novo)štokavski sustav (Ham 1998: 22; Tafra 2012: 206) kao temelj izgradnje budućega jezika u koji su ugrađivali i nenovoštokavske elemente koje su nalazili u dvama drugim hrvatskim narječjima, kajkavskom i čakavskom. Nasljednici iliraca, pripadnici zagrebačke filološke škole, nastavili su izgrađivati jezik na sličnim temeljima pazeći i čuvajući posebnosti koje su se njegovale još od prve hrvatske gramatike. Taj se je sustav razlikovao od novoštokavskoga, istočnoga *Karadžić-Daničićeva tipa* (Ham 1998: 22) zasnovanoga na narodnim govorima jer književnosti na koju bi se ugledao i na kojoj bi se zasnivao nije bilo. Prije samoga opisa jezika *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* donosimo[205] glavna obilježja norme zagrebačke jezikoslovne škole:

1) Dativ, lokativ, instrumental množine u imeničkim i zamjeničko-pridjevnim sklonidbama imaju nesinkretizirane nastavke.
2) Prijedlog je *prema* uvijek s dativom.
3) Genitiv, dativ, lokativ, instrumental jednine u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi nemaju navezaka – završni otvornici koje mi danas smatramo navescima obveznim su dijelom padežnoga nastavka GDLI jd. *-oga, -omu, -om, -im.* Sustav ne poznaje oblike tvorene naveskom *e*.
4) U instrumentalu je jednine imenica vrste *i* prednost dana nastavku *-ju*.
5) Zanaglasni A jd. osobne zamjenice *ona* uvijek glasi *ju*, upotreba nije ograničena kao u suvremenom jeziku.
6) Glagolski su pridjevi prošli i sadašnji sklonjivi i u atributnoj su ulozi. (Ham 1998: 22-23)

[205] Tablica je navedena prema Ham 1998: 22-23. Da nije sve u jeziku moguće jednostavno matematički preslikati u tablicu i izričito tvrditi što komu pripada, pokazuje Tafra (2012: 196-198).

Iako Ham (1998: 23) navodi još poneko („osnove u vrsti *a* ženskoga roda u DL jd. ne moraju biti sibilarizirane,… dosljedna sklonidba brojeva *dva, tri, četiri*“ i sl.), tih je šest obilježja reprezentativan izraz po kojem se prepoznaje jezik zagrebačke filološke škole. U tablici[206] ćemo izravno sučeliti jezičnu normu zagrebačke filološke škole s vukovskom normom:

norma zagrebačke filološke škole		**vukovska norma**	
gramatički model	imeničke se sklonidbe dijele prema nastavku u G jd.	**gramatički model**	imeničke se sklonidbe dijele prema imeničkom rodu
	lokativ je šesti padež, instrumental sedmi		lokativ je sedmi padež, instrumental šesti
nazivlje	slovnica, samostavnik, pridavnik, brojnik, zaime, spol, osobno zaime, glagolj, glagoljna osoba, prošlo vrieme, predlog...	**nazivlje**	gramatika, imenica, pridjev, broj, zamjenica, rod, lična zamjenica, glagol, glagolsko lice, predašnje vrijeme, predlog...
slovopis	*tj*, *ć* = *ć*, *dj*, *gj* = *đ*, (*dž* samo u Babukića)	**slovopis**	uvedena su slova *đ* i *dž*, ne upotrebljava se *tj*, nego samo *ć*
	do 1876. *jat* se bilježi kao *ě*; samoglasno *r* kao *er* od 1876. *jat* se bilježi kao *ie*, *je*, smoglasno *r* kao *r*		dugi se odraz jata bilježi kao ije, a kratki kao je samoglasno *r* bilježi se bez popratnoga *è*
pravopis	morfonološki (prema Babukićevu načelu: *Piši za oči, govori za uši*)	**pravopis**	fonološki (prema Karadžićevu načelu: *Piši kao što govoriš*)
fonologija i fonetika	dugi je odraz *jata* fonem, dvoglasnički i jednosložni	**fonologija i fonetika**	dugi odraz jata nije dvoglasni fonem, nego je trofonemski slijed *i*+*j*+*e* dvosložnoga izgovora s kratkim naglascima ije̋, ije̋
	četveronaglasni sustav (samo u Babukića tronaglasni) dugouzlazni naglasak: ˆ, a dugosilazni naglasak: ´		četveronaglasni sustav uz osobitost bilježenja dugih naglasaka: dugouzlazni naglasak: ´, a dugosilazni naglasak: ˆ
morfologija	u imeničkom G mn. bilježi se *h*: G mn. jelen-*ah*, konj-*ah*, sel-*ah*, žen-*ah*, stvar-*ih*	**morfologija**	u imeničkom G mn. nastavak je *-a*, *-i* (ne bilježi se *h*): G mn. jelen-*a*, konj-*a*, sel-*a*, žen-*a*, stvar-*i*
	u DLI mn. nesinkretizirani su nastavci: D mn. jelen-*om*, konj-*em*, sel-*om*, žen-*am*, stvar-*im* L mn. jelen-*ih*, konj-*ih*, sel-*ih*, žen-*ah*, stvar-*ih* I mn. jelen-*i*, konj-*i*, sel-*i*, žen-*ami*, stvar-*mi*		u DLI. mn. sinkretizirani su nastavci -*ama*, -*ima*: D mn. L mn. } jelen-*ima*, konj-*ima*, sel-*ima*, I. mn } žen-*ama*, stvar-*ima*
	DI. dvojine u svih imenica s nastavcima -*ima*, -*ama*: jelen-*ima*, konj-*ima*, sel-*ima*, žen-*ama*, stvar-*ima*		nema dvojine
	zanaglasni A jd. zamjenice *ona* glasi *ju*		zanaglasni A jd. zamjenice *ona* glasi *je*
	pravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi: G jd. sam-*oga*; žut-*oga*		nepravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi: G jd. sam-*oga* i sam-*og*; žut-*oga* i žut-

[206] Tablica je preuzeta od Ham, 2006: 70 i 127.

	D jd. sam-*omu*; žut-*omu* L jd. sam-*om*; žut-*om* I jd. sam-*im*; žut-*im*		*og* D jd. sam-*omu* i sam-*om*; žut-*omu* i žuto-*om* i žut-*ome* L jd. sam-*om* i sam-*ome*; žut-*om* i žut-*ome* I jd. sam-*im* i sam-*ime*; žut-*im*
	preporuka o sklonjivosti brojeva *dva, oba, tri, četiri*; u brojeva *dva* i *oba, dvije* i *obje* razlikuje se rod: *dvaju* i *dviju, dvama* i *dvjema*		preporuka o nesklonjivosti brojeva *dva, oba, tri, četiri*; u brojeva *dva* i *oba, dvije* i *obje* u DLI izjednačeni su rodovi prema obliku za ženski rod: *dvjema, objema*
	glagolski pridjevi sadašnji i prošli posebna su sklonjiva vrsta participa: *prikazujuća slika, prikazujuće slike*...		glagolski pridjevi sadašnji i prošli ne postoje kao posebna sklonjiva vrsta participa
	futur egzaktni: *bit ću kopao*		nema futura egzaktnog: *bit ću kopao*
sintaksa padeža	*prema* i *protiv* slažu se s dativom	**sintaksa padeža**	*prema* se slaže s lokativom, a *protiv* s genitivom
	mimo se slaže s genitivom		*mimo* se slaže s akuzativom

Ovdje je važno spomenuti i *Gramatiku bosanskoga jezika* iz 1890. godine, nastalu na poticaj bosansko-hercegovačke vlade, koja je i sama tiskana fonološkim pravopisom (latinicom i ćirilicom), ali u kojoj je jasno naznačeno supostojanje dvaju pravopisnih načela:

„Naš se jezik piše dvojakim pravopisom: *fonetskim*, t. j. pravopisom po izgovoru ili sluhu, i *etimološkim*, t. j. pravopisom po korijenu ili osnovi riječi. Običniji je i prikladniji pravopis fonetski, kojim i mi pišemo.“ (Gramatika 1890: 28)

Bez obzira na to što je sama *Gramatika* tiskana fonološkim pravopisom, ona donosi i detaljna i oprimjerena pravila kako se piše po *etimološkom* pravopisu (Gramatika 1890: 28-31).

Korištenim nazivljem i metodologijom, gramatika se naslanja na vukovsku školu (imenica, zamjenica, lice, podjela imenica prema rodu), ali se često naslanja i na hrvatsku tradiciju pa tako dopušta bilježenje jata i kao *ije* i kao *ie* (ovisno o kojem je pravopisu riječ), naglašava da „pravi akuzativ jednine za treće lice ženskoga roda glasi *ju*“ (Gramatika 1890: 60), u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi G jd je uvijek na -a (*mojega* ili *moga*; *žutoga*), D jd na -u (*mojemu* ili *momu*; *žutomu*), dok je L jd bez završnoga otvornika (*mojem* ili *mom*; *žutom*) što je u skladu s hrvatskom tradicijom (Ham 2006: 148; Gramatika 1890: 61 i 72). Iako se u gramatici dosljedno rabe sinkretizirani nastavci za DLI mn, u „primjedbama k pojedinim padežima“ navode se i nesinkretizirani oblici za koje se naglašava „Tako se po nekim krajevima i danas govori, a neki tako i pišu“ (Gramatika 1890: 48-49). Sve nabrojano govori

nam da je *Gramatika bosanskoga jezika*, umjesto opisa jezika iz svojega naslova, opisivala tadašnja dva jezična sustava prisutna u BiH: srpski i hrvatski (Ham 1998: 116-117).

U daljnjem ćemo radu[207] vidjeti koliko se *Sbornik* priklanja jednomu ili drugomu jezičnomu sustavu.

5.2. SLOVOPIS I PRAVOPIS

5.2.1. Slovopis

Jedno od obilježja zagrebačke filološke škole bilo je pisanje refleksa jata. Veber u *Slovnici* svoje tumačenje pisanja odraza jata temelji na izgovoru: „Glasnik **ě** izgovara se u dugih slovkah kano **ie** (dva glasa), a u kratkih kano **je**, ali tako da se **j** obaška čuje; n. *děte* = *diete*; *děteta* = *d'jeteta*“ (Veber 1876: 6), uz dvije opaske: „1. U kratkih težko naglašenih slovkah poslie **r**-a preglasuje se **ě** u **e**; n. p. *vrěme, vrëmena*. 2. Mjesto **ě** pišu njeki pisci **ie**, **je**, kako kad je koja slovka duga, ili kratka“ (Veber 1876: 6). S Veberom se usuglasio i pravopisni pododbor koji se poziva na „svu sadanju literaturu hrvatsku da se piše *ie* i *je*, sudeći, da se za sada može izreći samo jedno glavno pravilo: Gdje je slovka duga, piši *ie*, a gdje je kratka *je*“ (Mrazović 1877: 218).

U *Sborniku* se sa slovopisnoga gledišta pisanje odraza jata bilježilo, uz dosta kolebanja i nedosljednosti, prema pravilu zagrebačke filološke škole u dugim slogovima kao *ie* i u kratkim kao *je*. Od 1883. godine, nakon promjene pravopisa, refleks jata se u dugim slogovima bilježi troslovno kao *ije*, a u kratkim ostaje *je* (i tu uz dosta kolebanja).

Nigdje se u tekstovima ne nalazi grafem *đ* za fonem /ʒ́/, umjesto njega je digram *dj*, a od 1884. godine i prelaska na fonološki pravopis *gj*[208] (u početku je riječ o načelu zagrebačke

[207] Nastojat će se što više oprimjeriti svaka tvrdnja kako bi se opovrglo, u dijelu literature prevladavajuće, stajalište o napuštanju hrvatske jezične politike u BiH odmah nakon Filipovićeva odlaska. Upravo će se na primjerima koji su u skladu s pravilima zagrebačke filološke škole i koji većinom prevladavaju u promatranim godištima *Sbornika* najbolje predočiti tadašnje stvarno stanje.

[208] Početni pregled sadržaja za 1883 godinu sadrži uglavnom *gj* (premda ima i *dj*), iako se on u tom godištu nalazi samo u stranim riječima a u ostalim tek pred kraj nakon prelaska na novi pravopis: Sv. Gjuragj (Sb 1883, 51) i Gjuradj (78); evangjelje (124); u sv. Gjurdju na otoku Hvaru (233); magjarski (279); orugjem (579); naregjuje (618); takogjer (623); što pokazuje da je, posve razumljivo, sadržaj izrađen kad je godište već bilo dovršeno.

filološke škole i pisanju *dj* u domaćim riječima, a *gj* u riječima stranoga podrijetla[209], ali poslije se isključivo koristi jedan tip, iako je primjetno lutanje pri zapisivanju; od 1884. piše se isključivo *gj*).

U tekstovima redovito nalazimo pisano dvoslovno *gj*: u izvedenicama od riječi Mađar:

(...) na *magjarskoj* strani. (1881, 141); (...) u *magjarskom* jeziku... (1881, 143); (...) sa *magjarskim* bankovnim opisom (tekstom). (1881, 504); (…) učit će se njemački ili *magjarski* jezik… (1883, 279);

Ipak, 1882. nalazimo i jedan primjer pisan s *dj*: (…) kojim samo na jednoj strani (njemačkoj ili *madjarskoj*) manjkaju pojedini dielovi ukupne slike… (1882, 66);

I u drugim riječima stranoga podrijetla redovito se piše dvoslov *gj*: u *Arhangjelovu* crkvu (1881, 79), *gjirmilik* (1881, 482), općini (džematu) *Gjurgjeviku* (1881, 528), *gjumbir* (1882, 355), *gjubre* (1882, 379), *gjonovi* (1882, 734).

Iako se krajem 1883. godine prešlo na pisanje isključivo *gj* za fonem /ǵ/, još se i 1884. pronađe poneki primjerak pisan s *dj*:

Odredjeni općinski zastupnici postupaće po odredbama… (1884, 15); (…) *takogjer* i samljeveni, džibra, pomije, komina (ali ne kom od *grožđja*) vinsko *drožđje*. (1884, 192); *potvrdjena* i *potvrdjujuća* (tablica na str. 639).

Zanimljivo je da se već od 1881. godine u riječima stranoga podrijetla javljaju grafemi *y* i *x*[210] (ovdje nisu uračunata osobna strana imena i imena naselja):

(...) za obću njemačku izložbu za *hygienu* u Berlinu,... (1881, XXVII), (...) na polju *hygiene* i spasavanja[211] (1881, XXIX), (…) uknjižbe (bezuslovne pravne stečevine ili brisanja, intabulacije i *extabulacije*),… (1881, 644)

Godine 1882. pojavljuje se grafem *y* umjesto fonema /i/ u riječima *typ* i *typično*:

[209] Veber (1876: 21) navodi: „**dj** i **gj** jednako se izgovaraju, ali **gj** se piše samo u tudjih riečih, gdje je izvorno **g**; n. p. *Gjuragj* (Georgius), *Magjar* (Magyar).“ Sličan stav iznosi i Mažuranić (1866: 30): „**dj** i **gj** glase jednako: ali **gj** piše-se samo u tudjih rěčih, u kojih-je izvorno **g**: Gjuragj ne Djuradj od Georgius, Magjar od Magyar, premda-se često i ove rěči pišu bez **gj**, i to ili sa **dj**: Madjar, ili kadšto samo sa **j**: Juraj). – U svakom drugom slučaju samo **dj**: mèdja, gradjanin itd.“ Bosanska pak gramatika (Gramatika 1890: 29-30) razlikuje „etimološko“ pisanje (dj) od „fonetskoga“ (gj) i navodi primjere (prva riječ je „etimološki“, a druga „fonetski“ pisana): *vodja – vogja, mladji – mlagji, medju – megju* i sl. pa je želja za fonološkim pisanjem osnovni razlog uvođenja dvoslova *gj* za fonem /ǵ/.

[210] Takva se situacija nastavlja i u tiskovinama koje izlaze nešto poslije u kojima se „strane riječi, tuđice s grafemima *x* i *y* bilježe (se) izvorno uz morfološku prilagodbu“ (Budimir 2014: 27).

[211] Ovako stoji u sadržaju, a u samom tekstu piše: na polju *hygiene* i izbavljanja (spasavanja)... (1881, 848)

(…) dakle svega 8 novih *typa*. (1882, 546); Dosadašnji *typi* za broj 12 pridržaju se i nadalje… (1882, 546); Nemože li se broj teže u takovih osnutaka pomoćju tih *typah* podpunom sjegurnošću razpoznati… (1882, 553); *Typični* utezi za predju… (1882, 549); (…) sljedećih šest *typičnih* uteza… (1882, 549); (…) sa *typičnimi* utezi za predje… (1882, 552); (…) za sravnjivanje *typičnih* obrazaca naravne predje… (1882, 553)

Iste se godine grafem *y* rabi umjesto fonema /j/ u riječi koja označava mjeru *yard*:

(…) 840 Yarda duljine niti. (1882, 547);

Grafem *x* javlja se u neprevedenim stranim riječima:

resmitaxila (sudbenih taksa/pristojba), 1882, XIII. (uglavnom pisano odvojeno: resm taxil); astaltni *mastix*, 1882, 521; *excentri* ili zubasta kolesa (ovo se navodi za *dielove makina*!, napomena M. B.), 1882, 539

Grafemi *w* i *y* javljaju se u riječi *tramvaj*:

Željeznička vozila (takodjer i *tramwayska* kola)… (1882, 374).

Osim u turskim riječima, u pravilu ne postoji u pismu pisanje dvoslovnoga *dž* za fonem /ǯ/ sve do 1884. godine:

1881:

sandžak (1881, XIV), patlidžan (1881, XXI), handžar (1881, XXXIII), džemat (1881, 24), džematbaša (1881, 59), medžlisa (1881, 157), kiridžija (1881, 209), hodža (1881, 481), medžidija (1881, 482), džamija (1881, 522), hudžet (1881, 738), džep (1881, 888);

Na jednom pak mjestu nalazimo dvoslov *dž* u riječi *džep* zamijenjen slovom i glasom *ž*[212]:

(...) imadu oblasti uporabljivati *žepno* izdanje vojničkoga propisa... (1881, 429).

1882:

(…) sastavljanje ilama i *hudžeta* (presuda i dokazala o posjedu). (1882, 20); (…) od 2. *redžepa* 1296 (1879) proglašena… (1882, 50), Stakla za *džepne* satove… (1882, 369),

1883:

[212] O tom podrobnije u poglavlju o fonemu /ǯ/.

medžlisa 1883, VI; budžet[213] 1883, XXVIII; Odžaci (mjesto, op.a.) 1883, 111; džematbaše 1883, 158; račundžija (Ključi moraju vazda biti u rukuh tudjih račundžija... 1883, 209); džebanu 1883, 605; odžaka (dimnjaka) 1883, 697; kiridžijom 1883, 828; mehandžinski porez 1883, 843; Ime kiradžije (najamnika) 1883, 844; rakidžinicu 1883, 906;

1884:

carinare u Bodži (mjesto, op. a.) 1884, XX; džematbaša 1884, 177; džibra 1884, 189; džamija 1884, 420; hodža (isto); medžlisa (isto); hudžete 1884, 471; džemat 1884, 533; rakidžijnicama 1884, 561; svjedodžba 1884, 616.

Umjesto digrafa *dž* redovito se piše grafem *č* pa čak i u prvim *Zbornicima* nakon prelaska na fonološki pravopis: *izručba*, *svjedočba* i sl.

Postoji i jasno razlikovanje *d*+*ž* od pisanja fonema /ʒ́/:

Po glasu dopisa kralj. *podžupanije* u Osjeku,… (1881, 416); (...) da najvećom tačnosti obavlja izvigjenja o *predživotu*... (1883, 712); (...) u riječku *podžupaniju*... (1884, XXXIV i 615)

U tadašnjem se hrvatskom tisku u Bosni i Hercegovini mogao pronaći fonem /ć/ slovopisno ostvaren i digrafom *tj* (usp. Budimir 2014: 37), ali su takvi primjeri u *Sborniku* vrlo rijetki: *uplatjenih* (1881, 130), *tretjim osobam* (1881, 572), *uplatjivanje* (1881, 578), *trstjanskim kotarom* (1882, 589). U nekoliko primjera, u sklopu iste riječi, javlja se i pisanje samoga *t* umjesto *ć*: *dugova u tretini* (1881, 34), *na tretini ne imaju plaćati* (1881, 405), *tretinu sjena* (1881, 413), *tretina* (1883, 730), *tretine* (1884, 547) iako u svim ostalim primjerima uredno dolazi *ć*.

5.2.2. Pravopis

Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu pravopisno u početku počiva na jezičnim i pravopisnim zasadama koje je zacrtala zagrebačka filološka škola i kakve su u svom radu slijedili bosansko-hercegovački franjevci. Riječ je, dakle, o morfonološkom pravopisu pisanom latinicom kojim je austro-ugarska vlast nastojala BiH približiti krugu europskih zemalja i otrgnuti ju iz naslijeđene turske interesne sfere koja je, krajem svoje vladavine, protežirala ćirilično pismo. Iako je i Austro-Ugarska, nakon smjene generala

[213] Ovako stoji u sadržaju, a u samom tekstu piše *proračun* (1883, 898).

Filipovića, propagirala ravnopravnost zatečenih pisanih tradicija i pisama, iz pogleda na *Sbornik* jasno je da je prednost davana latinici. Uvedeni pravopis, iako se dobrim dijelom naslanjao na pravopis zagrebačke filološke škole, u kasnijim razdobljima pokazuje kolebanja i približavanje fonološkomu pravopisu (to je najočiglednije u *Bosansko-hercegovačkim novinama* koje dopuštaju i ćirilične priloge), a nakon što je Zemaljska vlada 1883. godine odlučila uvesti fonološki pravopis kao službeni za BiH, *Sbornik* u svojim izdanjima jednostavno preuzima nova pravila. Tako u 1883. godištu u prvom dijelu prevladava morfonološki, a u drugom fonološki pravopis temeljen na Karadžić-Daničićevim načelima. Iako je upravo propagirana ravnopravnost pisama i nemogućnost zapisivanja ćirilice morfonološkim pravopisom bila jedan od motiva uvođenja fonološkoga pravopisa, *Sbornik* i dalje izlazi tiskan samo latinicom. Treba jasno istaknuti da se 1883. godine nije dogodio samo pravopisni obrat, nego je uz novi pravopis u službeni administrativni jezik djelomično ušao i novi leksik, što će se najbolje vidjeti u poglavlju o leksiku *Sbornika*.

Od 15. 12. 1883., komad VIII. (str. 519), glasilo Zemaljske vlade službeno izlazi pod naslovom *Zbornik*[214] te se i u samom naslovu vidi pravopisna promjena, iako se već prije uvodi fonološki pravopis[215], ali se djelomice izolirani tragovi morfonološkoga pravopisa nalaze i poslije: *tvrdka* (Za upis firme (tvrdke)… 1883, 825; … gdje se uz molbu za upis tvrdke… 1884, 217), *svjedočba* (… dokazano je svjedočbom… 1883, 826; …svjedočbama polugodišta i zrelosti… 1884, 96), *izručba* (… primke o izručbi… 1883, 821; … sudbene pljenidbe ili izručbe. 1884, 160), *nadpolovičnoj* (… po nadpolovičnoj većini… 1884, 260), *sudca* (… potvrda šerijatskoga sudca… 1884, 399), *mjestne* (… na mjestne okolnosti… 1883, 864; … po mjestnom običaju… 1884, 400), *razcijepanosti* (… zbog razcijepanosti u glasovima… 1884, 70), *učestnik* (… ako koji učestnik prigovori… 1884, 389), *vlastnicima* (… davati vlastnicima zemljišta… 1883, 890; … izručivati vlastnicima… 1884, 123) *vlastna* (… nije vlastna kratiti se… 1884, 342), *neobhodno* (… neobhodno nužnim… 1883, 778; … neobhodno potrebne… 1884, 392), *absolutnom* (… absolutno ne smiju prodati… 1883, 727; … absolutnom većinom… 1884, 27), *častnik* (… ako zapovjednik voda nije častnik. 1884, 97), *predhodno* (… uz predhodnu uredovnu predatbu… 1883, 915; … da predhodno ne

[214] Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu.

[215] Tako na 477. stranici, *123. Naredba* stoji: *izkaz, vjeroizpovjestima, promieni, stanovničtva*, dok na 478. stranici, *124. Naputak* stoji: *otkrije, oklievanja, opskrbu, rasvjetu, potrebštinama, imaće, pretpostavljenoj, opskrbnih potrebština*. Pregled sadržaja za 1883. godinu, jer je nastao nakon što je godište bilo zaključeno, pisan je također fonološkim pravopisom, iako se javljaju i tragovi morfonološkoga pravopisa: *razhoda*, *iztraživanja*, *izviešća*, *bolestne*, *svjedočbe*.

traži… 1884, 314), *predpostavljati* (… mora predpostavljati… 1883, 710; Pri tom se je predpostavljalo,… 1884, 560) i sl.

Zadržava se pisanje *d* i *t* u riječima koje završavaju na *-tak, -tac, -dak, -dac*: *dohodci, otpadci, domorodce, naputci, nedostatci, postotci, primitci, umetci, zaostatci, povratci, podatci* (naravno, uz pisanje *dohoci, napuci* i sl. u skladu s novim pravopisnim rješenjima).

5.2.3. Genitivno *h*

Pravopisnomu pitanju pripada razlikovanje bilježanja genitiva množine u odnosu na genitiv jednine. Da bi se izbjegle nedoumice, zagrebačka je filološka škola genitivu množine pridodala završno *h*[216]. O toj su problematici raspravljali Branka Tafra (Tafra 1995: 109-130), koja smatra da je genitivno *h* imalo isključivo pravopisnu funkciju, i Josip Vončina (Vončina 1999: 77-78), koji to osporava. Govoreći o nastavku *-a* u genitivu množine Veber navodi sljedeće: „Genitiv se plurala pravi od osnove riečih tako, da se zadnja slovka, ako je kratka, produži, pak onda po težnji novijega jezika za glasničkim padežnim dočetkom doda **a**; n. p. *jelen*: *jelēn*, *jelēn-a*; nu budući da je takov genitiv mnogih riečih u pismu posve jednak genitivu singulara, to se sbog lagljega razumljenja slovu **a** dodaje još **h**: *jelen*, *jelena*; *jeleni*, *jelenah = jelēnā-h*. – Ovo **h** izgovaraju čakavci i kajkavci u riečih III. deklinacije jasno i glasno: *deset božjih zapoviedih*. Oni štokavci, koji nigdje neizgovaraju **h**, neizgovaraju ga ni u genitivu plurala. Crnogorci izgovaraju ga svuda, pa i u tom padežu. Hercegovci pako, premda ga na mnogih drugih mjestih izgovaraju, neizgovaraju ga u genitivu plurala, pak toga se načina treba držati i u književnom jeziku“ (Veber 1876: 33). I pravopisni pododbor zaključuje da treba pisati genitivno *h*, bez obzira izgovarao se on ili ne u kojim krajevima (Mrazović 1877: 219-220).

Sbornik se uglavnom pridržava pravila zagrebačke filološke škole pri pisanju množinskih nastavaka padeža (iako se u samom nazivu *Sbornika* piše bez *h*: „Sbornik *zakona* i *naredaba*…“), pa tako nalazimo:

[216] Treba istaknuti da se, kada se uvriježeno govori o nastavcima genitiva množine zagrebačke jezikoslovne škole, uglavnom misli na nastavak *-ah*, zbog njegove učestalosti, a previđaju se nastavci *-ih* i *-uh* koji se također mogu pojaviti. Tafra o tom govori: „Kada su pobijedili lingvistički razlozi, ilirci su promijenili svoj prvotni stav o genitivnom nastavku. Zanemarivši njihovo početno neznanje, možemo zaključiti da su u književnojezičnoj normi zagrebačke filološke škole u imeničkoj deklinaciji u genitivu množine nastavci *-a* i *-i* te u genitivu i lokativu duala *-u*, koji imaju svoje grafijske oznake *-ah, -ih, -uh*. Slovo *h* u toj poziciji ima istu funkciju kao i slovo *a* ili *e* u dvoslovu *ar* ili *er* za */r̥/* u štokavskim tekstovima.“ (Tafra 1995: 130)

(…) što će imenice u pravilu valjati glede manjih odsjeka i granaka zatim glede *sgradah*. (1881, 43)

Manji se objekti imadu oglasiti u zvaničnom dielu bosanskih *novinah*,… (1881, 101)

Ako od dotičnih *posjednikah* od *majdanah*… (1881, 555),

(…) u koliko nije polučeno pravo za podizanje ovakovih *radionicah*… (1881, 556)

(…) da držeći se postojećih *zakonah* i *propisah* može podizat sgrade, potrebite za sjegurnost rudokopnje, *makinah, tvorivah* i *proizvodah* i za prebivalište *poslenikah, nadzornikah* i *upraviteljah* (1881, 565)

(…) koje mu pripada polag *ustanovah*… (1881, 578)

(…) neće da dade *prilogah*…(1881, 598)

(…) za presudjivanje *razmiricah*, nastalih u pogledu izvršivanja šumskih *služnostih*. (1882, IV i 38)

(…) kojom se putnička i poslovna osnova za redovito novačenje godine 1882 promienjuje glede *kotarah* Livno i Glamoč. (1882, VI)

(…) glede vjenčanja *mladićah*, koji su u vojno obveznoj dobi… (1882, IX)

(…) i sbirka *fetvah* Ali efendije. (1882, 20)

(…) kod državnih *blagajnah* i *uredah* primati u plaćanje… (1882, 65)

(…) nadalje u onakovih *igarah* prije navedenih *vrstih*,… (1882, 382)

(…) ako 1 četvorni metar ili 100 četvornih *metarah* isto toliko ili više teži… (1882, 559)

(…) za četvornu površinu *odrezakah* za tkanine… (1882, 559)

(…) pošto samo u najredjih *sgodah* dolazi u svojstvu svjedoka… (1883, 3)

Glede one robe, koja se po postojećih propisih bez *dozvolnicah* smije slati i poslije 31. decembra 1882…. (1883, 26)

Istom točnosti imadu se voditi i kod *povjereničtvah* carinske i financijalne straže… (1883, 30)

(…) a zatim će se preći na prosudjivanje njegova znanja iz svih *granah* onih *zakonah*, što no su napomenuti u § 6. (1883, 146)

(…) a na svršetku njegovu, pridodati većinom *glasovah* stvoreno mnienje o uspjehu izpita,… (1883, 146)

(…) može upisati vrhovni sud u imenik odvjetničkih *kandidatah*. (1883, 147)

(…) i kod kazneno-sudbenih konačnih *razpravah* onda, ako je istoga upisao vrhovni sud u imenik *braniteljah*. (1883, 148)

Vjerovnik, kojemu u smislu predidućih dvajuh *paragrafah* pripada pravo retencije,… (1883, 400)

(…) sa šest po sto godišnjih *kamatah* od dospietka računajući;… (1883, 463)

Iako je u hrvatskom jezikoslovlju bilo mnogo rasprava o izgovaranju, odnosno neizgovaranju završnoga *h*, u primjerima koji su opstali nakon prelaska na novi pravopis riječ je o znaku za duljinu:

(…) niti glede njihovih službenih *dužnostih* od drugih osoba ma kakav poklon primati. (1883, 484)

Ispitivanje *tvarih* za hranu. (1883, 492)

(…) pogledom na ustrojstvo *zatvorah* takodjer kod kotarskih ureda u istom smislu uporabiti. (1883, 499)

(…) zatim još moždašnji troškovi u slučaju *bolestih* i porodjaja. (1883, 501)

(…) troškove kaznene ovršbe poslije ovršenja kazne, a kad kazna ustogom slobode prelazi 6 *mjesecih* u polugodišnjim obrocima pogledom na dospijetak istih,… (1883, 505)

Sastoji li pako zaustavljeni imetak iz *stvarih*, koje se ponajprije prodati moraju,… (1883, 506)

(…) kako će u slučaju iseljenja izgubiti zaštitu c. i kr. *oblastih*, čim prokorači zemaljsku medju,… (1883, 532)

(…) glede ocarinbenih *ovlastih* glavnih carinara u Warnsdorfu, Gracu i Pulju. (1883, 750)

(…) i drugih u glicerinu rastopivih *tvarih*. (1883, 775)

(…) kao što je to kod njekih okružnih *oblastih* bivalo, i da se tako bez dalje kakove opaske predlože. (1883, 843)

(…) odredjuje djelomični ispravak *ustanovah* tačke 4…. (1883, 909)

(…) u administrativne svrhe ureda i *oblastih*,… (1884, XXII)

(…) na koju je kod pojedinih *vjeroispovijestih* palo najviše glasova… (1884, 4)

Krijepošću *punovlastih*, što ih je Njegovo c. i kr. Apostolsko Veličanstvo… (1884, 105)

(…) i svekolika od ovih *stvarih* napravljena kruta umjetna goriva. (1884, 192)

(…) o organizaciji i djelokrugu okružnih i kotarskih *oblastih*… (1884, 442)

Kao što je poreznim uredima poznato već iz odredaba okružnih, odnosno kotarskih *oblastih*,… (1884, 464)

(…) koje od sudbenih i inakih *oblastih* pridolaze… (1884, 472)

(…) i 7 hektolitrenih stupanja kod izragjivanja melase i ovoj isporegjenih *tvarih*. (1884, 497)

(…) imadu se isti putem nadležnih *oblastih* pozvati,… (1884, 543)

(…) zabranjuje se radi opasnosti, koja prijeti od uvućenja priljepčivih *bolestih*,… (1884, 548)

U cjelokupnom promatranom razdoblju postojale su brojne dvostrukosti u jeziku i pravopisu, tako da i ovdje imamo iznimke[217] (uz već spomenute primjere u nazivu *Sbornika*):

(…) glede postupka pri zataji većih pravnih *posala*. (1881, XX),

(…) glede odmjerenja poreza od krčmarskih *obrta*. (1881, XXI)

(…) glede takvih *primjetaba* i *opazaka*… (1881, 110);

(…) za biljege i pristojbe od pravnih *posala*…(1881, 152)

Polag spomenutih *zabilježba* moći će se osvjedočiti… (1881, 156)

(…) pri uvažanju *karta* i *koledara* u Bosnu i Hercegovinu… (1881, 199)

(…) ili konzularskih *agenta*… (1881, 369)

(…) zatim glede biljegovne pristojbe od kartah i *kalendara*. (1882, XVII)

(...) ne imadu dovoljnih javnih *svjedočaba*,... (1882, 19)

(…) te sudovi osim uručbenoga biljega nemaju više tražiti drugih *pristojba*. (1882, 283)

(…) glede *biljega* od igraćih *karta*. (1882, 381)

[217] Stvarni je broj iznimaka daleko veći, ali budući da se takvi oblici podudaraju sa suvremenim jezičnim stanjem, ovdje navodimo samo nekoliko primjera jer nas, prije svega, zanima ono što se ne podudara sa suvremenom jezičnom normom.

Podjedno imadu preostavšu im zalihu *karata* sa slikami za razmetanje, zatim *karata* za dječju igru… (1882, 392)

(…) a ako bi sud izplatu svjedokovih *pristojba* uzkratio, može se uložiti priziv na vrhovni sud. (1883, 3)

(…) neka bi se pri odgovaranju na rekvizicije u ovih pokrajinah se nalazećih vojničkih *sudova*, odnosno pri sastavljanju *zapisnika*… (1883, 13)

(…) ustanovila je glede onih *vrsti* plemeniteljnog prometa sa njemačkim carinskim područjem,… (1883, 26)

(…) a do 31. decembra neodlučenih kaznenih *slučajeva*. (1883, 30

Na temelju *ustanova* sadržanih u okružnicah zemaljske vlade… (1883, 87)

5.2.4. Intervokalno *j*

Veber u svojoj *Slovnici* propisuje da zijev „hrvatski jezik samo u sastavljenih i u onih riečih trpi, u kojih za glasnikom stoji **o**, koje je postalo od **l**, i gdje stoji **ie** mjesto **ě**;… U svih drugih slučajevih meću se medju glasnike razni suglasnici: a) suglasnik **j**: pi-j-em, bi-ja-še, Slavoni-j-a.“ (Veber 1876: 9) Kao i drugdje u *Sborniku*, nalazimo dvostrukosti u pisanju, ali se može ustvrditi da se uglavnom poštuje pisanje s umetnutim *j*, odnosno primjeri bez intervokalnoga *j* više su izuzetak nego pravilo i mogu se pripisati utjecaju franjevačke književne tradicije (Budimir 2014: 32). Kolebanje se pogotovo primijeti u pisanju posuđenica. Zbog šturosti i siromaštva birokratskoga jezika (u odnosu na književni), primjeri su rijetki za pojedine samoglasničke skupine, a tamo gdje postoje navedena su oba oblika (i s *j* i bez njega).

e – a

Prema tomu ima se dakle 12. *alineja*[218] moje provedbene naredbe… (1881, 724)

(…) onda se postupa prema smislu *alinea* 2. natuknute točke. (1882, 183)

(…) priložiti kopije (snimke) ili *olejate* ubilježenih cestovnih pravaca sa oznakom tačaka,… (1883, 521)

(…) jedna te ista ženska *idealna* glava;… (1881, 142)

i – e

(…) za uprave biskupskih dobara u izpražnjenih *diecezah*. (1881, 453)

Izpitne svjedočbe pitomaca iz *dijeceza* D, Tuzle i Mostara… (1883, 281)

[218] Pisanje *alineja* s *j* javlja se kroz sve promatrane godine.

(…) koji se odnose na upravu *dijeceza* pravoslavne crkve. (1884, 49)

(…) dočim se u drugu ruku ne može uspješno vršiti kontrola vrhu *tantijeme*,… (1883, 537)

(…) da 4% od popisane desetine pripadaju kao *tantiema* dotičnom desetinskom pisaru. (1884, 476)

(…) koje iz stepena *hijerarhičkog*, što ga po svom činu zauzima, po sebi slijede. (1884, 76)

i – a

Evidencija[219], vodjenje iste glede zdravstvenog osoblja… (1881, XXXI)

(…) spojena lučka i pomorska zdravstvena *agencija*… (1881, 407)

(…) da je 1. aprilom 1883. od lučke i pomorske zdravstvene *deputacije* u Poreću (sic!) (u Istri) učinjena lučka i pomorska zdravstvena *agencija*,… (1883, 233)

(…) kod ostalih *konfesija* kao službeni spisi… (1881, 404)

(…) kojom se *jurisdikcija* austro-ugarskoga civilnoga povjerenika u Plevlju… (1881, XIV)

(…) a gospoda porezni nadzornici kontrolisaće ih prigodom uredskih *revizija*. (1884, 543)

Rudarskomu satničtvu dodieljeni pisarnički *oficijal* ima obavljati… (1881, 295)

Popis potrebite monture, opreme i *materialija*[220]… (1882, 155)

Namira vrhu niže naznačene monture (opreme i *materijalija*)… (1882, 160)

Kasiranjem dobiveni *materijal* imat će… (1882, 280)

Glasoviri, *pianini*, fisharmonike, lokomotive, lokomobili,… (1881, 168)

(…) nego takogjer i po broju komada, i to: glasoviri, harmoniumi, *pianini*,… (1884, 241)

Bihać, dokinuće *financialnog*[221] nadzorničtva… (1881, XXX)

Financijalni nadzornici u Primorju… (1881, XXXII)

Prispjele zamolnice riešava *financijalno* zemaljsko ravnateljstvo,… (1882, 52)

Cienik za *špecialitete* i cienik za prave Havane-smotke… (1882, 322)

(…) od duhana i smotkovnih *špecijaliteta*… (1882, 329)

(…) ne mogu poprimiti *inicijative*,… (1882, 17)

(…) bud po vlastitoj *iniciativi* na pretres uzimati i razpravljati zdravstvena pitanja,… (1883, 88)

(…) kada se takva prilika pridesi i iz vlastite *inicijative* načinom,… (1884, 630)

Teritorijalna razdielba popunbenih kotarskih zapovjedničtva… (1881, 742)

(…) ili *teritorijalni* odnošaji toga područja. (1882, 668)

(…) koga će odrediti vojničko *teritorialno* zapovjedničtvo. (1882, 700)

(…) kojom se mienja *teritorijalna* razdjelba popunbenih kotara… (1883, 81)

(…) kojom se mienja *teritorialna* razdjelba kotara Konjica i Nevesinja. (1883, 286)

(…) unutarnje *teritorijalno* razdijeljenje grada,… (1884, 14)

U slučajevih, kad se vodi ovrha iliti *eksekucija* na rudnike,… (1881, 611)

---

[219] Pisanje *evidencija* s *j* javlja se kroz sve promatrane godine.

[220] U ostalim primjerima za 1882. godinu (ali i za druge promatrane godine) piše se s *j* (ukoliko se doslovno prevodi, inače se prevodi kao *tvari*, *gradiva*, *tvorivo*). Ovdje se ne može odbaciti ni mogućnost tiskarske pogrješke, kao npr. ni za riječ *financialnog* (vidjeti dalje u tekstu).

[221] Vidjeti prethodnu napomenu.

(…) ako se iza izdatbe mjenice suprot imetku prihvatnikovu ovrha (*eksekucia*) koja povede bez uspjeha,… (1883, 458)

Mjenice obitovane predočiti se imadu plateža radi obitovancu (*domiciliatu*),… (1883, 462)

(…) i po *šeriatskimi*[222] hudžeti… (1881, 826)

(…) nego na ime dotičnog nadstojnika (t. j. mutevelije, priora, *gvardiana*, župnika, igumana i t. d.),… (1884, 426)

(…) sumporno kiseli i solično kiseli *amonijak* (nišador *salmijak*),… (1882, 377)

Solično-kiseli *amoniak* (*salmiak*)… (1882, 615)

Ovdje spadaju još riječi (sve pisane s *j*): *asistencija, konvencija, administracija, likvidacija, operacija, komunikacija, komisija, koncesija, legitimacija, asistencija, produkcija, konvencija, liferacija, komunikacija, superarbitracija, rekvizicija, reklamacija, kompetencija, dispozicija, dotacija, instancija, redukcija, konfederacija, publikacija, ratifikacija, deklaracija.*

i – o

U pisanju *j* između samoglasnika *i* i *o* najbolje se vidi razlika između ondašnje i današnje norme, a primjeri kao *komisijonalan* ili *internacijonalan* u skladu su s ondašnjom ortografskom i ortoepskom normom (usp. Mamić 1981: 166).

U *likvidacionalnih* knjiga za aktivna beriva i mirovine,… (1881, 234)

(…) te i jedna posebna *likvidacijonalna* knjiga,… (1881, 382)

(…) *polarizacijonalne* za izpitanje šećera… (1882, XXIX)

(…) u svojoj naredbi izdanoj c. kr. *divizijonskim* i brigadnim zapovjedničtvom… (1882, 674)

Glede *komisijonskoga* putovanja… (1882, 693)

(…) osim družtvah trgovačkih i *asekuracijonalnih*,… (1882, 723)

(…) i eventualno *asekuracionalnimi* i *komisionalnimi*,… (1882, 741)

(…) glede uporabe ustanova *internacijonalne* konvencije… (1883, XVIII)

(…) propisuju se *legitimacijonalne* karte… (1883, XXVII)

(…) i obzirom na *komunikacijonalne* okolnosti. (1883, 691)

(…) da je visoko zajedničko ministarstvo *komisijonalnim* putem… (1883, 706)

(…) uz naknadu tvornih i *manipulacijonalnih* troškova priposlati. (1883, 723)

Otkupna cijena za takove cvancige *konvencijonalne* vrednote… (1883, 724)

(…) glede uporabe ustanova *internacijonalne* konvencije (1883, 739)

Takove za spomenute *funkcijonare* prispjevajuće pošiljke… (1883, 906)

[222] U svim ostalim primjerima stoji pisano s *j*.

(…) predsjednik ima pravo upotrebiti *diskrecijonarnu* vlast… (1884, 14)

(…) mjesto, sokak i *konskripcijonalni*[223] broj,… (1884, 171)

(…) može sud izreći o ovome osudu *prejudicijonalnu* (predhodnu osudu). (1884, 308)

(…) na redovito i *racijonalno* obragjivanje… (1884, 458)

(…) uz naknadu tvornih i *manipulacijonskih* troškova. (1884, 559)

(…) da napuštaju svoju dojakošnju vjeru (izjava *beskonfesijonalnosti*)… (1884, 619)

Iznimno se u glagolskim oblicima nalazi umetnuto intervokalno *j*:

Ako bi kada *prispijo* spis sa novcem… (1883, 204)

(…) kada je podnesak prispijo… (1883, 204)

(…) jer se dotični hladnik nebi *smijo* više upotrebljavati… (1883, 760)

i – u

(…) a sastoji se u sbrojenju *sviuh*[224] pojedinih mjesečnih svota. (1881, 172)

(…) abelmoškovo zrnje; kubebe; *opium*; kakaov maslac;… (1882, 360)

(…) a svaka od ovih *dviuh* kategorija… (1882, 499)

(…) i to: glasoviri, *harmoniumi*, pianini, lokomobili,…(1884, 241)

U *Sborniku* iz godine 1881. nalazimo imena država pisana s *j*: *Rusija, Prusija, Rumenija, Italija,* dok 1882. dolaze primjeri bez *j*: *Italia, Belgia, Portugalia, Liberia, Perzia, Rumenia* (ali: *Rumenijom i Rumunijom*). Ipak nalazimo i *Norvegija te Velika Britanija*. Godine 1883. imamo: *Rumunija, Bulgarija, Italija, Islandiju, otoke Farejske,* a 1884.: *Rusija, Prusija, Italija* i *Španija*.

Prilog *naime* iznimno se piše i kao *najme*:

(…) provlači se uzica u razdaljenosti od 5 do 5 centimetara, a na gore (da se *najme* sjedine oba kraja uzice) na sredini ote razdaljenosti. (1881, 211)

(...) *najme* koliko se dobiva poliranog oriza iz 100 kilograma sirovog oriza i t. d. (1882, 770)

(…) *najme* to je umjetni petrolej, kojim sviete naše lampe. (1883, 191)

Ulije se *najme* u kušaću ciev malo onog katrana,… (1883, 191)

(…) dozvoljena ona polakšica, koju uživaju vojničke osobe kada izvanredno putuju, *najme* karta za polovinu civilne tarife. (1883, 201)

[223] U nastavku rečenice stoji: (…) i *konškripcijonalni* ili parcelni broj,…

[224] Uz pisanje u svim godištima: *sviju(h), dviju(h), triju(h), obiju(h)*.

(…) ima tačno označiti iznos plaćene pristojbe i to brojevima i riječima, zatim način plateža, *najme*, da li je plaćena biljegovkama… (1883, 833)

najme da iskaže dobavu ili oporezovanje (ocarinjenje) porezovnog mineralnog ulja, (1883, 878)

Usljed otpisa, *najme* kad zemaljska vlada dozvoli,… (1884, 433)

(…) a pošto se posljedak, koji se želi postići, *najme* pronalaz konačnog zaostatka ili konačne preplate,… (1884, 435)

Od gore spomenutog zahtjeva, *najme* da poljoprivredna pecara mora… (1884, 498)

Ona će *najme* onakove pravne poslove i ostavštine,… (1884, 527)

(…) trebaće *najme* sastaviti biljegovni nalaz i poslati ga na okružnu oblast. (1884, 584)

Brojevi od 11 do 19 pišu se tako da se samoglasnik *e* zamijeni glasom *j* pa imamo: *jedanajst*, *dvanajst*, *četrnajst*, *petnajst*, *šestnajst*, *sedamnajst* što odgovara, osim nekim štokavskim, i kajkavskim (usp. Lončarić 1996: 105) i čakavskim izgovorima (usp. Finka 1971: 55), a takve oblike koriste i pojedini hrvatski pisci u drugoj polovici XIX. stoljeća (usp. Anić 1971: 46; Sović 1985: 63). Slijede primjeri glavnih i rednih brojeva od 11 do 19 te njihovih izvedenica i složenica:

(…) i *jedanajsterostruka* postaje. (1881, 490); Glava *jedanajsta*. (1881, 594)

Ako koja od ugovarajućih stranaka *dvanajst* mjesecih prije izminuća… (1881, 370); (…) dočim ostalih *dvanajst* zaštitnih polja… (1881, 536); Pozivno na *dvanajstu* glavu rudarskog zakona… (1881, 789)

Ako ugovarajućih stranakah nikoja nebi *dvanajst* mjesecih prije izmaka rečenoga roka... (1882, 731)

Trinajst forinti... (1882, 144)

(…) osoblju okružnoga suda do *četrnajst* dana u godini… (1881, 305); proti kojoj se priziv u roku od *četrnajst* dana može uložiti… (1881, 428)

Takovu pritužbu valja uložiti najdulje sa *četrnajst* dana iza... (1882, 652)

(…) strogi zatvor do *petnajst* dana… (1881, 17); (…) prispiju za stalno do *petnajstoga* svakog mjeseca… (1881, 181)

Gdje se u pojedinih aspiranta, koji su tek *petnajstu* godinu navršili... (1882, 444)

Izplata ova ima se obaviti za *petnajst* dana iza deklarirane prekupnje. (1882, 742)

(…) za mjesec april t. g. sa *šestnajst* (16.) postotaka zaračunavati i pobirati. (1881, 249)

(…) izpod *šestnajstine* svega rudnika. (1881, 571)

(…) kod plaćanja zlatne carine u srebru 17 % (*sedamnajst* po sto). (1881, 218)

(...) i da je navršio *osamnajstu* godinu života. (1882, 51); (...) godišnjih 318 for., slovom: tristo *osamnajst* forinti... (1882, 690)

(…) ima se mjeseca marta t. g. agijski prid zaračunavati i pobirati sa *devetnajst* i pol (19 1/2) postotaka,… (1882, 60)

Ako se radi o pivu, koje potječe od više nego *dvanajst* stupanja jake začine,… (1883, 758)

(…) a glede 2. i 3, tačke za *četrnajst* dana poslije objave. (1883, 715)

Postojale su naravno i iznimke od dotadašnjega pisanja u *Sborniku*, dakle primjeri brojeva pisanih s *ae* (kako propisuju tadašnja, ali i nešto kasnija norma, usp. Veber 1876: 54 i Gramatika 1890: 78), ali i s ubačenim *j* između navedenih samoglasnika.

(…) pronašla je tim organom godišnji osobni pisaći paušal od *dvanajest* forinta (12) a. vr. stalno opredieliti. (1881, 6)

Glava *četrnaesta*. (1881, 605)

(...) sa *osamnajest* i pol po sto... (1882, 460);

(…) sa *devetnajest* i pol po sto… (1882, 401)

Ako je izpunitba obveze udarena na polovicu mjeseca, vriedi tad *petnaesti* dan,… (1883, 404)

(…) imade se ova polovica mjeseca, koja odgovara vremenu od *petnaest* danah, računati poslije mjeseca ili poslije broja čitavih mjesecih. (1883, 405)

(…) za *osamnaest* mjesecih, ako se je mjenica imala platiti… (1883, 470)

Od 1884. godine brojevi se pišu onako kako je propisivala tadašnja norma, a iznimkom postaju dotadašnji oblici s *j*:

(…) napokon u desetu i *jedanaestu* liniju… (1884, 170)

(…) izračuna porezna mjera od *jedanaest* krajcara,… (1884, 516)

(…) koji u vrijeme preslušavanja još nijesu navršili *četrnaestu* godinu života svoga. (1884, 297)

(…) da kod poreznog ureda plate svoj zaostatak uz *četrnaest* dana,… (1884, 547)

(…) nalazi se poput produžnih komada *šesnaest* raznoliko ornamentovanih… (1884, 665)

(…) od dvije trećino svih općinskih zastupnika t. j. *sedamnajst* glasova:… (1884, 14)

(…) koja ima računati mjesečno razdoblje primjerice od *osamnajstog* dana u mjesecu,… (1884, 511)

5.2.5. Sastavljeno i rastavljeno pisanje

Gledajući iz današnje perspektive i iz suvremene pravopisne norme, pri sastavljenom i rastavljenom pisanju primjećujemo brojna kolebanja i nedosljednosti, ali ako sve stavimo u kontekst devetnaestoga stoljeća ipak se vide brojne zakonitosti.

5.2.5.1. Složenice

Mnogo je problema izazivalo pisanje imenskih riječi pa ih u *Sborniku* pronalazimo trojako zabilježene: sastavljeno, kao polusloženice i rastavljeno, npr: *kućevlastnik*, *kuće*

vlasnik, kuće vlasnici, kućegazde, polupodplate, polu podplate, veliko-prodaju, sjevero-zapadnom, sivo-modrastom i sl. Slijedi još primjera.

Riječi pisane sastavljeno:

Sklopljen uslied odpisa *veleslavnog* financijalnog zemaljskog ravnateljstva… (1881, 189)
(…) koji se tiču: a) zločina *veleizdaje*… (1881, 313)
Emanue1a grofa Ludolfa, *velekrsta* cesarskoga reda Leopoldova… (1881, 358)
Ministerijalni odiel unutarnjih poslova za *velegradnje*. (1881, 456)
Ministarstvo *velikovojvodske* kuće i pravosudja. (1881, 457)
Nije li *kućevlastnik* u stanju dati etapne obskrbe,… (1881, 476)
(…) štono se protežu od *sjeverozapadne* zemaljske medje… (1881, 520)
(…) desno- i *lievostrani* dio bankine slike u slagajućem redu sačinjava,… 1881, 780)
Doljnji štit sadržaje na jasnom (*bistromrkom*) podlogu *tamnotiskani* broj „100“ . (1881, 780)
(…) sadržavaju u *tamnomodrom* ornamentalnom okviru… (1881, 781)
(…) da će se počamši od današnjega dana prodavati u duhanskih *veleprodaja*… (1881, 827)
U privoju priobćuju se prevodi dvaju *velikovezirskih* odpisa… (1882, 53)
(…) zadnjim danom juna t. g. prestaje prodaja na *velikokupce*. (1882, 323)
(…) da običajni uredovni naslovi: slavno, *veleslavno*,… (1883, 107)
(…) koja dužim uplivanjem svjetla, postaje tamnom (*sivoljubičastom*)… (1883, 230)
(…) koje propisuju ustavni zakoni obijuh ugovarajućih *velesila*. (1883, 734)
(…) od liferanta, *veletržaca* i većih poduzeća. (1883, 837)
Ime *kućegazde* (1883, 844, tablica)
Zločinstvo *veleizdaje*, pri kojemu protiv osoba,… (1884, 105)
(…) *svijetlosiva* (ačik golubi). (1884, 664)

Riječi pisane kao polusloženice:

(…) obrubljenu *tamno-modrom* bojom tiskanim obrubom,… (1881, 141)
(…) pako najbližoj nadležnoj *veliko-prodaji* duhana… (1881, 217)
Dobedrica od *bliedo-modra* sukna, haljetak i prsluk s rukavi od *bliedo-modre* vunenine;… (1882, 201)
Sada za *veliko-prodaju* postojeće ciene vriedit će… (1882, 323)
(…) na *sjevero-zapadnom* kolodvoru. (1883, 33, tablica)
Tiskane su obostrano *sivo-modrastom* i smegjom (mrkom) bojom na *žuto-vlaknatom* papiru,… (1884, 483)
(…) od kojih *lijevo-sjedeći* predstavlja… (1884, 483)

Riječi pisane rastavljeno:

Ako pokrivač ili plahta sastoji iz toliko komada, da je ne moguće posve *svrsi shodno* osiguranje,… (1881, 213)

Zločini: 1. *vele izdaje*,… (1882, 106)

(…) u kolodvoru *sjevero zapadne* željeznice u Dječinu,... (1883, 57)

(…) dali odšteta, koju *kuće vlasnik* (kućni sahibija) dobiva… (1884, 570)

5.2.5.2. Negacija

Prema pravilima zagrebačke filološke škole, niječna čestica uz glagolske oblike piše se sastavljeno (usp. Veber 1876: 71 i 204; Mažuranić 1866: 76-82), a po vukovcima rastavljeno (usp. Broz 1893: 42-43 i Maretić 1899: 33). Od toga pravila zagrebačke filološke škole odstupa pravopisni pododbor koji je predložio, godinu dana nakon objavljivanja Veberove *Slovnice*, „da se u glagolja negacija piše razstavljeno od glagolja, dakle: *ne mogu*, *ne vidim*" uz Pavićevu primjedbu „da se samo ondje, gdje se je negacija posve stopila sa glagoljem, t. j. u *niesam*, *nemam* i *neću* piše zajedno" (Mrazović 1877: 221) što je na koncu i prihvaćeno. Nakon takvih oprječnih stavova, nije neobično da se i u *Sborniku* redovito nalazi dvojako pisanje:

1881: neima, neimaju, neimadu, neimam, nebi, nebiljegovane, nebilježi, nezna, nedaje, neda, nedadu, nemože, neuzimlje,

ne ima, ne imaju, ne imajuć, ne imadu, ne bi, ne budu, ne biljegovane, ne bilježi, ne bijaše, ne bijahu, ne dati, ne da, ne daju, ne dadu, ne može, ne uzimlje, ne nadje, ne učini,

1882: neima, neimaju, neimajuća, nebi, nebudu, nebijaše, nebivši, nebijahu, nedrže, nedopušta, neda, nedolazi, nedadu, nedade, nedosiže, nemože, neuzima, neuzimaju,

ne ima, ne imadu, ne imaju, ne bi, ne biva, ne bijaše, ne brani, ne bude, ne bile, ne znaju, ne dopustivo, ne budne, ne daju, ne može, ne uzimlje, ne uzima, ne uzimaju, ne učini

1883: neimadu, neima, neimaju, nebijaše, nebili, nebi, nebilo, nebude, nedrže, nedadu, neda, nedaje, nemože, neuzima, neuzimlje,

ne ima, ne imaju, ne imala, ne imadu, ne bi, ne bili, ne bijahu, ne bijaše, ne bude, ne drži, ne daju, ne dajuć, ne može, ne uzimlju

1884: neimagjahu, nebi, nebijaše, nebudu, nebude, nedobivaju, neda, nedade, nedopuštaju, nedoprinese, nemože, nemogu, nezna, nenalazi, nenavedene,

ne imadu, ne imaju, ne bi, ne bijaše, ne bilježi, ne bio, ne bude, ne budu, ne daje, ne dopušta, ne dogje, ne dopušten, ne da, ne dadu, ne može, ne mogu, ne uzima, ne zna, ne nalazi, ne navedene,

Zanijekani enklitički oblik prezenta glagola htjeti također se piše dvojako: *neće* i *ne će* (1881., 1882., 1883., 1884.). Zbog administrativnoga stila kojim su zakoni pisani, drugi su oblici (lica) vrlo rijetki, odnosno nalazimo tek 1883. godine dvaput pisano rastavljeno *ne ću*:

(…) da nikad *ne ću* ostaviti moje odjelenje, da se *ne ću* upustiti u sporazumak s neprijateljem,… (1883, 620, tekst *Zakletve*)

5.2.5.3. Futur I.

Infinitivni se dio futura I. u početnim godištima *Sbornika* piše odvojeno od nenaglašenoga oblika prezenta glagola *htjeti*:

U pravilu, *počimat će* se radnje 1. aprila,… (1881, 27)

Koncem svake ljetne radnje *sabrat će* se kod… (1881, 30)

Provedba te izvlastbe *obavljat će* se u smislu naredbe… (1881, 35)

Pomoćju tih pomagala *imat će* zemljomjernik… (1881, 38)

Naprotiv *odgovarat će* svakako namjeri zakonodavca,… (1882, 4)

Obučavat će se na turskom jeziku, a koliko uztreba, *tumačit će* se nauka zemaljskim jezikom. (1882, 19)

(…) i *osvjedočit će* se, da li su izpravci priznatih mana u istinu i učinjeni. (1882, 246)

Sada za veliko-prodaju postojeće ciene *vriedit će* počam od 1. jula 1882…. (1882, 323)

Upravitelju *doznačivat će* se potrebna novčana sredstva,… (1883, 279)

(…) *imat će* tad sud na takove prijave prosudiv prije stanje stvari,… (1883, 356)

Od dana objave ove naredbe *važit će* mjesto propisa… (1883, 91)

U prediućem paragrafu ustanovljena kazan, *dosudit će* se takodjer:… (1883, 374)

U prvim dvama promatranim godištima jedini primjer futura I. u kojem se infinitivni dio piše sastavljeno s nenaglašenim oblikom prezenta glagola *htjeti* datira iz 1882. godine:

Kao neobligatan predmet *učiće* se na trogodišnjem tečaju… (1882, 288)

Ipak, 1883. godine, nakon novih pravopisnih smjernica, ali prije nego što je i službeno promijenjeno ime (*Sbornik* u *Zbornik*), na dotad prevladavajući morfonološki pravopis samo su se nastavili tekstovi pisani fonološkim pravopisom pa i u *Sborniku* nalazimo sastavljeno pisanje:

Uvjek, kad to bude nužno *imaće* on radi osjeguranja… (1883, 478)
Glede naknade, koja se davati ima, *naračunavaće* se odštetni iznos… (1883, 502)
U buduće *davaće* se dakle uhvatnina… (1883, 522)
Zemaljska vlada *ustanoviće*,… (1883, 502)
(…) *priopćiće* to zemaljska vlada sudu,… (1883, 508)
(..) označeni pristojbeni iznosi *dozvoliće* se samo onda,… (1883, 518)

Jedanput nalazimo futur I. napisan odvojeno, ali bez završnoga infinitivnoga *t*:
Priestupi ove naredbe *kazni će* se po političkoj oblasti I. stepena… (1883, 266)

Od 1884. futur I. nalazimo pisan isključivo sastavljano, bez iznimaka.

5.2.5.4. Neodređene zamjenice

Neodređene zamjenice u *Sborniku* su pisane dvojako, a ponekad i uz dvojbeno razlikovanje značenja.

tkogod (netko), tko god (ma tko, bilo tko, svaki):

Tkogod ošteti bud hotice bud zanemarivanjem dužnih opreza… (1881, 88); *Tko god* dakle sa časom krieposti ovoga oglasa… (1882, 402); (…) dali protiv molitelja *tko god* ima osnovanih ili već utučenih tražbina,… (1883, 532); (…) usljed čijeg je predloga *tkogod* primljen u oružničku službu,… (1883, 712);

štogod (nešto), što god (bilo što):

(…) da mu se *štogod* od zakupnine popusti. (1881, 188); (…) da uz pripomoć svih podataka *štogod* jih smognu,… (1881, 247); (…) ako se njim ili njihovim obiteljim ponudi *štogod* zemljišta. (1882, 26); *Štogod* okružna oblast znamenita zamjeti… (1882, 435); (…) da se neuzmogne naknadno mienjati i k njoj *štogod* dodavati. (1883, 145); Ako bi se za sjednice *što god* pridesilo… (1884, 63); (…) da se takovim rekvizicijama odazivlju *što god* brže mogu,… (1884, 543); (…) kad bi tapu-komisija preduzela *štogod* u korist tobožnjeg prekupnog prava,… (1884, 599)

štono:

(…) te točno opisati vlast *štono* bi jim se imala ustupiti,… (1881, 19); (…) te ih imadu sastavljati carinare i drugi organi, *što no* su odredjeni za vodjenje izvadnih araka… (1881, 180); (…) prenose se u nov upisnik, *što no* se priredjuje za iduće četvrtgodište. (1882, 47); (…) neprekoračuje li njihova dužina one mjere, *štono* je carinskim uredom dana… (1882, 548); (…) iz svih granah onih zakonah, *što no* su napomenuti u § 6. (1883, 146); za prepis, *štono* se tuženiku dostavlja,… (1883, 814); (…) koji nastaju nužnima usljed tužba, *štono* se odnose na prava i dužnosti… (1884, 41); (…) *što no* su u protuslovju s njezinim navodima,… (1884, 280).

5.2.5.5. Brojevi

Kod brojeva se, koji se također pišu dvojako, često može primijetiti ugledanje na njemački jezik i uglavnom se svaka brojka u broju slovima piše zasebno:

Sage: Ein Tausend zwei hundert (1200)…

Slovom: Jedna hiljada dvie stotine (1200)… (1881, 117)

Veliko je kolebanje u pisanju glavnih i rednih brojeva iako se Veberova *Slovnica* i kasnija bosanska gramatika uglavnom podudaraju u njihovu pisanju, ali i u pojedinom nazivlju[225] kakvo se ne nalazi u *Sborniku*. Dijelovi višeznamenkastih brojeva pišu se rastavljeno, a osobito je kolebanje u pisanju broja 100:

Dano u Išlu, 10. dana mjeseca jula, godine gospodnje *hiljadu osamsto osamdeset i prve*, Našega vladanja *trideset i treće*. (1881, 450)

(…) u Sarajevu sa godišnjih 1500 for. (*jedna tisuća pet stotina* forinta);… (1881, 1)

(…) sa godišnjih 480 for. (*četiri stotine i osamdeset* forinta). (1881, 1)

Dano u Madridu dne trećega juna godine *hiljadu osam sto osamdesete*. (1881, 370)

Petdeset; *sto i dva*; *sto i deset*; dvadeset i šest; (SVE 1882, 145, tablica)

Jedna stotina i dvie; devetdeset; *jedna stotina i deset*; (1882, 160 tablica)

Dano u dva primjerka u Parizu na 31. dan mjeseca januara *hiljadu osam sto osamdeset i druge*. (1882, 473)

(…) s godišnjih 294 for., slovom: *dvie sto devetdeset i četiri* forinta; (1882, 689)

(…) s godišnjih 678 for., slovom: *šest sto sedamdeset i osam* forinti; (1882, 689)

(…) godišnja 332 for., slovom: *tristo trideset i dva* forinta; — kao sudovi pako godišnjih 200 for, slovom: *dviesto* forinti; (1882, 690)

[225] Npr. obje dopuštaju za „množne" brojeve, uz oblike *jednostruk, dvostruk…*, pisanje i *jednogub, dvogub…*; obje imaju oblike *samòdrug* (Veber 1876: 55)/*samdrug* (Gramatika 1890: 81), *samòtret/samtreći* i sl. u značenju da uz jednu osobu postoji još jedna (*samdrug*), odnosno još dvije (*samtreći*) i sl.

(…) godišnjih 318 for., slovom: *tristo osamnajst* forinti; — kao sudovi pako godišnjih 190 for., slovom: *sto i devedeset* forinti; (1882, 690)

(…) godišnjih 265 for., slovom: *dviesto šestdeset i pet* forinti; kao sudovi pako godišnjih 159 for., slovom: *sto petdeset i devet* forinti; (1882, 690)

(…) godišnjih 468 for., slovom: *četiristo šestdeset i osam* forinti; (1882, 690)

(..) po 600 for. (*šeststo* forinti); (1882, 696)

(…) t. j. *jednom hiljadom tristo i petdeset* forinti,… (1883, 21)

Izdano u Berni dne trećega novembra *hiljadu osam sto osamdeset i prve*. (1883, 244)

5.2.5.6. Prilozi i modalne riječi

Gramatičari zagrebačke filološke škole složene priloge pišu uglavnom sastavljeno, iako se pritom ne vode nekim strogim pravilima (usp. Mažuranić 1866: 133-135 i Veber 1876: 80), pa se raznolikost u zapisivanju vidi i kod tadašnjih suvremenih hrvatskih književnika (Sović 1985: 66). I u *Sborniku* nalazimo dvostrukosti:

(…) dok brisanje tih prava nije *u istinu* obavljeno. (1881, 59) (rastavljeno se piše i 1882, 1883, 1884. godine – nema sastavljenog pisanja ni u jednoj godini)

(…) ili drugač *po što po to* u zakup dati… (1881, 188) (Ovo je jedini primjer u svim promatranim godinama)

U njem valja *u kratko* navesti sve bitne dogodjaje,… (1881, 312) (rastavljeno se piše i 1882, 1883, 1884. godine – nema sastavljenog pisanja ni u jednoj godini)

(…) *s toga* se i dogadjahu prekoračenja u proračunu bez ikakva pregleda. (1881, 219) (rastavljeno i: 1882, 1883, 1884)

Stoga, se nalaže poreznim uredom,… (1881, 247) (sastavljeno i: 1882, 1883, 1884)

(…) a nekoja tvoriva prestati će sasviem i druga se *na novo* uvesti. (1882, 322) (rastavljeno i: 1881,1883, 1884)

(…) koje se mjesto sirovinah mogu *nanovo* uvesti ili se imaju opet izvesti. (1882, 740) (1881, 1883 i 1884 nema zajedno pisano)

Nadalje se piše rastavljeno:

1881: u obće, do sele, od sele, u ostalom, i onako, na posliedku, u glavnom, ne posredice, ne posredno, u mjesto.

1882: u obće, do sele, od sele, u ostalom, u napred, i onako, medju tim, u glavnom, ne posredice, u mjesto.

1883: u obće/u opće/u opšte (1), do sele, u ostalom, u napred/u napried, i onako, s početka, megju tim, na pošljetku, u glavnom, u mjesto.

1884: u opće, do sele, u ostalom, i onako, na posljetku, u mjesto.

Sastavljeno:

1881: dosele, odsele, unapred/unapried, medjutim, naproti/naprotiv, neposredice, neposredno, uzprkos, umjesto.

1882: dosele, odsele, unapred, medjutim, naprotiv, neposredice, neposredno, umjesto,

1883: dosele, odsele, unapred/unapried/unaprijed, medjutim/megjutim, naproti/naprotiv, neposredno, umjesto

1884: dosele, odsele, unapred/unaprijed, megjutim, naprotiv, neposredno, uzprkos/usprkos, umjesto

5.2.5.7. Prijedlozi

Prijedlog *ob*, koji se redovito piše ispred samoglasnika, nalazimo u 1883. pisan rastavljeno ispred suglasnika označujući vrijeme[226] kako preporučuju Veber (1876: 138) i nešto poslije Maretić[227] (1899: 563-564):

(…) da unidje u svaku kuću ob dan i ob noć… (1883, 597)

Prijedlog *usred* dolazi rijetko i pisan je u svim primjerima sastavljeno:

Usred toga mrkog dna… (1882, 467)

(…) koje leže *usred* obragjenih poljana… (1884, 423)

Prijedlog *spram* dolazi jedino 1883. godine dvojako pisan, inače uvijek sastavljeno:

(…) koj *spram* Ugarske iziskuje da se nastoji… (1882, 11)

(…) to će sudovi *spram* takvih izprava… (1883, 134)

(…) ako eraru *s pram* trećim osobama… (1883, 511)

Odnošaj zapovjednika postaje *spram* oblasti i dužnosti njegove *s pram* iste razabiru se u ostalom iz drugog odsjeka,… (1883, 602)

(…) ili od istoka *spram* zapada,… (1884, 604)

[226] Za prostorno značenje Maretić poslije navodi „Oblik se *ob* nalazi za prostor samo u književnika, i to u rijeku: *ob desnu, ob lijevu* (t. j. stranu) sjediti kome ili stajati.“ (Maretić 1899: 563)

[227] Više o Maretićevim shvaćanjima u dijelu o prijedlozima.

Prijedlog *do li* piše se isključivo rastavljeno: (…) do li samo onoga… (1881, 209); (…) do li jedino u interesu službe. (1882, 684); (…) u nijednu svrhu do li samo za… (1884, 116)

Zbog osobitosti administrativnoga jezika vrlo su rijetki prijedlozi uz enklitički oblik osobne zamjenice prvoga i trećega lica jednine, *mnom* i *nj*, i uglavnom se pišu sastavljeno:

Predamnom (pred nami) izplaćeno… (1881, 272)

(…) *zanj* predložiti nagradu. (1881, 80)

(…) da je svaki od momčadi *zanj* naručenu opremu… (1882, 132)

(…) što ih treba *predanj* iznieti… (1882, 191)

(…) imaće isto tako doći *predanj* te mu se prikazati. (1882, 569)

(…) valjaju *zanj* sve pogodnosti,… (1883, 139)

(…) ili dolaze *predanj* usljed utoka. (1884, 9)

(…) čim i eparhijski episkop *uzanj* pristane zaključkom,… (1884, 67)

(…) priračunava se otpadajući *zanj* prirez,… (1884, 519)

Ovdje nalazimo tek jedan primjer rastavljenoga pisanja:

(…) ili da je *za nj* već potrošarinu uplatio,… (1882, 404)

U zaključku se može jasno istaknuti da u svim promatranim godištima *Sbornika* prevladavaju dvostrukosti pri rastavljenom i sastavljenom pisanju riječi što se podudara s razdobljem standardizacije norme u drugoj polovici XIX. stoljeća.

5.3. FONOLOGIJA

5.3.1. Fonem /č/

Iako se u *Sborniku* dobro razlikuje položaj fonema /č/, iz primjera se vidi da je ipak bilo određenih kolebanja i odstupanja u odnosu na današnju pravopisnu normu. Čini se da je veće kolebanje i miješanje fonema /č/ i /ć/ postojalo u tadašnjem tisku u kojem je svoje dopise objavljivalo više autora različite naobrazbe i jezičnoga osjećaja (usp. Budimir 2014: 37). Ovdje ne donosimo primjere u kojima se ne provodi jednačenje po zvučnosti te se bez iznimke pisao grafem *č* (do kraja 1883. godine).

Velikih problema zadavalo je bilježenje orijentalizma *bašta*[228] pa nalazimo tri načina izgovora i zapisivanja:

(...) glede površine od desetine prostih *bašća*. (1881, 466) Ali na istoj stranici također piše:

(...) da površina od desetine prostih *bašta*... (1881, 466)

(...) oko sgrade do 40 metara, u ogradjenih *baštah*,... (1881, 540)

(...) sgrada čiftlučkih, za vinograde i *bašće*,... (1881, 826)

(…) grmljen (sic!) i drugom rastlinom iz razsadnika, *bašća* i postava izključiv jedino loze. (1883, 31)

(…) koji se nadje u zatvorenih *baščah*,… (1883, 224)

(…) to jest nerazlikuje se sadjenje u otvorenom polju od onog u zatvorenih *bašćah*,… (1883, 225)

(…) grmlje i druge rastline iz razsadnika, *bašća* i postava izključivo lozu. (1883, 236)

Ipak vidljivo je ususatvljivanje pisanja fonema /č/ nakon uvođenja novoga pravopisa:

(…) koje polaze iz rasadnika, *bašča* ili bostana… (1883, 907-908)

(…) napokon one poveće površine, ležeće izvan *bašča*,… (1884, 422)

(…) a od nepokretne samo mulk-nekretnine (zgrade, milčevi, voćari, *bašče* i vinogradi)… (1884, 465)

(…) gdje već nema posebne *bašče* za privatnu porabu učiteljevu, jedan dio školske *bašče* može ustupiti za njegovu kućnu potrebu,… (1884, 602)

U prva se dva godišta *Sbornika* piše isključivo *vodić* (u drugim dvjema promatranim godinama nema te riječi):

(...) da sve za te radnje nuždne pomoći kao *vodiće*, nadničare, glasnike,... (1881, 27)

Isto tako valja za *vodiće* odrediti najpouzdanije,... (1881, 29)

Kada mjernici traže, da se pribave *vodići*,... (1881, 294)

(…) iznajmiteljih konja i ine tovarne marhe, brodarih, *vodićih*, trhonošah i t. d. (1882, 426)

(...) ako uztreba doznačiti po *vodićih*... (1882, 705)

Navodimo još nekoliko primjera kolebanja u zapisivanju fonema /č/ i /ć/:

(...) *nedotjeću* za sve troškove... (1882, 118)

te potonji *ne dotjeću* za podmirivanja dotičnih troškova. (1882, 122)

(…) u koliko *nepotječe* iz obrtnih poduzeća… (1883, 776)

Ako se radi o pivu, koje *potječe* od više nego dvanajst stupanja jake začine… (1883, 758)

(…) iz koje *potjeće* porezu podvrženo mineralno ulje… (1883, 873)

[228] Safet Kadić (2014: 345) smatra da je, protivno bosanskomu narodnomu izrazu, orijentalizam „bašća (<tur. *bahçe*, pers.< *bāġče*),… štakavizirana u bašta".

Dražba se obustavlja, čim kupovnina *dotječe* za namirenje vjerovnika… (1884, 395)

(…) *dotječu* samo za rakiju od najmanje 31 % prave gradualne sadržine,… (1884, 461)

(...) kuhinjske soli, *pušćanoga* praha, duhana i fabrikatah od duhana… (1882, 343)

(…) nadalje kuhinjska sol, *puščani* prah i fabrikati od duhana… (1882, 344)

(…) oružje i sastavine oružja (osim pušaka i *puščanih* cievih)… (1882, 372)

(…) na duhan, sol i *pušćani* prah;… (1882, 725)

Već je i prije spomenuto da se i nakon uvođenja novoga pravopisa fonem /č/ ispred zvučnih suglasnika često ne jednači, tj. često se u pismu ne bilježi njegovo jednačenje po zvučnosti:

(…) razrednim i polugodištnim *svjedočbama*,… (1884, 87)

Sudbene zabrane, zapljene ili predaje (*uručbe*)… (1884, 131)

(…) za *izručbu* (Freigebung) vojno ženidbenih jamčevina… (1884, 137)

(..) zajedno sa počem izračunatim *izjednačbenim* kamatima izdaće se stranci… (1884, 143)

(…) koja je možda usljed koje *naručbe* pridošla,… (1884, 168)

(..) broj *uručbenoga* zapisnika,… (1884, 324)

(…) da pri izdavanju takovih *svjedočba* postupaju nešto savjesnije,… (1884, 586)

5.3.2. Fonem /ć/

U tadašnjem hrvatskom tisku u Bosni i Hercegovini mogao se pronaći fonem /ć/ slovopisno ostvaren i digrafom *tj* (usp. Budimir 2014: 37). Takvi su primjeri u *Sborniku* vrlo rijetki: *uplatjenih* (1881, 130), *tretjim osobam* (1881, 572), *uplatjivanje* (1881, 578), *trstjanskim kotarom* (1882, 589), ali se javlja i pisanje samoga *t* umjesto *ć*: *dugova u tretini* (1881, 34), *na tretini ne imaju plaćati* (1881, 405), *tretinu sjena* (1881, 413), *tretina* (1883, 730), *tretine* (1884, 547) iako u svim ostalim primjerima uredno dolazi *ć* što je u skladu i s Veberovim preporukama: „**ć** i **tj** jednako se izgovaraju, zato se **ć** piše mjesto **tj** svuda, osim u njekih riečih, gdje se **t** i **j** svako obaška čuje; n. p. *tjerati* mjesto *ćerati* itd.“ (Veber 1876: 21). To je pravilo godinu poslije potvrdio i saborski pododbor koji je ustvrdio: „ (…) neka se uviek piše *ć*, a *tj* samo onda, kada je na početku rieči i slovka je kratka a i bio je tamo *ѣ*. Takovih riečih ima veoma malo, i mogle bi se lasno navesti u svakoj i najmanjoj gramatici n. pr. *tjesnac, tjerati, tjedan, tjeme*.“ (Mrazović 1877: 218, istaknuto u izvorniku).

Nerazlikovanje fonema /ć/ i /č/ prisutnije je u tadašnjem tisku (Budimir 2014: 37), nego u *Sborniku* u kojem se ponegdje ne može isključiti ni mogućnost tiskarske pogrješke kao npr. u sljedećem primjeru:

(...) u tečaju *nalazeče* se banke... (1882, 338) jer su svi ostali primjeri pisani s /ć/.

Ili pak u sljedećim primjerima u kojima su, osim u dvama zadnjima, ispravno pisani /č/ i /ć/:

(…) duž te ceste preko Koševske *ćuprije*,… (1883, 104)

Kad se sagrade *ćuprije*, prolazi ili prevozi… (1883, 520)

(…) onda duž medje potonjih do bistričke *česme*,… (1883, 104)

(…) na kanale, mostove (*ćuprije*), javne bunare (*česme*), brane (bente)… (1883, 572)

(…) putova, tržišta (mejdana), prokopa, bunara (***ćesama***), vodovoda, *ćuprija*,… (1884, 16)

(…) prelaz preko Uvca (Uvačka ***čuprija***)… (1884, 454)

5.3.3. Fonemi /ʒ/ i /ʒ́/

Budući da tadašnja hrvatska norma u slovopisnom i fonološkom popisu nije imala fonem /ʒ/, tako ga ni hrvatski morfonološki pravopis nije bilježio, a u *Sborniku* se, kako je prije spomenuto, javlja u turskim riječima i bilježi se dvoslovom *dž*. U promatranim godištima na jednom mjestu dvoslov *dž* u riječi *džep* zamijenjen je slovom i glasom *ž* što je u skladu s primjerima koji se mogu pronaći u pojedinim tadašnjim hrvatskim rječnicima[229], a odgovaralo je izgovoru u hrvatskim narječjima (usp. Vranić/Zubčić 2013: 116)[230] pa se pronalazi i u hrvatskoj periodici u BiH (usp. Budimir 2014: 36) te kod pojedinih književnika u Hrvatskoj (usp. Anić 1971: 32 i Sović 1985: 74):

Kao pomagalo imadu oblasti uporabljivati *žepno* izdanje vojničkoga propisa… (1881, 429)

U nekoliko primjera našli smo zapisanu tursku riječ *pendžer* dvoslovom *gj*[231] koji se, sve do promjene pravopisa, u *Sborniku* nalazio samo u stranim riječima u službi fonema /ʒ́/ (u

[229] Npr. Šulek ima za njemačku riječ „tasche“, između ostalih, oblike „džep, žep, špag, čpag“ (Šulek 1860 II: 1352). U istom se rječniku više puta donosi oblik *žep* u frazemima: „mašiti se u žep“ (1860 I: 446), „vrgnuti ruku u žep“ (446), „nabiti žepove“ (511; 514). Parčić pak ispred natuknice „džep“ donosi zvjezdicu (*) čime upućuje da je riječ o „voce turca“, koju ne donosi ispred oblika „žep“ smatrajući ga primjerenijim (Parčić 1874: 1006).

[230] Silvana Vranić, Sanja Zubčić: Turcizmi u frazemima hrvatskih govora, Filologija 60 (2013), 103—145.

[231] U jeziku zagrebačke filološke škole, koja nije u pismu poznavala fonema /ʒ/ pisana digrafom *dž* (osim Babukića), nalazimo napisano i *gjamija* (usp. Ham 2006: 70 i 130). O tom svjedoči i Partaš (1850: 8) koji u

domaćim se riječima koristio dvoslov *dj*) i koji se nakon uvođenja novoga pravopisa isključivo koristi za oznaku fonema /ʒ́/ što je, kako smo vidjeli (usp. Gramatika 1890: 29-30 i dio o slovopisu u ovom radu) posljedica želje za doslovnom primjenom fonološkoga pravopisa:

> (..) naime dovratnici i *dopengjernici*, stupovi i sastavine stupova,… (1884, 189)
> Ako spojna cijev prolazi kroz kakova u duvaru nalazeća se vrata ili *pengjer*,… (1884, 509)

5.3.4. Refleks jata

Od prvih novina namijenjenih bosansko-hercegovačkim čitateljima (*Bosanski prijatelj*), preko tiskovina turskoga doba pa sve do austro-ugarske uprave, uočava se „manje-više, dosljedan ijekavizam (…) općeprihvaćen kao upotrebna norma“ (Kuna 1981: 31), dok se razlika ponajprije vidi u pravopisnom bilježenju jata u hrvatskim listovima „koje je u skladu sa Šulekovom normom, sa *ie* u dugim, a *je* u kratkim slogovima“[232] (Kuna 1981: 56). Upravo je pisanje odraza jata u dugim i u kratkim slogovima zadavalo najviše problema i sastavljačima *Sbornika* u kojem se, kako vrijeme izlaska pojedinih godišta odmiče, vide sve nedoumice i kolebanja koji su posljedica prijeloma norme koji se tih godina događa. Iako se u početnim godinama odraz jata piše po uzusu zagrebačke filološke škole (*ie/je*), lako se uviđaju brojne neujednačenosti i dvostrukosti, a u nekim slučajevima čak i četverostrukosti, kao jedna od mogućih posljedica promjene pravopisa (ali i same naobrazbe pisaca *Sbornika*), npr. *poslie* (1881: 140; 1882: 1; 1883: 130), *poslje* (1881: 135), *poslije* (1881: 351; 1883: 190; 1884: 5), *posle* (1882: 491). Ipak, takva je praksa zabilježena i kod pojedinih hrvatskih gramatičara (Tafra 2012: 402) pa ne možemo sve pripisati samo promjeni pravopisa tih godina.

Jedno od važnih razlikovnih obilježja tadašnjih bosansko-hercegovačkih listova (preciznije rečeno njihovih suradnika) u svim razdobljima pisanje je pridjevsko-zamjeničke promjene, koju srpske i muslimanske novine bilježe uglavnom s tzv. tvrdom promjenom

---

bilješci pojašnjava: „Novi spisatelji domorodni nepoznajući pravi izgovor suglasnika *gj* počeli su uměsto ovoga u inostranih rěčih osebito pak u turskih pisati *dž*, što posve nije potrěbito; jerbo rěč ova „gjamia“ pisana sa suglasnikom *gj* tako glasi, kao da je pisana „džamia“ sa suglasnikom *dž*.“ Ipak, iako promatrana godišta *Sbornika* pokazuju da se digraf *dž* redovito nalazi u riječima turskoga porijekla, ovdje pisanje oblika *pengjer* ne možemo smatrati pogrješkom, nego utjecajem zagrebače filološke škole.

[232] Jukić u *Bosanskom prijatelju* koristi *ie* i u dugim i u kratkim slogovima.

(refleks *-ije-*), a hrvatske (u kasnijem razdoblju sve više i muslimanski, ali i srpski pisci) s tzv. mekom promjenom (*-i-*) (usp. Kuna 1981: 32 i 56). U promatranim se godištima *Sbornika* tek od promjene pravopisa 1883. godine bilježi veći broj oblika tzv. tvrde promjene (ranije vrlo rijetko, npr. *oviem* 1881: 194; 1882: 110), a do tada prevladava tzv. meka promjena koja je bila u skladu s Veberovim stajalištem (usp. Veber 1876: 43), iako npr. Babukić (Babukić 1854: 202-203; 212; 228-229 i dr.). i Mažuranić (usp. Mažuranić 1866: 52 i 66), donose oba oblika. Također, u *Sborniku* se u svim godištima, kao i u tadašnjem tisku, dosta često javljaju ikavizmi pod utjecajem bosansko-hercegovačkih govora, ali i kao osobina govora tadašnjih urbanih sredina (usp. Kuna 1981: 57) pa možemo pronaći sljedeće oblike: *trpiti* (1881: 74; 1884: 176), *viditi* (1881: 109; 1882: 114; 1884: 450), *uvidit* (1883: 126), *izviditi* (1883: 226; 1884: 397), *predviditi* (1883: 870), *štediti* (1881: 422; 1882: 708; 1883: 264), *uštediti* (1884: 45), *živiti* (1884: 459), *previdila* (1882: 318), *zaželila* (1881: 207), *želile* (1884: 546), *zastariti* (1881: 587; 1882: 392), *zašutiti* (1881: 624), *izvidivši* (1881: 609; 1884: 317). Treba istaknuti da su predstavnici zagrebačke filološke škole pojedine takve oblike smatrali pravilnima (usp. Budimir 2007: 294**;** Budimir 2014: 46-47) pa se i tu donekle mogu tražiti razlozi njihova pojavljivanja.

Već je prije spomenuto da niječni oblici glagola *jesam* također ukazuju na razlike između tiskovina u turskom i austro-ugarskom razdoblju pa tako srpske i muslimanske novine uglavnom rabe ijekavski oblik *nijesam*, dok hrvatske novine koriste više oblik *nisam*, iako u svim njima ima miješanja tih oblika (usp. Kuna 1981: 33 i 57, Budimir 2014: 28). Ovdje vrijedi još jedanput naglasiti da je i ijekavski oblik *nijesam* ravnopravno naveden u tadašnjim hrvatskim slovnicama (usp. Mažuranić 1866: 77; Veber 1876: 70), ali u *Sborniku*, prevladavaju ikavski oblici iako se mogu pronaći i ijekavski, kojih broj raste od 1883. godine: *niesu*[233] (1881: 627; 1882: 114; 1883: 9), *nijesu* (1883: 171; 1884: 2).

Kolebanje i nedosljednost opaža se i u prefiksu *prě-* i *přěd-*. Saborski je pododbor predložio „u priedlogu *pre* makar i duga slovka bila neka se piše *e* n. pr. *prevod, prielaz* itd. (ne *prievod, prielaz*)“ (Mrazović 1877: 218). U prvim promatranim godištima *Sbornika* prevladava ekavski oblik, npr. *prevod, prevoz, prepis, prelaz, prenos, predlog*, dok se poslije sve više javljaju ijekavski oblici. I to je u skladu s tadašnjim jezičnim stanjem jer se dvojstvo nastavlja u hrvatskom i muslimanskom tisku (usp. Kuna 1981: 57).

[233] Stvarni je broj primjera dakako veći, ali se zbog specifičnosti administrativnoga stila ne koriste druge osobe nego isključivo 3. osoba množine.

Prevod – isključivo ekavski oblik u 1881. i 1882. godini, a poslije se javlja i ijekavski:

(…) dostatan broj primjeraka *prevoda* otomanskoga zakona… (1881, 31)
Prevod naredbe velikog vezira na vrhovno sudište… (1881, 482)
(…) što no ovdje u *prevodu* sliede. (1881, 761)
(...) u *prevodu* obrambenoga zakona. (1882, 2/III)
(...) kojom se izpravlja pogrieška u *prevodu* obranbenoga zakona. (1882, 22)
(…) o ovjerovljenju povelja i *prijevoda*… (1883, X)[234]
(…) po mogućnosti imaju pridati njemački *prevodi*. (1883, 14)
(…) za uviek zakleti tumači smiju činiti *prievode* za stranke samo uz sudbeni nalog. (1883, 91)
(…) njemački *prijevodi* na zemaljskom jeziku sastavljenih zapisnika itd.,… (1884, 103)

Prevoz – isto kao i za *prevod*, ekavski oblik u dvama prvim godištima, a poslije se javlja ijekavski:

Ako bi se za trajanja *prevoza* robe na mjesto opredieljenja… (1881, 214)
Za *prevoz* duhana iz nasadne općine… (1881, 492)
Za *prevoz* toga pokućtva... (1882, 315/275)
Teža za *prevoz* služećih vanjskih zavoja tarom se nazivlje. (1882, 530/487)
(...) da se *prevoz* pošte i putnika na dotičnih mjestih drugim načinom obavi. (1882, 676/633)
(…) navlastito da opredieli osobu, koja će imati obaviti *prevoz* robe. (1883, 408)
Ako je roba ili prtljaga, što je predana na *prevoz*, tečajem *prevoza* izgubljena… (1883, 433)
(…) glede pobiranja *prievoznine* na *prievozih* zemaljskoga erara. (1883, 284)[235]
(…) roba kod *prijevoza* ili prodaje,… (1883, 822)
(…) da se često dogagja i *prijevoz* trgovačke robe (espapa),… (1883, 912)
Prevozni brodovi (Traghetti) ispod deset tona… (1884, 199)
(…) na isto takve zamolbe i *prijevoz* njihove selidbene prtljage,… (1884, 617)

Prepis – 1881. isključivo *prepis*, 1882. imamo jedan primjer s *ie*, a poslije se piše dvojako:

(…) već se ima samo na *prepisu*, što ga ima prirediti oblast,… (1881, 4)
(…) a poreznom uredu dostavi se *prepis* presude,… (1881, 483)

[234] I ovdje se vidi da je sadržaj dodavan naknadno svakomu godištu (jer se oblik s *ije* ne nalazi drugdje u ovom godištu) pa odatle često i razlike u pravopisu.
[235] Ukupno se nalazi 14 puta pisan *prievoz* s *ie* i sve na navedenoj stranici, što potvrđuje tezu da je pravopis često ovisio i o činovniku koji je zapisivao pojedina poglavlja i o njegovim afinitetima.

(…) predlagati bud u izvoru bud u ovjerovljenu *prepisu*. (1882, 54)

Kod *priepisa* rudokusa ili dielova rudničkih… (1882, 226)

(…) priobćilo i ravnateljstvu vojničke željeznice Banjaluka— Dobrlin *prepis* naredbe, kojom se normiraju pogodnosti, glede vozarine… (1883, 51/7)

(…) ali si ostavlja za obloženje dnevnika jedan *prepis* od uknjiženog zapisnika. (1883, 73/29)

Naledja se ima napisati na mjenicu, na *priepisak* iste, ili na list skopčan s mjenicom ili *priepiskom* (prodiljku, allonge). (1883, 452)

(…) te uz privoj *prepisa* dotičnoga raspravnoga zapisnika… (1884, 68)

(…) već na koje drugo ime *prijepisati*… (1884, 141)

Prelaz – 1881. samo *prelaz*, a u sljedećim godištima i s *ie/ije*:

Primanje beriva i *prelaz* u stanje mira. (1881, 306)

(…) te je *prelaz* dotične ceste preko koje ide željeznica,… (1882, 194)

(…) pri *prelazu* austro - ugarskih državljana u Bosnu i Hercegovinu. (1882, 278)

Na takvih *prielazih*, koji presiecaju cestu… (1882, 640)

(…) zatvaraju se prisloni *prielaza* preko ceste. (1882, 640)

(…) vezane su na neposredni *prelaz* iz slobodnoga prometa Srbije… (1883, 10)

(…) što najbolje osiguraju mostovi (ćuprije), staze, *prelazi* i drugi putevi,… (1883, 598)

(…) gdje je za takav *prijelaz* dobilo zapovjed,… (1883, 568)

Prelaz preko carinske megje… (1884, 454)

Preko kojih nije slobodan *prelaz* carinske linije… (1884, 455)

(…) i ispravno dokazanje *prijelaza* vlasništva… (1884, 126)

Svi *prijelazi* odnosno putevi,… (1884, 455)

Prenos – 1881. tek jedan primjer s *ie*, kao i 1883. U trima prvim godištima prevladava ekavski oblik:

(…) iz kojega bje obavljen *prenos*. (1881, 169)

(…) te u koliko je s nagodbom spojen *prenos* imovine,… (1881, 192)

(…) te od toga uz presudnu i *prenosnu* pristojbu odmjeriti valja. (1881, 193)

(…) poslie dovršenog odmjerenja te uplate *prienosne* pristojbe i globe… (1881, 768)

Porezni se uredi u jednu obavješćuju o *prenosu* toga prava… (1882, 411)

(…) da *prenos* množina od prošle godine… (1882, 589)

(…) *prienos* ima pregledajući vodni ili krilni zapovjednik prigodom pregledanja postaje prosuditi i potvrditi. (1882, 185-186)

(…) pošto se takovimi izpravami *prienos* vlastničtva obavlja,… (1882, 226)

U koliko se radi o *prenosu* vlastničtva… (1883, 170)

(…) zabranjen dalji *prienos* mjenice,… (1883, 453)

(…) ima izostaviti *prijenos* množina prošlogodišnjih… (1883, 743)

(…) i glede *prenosa* istih na svršetku mjeseca… (1884, 230)

(…) isposluje uknjižbu za stečenje, *prenos*, ograničenje… (1884, 380)

Ostali formalni postupak glede odmjere *prijenosne* pristojbe… (1884, 120)

(…) te u koliko odatle proisteku *prijenosi* vlasništva,… (1884, 127)

(…) do njihovog riješenja i *prijenosa* u likvidacijonalnu knjigu. (1884, 528)

Predlog – 1881. i 1882. samo ekavski oblik, a 1883. ima po jedan primjer s *ie* i *ije* dok 1884. imaju tri primjera pisana s *ije*:

(…) dozvoljuje na *predlog* krilnoga i nadzornoga zapovjedničtva,… (1881, 15)

(…) posebne *predloge* zajedničkom ministarstvu podnieti imati. (1881, 722)

(…) prema *predlogu* učiteljskoga sbora,… (1882, 19)

(…) ministarstvo je na ovdašnji *predlog* dozvolilo… (1882, 778)

(…) te da primjeren *predlog* stave,… (1883, 99)

(…) u poštarskom prometu smierajuće *priedloge*… (1883, 268)

(…) na *prijedlog* civilnog doglavnika… (1883, 619)

(…) imenovaće zemaljska vlada na *predlog* vladinog povjerenika… (1884, 4)

Stavljanje *prijedloga* u pogledu dijeljenja potpore sveštenicima. (1884, 55)

(…) uz motiviran *prijedlog* propisanim uredovnim putem… (1884, 626)

(…) *prijedlozi* otpravljaju vrhovnome sudu,… (1884, 631)

U ekavskom obliku dolazi i riječ *ozleda* koja se u tom obliku javlja i u starijim hrvatskim rječnicima (usp. Mamić 1999: 10). U *Sborniku* za 1881. godinu nalaze se ijekavski oblici, ali najčešće u značenju povrjede/oštećenja robe, a ne tjelesne ozljede (na tjelesnu se ozljedu odnosi primjer s 416. stranice – vidjeti niže). Tek od 1882. godine češće im se pridaje i to značenje:

(…) ali ga svakako valja staviti tako, da se roba ne *ozliedi*. (1881, 208)

(…) nu iza otih uzica ne smije ostajati prostora, boji bi se mogao bez *ozliede* uredovnog zapora otvoriti i opet zatvoriti. (1881, 211)

(…) za pravodobni dolazak kola sa *ne ozliedjenim* zaporom… (1881, 860)

Od ove dokaznice, u kojoj valja takodjer opisati način i stepen ***ozlede***, te vrieme za liečenje,… (1881, 416)

(…) ili nećudorednih čina, *ozledom* groblja, otvaranjem grobova… (1882, 108)

Samo ovako preuzetu robu i materijalije, koje *neozledjene* prispiju na dotično mjesto… (1882, 124)

(…) pri kojih bude smrti i težkih *ozleda*,… (1882, 633)

(..) i za one zločine uskočtva ili *samoozlede*,… (1882, 669)

pisma, novci, oružje

(…) i ostali predmeti, kojima bi se uhapšenik mogao osloboditi, sebe ili druge osobe *ozlediti*,… (1883, 481)

(…) o njegovom tjelesnom stanju i o *ozledama*, pogrješkama ili… (1883, 491)

Za pregledanje tjelesnih *ozleda*… (1883, 512)

Za pregledanje osobe, na tjelu teško *ozledjene* ili osobe ranjene u dvoboju… (1883, 513)

(…) pogledom na vrst težih ili manjih *ozleda* i na broj *ozledjenih* osoba,… (1883, 514)

Pri tjelesnim *ozledama* imaće oružnik prijaviti, da li se zadane *ozlede* (rane)… (1883, 579)

Jekavski odraz jata, nekada specifičan za Dubrovnik (usp. Lisac 2003: 107), ali i neke govore istočne Bosne (usp. Brozović 1966: 133), dolazi u neodređenim zamjenicama i prilozima, ali se njihova učestalost u *Sborniku* smanjuje nakon prelaska na novi pravopis: *nješta* (1881, 18), *donjekle* (1881,51), *njekoji* (1881, 137), *njekoje* (1881, 742), *njekoliko* (1881, 508; 1882, 484; 1883, 405), *njeko vrieme* (1881, 221), *njeki* (1881, 770; 1882, 572; 1883, XXXI, 676), *njekojih* (1881, 720; 1882, 477; 1883, 884; 1884, 190), *njeke* (1881, 727; 1882, 210; 1883, 781), *njekoje* (1881, 742; 1883, 273), *njeku* (1881, 824), *njekog* (1881, 825; 1883, 224), *njekih* (1882, 585; 1883, 843), *njeka* (1882, 317; 1883, 190), *njekojim* (1882, 479), *nješto* (1883, 232, 773), *njekim* (1883, XXXII, XXXVI), *njekolicina* (1883, 327, 513), *njekoga* (1883, 362), *njekadašnji* (1883, 754), *ponješto* (1884, 560). Njihova se pojavnost u *Sborniku*, uz utjecaj jezika zagrebačke filološke škole (takve oblike propisuje Veber (1876: 46), a koriste ih i pojedini tadašnji književnici (usp. Anić 1971: 28 i Sović 1985: 75)), slično kao i uporaba šćakavizama, može smatrati i odrazom dijalektalnih posebnosti toga govornoga područja (središnja Bosna), odnosno tada vrlo živoga istočnobosanskoga[236] dijalekta s kojega je mogao biti pojedini suradnik *Sbornika*. Nije neobična uporaba takvih oblika jer je tek Ivan Broz odlučnije ustao protiv njihove uporabe (Sović 1985: 75). Ipak, pored njih, u svim promatranim godištima *Sbornika* nalazimo i ekavske oblike koje propisuje i kasnija *Gramatika bosanskoga jezika* (1890: 57): *nekojih, neke, nekoga, nekoje, nekoliko, nekojim, nešto, donekle, ponešto*… s tim da su oblici s jekavskim odrazom u 1884. godini vrlo rijetki.

[236] Više o jekavskom odrazu jata neodređenih zamjenica i priloga u ostalim hrvatskim štokavskim govorima vidjeti u Lisac 2003: 39, 51, 61, 107.

Kolebanje se primijeti kod pisanja pokrivenoga *r* koje ima različit refleks (*-re/-rje/-rije*), a osim u *Sborniku* slična se situacija zapaža i u tisku još od turskoga vremena. (usp. Nogo 1981: 165). U promatranim godištima *Sbornika* uglavnom prevladavaju ijekavski oblici, ali se ponekad može pronaći više oblika pojedine riječi s ekavskim refleksom (npr. riječ *pogreška* 1882. godine). Slijede primjeri:

vrijeme:

vreme (1881, 89; 1882, 198), vrieme (1882, 8; 1883, 14), vrijeme (1883, 267; 1884, 4), vremena (1881, 29; 1882, 7; 1883, 18; 1884, 5), vriemena (1881, 110; 1882, 95; 1883, 158), vrijemena (1883, 864; 1884, 120), zavriemeno (1881, 180), zavremeno (1883, 323)

zaprjeka:

zapreka (1881, 48; 1883, 219, 1884, 280), zaprieka (1881, 186; 1882, 348; 1883, 423), zaprijeka (1883, 532, 1884, 127), zaprjeka (1883, 738), zapreke (1881, 685; 1882, 418; 1883, 131; 1884, 65), zaprieke (1881, 199; 1882, 729, 1883, 253), zaprijeke (1883, 586; 1884, 104), zaprjeke (1883, 249), zaprijekom (1883, 878), zaprjekom (1883, 742)

krjepost:

krepost (1881, 799; 1882, 221, 1883, 251), kriepost (1881, 8; 1882, 109; 1883, 156), kreposti (1881, 799; 1882, 95; 1883, 249; 1884, 114), krieposti (1881, 32; 1882, 61; 1883, 334), krijeposti (1884, 349)

pogrješka:

pogreška (1881, 252; 1882, 22; 1883, 80), pogrieška (1881, 112; 1882), pogrješka (1882, 219; 1883, 707), pogreška (1883, 886), grješka (1884, 169)

5.3.5. Fonem /h/

Sbornik se i u pisanju fonema /h/ uglavnom pridržava pravila zagrebačke filološke škole, što znači da se uglavnom piše tamo gdje mu je po etimologiji mjesto. Jasno je da se zbog velikoga turskoga utjecaja fonem /h/ nalazi i u riječima u kojima ga danas ne nalazimo kao npr. u riječima *lahko* i *sahat* te njihovim izvedenicama, ali to ne odskače previše od tadašnje prakse jer takve oblike koriste i pojedini hrvatski pisci (usp. Anić 1971: 30 i Sović 1985: 76), a mogu se pronaći i u tadašnjem tisku (usp. Budimir 2014: 34) Uz te oblike,

redovito se koriste i oblici bez fonema /h/, a dvostruke oblike nalazimo i kod riječi *alat/halat, artija/hartija*.

Alternacija /v:h/ bilježi se u riječi *marva/marha*, dok se pak u svim godištima piše isključivo *duhan*.

Alternacija /h:k/ bilježi se u riječi *arkiv* (1881. i 1884.)/*arhiv* (samo 1884), *monarkija* (u svim godištima)*/monarhija* (u svim godištima), *mekaničke* (1881, 202; 1882, 343)/*mehaničke* (1882, 537) (ali samo *mekanizam, mekanizmi,* 1882, 539)

Pojavljuju se samo oblici *kava* (u svim godištima 1881, 203; 1882, 98; 1883, 38; 1884, 203) i *kafa* (1881, 421; 1883, 749), ali ne i *kahva*.

Uz redovite oblike s fonemom /h/: *hapsiti, uhapsiti*, vrlo rijetko se javljaju reducirani oblici *uapšenja* (1882, 759), *uapšene* (1882, 759), *apsovima* (1883, 821).

Leksem *historija* i izvedenice javljaju se u neutralnom tekstu s fonemom /h/, dok se bez njega pišu kad se odnosi na udžbenike i nastavne predmete u pravoslavnim školama:

Predmeti, nadjeni prigodom gradnje, koji imaju bud materijalnu, bud arheologičku ili historičku vriednost,… (1881, 114)

Sveštena istorija (1883, 124)

II. r a z r e d :

Crkveno-slavenski jezik sedmicom 3 sata, biblijska istorija II. dio 3 sata, najglavnije česti liturgije 2 sata, zemaljski jezik 2 sata, zemljopis i povjest[237] 4 sata,… (1883, 278)

Na izpitu valja tražiti:

Iz crkvene istorije znanje najglavniji dogodjaja od kako je crkva ustrojena pa do svršetka XI. stoleća. (1883, 282)

(…) glede carinskog postupka s predmetima, idućima na izložbu historijskih i umjetničkih spomenika iz dobe kralja Ivana Sobjeskoga,… (1883, 750)

[237] Zanimljivo je u istoj rečenici vidjeti austro-ugarsko balansiranje između pojedinih vjerskih zajednica u BiH. Tako imamo zadržavanje srpskoga naziva predmeta u pravoslavnim školama (*istorija*), a odmah u nastavku i službeni naziv za opći školski predmet (*povjest*).

5.3.6. Fonološki uvjetovane alternacije

5.3.6.1. Jednačenje suglasnika po zvučnosti

Sve do prosinca 1883. godine u *Sborniku* se primjenjuju načela pravopisa zagrebačke filološke škole, što znači da u pismu ne postoji jednačenje suglasnika po zvučnosti iako je u izgovoru bilo obavezno. U 1883. godini dolazi do miješanja dvaju pravopisa i postupnoga prijelaza na fonološki[238], iako su se i prije službenoga uvođenja mogli pronaći rijetki primjeri jednačenja[239] što je odgovaralo izgovoru:

(…) dozvole na *besplatno* pečenje rakije… (1883, 219); (…) *pretpostavljenoj* oblasti predložiti. (1883, 478); (…) koje su stavljene u *prethodni* pritvor. (1883, 482); (…) ili iz *potpore*,… (1883, 490); (…) u 8. i 9. *retku*… (1883, 622); (…) kod rudarskog *satništva*,… (1883, 832); (…) dozvoliti *besporezno* pečenje rakije. (1883, 906).

5.3.6.2. Jednačenje po mjestu tvorbe

U početnim godištima *Sbornika* u pismu se uglavnom se ne bilježi jednačenje po mjestu tvorbe:

(...) povodom proglasa privremenoga *obranbenoga* zakona za Bosnu i Hercegovinu. (1881, 695)
(...) usvojilo zakon o vršenju vaše *obranbene* dužnosti,... (1881, 696)
(...) kojom se izpravlja pogrieška u prevodu *obranbenoga* zakona. (1882, 22)
(...) što sadašnji *obranbeni* zakon mukom prelazi odkup... (1882, 24)
(...) privremenoga *obranbenoga* zakona... (1882, 311)

U uvodnom kazalu za 1882. godinu (koje je napisano i pridodano naknadno) prevladava oblik s fonemom /m/, *obra**m**ben*, dok se u samom tekstu takav oblik nalazi i prevladava tek u drugom dijelu *Sbornika* te polako najavljuje promjenu pravopisnoga smjera, jer ga 1881. uopće ne nalazimo:

(...) glede vršenja *obrambene* dužnosti... (1882, 301)
To vreme *obrambene* dužnosti broji se od dana kada stupi u oružnički sbor. (1882, 301)
(...) da uzmognu steći prava u to ime u *obrambenom* zakonu ustanovljena. (1882, 428)

[238] Iako je bosansko-hercegovačka vlada 1883. godine prihvatila fonološki pravopis, u hrvatskim se novinama tih godina i dalje služe morfonološkim pravopisom (usp. Budimir 2014: 27).
[239] Ovdje ne ubrajamo primjere iz sadržaja *Sbornika/Zbornika* jer je on naknadno pridodan.

Akoprem u privremenom *obrambenom* zakonu... (1882, 661)

Za razliku od 1882. godine, u kazalu za 1883. nalazimo i oblik s /n/ (6 potvrda: *Obranbeni* zakon… 1883, XXXV), ali u samom tekstu nema više takvih oblika:

(…) k privremenomu *obrambenomu* zakonu… (1883, 81)

(…) navršili zakonitu 12godišnju *obrambenu* dužnost,… (1883, 262)

(…) da naknadno ispuni *obrambenu* dužnost… (1883, 545)

(…) irnaće se u obzir uzeti ustanove § 17., tačka 4, naputka za provagjanje *obrambenog* zakona. (1883, 680)

Upisivanje robe, *stranputicom* ulazeće. (1881, 170)

(...) koji bi mogli stranke *stranputice* zavesti... (1881, 621)

(...) te se sve takove predujmične izplate *jedanput* za uvjek zabranjuju. (1881, 3)

(...) samo *jedanput* u godini podieliti osamdnevni dopust,... (1881, 729)

1882. i 1883. uopće nema riječi *stranputica/stramputica* i njezinih izvedenica. Postoji samo oblik *jedanput*, ali ne i *jedamput*.

1884: isključivo: *obrambeni*, imamo *stranpute* (1884, 455), a nema ni *stranputice* ni *stramputice*, postoji samo oblik *jedanput*.

Alternacija po mjestu tvorbe provodi se u primjerima:

razjašnjenja, kašnje, zakašnjenje, najkašnje, kažnjiv, (sve 1881), predjašnje (1882), predašnjega (1882), prvašnje (1882), ovdašnje (1883), ovdješnjega (1883), tamošnje (1883), kažnjenju (1883), kašnje (1883), dojakošnje (1883), razjašnjenje (1883), moždašnjeg (1883), prošnje (1883), zakašnjenja (1883), kažnjiva (1883), sablažnjivi (1883), bližnjim (1883), brižljivo, pažljivo.

Ne provodi se:

razjasnjenja, zakasnjeloga, zakasnjenu, (sve 1881); razjasnjenju (1882, 245), razjasnjuje (1882, 398), zakasnjene (1882), pazljivo (1883), pazljivost (1883), razjasnjenja (1883), izjasnjenja (1883), kaznjivog (1883), nepazljivošću (1883), isčekiva (1883).

U 1884. godištu jednačenje po mjestu tvorbe provodi se u skladu s novim pravopisom, no postoje i iznimke:

(…) po krivnji i *nepazljivosti* one osobe,… (1884, 170); Tužbe radi ošteta počinjenih *kaznjivim* djelima,… (1884, 266); (…) koje mu bilo kojim putem stignu o takvim *kaznjivim* djelima i propustima,… (1884, 623);

Nasuprot tadašnjoj normi (a i sadašnjoj) provodi se alternacija na granici riječi: *š njom, š njimi, š njim* što se podudara i s hrvatskim tiskom tih godina, a odgovara tadašnjim, ali i nekim današnjim govorima (usp. Budimir 2014: 30).

1881.: *šnjimi* (XXXII), *š njimi* (38), *š njim* (72), *š njom* (XL, 359), nema oblika *s njom*.

Oblik *š njom* (i *šnjom*) nalazimo i 1882.: *š njom* (63, 655); *šnjome* (131); *šnjom* (194); *šnjim* (301); *šnjimi* (410); *šnjime* (579, 614); nema oblika *s njom*, dok postoje oblici *s njim*, *s njimi*.

U 1883. godištu nalazimo: *š njom* (149) (i: *s njom*), *š njima* (XXXIII) (i: *s njima*), *s njimi*, *š njim* (322) (i: *s njim*), *s njime*.

U 1884. nalazimo pisano: *š njima* (389); *šnjim* (392); *šnjom* (399, 512); ostalo se uredno piše sa *s*.

5.3.6.3. Ispadanje suglasnika

Iako je u izgovoru dolazilo do ispadanja udvostručenih suglasnika istih ili sličnih po artikulacijsko-akustičnim svojstvima, u *Sborniku* se ponekad može pronaći njihovo čuvanje u pismu što je u skladu s morfonološkim pravopisom, ali i naputcima koje je iznio Veber (Veber 1876: 21), a potvrdio pravopisni pododbor (Mrazović 1877: 218): *oddieljeno* (1881, 230; 239), *odtuda* (1881, 284; 1883, 283), *odtiču* (1881, 564), *odtuda izstupi* (1882, 181), *odtičuću tekućinu* (1883, 232), *odtisak* (1883, 317), *odtisnuti* (1883, 460), *razsvjetni* (1881, III), *razširenja* (1881, XXII), *razsudi* (1881, 50), *razstaviti* (1881, 215), *razširiti* (1881, 596), *razsudjenju* (1882, 37), *razsvieta* (1882, 79), *razšire* (1882, 285), *razsaditi* (1882, 664), *razsadnika* (1883, 31), *razsuditi* (1883, 133), *razstavljeno* (1883, 240), *razsudba* (1883, 323), *razstupom* (1883, 742), *razširuje* (1883, 742), *bezzaložnog* (1882, 469).

Budući da je pododbor od svojega pravila izuzeo „one rieči, kod kojih se je sviest izgubila, kako su se s priedlogom sastavile n. pr. *ustati, uskok, usukati, ustaviti, otvoriti* (a ne uzstati, uzskok, uzsukati, uzstaviti, odtvoriti) itd.“ (Mrazović 1877: 218), onda možemo, ako prihvatimo Pavićevo izdvojeno mišljenje i pitanje: „komu se je izgubila?“ (Mrazović 1877: 219), sljedeće riječi iz *Sbornika* smatrati odstupanjem, a ne pogrješkom, od toga pravila: *uzslieditі* (1881, 15; 825; 1882, 498), *uzsliedi* (1882, 105; 1883, 405), *neuzsliedi* (1883, 401).

5.3.7. Morfološki i tvorbeno uvjetovane alternacije

5.3.7.1. Sibilarizacija

U hrvatskim i muslimanskim novinama prve faze austro-ugarske okupacije javlja se dosta primjera odstupanja od sibilarizacije što je na tragu jezika prvih godišta *Sbornika*, a poslije se broj takvih primjera smanjuje (usp. Kuna 1981: 62, Budimir 2014: 31). U *Sborniku* je također primjetno dosta dvostrukosti koje su svakako posljedica neujednačene norme, ali su mogle biti i posljedica Veberovih uputa u kojima dopušta „knjizi, ruci; ali može biti i: knjigi, ruki.“ (Veber 1876: 36).

1881: *proti odluci*, *ob odluci*, *svrsi* (ali i *svrhi*), *iztrazi* (ali i *iztragi*), *knjizi* (ali i *knjigi*), *pošiljci* (ali i *pošiljki*), *banki*, *luki*, *Banjaluki* (i *Banjaluci*), *stranci* i *stranki*. Isključivo se pak piše *ruci, struci, biljezi, pruzi, supruzi, vojsci.*

Godine 1882. ne nalazimo primjera pisanih *svrhi*, *iztrazi*, *knjizi*, *pošiljci* (ovo ovisi i o šturosti zakonskih tekstova) već piše: *svrsi*, *iztragi*, *knjigi* (ali *uknjižiti*, *knjižici* i sl.), *pošiljki*, *ruci*, *odluci*, *struci*, *biljegi* i *biljezi* (po jedan primjer), *banki*, *Banjaluci*, *prugi* i *pruzi*, *suprugi*, *stranci* i *stranki*, *vojsci* i *vojski*. Iz ovih je primjera jasno da je uglavnom i dalje riječ o dvostrukostima pri pisanju ovih glasova kao i 1881.

1883: *odluci*, *svrsi* i *svrhi*, *iztragi/istragi*, *knjizi* i *knjigi*, *pošiljci* i *pošiljki*, *ruci* i *ruki*, *struci*, *biljezi*, *Banjaluci*, *prugi*, *suprugi*, *stranci* i *stranki*, *vojsci* i *vojski.*

1884: *odluci*, *svrsi* i *svrhi*, *istrazi* i *istragi*, *knjizi* i *knjigi*, *pošiljci*, *ruci*, *struci*, *banki*, *luki* i *luci*, *Banjaluci*, *stranci* i *stranki*, *vojsci*.

Primjeri:

(…) gradjevina nebi posvema odgovarala svojoj *svrsi*… (1881, 111)
Za uredovne zapore, koji ne odgovaraju *svrhi*,… (1881, 211)
(…) namienjena jednakoj *svrsi* za redovna novačenja. (1882, 309)
(…) prema *svrsi* poduzetoga puta… (1883, 114)
(…) neodgovara sasvijem smislu i *svrhi*,… (1883, 836)
(…) koji odgovara *svrsi* osobnoga zatvora… (1884, 364)
(…) prema prijavljenoj im *svrhi*… (1884, 520)

Sudac iztražitelj ima o svakoj *iztrazi*… (1881, 318)
(…) ili druge k *iztragi* spadajuće stvari… (1881, 759)
Pri takvoj *iztragi* dužne su… (1882, 652)
(…) proti kaznenoj osudi o kaznenoj *iztragi*… (1883, 145)
(…) u kaznenoj sudbenoj *istragi*… (1883, 532)
(…) koji su radi krive zakletve u *istrazi*… (1884, 297)
Osobe, koje su već bile u *istragi*… (1884, 458)

U likvidacionalnoj *knjizi*… (1881, 235)
(…) u glavnoj poreznoj *knjigi*,… (1881, 247)
(…) koje u temeljnoj *knjigi* nastanu… (1882, 200)
(…) voditi račun u *knjizi*… (1883, 86)
(…) imaju provadjati u rabotarskoj *knjigi*,… (1883, 126)
U toj *knjizi* valja udesiti sve inventare… (1884, 54)
(…) zabilježi u kreditnoj *knjigi*,… (1884, 136)

(…) sa uplaćenom pristojbom i popratnicom štono *pošiljci* prileži,… (1881, 196)
Ako se pako na *pošiljki* vide znaci otvaranja… (1881, 206)
Pošiljki valja pridati izkaz,… (1882, 135)
Izjavu, da u *pošiljki* neima ništa odlože vinove. (1883, 245)
(…) koju pošiljač prilaže k *pošiljci*… (1883, 740)
K jednoj *pošiljci* od najmanje 100 litara… (1884, 224)

(…) izdanih po austro-ugarskoj *banki*… (1881, 142)
(…) podignutom po eskomptnoj *banki*… (1882, 94)
(…) predaje se po tom Union-*banki*… (1884, 450)

(…) niti za vrieme boravljenja u *luki*,… (1881, 364)
U poslijednjoj *luki*, koju brod na takovom putu dotakne,… (1884, 197)
U svakoj polaznoj *luci*… (1884, 198)

(…) upravljen na okružnu oblast u *Banjaluki*… (1881, 512)

(…) porezni ured u *Banjaluci*… (1881, 196)

(…) financijalnom nadzorniku u *Banjaluci*… (1882, 216)

(…) okružnoj oblasti u *Banjaluci*… (1883, 7)

Stalna povjerenstva za naknadno novačenje u Sarajevu, D.-Tuzli, *Banjaluci*,… (1884, 614)

(…) za povjerenika odkupnog na *pruzi* Luka-Zenica. (1881, 424)

(…) na mjenjališnoj postaji kao i na saveznoj *prugi*… (1882, 349)

Radni vlak mora se na onoj *pruzi*,… (1882, 641)

(…) na cestovnoj *prugi* a — b… (1883, 127)

(…) da se je šteta dogodila na njezinoj *pruzi*. (1883, 435)

(…) odnosno njegovoj *supruzi*… (1881, 321)

(…) po zakonu *suprugi* ili djeci,… (1882, 681)

(…) pripadajućih *suprugi* trgovca usljed ženitbenih ugovora… (1883, 825)

(…) pristoji *stranci* pravo priziva… (1881, 93)

(…) koja je *stranki* odmjerena. (1881, 153)

(…) što no se uručuje *stranci*,… (1882, 8)

(…) izdaju se *stranki*… (1882, 386)

Ako se kojoj *stranci* ne prisudi krivnja… (1883, 98)

Odvjetnik ima *stranki*, koju zastupa,… (1883, 148)

(…) zapisnik ima se dostaviti u originalu *stranki*,… (1884, 102)

(…) i izdati *stranci* o pologu… (1884, 126)

(…) oprošteni od svake osobne službe u *vojsci*,… (1881, 360)

(…) ili sada još u rečenoj *vojsci* služe. (1882, 34)

(…) koje pripadaju bosansko-hercegovačkoj *vojski*… (1882, 669)

(…) koji su još obvezani služiti u *vojsci*… (1883, 261)

(…) koja se vodi istim načinom kao u c. kr. *vojski*… (1883, 701)

(…) kao i troškovi povratka k vojsci… (1884, 95)

Riječ *prisega* nalazimo jedino u obliku *prisegi*, a *ovrha* u obliku *ovrhi*:

Prisegi prijavitelja ne ima mjesta. (1881, 738)

(…) te o *ovrhi* presuda glede izvlastbe u željezničkih poslovih. (1881, 35)

(…) opredieliti ovršbeni ugon istih prema redu o poreznoj *ovrhi*. (1882, 442)

Zapisnici o izvršbi (*ovrhi*),… (1883, 824)

Ustanove o *ovrhi* imadu se… (1884, 362)

5.3.7.2. Jotacija

Jotacija se u *Sborniku*, kao ni druge glasovne promjene, ne bilježi dosljedno. Moguće je pronaći primjere u kojima se ne umeće epentetsko *l* između usnenih suglasnika (*p, b, v, m*) i *j* što je u skladu s morfonološkim pravopisom, a prisutno je i kod tadašnjih hrvatskih pisaca (usp. Sović 1985: 79), te u pismenoj tradiciji bosanskih franjevaca, ali se postupno gubi u hrvatskom tisku u BiH (usp. Kuna 1981: 61, Budimir 2014: 33).

1881:

razdoblje, razdobjih, razdobju, protuslovje, uslovljenih, uslovja, poglavje (ali jednom i: *poglavlje*), *uzglavja, bogoštovje, zaklaplja, pozivlju, opozivlje, nazivlju, odpočimlje, izuzimlje, uzimlju, preduzimlje, preuzimlje, preotimlje*

1882:

razdoblje, razdobju, protuslovje, poglavje, bogoštovje, pozivlju, opozivlje, ne prizivlju, nazivlje, odpočimlje, uzimlje, izuzimlju, počimlje

1883:

razdoblje i *razdobje, uslovja, protuslovju, uslovljeno, ovjerovljen, ribolovje, poglavlja* i *poglavja* (samo dvaput u sadržaju), *bogoštovje* (nema oblika *bogoštovlje*), *raztapljaju, rastaplja, nerastaplja, pozivlju, prizivlju, nazivlju, sazivlje, izuzimlju, uzimlje, preduzimlje, nepočimlje*

1884:

razdoblje, ovjerovljen, ustanovljen, rodoslovja, protuslovju i *protuslovlju, poglavlje* i *poglavja, bogoštovje* i *bogoštovlja, pozivlju, prizivlje, odazivlju, preuzimlje, preduzimlje, zauzimlje, uzimlju, neobuzimlju*.

Primjeri:

(…) ili u takvom *razdoblju*,… (1881, 112)

(…) izdanih u tom *razdobju* glede toga predmeta. (1881, 412)

(…) u *razdobju* od 1. marta do polovice aprila… (1882, 45)

(…) u *razdoblju* od 1. septembra do konca aprila svake godine… (1882, 79)

(…) da se ta knjiga ima udesiti za *razdoblje*,… (1883, 126)

U kom *razdobju* od 1. novembra do 31. oktobra,… (1883, 218)

(…) koje pada u osam-mjesečno *razdoblje*,… (1884, 495)

(…) uz naznaku *poglavja* i naslova proračuna,… (1881, 235)

(…) koja je za dotičnu stavku proračuna (*poglavlje*, naslov, stavka) osnovana. (1881, 793)

(…) kojom se obznanjuju *poglavja*[240] i naslovi proračuna… (1882, 772)

(…) izdaje se pregled njegovih *poglavja* i naslova… (1883, XXVIII, XXXVII)

(…) na *poglavlje* III. proračuna,… (1883, 768)

(…) na *poglavlje* III. naslov 16 redovite potrebe… (1884, 478)

(…) isto tako valjaju i nadalje ustanove II. *poglavja* naredbe… (1884, 614)

Jotacija praslavenskoga /t/ u *Sborniku* se pojavljuje prvotno s refleksom *ć* što je u skladu s hrvatskom normom, ali i sarajevskim govorom (usp. Nogo 1981: 192), da bi nakon uvođenja fonološkoga pravopisa došlo i do uvođenja novoga sloja leksika u kojem se javlja i refleks *št*: *saopštava* (1883, 719; 1884, 575), *u opšte* (1883, 720), *saopštiti* (1883, 725), *saopšteni* (1883, 764), *saopštuju* (1883, 766), *saopštiće* (1883, 767), *saopštaja* (1884, 254), *sveštena istorija* (1883, 124), *svešteničko sjemenište* (1883, 277), *sveštenstva* (1883, 277; 1884, 52), *sveštenici* (1883, 280; 1884, 2), *svešteničko zvanje* (1883, 283), *sveštenstvu* (1884, 50), *svešteničkі stališ* (1884, 52), *sveštenicima* (1884, 55), *sveštenika* (1884, 56).

Neprovođenje jotacije može se uočiti u nekoliko primjera pisanja sekvencije *tj*: *uplatjenih (1881, 130), tretjim osobam (1881, 572), uplatjivanje (1881, 578), trstjanskim kotarom (1882, 589)*, te u njemačkom dijelu teksta *Ograda na raskršću* iako u usporednom prijevodu stoji uredno *Ogradi na razkršću* (1881, 528).

Jotacija u sekvenciji *dje* zabilježena je kod pravoslavaca u BiH (usp. Nogo 1981: 196), a *Sborniku* se nalazi samo iznimno i to nakon prelaska na novi pravopis: *previgjeli* (1883, 707), *ovgje* (1883, 816; 1884, 122, 552), *ovgješnjom naredbom* (1884, 549).

Jotacija u sekvenciji *tje* zabilježena je samo u oblicima jedne riječi, ali kroz sva promatrana godišta, iako je pravopisni pododbor jasno izrekao da je takvih riječi „veoma malo, i mogle bi se lasno navesti u svakoj i najmanjoj gramatici n. pr. *tjesnac*, *tjerati*, *tjedan*, *tjeme*.“ (Mrazović 1877: 218): *ućeranje* (1881, 404; 1883, 897; 1884, 373), *ućerao* (1881,

[240] U sadržajnom pregledu nalazi se dvaput napisano *poglavje*, dok u samom tekstu na koji upućuje stoji: (…) kojom se izdaje šema *poglavlja* i naslova… (1883, 898). U sadržaju, na 28. stranici stoji *budžet*, a na 37. *proračun* kao i u tekstu na 898. stranici, ali također i *šema* za razliku od sadržaja gdje na oba mjesta stoji *pregled*.

475), *ućeravate* (1881, 497), *ućera* (1881, 792; 1882, 211), *ućerati* (1881, 792; 1883, 216; 1884, 565), *ućeravanju* (1883, 215), *ućeravanje* (1883, 215), *ućeravati* (1883, 785), *ućeranja* (1883, 857; 1884, 546), *ućerava* (1883, 869), *ućeran* (1884, 562).

Analoška jotacija jednostavnoga glagola u prezentu dijalektalno je obilježje i u *Sborniku* dolazi kao izuzetak: *neigje*[241] (1884, 574), a izuzetno se javljaju i oblici *unidju* (1881, 231; 1883, 566), *unigju* (1883, 893) i *otidju* (1883, 136) umjesto *uđu* i *odu*.

5.3.7.3. Šćakavizmi

Šćakavizmi su jedno od obilježja bosanske franjevačke književnosti, ali i dijalektalna osobina hercegovačkih (usp. Budimir 2014: 33) te istočnobosanskih[242] govora Hrvata i Bošnjaka (usp. Brozović 1966: 119-208) pa stoga ne iznenađuje njihova pojavnost u *Sborniku*. Isto tako, šćakavizmi redovito dolaze i u novinama, od turskoga doba (usp. Nogo 1981: 193) pa sve do austro-ugarske (usp. Kuna 1981: 61 i Budimir 2014: 33-34), a mogu se čuti i u današnjem suvremenom govoru Hrvata i Bošnjaka (usp. Kadić 2014: 337).

1881.

košćane (…muštre od košćane, papirnate i kovinsko robe,… 1881, 201); izpušćaju (…ili posve izpušćaju ili se povisuju… 1881, 174); upušćati (uz upuštaju) (…da se za buduće ne imaju upušćati u sklapanje sličnih ugovora,… 1881, 346); bašća (uz bašta); prepušća (uz prepušta); dopušća (uz dopušta).

1882.

zaišće (... zaišće toliko tiskanica... 1882, 80); ovlašćuje (1882, 111); ovlašćene (1882, 339), ali i ovlaštene, ovlaštenje; uvršćuje (... u kojega se uvršćuje... 1882, 232); obavješćuju (1882), ali i obavještuju, obavještenje; neovlašćene (1882, 312); izvješćivati (1882, 314); opunovlašćenoga (1882, 319); dopušćaju (1882, 416) i dopuštaju; pri odpušćanju (1882, 427) i odpuštanja; gnojišća (... čišćenje dimnjaka i gnojišća... 1882, 717).

[241] Gramatika bosanskoga jezika (1890: 16) navodi „d-j daje jedan glas gj“ i u popisu primjera ima „igjem od id-jem“.
[242] Više o šćakavizmima u ostalim hrvatskim štokavskim govorima vidjeti u Lisac 2003: 33, 39, 41, 52-53, 60-63, 79-80, 87.

1883.

bašćama[243] (1883, XV), bašća (1883, 31); odpušćanja (1883, 20); upušćaju (1883, 216), upušćati (1883, 739); povlašćene (1883, XV i 228); zaišće (1883, 5); ovlašćenja (1883, 32); oprošćen (1883, 149); ovlašćena (1883, 888).

1884.

oprošćeni (1884, 524), upušćati (1884, 181), prepušća (1884, 550), ispušćeno (1884, 562), prepušćen (1884, 566), propušćenja (1884, 587), pripušćanja (1884, 594), ovlašćena (1884, XXI), ovlašćenja (1884, 95), ovlašćenikovu (1884, 137), obrašćene (1884, 422), neovlašćeno (1884, 578), uvršćivati (1884, III; 36), uvršćuju (1884, 36), uvršćen (1884, 356), namješćenjem (1884, 541).

5.3.7.4. Alternacije suglasnika ispred *-stvo*

Osim nebilježenja u pismu jednačenja po zvučnosti, jedna od osnovnih značajki morfonološkoga pravopisa u kojem se nastavlja ilirska pravopisna praksa jest primjena sekvencije *-čtvo* u pismu. Tadašnje hrvatske novine u BiH, pa i *Sbornik*, slijede takvu praksu (Budimir 2014: 30).

Alternacija suglasnika bila je dakle, prema pravilima zagrebačke filološke škole, u izgovoru obvezna, ali ne i u pismu: *satničtvo* (1881. i 1882.), *činovničtvo* (1881. i 1882.), *nadzorničtvo* (1881. i 1882.), *zapovjedničtvo* (1881. i 1882.), *ortačtvo*, *vlastničtvo* (1881. i 1882.), *oružničtvo* (1881. i 1882.), *namjestničtvo* (1881. i 1882.), *predsjedničtvo* (1881. i 1882.), *vojničtvo* (1881. i 1882.), *odpravničtvo* (1881. i 1882.), *pokučtvo*, *nadstojničtvo*, *skrbničtvo*, *družtvo*, *stanovničtvo* (1882.), *pokučtvo* (2 primjera, moguće tiskarska grješka) i *pokućtvo* (više od 15 primjera + *pokućtvene mreže*, *tvari*) (sve 1882.), *predstojničtvo* (1882), *ljekarničtvo* (1882.), *podhvatničtvo* (1882.), *odvjetničtvo* (1882.), *topničtvo* (1882.), *po mogućtvu* (1882.).

Zbog prelaska na novi pravopis 1883. nalazimo brojne dvostrukosti (u prvoj polovici godine piše se kao i ranije, a krajem godine po novom pravopisu, iako se i nakon usvajanja novih pravopisnih pravila, istina rijetko, mogu zateći stariji oblici): *satništva* (832), *satništvo* (903), *činovništvo* (samo u sadržaju), *nadzorništva* (903), *zapovjedničtva* (prvo: 1; zadnje:

[243] U samom tekstu na koji upućuje (1883, 224) stoji *baščama*.

751), *zapovjedništvima* (sadržaj: VIII; i uglavnom od 500 str.; zadnje: 711), *vlastničtvo* (166), *vlasništvo* (571 pa na dalje), *oružničtvo* (96), *oružništvo* (sadržaj pa od 534), *predsjedništvom* (541), *vojništvo* (u sadržaju i od: 902), *odpravničtvom* (208), *skrbničtvom* (344), *skrbništva* (554), *družtva* (64), *društva* (623), *stanovničtva* (160), *stanovništvo* (520), *pokućtvom* (37), *odvjetničtvom* (152),

1884: *vlastničtvenih* (86), *zapovjedničtvo* (94), *pokućtvo* (391, 392, 393, 487, 617)

Druga je važna značajka zadržavanje u pismu suglasnika *t* u suglasničkoj sekvenciji -*stn/-štn* što je također osobina morfonološkoga pravopisa prisutna i u tadašnjoj hrvatskoj periodici u BiH (usp. Budimir 2014: 27). Zbog uistinu brojnih primjera, ovdje ćemo se, zbog preglednosti, zadržati samo na početnim stranicama prvih triju promatranih godišta te na eventualnim primjerima preostalim nakon uvođenja fonološkoga pravopisa: *ovomjestnog* (1881, 2), *svakovrstne* (1881, 5), *podčastnici* (1881, 13), *izvjestno* (1881, 14), *častnika* (1881, 15), *namjestnika* (1881, 15), *mjestnih* (1881, 23), *zemljištnih* (1881, 24), *skladištniku* (1881, 25), *vlastnička* (1881, 27), *savjestno* (1881, 28), *kupališnih* (1882, 13), *vrstne* (1881, 14), *vriednostna* (1882, 28), *sjemeništnog* (1882, 32), *ovomjestne* (1882, 32), *vlastnika* (1882, 36), *oblastni* (1882, 36), *dopustnice* (1882, 44), *pripustne* (1882, 52), *izvjestnim* (1883, 2), *vlastnika* (1883, 3), *mjestna* (1883, 10), *neizvjestnu* (1883, 11), *bolestne* (1883, 23), *mastna* (1883, 40), *kupališnih* (1883, 54), *skladištne* (1883, 65), *vrijednostnih* (1883, 890), *bolestnici* (1883, 512), *oblastnih* (1883, 546), *vlastnik* (1883, 816), *stovarištne* (1883, 848), *vlastnicima* (1883, 890), *zemljištna* (1883, 899), *nepovlastno* (1883, 905), *mjestni* (1884, 44), *ovomjestnoj* (1884, 79), *oblastna* (1884, 81), *vlastniku* (1884, 81), *koristnim* (1884, 82), *polugodištnim* (1884, 87), *povjestnice* (1884, 88), *pristaništni* (1884, 94), *častnik* (1884, 97), *dopustne* (1884, 98), *vjestnik* (1884, 106)…

5.3.7.5. Alternacija *l/o*

Alternacija *l/o* provodi se raznoliko, a ponegdje se umjesto sufiksa -*lac* odabire sufiks -*telj* pa tako ponekad dobivamo tri oblika pojedinih riječi (npr. *nudioc, nudilac, nuditelj*):

razdielba (1881, 560; 1882, 74; 1883, 370), *razdioba* (1882, 66; 1883, 371; 1884, 389), *diel* (1881, 35; 1882, 114), *dio* (1881, 25; 1882, 30; 1883, 12; 1884, 91), *nudilac* (1881, 188), *nudioc* (1881, 258), *nuditelj* (1883, 467), *dionik* (1881, 508; 1883, 326), *dostalac* (1881, 106; 1884, 399), *dostalaca* (1881, 189), *dostaoca* (Jd. 1881, 189), *uhvatilac* (1881, 392), ali i

uhvatitelja, *uhvatilaca* (1881, 390), *izdavalac* (1881, 445), *izdavaoci* (1883, 813), *izdavatelj* (1881, 445), *donosilac* (1881, 485), *donositelj* (1883, 395), *donositelja* (1881, 143; 1883, 355; 1884, 125), *donosioca* (1883, 815; 1884, 141), *donosiocu* (1882, 456; 1883, 203), *davalac* (1881, 592), *prodavalac* (1881, 676; 1883, 407), *prodavaoc* (1881, 491), *prodavatelj* (1883, 397).

5.3.7.6. Fonetske inačice

Pod utjecajem (izgovora) njemačkoga jezika u *Sborniku* se, kao i tadašnjem tisku (usp. Budimir 2014: 29-30), javljaju u nekim posuđenicama dvije fonetske inačice:

1881:

statut (88) i *štatuti* (19), *status* (7) i *štatus* (296), *konštatuje* (24), *konštatovati* (24), *konštatovano* (48), *konštatirati* (238) i jedanput *konstatovanje* (815), *statističke* (162) i *štatistički* (451), *institut* (sigurnosti, 12), *inštitucija* (kotarskih glasnika, 270; trgovačkih prisjednika, 352), *inštituta* (sudbenih medžlisa, 352), *apoštolskim* (127), *apoštolsko* (278) *fiškalnoga* (iznosa, 105) i *fiskalna* (cijena, 115), *specifikovan* (61) i *špecifikovan* (62), *specifikacija* (401) i *špecifikacija* (401), *specijalnih* (371) i *špecijalni* (105)

1882:

statut (XXX) i *štatutom* (5), *štatutarne* (uredbe, 110), *konstatuje* (579) i *konštatuje* (20), *statistički* (226) i *štatistički* (587), *instituta* (319), *inštitucijom* (417), *apoštolsko* (18), *specifikacija* (251) i *špecifikacija* (540), *špecialitete* (322), *špecijaliteta* (329), *špecijalnih* (536), *specifične* (739), *po skali* (221) i *škala* (210),

1883:

štatut (277), *konstatuje* (246) i *konštatuje* (83), *konstatovanja* (198), *konstatovati* (219) i *konštatovati* (543) i *konstatirati* (690), *konstatacije* (239) i *konštatacije* (240), *apostolsko* (141), *erarijalnom fiskalu* (508) i *erarski fiškal* (XXXI), *specijalne* (254) i *špecijalnom* (95), *specifičkoj* (težini, 776) i *špecifičku* (težinu, 191), *špecificirani* (705), *skala* (44) i *škala* (193), *škice* (521)

1884:

štatut (1), *statusu* (375), *konstatovati* (91) i *konštatovati* (42), *konstatirati* (89), *konštatira* (416), *konstatuje* (479), *statističkim* (225), *statistični* (239), *štatistički* (XXVIII), *apostola* (49), *fiškalnim* (interesima, 247), *specifička* (težina, 463), *špecifikaciju* (657), *po škali* (243), *štacija* (549), *Inšpruk* (Innsbruck, 661)

Za razliku od tadašnjega tiska, vrlo je rijetka u domaćim riječima asimilacija u sekvencama *slě* → *šlje* i poklapa se s promjenom pravopisa, a nešto poslije takvi su oblici bili

i u skladu s predloženom normom za Bosnu i Hercegovinu (usp. Gramatika 1890: 19; Kuna 1981: 62-63): *pošljedak* (1883, 516), *pošljednje* (1883, 540; 1884, 552), *pošljedica* (1883, 566; 1884, 623), *na pošljetku* (1884, 64), *našljednika* (1883, 651), *našljedne* (1884, 180), *našljednik* (1884, 76), *ušljed* (1883, 821; 1884, 65).

5.4. MORFOLOGIJA

5.4.6. Imenice

5.4.6.1. Rod

Kad je u pitanju rod imenica, kao i drugdje u *Sborniku*, nalazimo kolebanja i dvostrukosti koje su svojstvene za jezik druge polovice XIX. stoljeća (usp. Kuna 1981: 67). Od zanimljivijih izdvojit ćemo imenicu *doba* kojoj se miješa značenje pa se u *Sborniku* javlja u ženskom i u srednjem rodu te označava *vrijeme* (die Zeit) i starosnu *dob* (das Alter). Takvo miješanje značenja nalazimo i kod hrvatskih književnika (usp. Anić 1971: 35; Sović 1985: 82), a Veber ju smatra *nesklonivim samostavnikom* koji ima „u svih padežih jednak dočetak“ (Veber 1876: 39).:

(...) da kotarske oblasti u sadanjoj *dobi* godine prigodom utjerivanja poreza... (1881, 34)

Pošto su u ovoj godišnjoj *dobi*... (1881, 34)

Poduzetnik ima se u svako *doba* starati za osobnu sjegurnost radnika... (1881, 109)

(...) obća zabrana ribolova za *dobe* dok se ribe mrieste... (1881, 257)

Ime, rod, mjesto, *doba*, vjera… (1881, 330)

(...) i to za vrieme od tri godine od one *dobe*, kada je porečena uknjižba zatražena... (1881, 664)

(...) te je u *dobi* od punih 17, a najviše 36 godina. (1881, 698)

(…) glede vjenčanja mladićah, koji su u vojno obveznoj *dobi* i koji jošte nisu dosegli *dobu* obrambene obveze. (1882, IX)

(…) pristoji svim onim mladićem u *dobi*, po kojoj bi se imali unovačiti,… (1882, 34)

U zimsko *doba* ima se svakomu oružniku,… (1882, 134)

(…) pokusne oružnike (novake) za onu *dobu* dok se izobrazuju,… (1882, 181)

(…) najmanje u *doba* od januara do maja i *doba* od juna do uključivo decembra 1882. (1882, 585)

Izkaz o prometu robe za rečenu prvu *dobu* to jest za januar… (1882, 585)

(…) odnosno koji još nisu dosegli *dobu* obrambene obveze,… (1882, 676)

Okružnica zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, glede *dobe*, do koje valja privremena trgovačka konvencija sa Franceskom. (1883, XVI)

Za prisilne ovršbe, koje teku iz *dobe* prije onoga u čl. I. označenoga dana... (1883, 141)

(...) koji su joj do to *doba* služili za pokriće izdatnih stavaka. (1883, 208)

(...) i *doba*, koja je potrebna, da se dobro napunjen kotao podpuno izcijedi. (1883, 220)

Kad dodje do toga da se dokaže, da je obaviest predniku data za *dobe*, dosta je u tu svrhu dokazati sviedočbom poštovnom,... (1883, 462)

(...) opis njezine uporabivosti prema odnošajima vremena u raznim godišnjim *dobama*, da li u rdjavoj godišnjoj *dobi* ovom cestom mogu prolaziti teretna ili lahka kola,... (1883, 519)

(...) t. j. ako se na primjer preustroji put, kojim se može voziti samo u najbolju godišnju *dobu* tako, da se po njemu može voziti u svaku *dobu* godine... (1883, 520)

(...) naznaku članova obitelji obojeg spola i njihove *dobe*,... (1883, 531)

(...) dokaz, da sve osobe muškog spola, koje će se iseliti, nisu još stupile u *dobu* vojene dužnosti... (1883, 531)

(...) da li su valjano opskrbljene i odjevene prema godišnjoj *dobi*;... (1883, 588)

Ove se mjere sastoje u tom, da se u *dobu*, u koju u rijekama i potocima voda vanrednim načinom rasti počme,... (1883, 598)

(...) toga radi imaće oni sve postaje svog krila pregledavati u *dobe*, odredjene po zapovjedništvu oružničkog zbora. (1883, 613)

Toga radi imaće obzirom na *dobu* godine... (1883, 615)

(...) ako od to *doba* nije minula godina dana... (1883, 623)

(...) dotično da se u svoje vrijeme stavi trajno na dopust za *dobu* mira... (1883, 680)

(...) te se nastavlja za *dobu* naknadnog poslovnog rukovogjenja... (1883, 688)

(...) na izložbu historijskih i umjetničkih spomenika iz *dobe* kralja Ivana Sobjeskoga,... (1883, 750)

(…) u njima mora da je upisano ime i prezime, vjera, *doba*, stališ ili karakter,… (1884, 25)

(…) koji su stariji od 30 godina u *doba*, kada je objavljen štatut,… (1884, 33)

(…) i pri jednakoj česti i *dobi* službovanja u konzistoriji,... (1884, 63)

Imenovanje suda, mjesta i *doba* rasprave. (1884, 284)

Preslušavanje svjedoka počima time, da svjedok bude upitan za ime, *doba*, vjerozakon,… (1884, 297)

Kod toga izračunavanja broji se za dan *doba* od osam sati iz jutra jednog dana,… (1884, 511)

(…) bude bujna cvata prema pojedinim godišnjim *dobama*. (1884, 606)

Svakako vrijedi spomenuti da se imenica *kolo* pojavljuje u srednjem rodu *koleso* koji je potvrđen u starijih pisaca (Anić 1971: 35), dok Veber navodi da „*kolo*, kad znači: točak (Rad) ima *kolesa*[244]; ali *kola*, kad znači: Wagen, currus.“ Veber (1876: 30):

vodna kolesa (1881), pneumatička kolesa za regulirati (1881), ozubena kolesa (1881, sve ovo na 205);

[244] Šulek (1874, I: 490) navodi „Koleso, *mech.* (kolo)…, suho kolo i. koleso…, vodeno, vodno koleso…, koleso na svrdao…, dižljivo koleso…, vodenica na dižljivo koleso…“

zubasta kolesa (1882, 539)

(…) kad se na istim nalaze: zamašno *koleso*, kotač za remen sa vretenom i stopaljkom… (1884, 487)

Imenicu *vrsta* nalazimo u *Sborniku* dvojako zapisanu, u obliku *vrst* po *-i* sklonidbi ženskoga roda, te u obliku *vrsta* po e-sklonidbi:

Ovi se imadu pri izboru *vrsti* kazne i pri odmjerenju kazne,… (1881, 16)

Kod voća valja u obzir uzeti promjer debla, *vrst* voća i ciena… (1881, 44)

Stanovite im *vrsti* (primjerice servituti staza, puteva za stoku i za kola, pri pravih na vodu)… (1881, 44)

Culturgattung — Vrst kulture (1881, 54)

Sve *vrsti* vozila treba da imaju šinje ravne površine,… (1881, 90)

Za svaku *vrst* usavršenja otvara se posebni konto. (1881, 165)

(…) da je zabranjen uvoz svinja, svinjskoga mesa bilo koje *vrsti*, slanine i kobasica svake *vrsti* iz sjedinjenih država sjeverne Amerike… (1881, 252)

(…) u kojoj se naznačiti ima *vrst* obavljenoga posla,… (1881, 568)

(…) one *vrsti* robe, na koje se povlast odnosi,… (1882, 6)

Ista mora sadržavati sliedeće oznake: *vrst* stoke,… (1882, 62)

(…) da li je *vrst* i broj izvadjenih predmeta podpun. (1882, 128)

Vrsti oružja ne upisuju se u montursku listinu. (1882, 186)

Divljač i perad svake *vrsti*… (1882, 357)

(…) da voze i gore opisane dvie *vrsti* osoblja,… (1882, 630)

(…) rasprodavati će se nova *vrst* cigareta pod imenom „Bosna“… (1882, 780)

(…) da im se *vrst* i trgovinski naziv tim ne promieni,… (1883, 11)

(…) kao i glede *vrsti* toga drvlja za ograde. (1883, 85)

(…) da li će se jedna ili druga *vrst* kazne pokazati uspješnijom,… (1883, 135)

(…) ta *vrst* robe na temelju ustanova članka IV. uvodnog zakona… (1883, 768)

(…) ime porezovnika i kućni broj, *vrst* radnje,… (1883, 837)

(…) koje su bile u doba žetve za svaku *vrst* rodine,… (1884, 479)

(…) da svako zemljište zabilježe po veličini njegove površine, *vrsti* kulture i čistom prihodu… (1881, 27)

(..) koliko vriedi tlo i zemljište što se ima odstupiti po *vrsti* svoje kulture… (1881, 42)

(…) nadalje, da li se navodi u svjedočbi o *vrsti*, broju komada i t. d. slažu s onim što nadju. (1881, 80)

(…) izdaje dvie nove *vrste* cigareta… (1882, XXVI)

(…) otvaraju se u monturskoj listini tri vodoravne *vrste* i to:… (1882, 184)

(…) imaju se povući još dvie *vrste*,… (1882, 190)

Prosti duhan I. *vrste*… (1882, 327)

(…) te tako ne spada pod *vrstu* a)… (1883, 92)

U toj prijavi ima on naznačiti:…(…) *Vrstu* voća ili druge tvari… (…) *Vrstu* i objam kotla…(…) *vrst* i objam toga sudja. (1883, 218)

(…) ili po prozirnosti dvije *vrste* tekućine,… (1883, 774)

(…) što se poglavito opaža kod odmjerivanja pojedinih *vrsta* poreza. (1883, 834)

(…) obzirom na pojedine *vrste* poreza… (1883, 835)

(…) za polovicu cijene dotične *vrste*,… (1883 913)

Zahtjevana nepokretnost po njezinom svojstvu (*vrsti* obdjelavanja), položaju, granicama i veličini;… (1884, 83)

(…) što su tužbe gore označene druge *vrste* po naravi svojoj obične tužbe rad zakupnine,… (1884, 101)

(…) do dalnjega samo slijedeće *vrste* kažnjivih čina… (1884, 105)

(…) to se oružnici pošljednje *vrste* ne mogu u pravilu pripustiti k polaganju ovdje propisanoga ispita. (1884, 114)

Kod obiju *vrsti* tapija otisne se u prazni okrug uredski pečat… (1884, 171)

(…) kada je u jednom kollu složeno više *vrsti* razno tarifovane robe,… (1884, 184)

(…) s obzirom na različite *vrste* sirovina,… (1884, 504)

Preuzete riječi iz grčkoga (završetak na *-ιον*) i latinskoga jezika (završetak na *-ium*), izvorno su srednjega roda, ali u hrvatskom jeziku završavaju na *-ij* i ne mogu biti srednjega roda (usp. Mamić 1981: 171):

Štadij: (…) valja svaki pojedini štadij uredovanja… (…) tako, da se štadij, u kojem se nalazi koji pravni posao,… (1884, 528)

Konsistorij (u 1881. i 1882. isključivo muški rod, a 1883. i 1884. ženski. Dok se 1881. piše isključivo sa *s*, 1882. imamo oblike i sa *z* i sa *s*, a 1883. i 1884. samo sa *z*.):

Stolni konsistorij u Bautzenu. (1881, 455); Evangelicki konsistorij. (1881, 457); Vrhovni konsistorij. (1881, 458); (…) u pogledu utemeljenja mitropolijskoga konsistorija… (1882, 104); (…) postavit će se uz iztočno-pravoslavnoga arhiepiskopa i mitropolita u Sarajevu konsistorij. (1882, 104); Bogoslovni izpit biva u prisuću vladina povjerenika pred konzistorijom sarajevskom… (1883, 282); Poslovni red za istočno-pravoslavnu eparhijsku konzistoriju… (1884, IV; 49); Konzistorija eparhijska u Sarajevu… (1884, XXXI); Ova pod upravom eparhijskoga episkopa djelujuća oblast zove se: konzistorija istočnopravoslavene eparhijske dijeceze sarajevske,… (1884, 49); (…) koga mitropolit izmegju pravih članova konzistorije imenuje na neizvjesno vrijeme, zatim od dva konzistorijalna kanceliste. (1884, 50);

Privilegij: (…) glede potvrdjena s previšnjega mjesta privilegija na oprost od vojničtva… (1882, IV; 75); (…) privilegij njihov glede oprosta od vojene službe. (1882, XXVI); (…) te na koje se pomenuti privremeni privilegij odnosi,… (1882, 76); (…) na koje se taj privilegij odnosi,… (1882, 112)

Gimnazij (u početku muški rod, poslije ženski): (…) i učitelji realnoga gimnazija te ini stručnjaci. (1882, 448); (…) mogu se upotriebiti i učila realnoga gimnazija… (1882, 448); (…) i predmeti iz naukovne osnove gimnazijske. (1883, 278); (…) izdatim od velike gimnazije u Sarajevu. (1884, IV); (…) izdanih od gimnazije Sarajevske. (1884, VI); (…) da semestralne svjedodžbe, koje izdaje gimnazija sarajevska,… (1884, 616);

Od grč. riječi *periodos* imamo zadržan ž. r. ***perioda***: Povodom početka nove upravne periode… (1881, 3); (…) imade se paušal razsvjete za zimsku periodu… (1881, 7); (…) nego i nadalje tečajem ciele mjerstvene periode… (1881, 28); (…) koje su premjerene tečajem minule ljetne periode,… (1881, 30); (…) pri ustanovljivanju periode za zaračunavanje,… (1881, 850); Ogriev za uredske prostorije u ogrievnoj periodi od… (1882, 79); (…) do svršetka mjesečne prijavne periode obraditi… (1882, 95); (…) polažu se koncem godine za dospjelu godišnju periodu,… (1882, 119); (…) da valja periodu 1882. razdieliti u dva diela odnosno u dvije izkazne periode. (1882, 585); Za onaj dijel godišnje periode slobodnog pečenja rakije… (1883, 219); (…) polugodišnje ili godišnje dnevnike sve do konca periode,… (1883, 688); (…) ima se tečajem svake periode varenja… (1883, 761); (…) osobe, koje su za pošljednje izborne periode obnašali zvanje općinskog zastupnika, za slijedeću izbornu periodu; (1884, 6); (…) padajuća u godišnju proizvodnu periodu… (1884, 498); (…) osjeguranja naknade kontrolnih troškova u toj periodi,… (1884, 521)

Kao i u tadašnjem tisku (usp. Kuna 1981: 68), i u *Sborniku* nalazimo, pored ženskoga, muški rod spomenute riječi:

(…) da se uzmognu glede kaznenih predmeta zaostalih iz toga perioda… (1881, 326); (…) moraju se vratiti tečajem računarskog perioda. (1884, 39);

Sinod – za razliku od riječi *perioda* koja je, po uzoru na grčki, zadržala rod, kod riječi *synodos* došlo je do promjene roda:

(…) povjest ekumenskih i topijskih sinoda… (1883, 278); (…) obće znanje kanona apostolskijih, ekumenskih i topiskih sinoda… (1883, 282); (…) ekumenskih i topskih sinoda i crkvenih otaca,… (1884, 49).

5.4.6.2. Broj

Duga i kratka množina

U svim promatranim godištima *Sbornika* prevladavaju primjeri s dugom množinom, osobito u kasnijim godištima. Ipak, često se mogu pronaći i oblici kratke množine koji nam, s današnjega gledišta, izgledaju pomalo neobično, ali su tada bili dopušteni (usp. Veber 1876: 34; Gramatika 1890: 49), a često su ih rabili i hrvatski književnici (usp. Vulić i Laco 2015a: 201):

***slučaj*:**

(…) asistencije u *slučajih* marvinske pošasti… (1881, III); (…) u zdravstveno-policajnih *slučajih*… (1881, XI); (…) samo u osobito važnih *slučajih*. (1881, 604); (…) da u buduće u *slučajih* ne ovlaštenog posjeda oružja… (1881, 727); (…) već se mora u takovih *slučajih*… (1882, 540); (…) manje obširan i u najviše *slučajah*

dostatno siguran… (1882, 578); Sudovi imadu u ovakovih *slučajih*… (1883, 155); (…) kad nastupi koji od *slučajah*,… (1883, 156); (…) a kotarski će ured takove *slučaje* u shodnu bilježnicu unijeti… (1884, 430); (…) ili će pojedine *slučaje* skupljati u preračunskom iskazu,… (1884, 441)

***znak*:**

(...) imadu obilježiti u prirodi vidivimi *znaci*... (1881, 28); (...) u kojoj položeni papiri po svojih *znacih* i podatcih svaki po se popisani biti moraju... (1881, 187); Ako se pako na pošiljki vide *znaci* otvaranja... (1881, 206); Sada u porabi stojeći biljegovni *znaci* imadu se… (1882, 394); (…) takodjer i novčani iznos sadržavajući *znaci*. (1882, 394); (…) to su razlikujući se *znaci* od ota dva… (1882, 547); Željeznica mora biti obskrbljena odieljujućimi *znaci*,… (1882, 641); Očitovanja mjenbena, obavljena na mjesto imena križevi ili inimi *znaci*, imadu samo onda kriepost mjenbenu, ako su *znaci* udostoviereni sudbeno. (1883, 474); (…) koga se pismeni *znaci* imaju u potpisnom protokolu… (1884, 89); (…) dakle poznavanje raznijeh načina zločinstva po njihovim *znacima*,… (1884, 112); U koliko se može što dokazati spomenicima, megjašnim *znacima*, mrginjima (megjašima), megjašnim koljem i sličnim *znacima*,… (1884, 293)

stupanj:

(…) pokaziva gustinu tekućine u *stupnjih* (*stupnji* od gustine)… (1883, 193); (…) slijedeći dobitak na alkoholu u hektolitrenim *stupnjima*… (1884, 497); (…) u hektolitrenim stupnjima alkohola,… (1884, 502); (..) ustanovljen za svaku hektolitru te komine u hektolitrenim *stupnjima*… (1884, 503); *Stupnji* ispod ništice označeni su sa –, a iznad ništice sa +. (1884, 591)

***dan*:** Imenica *dan*, uz oblike *dana*, *danu*, *dane*, *danom* imala je i dopuštene oblike *dneva/dnevi/dne*, *dnevu/dne*, *dnevu/dnevi/dne*, *dnevom/danju* u jednini, te oblike *dnevi/dni*, *dnevah*, *dnevom*, *dneve*, *dnevi*, *dnevih*, *dnevi* u množini. Veber (1876: 34) tu imenicu smatra nepravilnom i obrađuje ju posebno.

(…) da se popratnice za odpremu šiške u okupiranih pokrajina, koje glase na stanovite *dneve* i količine mogu izdavati… (1881, 264); Rabotna obveza u *dnevih* (1883, 127); O sudbenih *dnevih*, koji se ustanove,… (1883, 132)

Prema *dni*, *dnevi* i sl. izveden je i priložni oblik *dnevice*:

Ove se zabilješke mogu *dnevice* svotno upisivati,… (1883, 865); Registar za otkup duhana ima se zaključivati *dnevice*,… (1884, 566)

5.4.6.3. Padeži

Osim u morfonološkom pravopisu, norma se zagrebačke filološke škole od one sljedbenika Vuka Karadžića najbolje razlikuje u morfologiji, odnosno u padežnim nastavcima. Naime, još od prve hrvatske gramatike Bartola Kašića navode se dvojaki padežni nastavci, stariji neujednačeni i noviji ujednačeni, u dativu, lokativu i instrumentalu množine. Takva je praksa u hrvatskim slovnicama (uključujući i gramatike Karadžićevih sljedbenika u Hrvatskoj u drugoj polovici XIX. stoljeća) nastavljena sve do kraja XIX. stoljeća i konačne pobjede hrvatskih vukovaca (Tafra 2012: 400). Tako drugu polovicu XIX. stoljeća u Hrvatskoj promatramo i kroz borbu jezikoslovnih škola, a ta se borba najviše očitovala upravo oko starih i novih padežnih nastavaka, odnosno dativa, lokativa i instrumentala množine. Još je Bartol Kašić, uzimajući nastavak za genitiv jednine, uspostavio tri sklonidbene vrste u hrvatskom jeziku (*a, e, i*), što su slijedili i ostali hrvatski gramatičari sve do vukovaca (Tafra 2012: 407). Takvu podjelu donosi i Veber u svojoj slovnici: tip *jelen*, nastavci mn. *-om, -ih, -i* (Veber 1876: 29); tip *žena*, nastavci mn. *-am, -ah, -ami* (Veber 1876: 35); tip *stvar*, nastavci mn. *-im, -ih, -mi* (Veber 1876: 37).

Za svaku ćemo sklonidbu iz *Sbornika* donijeti jednu imenicu s padežima koji se razlikuju od vukovske norme, a poslije iznijeti druge primjere za pojedine padeže:

Sklonidba *a*, m. r.: *sud*

D sudovom (1881, 574)

L sudovih (1881, 458)

I sudovi (1881, 359)

Sklonidba *e*, ž. r.: *nepogoda*

D nepogodam (1881, 786)

L nepogodah (1882, 423)

I nepogodami (1881, 112)

Sklonidba *i*, ž. r.: *stvar*

D stvarim (1882, 634)

L stvarih (1883, 398)

I stvarmi (1883, 264)

Odjeci te borbe mogli su se vidjeti u BiH još 1850. godine, kada je kod bosanskih franjevaca prihvaćena ilirska jezična koncepcija (koja, treba jasno naglasiti, nije „izmislila“ neizjednačene nastavke u DLI mn., nego ih također nasljeđuje iz starije literature) koju poslije nasljeđuje zagrebačka jezikoslovna škola, čiji je jezik i pravopis uveden u početcima austro-ugarske okupacije. Treba istaknuti da u *Sborniku,* iako prevladavaju stariji padežni nastavci, njihova uporaba nije uvijek dosljedna i da je to najviše ovisilo o izobrazbi činovnika koji je prenosio koji tekst. U prethodnim smo poglavljima vidjeli da u *Bosansko-hercegovačkim novinama*, službenim novinama nove uprave, postoji još više lutanja jer je krug potencijalnih suradnika s različitom izobrazbom bio znatno veći. Isto tako, unatoč želji za zadržavanjem morfonološkoga pravopisa i kod njegovih se zagovornika (vidjeti prijedlog Koste Hörmanna i Ljuboja Dlustuša) javila potreba za ujednačavanjem padežnih nastavaka koji su postojali i u franjevačkoj tradiciji, dok su nesinkretizirani nastavci bili strani većini bosansko-hercegovačkoga stanovništva (pravoslavcima i muslimanima). Ipak, i nakon prihvaćanja novoga pravopisa, hrvatske novine u BiH i dalje rabe starije padežne nastavke u svojim tekstovima (Budimir 2014: 38).

5.4.6.3.1. Instrumental jednine imenica *i*-sklonidbe

Onodobne su hrvatske gramatike (Veber 1876: 37) dopuštale nastavak *-ju* u instrumentalu jednine imenica *i*-sklonidbe pa se i u *Sborniku* mogu pronaći brojni primjeri. Isto tako, kad se osnova riječi završava na *-ć*, redovito se piše *-ju* u instrumentalu jednine imenica kao što su *noć* i *pomoć.* U prvim dvama godištima (1881. i 1882.) nema oblika bez *j,* a 1883. se javljaju dva oblika pisana kao *pomoću* (bez *j*) dok 1884. imamo jedino oblike *noću* što je u skladu s kasnijom *Gramatikom* iz 1890. (usp. 1890: 53):

(…) da se domaći psi ne samo danju nego i *noćju* imadu držati na lancu. (1881, 75)

(…) gdje je naredjeno, da se psi i *noćju* imaju držati na lancu, ta posve neosnova odredba odmah dokine. (1881, 75)

(…) danju ili *noćju*… (1883, 604)

(…) mogu se ondje danju, pak dok obrt teče i *noćju* baviti. (1883, 862)

(…) popisati *pomoćju* prošlogodišnjega katastra… (1881, 156)

(…) te ako uztreba i *pomoćju* samog individualnoga likvidovanja… (1881, 247)

(…) izpitat će *pomoćju* svojih organa,… (1882, 37)

(…) biljegovni znak otiskivat će se predbježno *pomoćju* stroja (makine)… (1882, 396)

(…) s toga se *pomoćju* tvorila limenog izreže iz komada coupon… (1882, 570)

Naručivanje *pomoćju* najavnice…(1883, 68)

(…) *pomoćju* priložene štice za izračunanje. (1883, 195)

Pomoćju otih središnjih vriednosti… (1883, 197)

(…) i napućuje *pomoćju* ovog očitovanja… (1883, 876)

(…) može svagda *pomoćju* tog računa… (1884, 116)

(…) zajedno s platežnim tabakom *pomoćju* jednog… (1884, 133)

Izvigjenje objama *pomoćju* nalijevanja vode… (1884, 510)

Oblasti i uredi imadu tu ustanovu *pomoćju* priloženog oglasa… (1884, 588)

Nadalje, *-ju* nalazimo i kod imenice *punomoć*:

(…) osim ako je opunovlaštenost dokazana *punomoćju*… (1881, 691)

(…) ili *punomoćju* u ime svoga gospodara sklopi,… (1883, 321)

(…) koji treba da se iskaže sa legalizovanom *punomoćju*,… (1884, 126)

Imenice koje završavaju na *-st* dolaze s nastavakom *-ju* u instrumentalu jednine imenica *i*-sklonidbe u svim godištima *Sbornika* pa ovdje izdvajamo pojedine primjere:

(…) stražmeštri sa *čašću* i odlikovanjem… (1881, 13)

(…) ili svojom službenom *revnošću*… (1881, 14)

(…) koli *uporabljivošću* svojom i *povjerljivošću*… (1881, 15)

(…) da pri tom postupaju najvećom *obzirnošću*… (1881, 35)

(…) *vriednošću* svojom ne smiju premašiti gornji iznos. (1881, 274)

(…) koji neobičnom *revnošću* i osobitom *okretnošću* polućuju (sic!) znamenite uspjehe,… (1881, 292)

(…) gdje uztreba u dodir stupiti s inom kojom *oblašću* osim austro-ugarskih, srbskih i crnogorskih. (1881, 302)

(…) postupati najvećom *opreznošću* i *strogošću*… (1881, 303)

Mi Franjo Josip Prvi, božjom *milošću* car austrijski… (1881, 447)

(…) u pričuvu sa službovnom *obvezanošću* do navršene 32. godine uvrstiti. (1881, 705)

(…) u sporazum staviti s onom političkom *oblašću*,… (1882, 15)

Zapisnike, zabilježnice i kazala treba voditi najvećom *brižljivošću* i *točnošću*,… (1882, 125)

Ako je naručena roba brojem i *vršću* predmeta… (1882, 128)

(…) namiriti procienjenom *vriednošću* preostavljenih od njih skupinskih predmeta. (1882, 182)

(…) razlikujuć se ipak jedna od druge jezičnom *raznolikošću* teksta. (1882, 469)

(…) i da svom *ozbiljnošću* nastoje… (1883, 94)

(…) pod osobnom *odgovornošću* uredskoga predstojnika… (1883, 96)

(…) neka bezobzirnom *strogošću* sude i osudu izvršiti daju,… (1883, 97)

Neposredni nadzor nad *djelatnošću* sjemeništa… (1883, 279)

(…) ili ako se pri zadobljenju iste može pokriviti grubom *nemarnošću*. (1883, 469)

Ovaj protokol ima tamničar najvećom *točnošću* voditi,… (1883, 480)

(…) ili jih *opornošću* htjeli smetati… (1883, 484)

(…) koja za procijenjenom njihovom *vrijednošću* daleko zaostaje. (1884, 43)

(…) tičuće se širine kolskih gobelja ne postupaju sa svom *strogošću*,… (1884, 79)

Krijepošću punovlastih, što ih je… (1884, 105)

ili svojom službenom *revnošću*,… (1884, 109)

(…) ima smatrati *pogodnošću*,… (1884, 179)

(…) i da se pri tome rasprava ne otegne *opširnošću* i nuzgrednim raspravama,… (1884, 277)

(…) sada sa svom *odlučnošću* i eneržijom poprimiti se tapijskih poslova… (1884, 431)

(…) i dali se slažu sa mjesečnom *dužnošću*. (1884, 450)

(…) postupati najvećom pomnjom i *tačnošću*,… (1884, 471)

(…) razlikujuć se ipak jedna od druge jezičinom *raznolikošću* teksta. (1884, 485)

(…) dnevnom *izdašnošću*, pronagjenom u smislu… (1884, 502)

(…) pomnoži sa poprečnom *alkoholičnošću* (§ 61, I.)… (1884, 515)

(…) kojoj će zamolbi ovaj imati zadovoljiti bez prigovora i sa svom *susretljivošću*,… (1884, 547)

(…) da se sa svom *sjegurnošću* može konštatovati,… (1884, 558)

(…) te ih provagjati najvećom *točnošću*,… (1884, 613)

Mnogo rjeđe druge imenice, koje ne završavaju na *-st*, dolaze s nastavkom *-ju*, a neke i s nastavkom *-jom* koji je poznat u hrvatskih pisaca od XVI. stoljeća (Grčević 2006: 58):

(…) *riečju* koja će u svakom na ugovor odnosećem se poslu… (1881, 186); (…) bilježe se *riečju* „jednoglasno“. (1881, 312); Svojom carskom i kraljevskom *riečju*… (1881, 449)

(…) koj bi nasliedio kakovo dobro *smrću* svojih predšastnika… (1881, 265); (…) i kazniti *smrću* strieljanjem… (1882, 108); (…) nemogu se *smrću* njegovom smatrati dokinutim… (1883, 395)

(…) sa mogućnom *brzoćom* i točnošću voditi… (1881, 353);

(…) kao n. pr. zaliepljene, sažežene, *gnjilоćom* raztvorene, sa *maśćom*, uljem ili kiselinami polivene… (1882, 67)

5.4.6.3.2. Dativ množine

Jedno od osnovnih obilježja jezika zagrebačke filološke škole, uz morfonološki pravopis, nastavak je ilirskih jezičnih ideja (koje su nastavak još starijih književno-jezičnih stilizacija) u množinskim padežnim oblicima gdje nalazimo nesinkretske oblike za dativ (uz lokativ i instrumental): *-om/-em* za imenice muškoga i srednjega roda, te *-am* i *-im* za imenice

ženskoga roda. Već smo vidjeli da *Sbornik* u prvim godištima uglavnom slijedi takvu jezičnu politiku pa ne treba čuditi što takva pravila prevladavaju i u padežnim oblicima. Franjevački dopreporodni pisci miješaju stare i nove dativne nastavke, ali kod pisaca mlađega razdoblja prevladavaju novoštokavski oblici (Novaković 2011: 127) iako još uvijek usporedo opstaju i stariji padežni nastavci (Krešić 2009: 190-191) koji se spominju i u *Gramatici* iz 1890. (npr. 1890: 48-49).

a-sklonidba	*e*-sklonidba	*i*-sklonidba
činovnikom (1881, VII)	*poštovodjam* (1881, 16)	*vlastim*, (1881, 574)
zemljevlastnikom (1881, XIX)	*harambašam* (1881, 18)	*dužnostim* (1881, 606)
sudovom (1881, XII)	*osobam* (1881, 574)	*oblastim* (1882, 194)
oružnikom (1881, 16)	*namjeram* (1882, 9)	*okolnostim* (1882, 210)
pandurom (1881, 18)	*općinam* (1882, 10)	*stvarim* (1882, 634)
serdarom (1881, 18)	*odlukam* (1882, 23)	*ličnostim* (1882, 675)
zamjenikom (1881, 18)	*tekijam* (1882, 56)	
vlastnikom (1881, 52)	*kapelam* (1882, 56)	
pripadnikom (1882, 1)	*zanatlijam* (1882, 117)	
kućarom (1882, 2)	*postajam* (1882, 123)	
pojmovom (1882, 8)	*skupinam* (1882, 127)	
načelnikom (1882, 11)	*bolnicam…* (1882, 196)	
vlastelinom (1882, 26)	*školam* (1882, 664)	
stanovnikom (1882, 26)	*obvezam* (1883, 2)	
podvornikom (1882, 33)	*ustanovam* (1883, 12)	
mladićem (1882, 34)	*uputam* (1883, 19)	
samostanom. (1882, 56)	*knjigovodjam* (1883, 324)	
dobavljačem (1882, 117)	*mjeram* (1883, 375)	
obvezanikom (1882, 201)		
kadetom (1882, 201)		
zamjenikom (1882, 201)		
učenikom (1882, 664)		
zakonom (1882, 670)		
djelovom (1883, 2)		
predstojnikom (1883, 5)		
žiteljem (1883, 18)		
uredom (1883, 19)		
gospodarom (1883, 27)		
obrtnikom (1883, 27)		
seljanom (1883, 84)		
ljekarom (1883, 90)		
povjerenstvom (1883, 90)		
bataljunom (1883, 262)		
sinovom (1883, 262)		
zapovjedničtvom (1883, 262)		
podčastnikom (1883, 300)		
službenikom (1883, 324)		
blagajnikom (1883, 324)		
drugarom (1883, 331)		
utemeljiteljem (1883, 374)		

Iz predočenih primjera pronađenih u *Sborniku* lako je razabrati da se kod imenica *a*-sklonidbe koje završavaju na palatale, dativ množine svršava na *-em*: *mladićem, dobavljačem*,

žiteljem, *utemeljiteljem* što je u skladu s Veberovim pravilom: „Samostavnici tvrdoga dočetka primaju u instrumentalu singulara i dativu plurala **om**, mehkoga **em**: n. p. *jelen*, *jelen-om*; *ključ*, *ključ-em*; – *Dositej*, *Dositej-em*; *polje*, *polj-em*; *Miloje*, *Milojem*.“ Veber 1876: 31). Slijede primjeri iz *Sbornika*:

(…) nagrade i potpore *činovnikom* zemaljske vlade (1881, VII)

(…) glede izdavanja oružnih listova *zemljevlastnikom* (1881, XIX)

(…) uslied koje se ustanove kaznenoga postupnika o prestupcih, opredieljenih inokosnim *sudovom*, imadu uporabiti i kod okružnih sudovah. (1881, XII)

Onim *oružnikom* i *poštovodjam*, koji službu, pripadajućn(!) višjoj časti, trajno obavljaju,... (1881, 16)

Kao disciplinarne kazni mogu se samo sliedeće upotriebiti i to:

A) Proti *serdarom* i *podserdarom*:...

B) Proti *harambašam* i *pandurom*:... (1881, 17)

Ukori se mogu podieliti *pandurom*, *harambašam*, *serdarom* i njihovim *zamjenikom* od svih njihovih predpostavljenih počamši od odsječnoga zapovjednika, kazni zatvora pako samo u sliedećem obsegu. (1881, 18)

Kada se dovrše te konačne nagodbe, koje valja urediti po općinah, treba proračunati ostatke tražbina koje pristoje *vlastnikom* odnosno naknade, što jih oni možda imaju platiti. (1881, 52)

(…) te se tim povodom svim podčinjenim *sudovom* podieljuje sliedeće uputstvo… (1881, 134)

Ortačtvo iliti družbu rudničku zastupa napram *vlastim*, *sudovom* i trećim *osobam* u pravilu ravnateljstvo ili opunomoćenik… (1881, 574)

(…) koji u slučaju prorova ne zadovolje *dužnostim*,… (1881, 606)

(…) da dozvole za kućarenje, po propisu podieljene *pripadnikom* Bosne i Hercegovine,… (1882, 1)

(…) kojom je *kućarom* ustupljeno bilo pravo, da svoju robu iznudjaju na godišnjih sajmovih… (1882, 2)

(…) te tako rade protivno *pojmovom* izraženim u § 1. kućarskoga patenta… (1882, 8)

(…) koje tu dozvolu zlorabe označenim načinom protivno *namjeram* zakonodavstva,… (1882, 9)

U ostalom pružena je *općinam* u mnogom pravcu prilika za sudielovanje… (1882, 10)

Pošto se medjutim čini, da mnogim općinskim *načelnikom* nisu poznate… (1882, 11)

(…) prizivi proti *odlukam* o takvih molbah… (1882, 23)

U ostalom primjerice naročito *vlastelinom* često nije ni od potrebe zamienike naplaćivati gotovim novcem… (1882, 26)

(…) izlazi nadalje, da je *stanovnikom* zemlje sada pružena prilika, da bez velikoga troška mogu… (1882, 26)

(…) da se uredskim *podvornikom* osim troška… (1882, 33)

(…) pristoji svim onim *mladićem* u dobi,… (1882, 34)

Doznalo se je, da su nastali priepori u pogledu oprosta od daće za ovce, pripadajuće *tekijam*, *kapelam* i *samostanom*. (1882, 56)

Likvidovanju izplata *dobavljačem* i *zanatlijam* ima za temelj služiti dobavnica,… (1882, 117)

Preuzimanje, stovarivanje i razdjeljivanje robe *postajam*… (1882, 123)

(…) da kod odjela u *skupinam* ne budne dugova. (1882, 127)

(…) da onim kotarskim *oblastim*, kojim u području željeznica… (1882, 194)

(…) ustupaju se na liečenje vojničkim *bolnicam*… (1882, 196)

Vojnim *obvezanikom*, primljenim u tečaj za pričuvne častnike dozvoljeno je kao i *kadetom* i kadetskim častničkim *zamjenikom*, da si nabave opravu od finijega latka… (1882, 201)

(…) što je previsoko udarena i što nije više primjerena *sadanjim okolnostim*,… (1882, 210)

(…) jamče za kvar nanesen vlastitom ih njihovih zvaničnika i službenika krivnjom *osobam* i *stvarim*… (1882, 634)

(…) prestupnike prema *okolnostim* uhititi,… (1882, 658)

(…) odnosno primjeren im dio ustupe *školam*, da ustroje školske vrtove. (1882, 664)

(…) mogu se u jesen sliedeće godine darovati onim *učenikom*,… (1882, 664)

(…) a vojničko sudište ima proti njemu postupati prema vojničkim kaznenim *zakonom*. (1882, 670)

(…) ustupa pogodnost polovice civilnoga cienika, dozvoljena vojničkim *ličnostim* pri vanrednu putovanju. (1882, 675)

(…) ako potonja zadovoljava *obvezam* na koje je privolio pokojnik, ne može ipak biti govora o individualnom baštinskom pravu porodičnih članova prema izvjestnim *djelovom*,… (1883, 2)

(…) ne može ipak biti govora o individualnom baštinskoin pravu porodičnih članova prema izvjestnim *djelovom*,… (1883, 2)

(…) primjećuje se, da kotarskim *predstojnikom* i *činovnikom* načelno nije dopušteno putovati… (1883, 5)

(…) priobćuje se ovim okružnim *oblastim*, da ta naredba ne prejudicira *ustanovam* § 77, carske naredbe… (1883, 12)

(…) podieljena *žiteljem* stanovitih predjela monarkije. (1883, 18)

(…) kojih su agende dodieljene okružnim *oblastim*, odnosno kotarskim *uredom*,… (1883, 19)

(…) prema *uputam* u tom pogledu izdanim postojavšim šumarskim *uredom*,… (1883, 19)

U ostalom ostaje *ustanovam* to okružnice… (1883, 19)

(…) ustupa se uredskim *predstojnikom* da slobodno razpolažu glede broja službenika,… (1883, 21)

Da se inozemnim *gospodarom* i *obrtnikom* olakša pošiljanje na tu izložbu,… (1883, 27)

(…) to se ovim pripominje *oblastim*, da je uvodno pomenutom naredbom… (1883, 82)

U ime pravca kojim se ima praktično urediti davanje drvlja *seljanom* za ogradjivanje njiva,… (1883, 84)

(…) da gradjanskim i vojničkim *ljekarom* u njihovu sjedištu… (1883, 90)

Opetovano se dogadja, da lječnici, koji se kao vještaci prizivlju sudbenim *povjerenstvom*,… (1883, 90)

(…) podredjenim *oblastim* dati sliedeće direktive. (1883, 93)

(…) i da takvi kazneni slučajevi ne padaju na teret *sudovom*. (1883, 95)

Osobam koje su obvezane prijavljivati šumske povrede,… (1883, 95)

Okružnim *oblastim* i kotarskim *uredom* bit će dužnost,…. (1883, 96)

(…) te poslie ubilježenja u kontrolni izkaz priposlati ih dotičnim poreznim *uredom*. (1883, 256)

(…) imaju u to ime, da dobiju odpustnicu, premjestiti k domobranskim *bataljunom* svoje domovine, te onda odpustiti, dočim domaćim *oružnikom*, (prokusnim *oružnikom*) t. j. domaćim *sinovom* Bosne i Hercegovine zapovjedničtvo oružničkoga

sbora izdaje dotične certifikate. (1883, 262)

Ova se naredba izdaje svim vojnim teritorijalnim *zapovjedničtvom*. (1883, 262)

(…) u kojih će se drva siromašnim gradskim *žiteljem* imati davati pod nadzorom šumskih organa… (1883, 287)

Podčastnikom koji su naredjeni… (1883, 300)

(…) stiče isti prava i obvezuje se prema trećim *osobam*. (1883, 321)

Službenikom trgovačkim, kojim su povjereni važniji poslovi, imenito *knjigovodjam* i *blagajnikom* iznaša uzajamni odkazni rok tri mjeseca. (1883, 324)

Ako je vodjenje posla povjereno svim *drugarom* ili njekolicini njih… (1883, 331)

U prediućem paragrafu ustanovljena kazan, dosudit će se takodjer: 1. Proti *utemeljiteljem*, koji u osnovi objave neistinitih podatakah;… (1883, 374)

Utemeljitelji družtvah dioničarskih trebaju dozvolu vlade k pripravnim *mjeram*… (1883, 375)

K tomu izgubiti će još suprot tim *osobam* i pravo na kamate i troškove… (1883, 462)

IZNIMKE:

Iako se *Sbornik* uglavnom drži norme zagrebačke filološke škole i zadržava starije oblike padeža i ovdje se, kao i u cijelom promatranom razdoblju, mogu pronaći iznimke[245]:

Gornji propisi imadu se obznaniti obćinskim poglavarom, *knezovima*, *muktarima* i *ovrhovoditeljima*, da se točno prama tome ravnati znadu. (1881, 155)

(…) i priloži se k ostalima *podnescima* o prometu robe. (1881, 175)

Uredi, kod kojih se carina po propisu kreditira osobam ili *oblastima*,… (1881, 175)

Ta se dozvola, kao i dosada daje samo takovima *gospodarima* (*vlasteli* i *zakupnicima* zemljišta)... (1882, 457)

(…) kojom bi se ženitba kratila *mladićima*, ne navršivšim još 18 godinu,… (1882, 676)

(…) koje se davaju strankama uz recepis,… (1882, 781)

Financijalna oblast 1. molbe imade *poduzetnicima* pismeno obznaniti… (1883, 185)

(…) i zatim blagajni predade kao prilog k *dnevnicima*. (1883, 207)

Ova prava važe prema spomenutim *vjerovnicima* tek od onoga dana,… (1883, 307)

[245] Stvarni je broj iznimaka mnogo veći, ali budući da se ti padežni oblici podudaraju sa suvremenim jezičnim stanjem, ovdje navodimo samo nekoliko primjera za svako promatrano godište jer nas, prije svega, zanima ono što se ne podudara sa suvremenim jezikom.

5.4.6.3.3. Lokativ množine

U franjevačkoj književnoj tradiciji, nastaloj na štokavskom području, primjetna je veća uporaba novoštokavskih oblika u bilježenju lokativa množine (Novaković 2011: 144). Zagrebačka filološka škola, odnosno njezini najznačajniji predstavnici (Veber 1876: 28) propisivali su pisanje starih nastavaka *-ih* (m. r. I.- deklinacija i ž. r. III.-deklinacija) i *-ah* (ž. r. II.-deklinacija) u lokativu množine, dok su hrvatski vukovci zagovarali novoštokavski nastavak *-ima*. Promatrana godišta *Sbornika* uglavnom slijede pravila zagrebačke filološke škole:

a-sklonidba	*e*-sklonidba	*i*-sklonidba
obroci (1881, 1)	*općinah* (1881, 52)	*oblastih* (1881, 99)
dielovih (1881, 25)	*komisijah* (1881, 81)	*dužnostih* (1881, 307)
glavarih (1881, 29)	*škrinjah* (1881, 376)	*prednostih* (1881, 611)
drvoredih (1881, 88)	*ustanovah* (1881, 567)	*pojedinostih* (1882, 124)
banjcih (1881, 88)	*kraljevinah* (1882, 1)	*okolnostih* (1882, 290)
prokopih (1881, 88)	*zemljah* (1882, 1)	*stvarih* (1883, 398)
mostovih (1881, 88)	*ulicah* (1882, 3)	*obvezatnostih* (1883, 430)
poljih (1881, 88)	*strukah* (1882, 3)	
krovovih (1881, 88)	*opazkah* (1882, 7)	
rubovih (1881, 88)	*posliedicah* (1882, 10)	
predmetih (1881, 326)	*peticijah* (1882, 11)	
podnescih (1881, 326)	*krunovinah* (1882, 12)	
rudnicih (1881, 567)	*pokrajinah* (1882, 14)	
odnošajih (1881, 584)	*prilikah* (1882, 19)	
lokalih (1882, 3)	*prigodah* (1882, 29)	
zaporcih (1882, 7)	*odredbinah* (1882, 33)	
izkazih (1882, 76)	*točkah* (1882, 66)	
razredih (1882, 76)	*potrebah* (1882, 126)	
izdatcih (1882, 117)	*bocah* (1882, 595)	
iznosih (1882, 117)	*kolostajah* (1882, 628)	
prirastcih (1882, 294)	*postaja* (1882, 628)	
krčazih (1882, 595)	*postajah* (1882, 628)	
povjerenstvih (1883, 1)	*sgodah* (1882, 633)	
zapovjedničtvih (1883, 1)	*razdaljicah* (1882, 633)	
pitanjih (1883, 2)	*željeznicah* (1882, 646)	
poslovih (1883, 3)	*prostorijah* (1882, 647)	
ugovorih (1883, 13)	*razpravah* (1883, 3)	
propisih (1883, 23)	*oštetah* (1883, 6)	
nalozih (1883, 91)	*cestah* (1883, 6)	
sanducih (1883, 240)	*mjerah* (1883, 10)	
zavodih (1883, 243)	*prediztragah* (1883, 14)	
vrtovih (1883, 243)	*rekvizicijah* (1883, 14)	
slučajevih (1883, 740)	*bolnicah* (1883, 23)	
pravih (1881, 611)	*okružnicah* (1883, 87)	
	sjednicah (1883, 88)	
	ulicah (1883, 92)	
	šumah (1883, 95)	
	novinah (1883, 147)	
	kutijah(1883, 240)	

	kotaricah (1883, 240) *učionicah* (1883, 243) *doznakah* (1883, 260) *razlikah* (1883, 285)	

Iz predočenih primjera vidi se da je, kao i za dativ množine, najmanje riječi koje pripadaju *i*-sklonidbi i da takve riječi uglavnom završavaju na *-ost*. Nadalje, primjetne su pojedine nedosljednosti koje se mogu pripisati i tiskarskim pogrješkama, a nakon uvođenja novoga pravopisa i primjene novoštokavskih oblika, javlja se u jednom primjeru, na prvi pogled, pogrješan instrumentalni oblik *postajami,* umjesto ispravnoga lokativnoga *postajah,* iako se izglednijim čini da je jednostavno umjesto *a, postajama*, grješkom upisano *i*:

(…) što ih podnosi momčad koja je razregjena u oružničkim *postajami*,… (1884, 98)

Slijede primjeri iz *Sbornika*:

(…) od 1. januara 1881. u *mjesečnih obroci*… (1881, 1)

(…) t. j. premjerit će se i nacrtat kao svaka mjestna općina u *svih dielovih* premjernoga operata… (1881, 67/25)

(…) valja stanovnike po *mjestnih glavarih* shodnim načinom podučiti… (1881, 29)

Kada se dovrše te konačne nagodbe, koje valja urediti po *općinah*, treba proračunati ostatke tražbina koje pristoje vlastnikom odnosno naknade, što jih oni možda imaju platiti. (1881, 52)

Putni troškovi pri *kaznenih komisijah* ne imaju se više namirivati… (1881, 81)

(…) ili uz cestu u *drvoredih* zasadjeno drveče(**!**) i t. d.,… (1881, 88)

Nije slobodno tragom vozne ceste, zatim po *banjcih, prokopih i mostovih* stovariti gnoj ili drugu nečist, ostavljati drva, gradjevno kamenje, piesak, zemlju i ruševinu, ili po *poljih* posabrano kamenje, izvoditi kišne žliebove ili ine odtoke, ili snieg što se je nagomilao po *krovovih*, neposredno pred kućom ili u dvorištu izvoziti na cestu, cestovne banjke i mostove, odvodjenje mokraće iz staje na cestu ili u prokope njoj po *rubovih*, suzivanje ceste u obće, nasipanje ili zasipanje prokopa za odtok vode. (1881, 88)

(…) kaznit će se po obrtnih *oblastih*… (1881, 99)

O uredovnih *dužnostih* osoblja sudbenoga. (1881, 307)

Kod sudova ima se o *kaznenih predmetih* i gradjansko - *pravnih podnescih* razlučeno voditi uručbeni zapisnik po obrazcu br. 14. (1881, 326)

U drugih *slučajevih* uporabljaju se obće ustanove, što no vriede za postupak sa pošiljkami u *škrinjah*. (1881, 376)

Svikoliki prestupci i prekršaji proti sjegurnosti osobah i vlastničtva, počinjeni zanemarenjem potrebitih oprezah u *rudnicih*, imadu se na krivcu, bio isti vlastnik, činovnik ili podredjenik, kazniti po *ustanovah* zakona kaznenoga. (1881, 567)

O *pravnih odnošajih* medju poduzetnici rudokopnje i posjednici zemljišta… (1881, 584)

O založnih *pravih* i o *prednostih* na rudnike i pristojstva njihova… (1881, 611)

(…) koji kućare u *kraljevinah* i *zemljah* zastupanih u carevinskom vieću… (1882, 1)

(…) te se ta nepodobština. koja se tako često dogadja na *javnih ulicah* i u *javnih lokalih*, ima svom strogošću dokinuti. (1882, 2-3)

O *obrtnih strukah* srodnih kućarenju… (1882, 3)

(…) da uslied raznolikosti okolnosti i odnošaja u *austrijskih zemljah*… (1882, 4)

(…) odnosno pri *občinah* sa vlastitim štatutom… (1882, 5)

(…) i da bi se pri tom u *zaporcih* ili u *opazkah* osvrnulo na promiene,… (1882, 7)

(…) i što bi pobiranje odredbine po *občinah* u *posliedicah* si ravno bilo posrednu ukidanju… (1882, 10)

(…) naročito se napada u *mnogih* vladi *priposlanih podnescih* i *peticijah*. (1882, 11)

(…) mogu ne pravično stečenu dozvolu upotriebiti i u *drugih krunovinah*,… (1882, 12)

Kućarenje s obročnimi listovi, pokrenuto pred nekoliko godina vrlo živahno u *nekih pokrajinah*,… (1882, 14)

(…) te u *dvojbenih prilikah* po saslušanju muhamedanskoga školskoga odbora. (1882, 19)

(…) nadalje ovlašćujem ces. kralj, vojničke sudove u *okupiranih pokrajinah*, da iztražuju i kazne one osobe… (1882, 24)

Ali u *takvih prigodah* nijedna oblast neće… (1882, 29)

(…) po *kojih* će imati urediti svoj postupak u *pojedinih konkretnih prigodah*,… (1882, 30)

(…) privremenoga propisa o *putnih odredbinah*… (1882, 33)

(…) da se gornja naredjenja razglase i u *pograničnih zemljah*. (1882, 38)

(…) da se u *onih prigodah*, kada se najamnina za lokal u kom se toči,… (1882, 59)

Manjkajući dielovi, koji leže na *dodirnih točkah* jednoga ili više polja… (1882, 66)

(…) da na *izkazih* novaka po *dobnih razredih*… (1882, 76)

O *dotičnih izdatcih* koji se nakupe, zatim o *manjih iznosih* koji utiču na korist skupne zaklade… (1882, 117)

(…) dadu pregledati i u *pojedinostih* prosuditi… (1882, 124)

(…) te se s toga prigodom nadgledničkoga si putovanja ima obaviestiti o *dotičnih potrebah* momčadi… (1882, 126)

(…) nu da im se ipak po *okolnostih* izim dnevnicah i putnih troškova… (1882, 290)

Pri *prirastcih* od inih oružničkih sborova... (1882, 294)

Mastna ulja u *bocah* i *krčazih*… (1882, 595)

(…) bila ta željeznica državnom ili privatnom, te ravnala joj vožnju državna uprava neposredice ili po *privatnih osobah*. (1882, 626)

Vozni red, vozni i tovarni cienik, te ustanove u osobnom i stvarnom prometu imaju se osim toga po *svih kolostajah* i po *svih prodajnih* postaja pribiti na obćenito znanje. (1882, 628)

(…) i obično vrieme dolazka na *raznih postajah*… (1882, 628)

Ako su u *takvih sgodah* takve prilike, da se na *pojedinih razdaljicah* pošta i putnici ne mogu prevažati na željeznici… (1882, 633)

(…) i za činovnike i službenike postavljene na *privatnih željeznicah* (i za one na *državnih željeznicah*, kojimi ravnaju privatne osobe). (1882, 646)

(…) i nadgledaju u *prostorijah* željezničkoga podhvatničtva. (1882, 647)

(…) jedino po *vojničkih novačećih povjerenstvih* mogu se pričuvnički zamjenici, koji se bave u Bosni i Hercegovini podvrći novačenju i pri *ovozemaljskih popunbenih kotarskih zapovjedničtvih*. (1883, 1)

Pri tom se radi o *sljedećih pitanjih*:… (1883, 2)

(…) koji se pozivlju pred sud u *poslovih* šumskih prekršajih. (1883, 3)

(…) da će to osoblje u obće vrlo riedko pri *razpravah* sbog šumskih prekršaja posredovati, (1883, 3)

(…) u *takvih prigodah* ima potonji sam svojom osobom fungirati kao zastupnik erara,… (1883, 4)

Pri *manjih oštetah* pako bit će dovoljno,… (1883, 6)

(…) da ob *oštetah* po *cestah* i o sličnom točno izvješćuje. (1883, 6)

Naročito je brašno, svježe meso, sir i svjež maslac u *malih mjerah*,… (1883, 10)

U *tih ugovorih* mora biti ustanova… (1883, 13)

(…) kako to biva pri *prediztragah* ili pri *rekvizicijah* u *prigodah* priekoga suda u interesu brzine postupka,… (1883, 14)

Počem je po postojećih bolničkih *propisih* način liekova, što se imaju propisivati i onako uredjen, nema tomu postupku glede uznika, koji se u *bolnicah* lieče ni za buduće prigovora. (1883, 23)

U *slučajevih*, kada je na zapisniku po propisu pridodano,… (1883, 29)

Na temelju ustanova sadržanih u *okružnicah* zemaljske vlade… (1883, 87)

Predsjednik opredjeljuje poslovni red; u *sjednicah* vodi razprave i obustavlja ih. (1883, 88)

Tumač valja o *dobivenih nalozih* da vodi zapisnik na zemaljskom jeziku sa ovimi rubrikami:… (1883, 91)

(…) glede običajna u zemlji pazarenja sa šećerom i slasticami raznašanjem po *ulicah*. (1883, 92)

Pošto će u smislu rečene naredbe šumske kvarove ne samo u *državnih*, nego i u *privatnih šumah* u buduće kotarski uredi imati… (1883, 95)

U ime evidencije prijava o *šumskih oštetah*,… (1883, 96)

Pri *razpravah* u *šumskih kaznenih slučajevih*,… (1883, 99)

Naimenovanje odvjetnika ima se proglasiti u *službenih novinah*. (1883, 147)

Promet sa stolnim grožđjem dozvoljen je kad je isto u *kutijah*, *sanducih* ili *kotaricah*, koje su čvrsto spakovane, ali se mogu lahko pretraživati. (1883, 240)

Svaki novi slučaj infekcije, konstatovan u vrtljarskih ili botaničkih *zavodih učionicah* i *vrtovih*,… (1883, 243)

Na *prijavnih doznakah* treba s toga vazda takodjer naročito zabilježiti,… (1883, 260)

(…) te spis sa faktičnim nalazom sravniti te pri *razlikah*, ako se eventualno pokažu,… (1883, 285)

Pri pokretnih *stvarih* i na držca glasećih ili takovih papirih,… (1883, 398)

Ustanove o pravih i obveznostih… (1883, 430)

I nakon što se prešlo na novi pravopis, moguće je pronaći rijetke zaostatke starih padeža:

Prema tim ustanovama valja se ravnati te u *slučajevih* prometa sa spomenutim predmetima u inozemstvo po istima postupati. (1883, 740)

IZNIMKE:

(…) ostaje u *rukama* oblasti koja ugovor sklapa,… (1881, 119)

U ostalom valja u *obima prigodama* ovdje zatražiti dalnje upute. (1881, 223)

Jaka i okrajak na *rukavima* broćast. Na *okrajcima* od rukava duž šava po rubu nastavka bit će tri zlatna traka. (1882, 202)

(...) da se u upitnim *poduzećima* od vremena do vremena... (1882, 534)

(…) do li u Sarajevu i u *mjestima* propisu priloženog spiska… (1882, 701)

Pri *zemljištima* na kojim ima šume… (1883, 167)

Kada se radi o *nekretninama*,… (1883, 167)

(…) te po *obćinama* glavar onih mjesta,… (1883, 168)

5.4.6.3.4. Instrumental množine

Bitna je odrednica štokavskih govora proces ujednačavanja instrumentala množine s oblicima dativa i lokativa što je bilo polazište i vukovcima u njihovim gramatičkim opisivanjima. Budući da su čakavski i kajkavski govori čuvali razliku i nastavke tih padeža, zagrebačka je filološka škola propisivala starije nastavke i to *-i* za muški i srednji rod te *-ami* i *-mi* za ženski rod. Franjevačka tradicija poznaje kako stare, tako i novije nastavke koji će posve prevladati u novoštokavskom jezičnom korpusu, a koji se mogu pronaći i na stranicama *Sbornika*. Starije nastavke za dativ, lokativ i instrumental također spominje *Gramatika* iz 1890. (npr. 1890: 52) iako propisuje novije.

a-sklonidba	*e*-sklonidba	*i*-sklonidba
nadpisi (1881, 88)	*opomenami* (1881, 88)	*riečmi* (1881, 143; 1883, 404)
sudci (1881, 359)	*nepogodami* (1881, 112)	*rieči* (1881, 726)
sudovi (1881, 359)	*strankami* (1881, 360)	*oblastmi* (1882, 74)
poduzetnici (1881, 584)	*zabranami* (1881, 362)	*pripomoćmi* (1882, 113)
posjednici (1881, 584)	*izpravami* (1881, 372)	*stvarmi* (1882, 480)
sredstvi (1881, 604)	*pošiljkami* (1881, 376)	*pogodnostmi* (1883, 9)
ministarstvi (1882, 2)	*silami* (1881, 566)	*ličnostmi* (1883, 14)
listovi (1882, 14)	*tkaninami* (1882, 43)	*okolnostmi* (1883, 32)
samostani (1882, 53)	*primjetbami* (1882, 116)	*vlastmi* (1883, 143)

prihodi (1882, 113) *računi* (1882, 117) *konti* (1882, 117) *prilozi* (1882, 120) *predmeti* (1882, 182) *nacrti* (1882, 454) *pristaništi* (1882, 750) *zapovjedničtvi* (1883, 1) *zakoni* (1883, 14) *obziri* (1883, 14) *berivi* (1883, 21) *razlozi* (1883, 145) *ministarstvi* (1883, 176) *papiri* (1883, 203) *uslovi* (1883, 301) *poslovi* (1883, 309) *pravi* (1883, 338) *uvjeti* (1883, 402) *ugovori* (1883, 408) *brojevi* (1883, 473)	*namirami* (1881, 117) *cienami* (1882, 120) *zabilježkami* (1882, 126) *dobavnicami* (1882, 131) *tovarnicami* (1882, 131) *zalihami* (1882, 137) *satnijami* (1882, 195) *težami* (1882, 558) *državami* (1883, 9) *točkami* (1883, 9) *pogodbami* (1883, 84) *rubrikami* (1883, 91) *slasticami* (1883, 92) *osobami* (1883, 145) *knjigami* (1883, 178) *obveznicami* (1883, 203) *uputami* (1883, 274) *stegami* (1883, 402)	*dužnostmi* (1883, 338)

Razvidno je da se i u instrumentalu množine slijede pravila zagrebačke filološke škole pa se, ovisno o sklonidbi, javljaju različiti nastavci. I ovdje primjećujemo nešto manji broj imenica *i*-sklonidbe u odnosu na druge dvije sklonidbe. Slijede potvrde iz samoga *Sbornika* za navedene primjere:

(…) ploče s *nadpisi* mjesta i ploče s *opomenami*,… (1881, 88)

Ako se gradnja u kom svom jur dovršenom dielu ošteti elementarnimi *nepogodami*… (1881, 112)

(…) obrubljuje rub pisma mnogobrojnimi *riečmi*… (1881, 143)

(…) mogu napokon braniti i dokazivati prava svoja pred *sudci* i *sudovi* i zastupanje svoje u tom pogledu povjeriti odvjetnikom, namjestnikom ili punomoćnikom, što ih sami izaberu. (1881, 359)

(…) medju interesovanimi *strankami* ustanovljena odšteta. (1881, 360)

Ugovarajuće stranke obvezuju se, da neće nikakovimi uvoznimi, izvoznimi ili prevoznimi *zabranami* medjusobnomu trgovačkomu prometu stavljati zaprieke. (1881, 362)

(…) izkazavši se ovimi *izpravami*… (1881, 372)

U drugih slučajevih uporabljaju se obće ustanove, što no vriede za postupak sa *pošiljkami* u škrinjah. (1881, 376)

(…) koje se neće tjerati *silami* ljudskimi… (1881, 566)

O pravnih odnošajih medju *poduzetnici* rudokopnje i *posjednici* zemljišta… (1881, 584)

(…) svršivat vlasti političke usilnimi *sredstvi*, koja ih idu… (1881, 604)

Nad ovimi *rieči* biti će rudarsko obilježje… (1881, 726)

Obzirom na tu definiciju ukidam u sporazumu sa *ministarstvi* nutrašnjih diela i financija… (1882, 2)

Kućarenje s obročnimi *listovi*, pokrenuto pred nekoliko godina… (1882, 14)

Ustanove glede carinarskoga postupka sa domaćimi *tkaninami*, koje se izvoze u njemačko carinsko područje… (1882, 43)

(…) koji su vriedili do okupacije u pogledu postupka sa svećenstvom i *samostani* svih vjeroizpoviesti,… (1882, 53)

(…) po kojoj političke zemaljske oblasti s *oblastmi* kraljevina i zemalja… (1882, 74)

(…) a osim toga postaje i množi se potonja još sliedećimi *prihodi*:… (1882, 113)

(…) vanrednimi *pripomoćmi* zemaljske zaklade… (1882, 113)

(…) imaju se kazala s prigodnimi možda *primjetbami* najkašnje za šest nedjelja vrnuti krilnomu zapovjedničtvu. (1882, 116)

(…) ima se svakoga mjeseca sastaviti obračun prema *obrazcu* 7., te s *računi, namirami, konti* i t. d. obložen, priposlati računarskomu uredu. (1882, 117)

Sumari zajedno s *prilozi* služe u ime priloga k izpitnomu izkazu,… (1882, 120)

(…) koje su za tekuću godinu pronadjene razpisnimi *cienami*,… (1882, 120)

(…) dužan je, navode postaja uvjek (!) točno prosudjivati i sa svojimi *zabilježkami* sravnjivati,… (1882, 126)

(…) obloženih potvrdjenimi *dobavnicami*, a eventualno i *tovarnicami*,… (1882, 131)

(…) a računarski će ured imati konštatovati suglasje njihovo sa *zalihami* iztaknutimi u magazinskih upisnicih… (1882, 137)

(…) osim ako bi takav dug nastao lošim gospodarenjem sa skupinskimi *predmeti*, … (1882, 182)

Brigadiri, postavljeni nad bosansko-hercegovačkimi pješačkimi *satnijami* ovlašćuju se… (1882, 195)

Njihova finimi izprepletenimi *nacrti* urešena dna samo se slabo vidjaju... (1882, 454)

(…) medju timi *stvarmi* sadržani predmeti… (1882, 480)

(…) onda treba samo još prispodobiti tu težu sa onimi normalnimi *težami*,… (1882, 558)

(…) medju svimi *pristaništi* robu i osobe odpremati,… (1882, 750)

(…) pred popunbenimi kotarskimi *zapovjedničtvi* svoga zavičaja,… (1883, 1)

(…) koji su dozvoljeni na osnovu postojećih carinskih i trgovačkih ugovora, s inimi *državami*,… (1883, 9)

Pod *točkami* I. 1 – 5 nabrojene pogodnosti imaju se smatrati samo *pogodnostmi* medjaškoga saobraćaja. (1883, 9)

(…) i pri kojih je poraba zemaljskoga jezika ustanovljena postojećimi *zakoni*… (1883, 14)

(…) u interesu brzine postupka, koja se ne smije priečiti jezičnimi *obziri*, može upotriebiti njemački jezik pri sastavljanju zapisnika sa svimi tomu jeziku vještimi *ličnostmi*,… (1883, 14)

(…) i nadalje imaju ostati u službi dotičnih oblasti s dosadanjimi *berivi*,… (1883, 21)

Pod ovimi se ali nerazumievaju i one ovlasti ili stege, koje — prouzročene mjestnimi *okolnostmi*, — neimadu važnosti za obći promet. (1883, 32)

(…) te bi se za to državno zemljište do potrebe sa strankom imao sklopiti ugovor s povoljnijimi *pogodbami* nego li dosadanji. (1883, 84)

Tumač valja o dobivenih nalozih da vodi zapisnik na zemaljskom jeziku sa ovimi *rubrikami*:… (1883, 91)

(…) glede običajna u zemlji pazarenja sa šećerom i *slasticami* raznašanjem po ulicah. (1883, 92)

(…) irnadu po zvanju pravo zastupati stranke pred *sudovi* i *vlastmi*,… (1883, 143)

(…) sudačku presudu s *razlozi* riešitbenimi,… (1883, 145)

(…) a tako i zapriečiti svaki razgovor kandidatah medju sobom, ili s drugimi *osobami*. (1883, 145)

(…) izdaju se u sporazumku sa učestvujućimi kr. ugarskimi *ministarstvi* sliedeće ustanove. (1883, 176)

(…) i da te zalihe uzporedjuju sa rečinimi *knjigami*. (1883, 178)

Kada kojoj oblasti prispije spis sa novcem, javnimi ili privatnimi *obveznicami* ili drugimi vriednostnimi *papiri* valja da predstojnik donosiocu izda potvrdu primitka… (1883, 203)

(…) za lovačke karte sa sliedećimi *uputami*:… (1883, 274)

(…) koju valja pod istimi *uslovi* kao i prvu, dosuditi. (1883, 301)

(…) tko se u vlastito ime bavi trgovačkimi *poslovi* kao obrtom. (1883, 309)

(…) i nadalje sa svimi dotadanjimi *pravi* i *dužnostmi* (1883, 338)

Prihvat pod *uvjeti* ili *stegami* smatra se… (1883, 402)

Pri tom nije izključeno, da učestvujuća stranka može kupovnimi *ugovori*, sklopljenimi na dotičnom tržištu u čas izpunitbe,… (1883, 408)

(…) podpunim sadržajem unieti u osobiti registar, od lista do lista tekućimi *brojevi* providjen. (1883, 473)

IZNIMKE

(…) t. j. položaj i veličina istih obilježuje se *kolcima*… (1881, 120)

(…) već ako su učvršćene samo *obručima*, umetnutima na nutarnjoj strani duga,… (1881, 212)

(…) predložen na potvrdu nacrt naputka o postupku sa *spisima*,… (1881, 382)

(…) ako pako kakav ugovor medju *strankama* sadržavaju,… (1882, 224)

(…) i naredba o carinskom rukovanju sa *makinama*. (1882, 474)

(…) te *izvadcima* iz istoga pribaviti sve one podatke,… (1883, 167)

Posebnim *propisima* urediti će se pitanje glede povratka onih troškova,… (1883, 295)

(…) zapisnik sa oduzetim *novcima* ili drugim vriednostnim *stvarima*, *efektima* ili *izpravama*… (1883, 299)

5.4.7. Zamjenice

Slično kao u imeničnoj, i u pridjevno-zamjeničnoj sklonidbi norma zagrebačke filološke škole propisivala je neizjednačene padežne nastavke za dativ, lokativ i instrumental množine, a najčešći su bili: *-im, -ih, -imi*: *ne ima proti njim* (1881, 513), *da se u onih prigodah* (1882, 59), *sa ovimi rubrikami* (1883, 91) i sl. *Sbornik*, osim po tom, i drugim

zamjeničnim oblicima nastoji slijediti zagrebačku filološku školu o čem će u nastavku biti više riječi.

5.4.7.1. Osobne

Ona

Norma zagrebačke filološke škole propisivala je akuzativ osobne zamjenice *ona* u nenaglašenom obliku *ju* (Veber 1876: 40). Slična situacija prevladava i u tadašnjem hrvatskom tisku u BiH, ali se može pronaći i kod ostalih bosansko-hercegovačkih naroda (Kuna 1981: 73)[246]. Isti se oblik redovito pojavljuje i u onodobnim administrativnim tekstovima u Hrvatskoj (usp. Rezo 2015: 379) te u svim promatranim godištima *Sbornika*:

(…) što ju ima platiti… (1881, 36); (…) i da ću ju zastupati. (1881, 62); (…) a ako tko nije kadar platit ju… (1881, 92); (…) čim ju primi od poreznoga ureda… (1881, 94); (…) što ju ima sastaviti okružni mjernik… (1881, 101); (…) ako ju zaustavi… (1881, 106); (…) koji su ju obavili. (1881, 179); (…) poreza od prodaje marve rad kojega ju kotarske oblasti trebaju… (1881, 184); (…) treba ju otvoriti… (1881, 256); (…) da su ju primili… (1881, 261); (…) valja ju tom uputom vratiti, da ju treba predati kod hipotekarnoga suda… (1881, 686); (…) evidencijom što ju pro domo vode… (1881, 745)

(…) već ju treba odbavljati… (1882, 15); (…) da ju od onud od kuće do kuće raznose… (1882, 16); (…) da si ju dakle sami dovoze,… (1882, 16); (…) i da ju pozovu,… (1882, 37); (…) svu sitnu stoku, što ju drže,… (1882, 45); (…) što ju ima izdavati mjestni rnuktar ili imam… (1882, 57); (…) zatim izjava, što ju stranke… (1882, 57); (…) te ju sve državne blagajne… (1882, 469); (…) podpisaše ju punomoćnici… (1882, 472); (…) ili ju putnici sa sobom nose,… (1882, 501); (…) koja će ju preko visokog zajedničkog ministarstva… (1882, 624)

(…) da ju primjereno i istinito popuni. (1883, 16); (…) nego ju samo u glavnih točka valja uvesti u kazneni registar… (1883, 99); (…) ako ju počine osobe… (1883, 100); (…) valja ju pretvoriti u kaznu zatvora… (1883, 141); (…) kad je dovršena te će ju providjeti brojevi stranah i pečatom,… (1883, 145); (…) i ovaj će ju još prije izpita… (1883, 145); (…) što ju odredi poglavar ove oblasti,… (1883, 573); (…) da ju dovede pred sud,… (1883, 577); (…) mogla pobjeći toga radi, što ju po svoj prilici čeka velika kazna (1883, 577); (…) što ju ustanovljuje službena vlast… (1883, 582); Mjenica je u promet puštena (stavljena u kolanje) čim ju tkogod providi… (…) u opće ako ju za svoj ili za tugji račun… (…) ako ju zbog neprihvata ili zbog neisplate prosvjeduje,… (1883, 816)

[246] *Gramatika* iz 1890. (str. 58) navodi oblik *ju* kao pomoćni u zagradi iza oblika *je* iako navodi (1890: 60): „Pravi **akuzativ jednine** za treće lice ženskoga roda glasi *ju*, ali se taj oblik upotrebljava danas obično samo onda, kad uza nj dolazi treće lice pomoćnoga glagola *je*, inače uzimlje se mjesto akuz. *ju* obično gen. *je*, n. pr. Ja sam *je* samo čuo, a on *ju* je i vidio.“.

(…) te se onda izborna karta, pošto ju potpiše predsjednik… (1884, 28); (…) uglavljujem ju jednako za područje obih zemalja,… (1884, 105); (…) jamče za svaku štetu, što ju svojom krivnjom eraru nanesu,… (1884, 118); (…) povratiće ju vlasniku zajedno s prepisom od posvetnice. (1884, 137); (…) treba ju obložiti ispravama, koje prijelaz vlasništva dokazuju, te ju zajedno s platežnim tabakom… (1884, 137); (…) ili će ju isto tako isplatiti dati kod one blagajne, koja ju je priposlala. (1884, 137); (…) koje će istu sprovidivši ju sa shodnom uslovkom… (1884, 139); (…) treba ju obložiti ispravama… (…) te ju zajedno sa platežnim tabakom predati kod blagajne državnog duga. (1884, 139); (…) neplativši ju,… (1884, 525); (…) treba kupiti biljegovku te ju prilijepiti na naknadni podnesak, i uredovno ju prepečatiti… (1884, 564); (…) nego ju ima podvrći potpunom nutarnjem pregledanju,… (1884, 574); (…) koja će ju preko zajedničkog ministarstva… (1884, 658)

Za navedenu zamjenicu pronašli smo primjere paragoge[247], koja označava „etimološki nemotivirano dodavanje glasa, sloga ili slogova na kraju riječi“ (Bagić 2012: 234). Svojstvena je narodnim govorima i starijoj književnosti (osobito poeziji):

(…) mora ju kiridžija doprinieti i *njome* prije zatvoriti dotični tovarak. (1881, 213)

(…) prije nego se *njojzi* izruče tapije. (1883, 166)

Oni

Veber (1876: 41) u svojoj *Slovnici* u dativu množine zamjenice *oni* propisuje oblik s protetskim *j* (*jim*). Takvi se oblici 80-ih godina XIX. stoljeća redovito nalaze u hrvatskom tisku u BiH (usp. Kuna 1981: 73; Budimir 2014: 32). *Sbornik* u prvim godištima slijedi normu zagrebačke filološke škole, no nakon prelaska na novi pravopis isti se oblik pojavljuje samo dvaput (oba puta u 1883. godini, str. 490 i 747) što će kulminirati u *Gramatici* 1890 (usp. str. 58) koja u potpunosti izostavlja takve oblike:

(…) te točno opisati vlast štono bi jim se imala ustupiti… (1881, 19); (…) koja su jim na razpologu,… (…) što bi moglo priečiti postojano jim napredovanje. (1881, 23); (…) ako jim je priložena ustanovljena jamčevina,… (1881, 258); (…) da se nadcestarom pri službenu jim putovanju izvan naznačenoga jim uredovnoga kotara… (1881, 290); (…) kad jim se daća predaje. (1881, 515); (…) koje su jim naložene.(1881, 570); (…) založeni jim rudarnički predmet. (1881, 639)

[247] Neki ju nazivaju *epiteza*. Hrvatski naziv bio bi *zasuvak* (Jagić 1864a: 60). Uz *zasuvak* (epithesis), Jagić ima i *predsuvak* (prothesis) te *usuvak* (epenthesis) što svjedoči o pokušaju izgradnje hrvatskoga nazivlja. Inače se paragoga u *Sborniku* nalazi i u drugim riječima: *ter* (1881, 153), *podpunoma* (1881, 541), *jerbo* (1882, 559), *daklem* (1883, 222), *jošte* (1884, 33), *barem* (sva godišta).

(…) koji mole, da jim se bud podieli bud produži dozvola za kućarenje,… (1882, 5); (…) da ustanove te okružnice po boku jim stojećim upravnim odborom,… (1882, 30); (…) čim jim zemljište rodi,… (1882, 56); (…) da otomanske izprave, uručene jim za dokaz… (1882, 281); (…) uporabu ili vriednost jim,… (1882, 342); (…) u koliko jim količina nepremašnje obične potrebe… (1882, 374); Toranjski satovi i sastavine jim (1882, 613); (…) prije nego li jim nastupi valjanost… (1882, 630); (…) da se podredjeni jim činovnici… (1882, 685); (…) te jim je po tom od volje,… (1882, 714)

(…) kada su jim ustupljeni poslovi… (1883, 94); (…) pruža jim se uz to prilika,… (1883, 95); (…) o naloženom jim plaćanju… (1883, 215); (…) čim jim prispije ovaj odpis predati… (1883, 256); (…) kad radnja jim nadilazi granice obrta na malo,… (1883, 310); Nasuprot prosto jim je služiti se dodatci,… (1883, 311); (…) dati jim izvadke iz dnevnika,… (1883, 437); (…) ili iz potpore, koja jim dolazi od drugih osoba,… (1883, 490); (…) zatim kad jim dogje pirinčev škrob u kartonima… (1883, 747).

Veber (1876: 41) u genitivu i akuzativu propisuje nenaglašeni oblik *jih* koji se također tih godina koristi u hrvatskom tisku u BiH (usp. Kuna 1981: 73; Budimir 2014: 32). Slično kao i s dativom, i ovdje se pisanje genitiva i akuzativa u obliku *jih* u prvim godištima *Sbornika* poklapa s hrvatskom normom (zadnji se primjer iz 1883. godine podudara s promjenom pravopisa, str. 484, a nema ga u 1884. godini što će poslije potvrditi i *Gramatika bosanskoga jezika*, str. 58):

(…) što jih u području katastralnoga mjerenja… (1881, 23); Glede takvih posebnih uslova, što jih valja naznačiti… (1881, 256); a okružne jih oblasti,… (1881, 515); (…) da jih upiše i porez pobere. (1881, 789)

(…) te uz to i spise, što jih se možda u dotičnom predmetu nabere. (1882, 24); tako da novi sbroj prikazuje istiniti broj predmeta, što jih ima momak. (1882, 185); (…) dokazati, da jih carina… (1882, 509); (…) što jih propisuje zakon glede domaćih državljana. (1882, 744)

(…) i neka jih pridržaje da te ciene jednako udaraju na sve motke,… (1883, 6); (…) ako jih u potonjem slučaju neovlaštenici počine,… (1883, 95); (…) u izkazih o zaostatcih, što jih porezni uredi… (1883, 260); (…) ako bi uhapšenici na nje navalili ili jih opornošću htjeli smetati… (1883, 484).

Ondašnja je norma davala prednost akuzativu *nje* (Veber 1876: 41), ali taj oblik rijetko nalazimo u samom *Sborniku* iako se navodi (u zagradi) i u *Gramatici* 1890. godine (usp. Kuna 1981: 73; Gramatika 1890: 58):

(…) putnice za *nje* (tj. hodočasnike, napomena M. B.) (1881, XXXIII)

(…) pasivne parnice za *nje* je nadležan Sarajevski okružni sud. (1881, XLI)

(…) a uplaćeni za *nje* iznos zaplieniti. (tj. za jamčevinu, napomena M. B.) (1881, 106)

(…) na *nje* prenešenih… (tj. na kotarske sudove, napomena M. B.) (1881, 325)

(…) u koliko se na *nje* i onako ne uporabit ima… (1881, 562)

(…) u koliko se na *nje* ne uporabit imaju ustanove zakona kaznenoga… (1881, 605)

Ako ukonačitelji sporedne potrebštine ne bi pribavili, ima se za *nje* pobrinuti vojnička uprava. (1882, 717)

Nasuprot pripada im pravo na poslovni dio njihov, u mjeri, kako dolazi na *nje* polag zaključnoga računa one godine, koje su izstupili. (1883. 383)

(…) stekao je tad vlastničtvo na *nje* kupac,… (1883, 397)

(…) i ruke svoje spram uhapšenicima samovlasno nepodizati izuzam slučaja, ako bi uhapšenici na *nje* navalili ili jih opornošću htjeli smetati… (1883, 484)

Pismovni prepisi, knjige za nje (1883, 819)

(…) ako se i na *nje* same ne proteže koja odredba osigurna ili ovršna,… (1884, 368)

5.4.7.2. Posvojne

Njegov

Veber u svojoj *Slovnici* propisuje da se zamjenice „*njegov*, *njezin* i *njihov* dekliniraju (se) poput neizvjestnih pridavnikah“ (Veber 1876: 42). U *Sborniku* nalazimo mješovitu sklonidbu, imeničnu i zamjeničnu, što odgovara i tadašnjim pravnim tekstovima u Hrvatskoj (usp. Mamić 1981: 176):

(…) ako do *njegovog* oprosta stoji uzdržavanje roditelja mu… (1881, 702)

(…) ako do oprosta *njegova* stoji uzdržavanje majke mu… (1881, 702)

„Zaklinjem se Bogu svemogućemu, da ću vjeran biti *Njegovomu* Veličanstvu Cesaru i kralju Franji Josipu I.,… (1882, 195)

(…) u koliko se imenovanje istih po *Njegovu* Veličanstvu ili ministru… (1882, 314)

(…) da ću svagda biti vijeran i odan *Njegovomu* Apostolskomu Veličanstvu,… (…) da ću pri tom uvjek držati pred očima samo korist službe *Njegova* Veličanstva,… (1883, 620)

Vlada *Njegovog* Veličanstva cara austrijskoga,… (1883, 734)

(…) izdaju se vlasniku ili *njegovom* legitimovanom zastupniku (većilu),… (1884, 131)

(…) povratiti vlasniku ili *njegovu* zamjeniku,… (1884, 139)

Njezin – njen: U *Sborniku* je nešto češća uporaba oblika *njen* samo u prvom promatranom godištu (u 1881. godini). U svim ostalim promatranim godištima (1882., 1883. i 1884. godini) prevladava oblik *njezin* što je u skladu s uporabom te zamjenice u svim novinama koje izlaze u to vrijeme (usp. Kuna 1981: 73).

(…) do dvie trećine propisane najvišje izmjere *njezine*… (1881, 19)
(…) ako stanuje u uredovnom kotaru *njezinu*… (1881, 575)
(…) i to uslied *njena* pismena naloga… (1881, 108)
(…) onda se pismeni nacrt iste stranci dostavlja samo na *njen* zahtjev. (1881, 627)
(…) razrediti polag *njezinoga* glavnoga sastavnoga diela,… (1882, 482)
Ovako izdana brodarska povelja ovlašćuje vlastnika *njezinog* na vodjenje… (1882, 753)
(…) nego i obzirom na znamenitost *njenu* po obrt u obće… (1882, 10)
(…) i ako je on po tom od prieke nužde za *njeno* uzdržavanje. (1882, 677)
(…) ali dužan joj je na zahtievanje *njezino* i o trošku *njezinu* dati prepisah od istih. (1883, 151)
(…) i svaku izvedenu službu uz oznaku *njezinog* uspjeha;… (1883, 573)
(…) može se samo po *njezinu* sadržaju prosuditi. (1883, 828)
(…) mjesto *njezine* dobave i *njeno* oporezovanje (ocarinbu). (1883, 864)
(…) da se osim punomoćnika *njezinoga* dozvoli pristup još trojici pouzdanika *njezinih*. (1884, 275)
(…) koji se u *njezinim* rukama nalaze, a spadaju *njezinomu* dužniku,… (1884, 368)
(…) dočim *njene* naputke i odredbe potonjemu dostavlja te na to pazi,… (1884, 21)
(…) te da je *njen* izostanak imao tu posljedicu,… (1884, 290)
(…) kako to iziskuje *njena* prava vrijednost i narav. (1884, 625)

Njihov – I uporabi zamjenice *njihov* u *Sborniku* također nalazimo mješovitu sklonidbu iako smo vidjeli da je Veber (1876: 42) upućivao da se zamjenice *njegov, njezin* i *njihov* sklanjaju poput neodređenih pridjeva. Zanimljivo je da kasnija *Gramatika bosanskoga jezika* iz 1890. upozorava da „obrazac njegov ima za muški i srednji rod u jednini osim instrumentala pravilno imensku deklinaciju, ali se mijenja i po zamjeničkoj; dakle gen., dat. i lok. glase takogjer ovako: njegovoga, njezinoga, njezinomu, njihovom, čigovom[248] i t. d.“ (Gramatika 1890: 62).

(…) glede *njihova* djelokruga. (1881, XIV)
(…) privolom zapovjedničtva *njihovog* prvobitnog kora… (1881, 14)
(…) koja su primjerena gradjanskomu *njihovu* zvanju,… (1881, 698)
(…) koji po *njihovu* zvanju upravo nebi spadali na njih,… (1882, 33)

[248] Veber spominje *čigov* i svrstava ga u *pridavnička zaimena* (Veber 1876: 44).

(…) kao i o vremenu i razlogu *njihova* izstupa iz turske vojske,… (1882, 34)

(…) za ostala krila pako kod poreznih blagajnah *njihovog* sjedišta… (1882, 232)

(…) koji se ima rabiti u *njihovom* trgovačkom i brodarstvenom odnošaju,… (1882, 319)

(…) da gradjanskim i vojničkim ljekarom u *njihovu* sjedištu pokažu ustanove… (…) da je obdržavanje tih ustanova *u njihovu* vlastitu interesu… (1883, 90)

Pozivanje prisjednikah na izvršivanje *njihovog* zvanja… (1883, 162)

(…) moradu pri svakom službovanju izvan *njihova* uredskog mjesta… (1883, 201)

(…) od političkih oblasti prve instancije u *njihovom* području objavljena biti. (1883, 524)

(…) nanijelo osjetljivu štetu *njihovu* imetku… (1884, 6)

(…) napokon su oni takogjer staratelji sirotinje *njihova* kotara. (1884, 20)

(…) kojima je poduže zastupstvo nekoga ureda izvan *njihovoga* pravoga službovnoga mjesta… (1884, 86)

(…) koja se obavljaju kod civilnih sudova za vojničke sudove u *njihovom* redovitom djelokrugu. (1884, 104)

5.4.7.3. Pokazne

Uz zamjenice *taj, ta, to* javljaju se, prema *ovaj* i *onaj*, oblici *otaj*, *ota i oto* koji su preuzeti iz narodnih štokavskih govora, ali se mogu pronaći i u književnim tekstovima toga vremena (usp. Anić 1971: 43; Sović 1985: 86):

Suglasno sa *otim* uknjiženjem… (1881, 391)

(…) te prelaze *otim* danom… (1881, 474)

(…) *Otu* pristojbu imadu porezni uredi… (1881, 475)

(…) dočim su ostale posude na *otoj* spravi… (1881, 772)

(…) sudbenu procienu i prodaju *otog* prava… (1881, 792)

(…) za vrieme rabljenja *otog* stana… (1881, 810)

Kao plaću za *oto* pobire mjestni predstojnik… (1882, 62)

Oti troškovi se proračunavaju… (1882, 66)

(…) kao da *otih* dielova ne ima na obijuh strana državne note. (1882, 66)

(…) imadu se *ote* dokaznice uz izplatne izprave priložiti k odnosnom izkazu… (1882, 243)

(…) te da *ota* zabrana dosliedno i za Bosnu i Hercegovinu vriedi. (1882, 317)

(…) to se imaju za svaku *otu* granu fabrikacije… (1882, 772)

Ota alinea glasi najme:… (1883, 80)

Ota štica ima dva uvoda,… (1883, 195)

(…) kod šećera samo za *oto* posebno ovlašćene… (1883, 32)

(…) treba za *oto* posebnu dozvolu. (1883, 178)

Prema tome valja *otu* stavku izpraviti. (1883, 80)

(…) tada se za *otu* zalihu,… (1883, 178)

(…) da *oti* organi nadziru proizvadjanje u tvornici,… (1883, 178)

Oti se katrani mogu… (1883, 191)

Na temelju *otih* obračuna… (1883, 184)

Izim *otih* areometara mogu se za stupnjevanje… (1883, 193)

(…) utoci protiv odluka okružnih oblasti u *otim* stvarima. (1883, XXVII)

Sa *otim* je ustanovama… (1883, 721)

Ote pristojbe mogu se izplatiti dotičnikom… (1883, 185)

Da pako obnašašća *ote* pokušajne postaje… (1883, 199)

(…) glede pristupa Belgije k *otoj* internacionalnoj konvenciju (!),… (1883, 236)

Dospjele kamate od ovih obligacija isplaćivaće ona blagajna, koja bude za *oto* pozvana… (1884, 162)

Za 1884. pronašli smo samo tri primjera:

Ako za *oto* koji suparac traži, da se odredi ročište,… (1884, 311)

(…) te mu ima za *oto* odrediti rok,… (1884, 357)

(…) može tužbom zahtijevati, da pod zakletvom kaže za *oto*,… (1884, 358)

Veber (1876: 43) u instrumentalu zamjenice *ovaj* propisuje jedino oblik *ovim*, dok se u *Sborniku* ista zamjenica može pronaći i u oblicima *ovime* i *oviem* (*ovijem*) što donekle odgovara tekstovima u hrvatskim zakonicima s tom razlikom da u njima ne nalazimo oblika *ovijem* (usp. Mamić 1981: 176). To je u skladu s tadašnjim pokušajima normiranja jezičnoga izraza u BiH koje će tek poslije službeno ozakoniti *Gramatika bosanskoga jezika* dopuštajući sve oblike (Gramatika 1890: 63-64):

(…) i da ja takove *ovime* preuzimljem. (1881, 120)

(…) koja se *ovime* izpravlja… (1881, 225)

(…) naredjuje se *ovime*… (1881, 723)

(…) *oviem* se upozoruju,… (1881, 194)

(…) to se *oviem* naredjuje,… (1881, 499)

(…) koji se *oviem* znanja i ravnanja radi obznanjuju. (1881, 502)

Ova naredba priobćuje se *ovime* okružnim oblastim znanja radi. (1882, 290)

(…) proglašuje se *ovime* na temelju predhodne privole obijuh kuća državnog vieća. (1882, 748)

(…) proglašuje se *ovime* na temelju predhodne privole… (1882, 761)

(…) *oviem* se obćenito proglašuje… (1882, 110)

(…) proglašuje se *oviem* nakon privole obijuh kuća carevinskog vieća. (1882, 473)

(…) *oviem* se nemienjaju i vriedit će i nadalje. (1882, 779)

(…) koj se *oviem* ustanovljuje… (1883, 15)

(…) to se *oviem* one oblasti,… (1883, 114)

(…) *oviem* se oglašuje nakon privole obih kuća carevinskog vieća. (1883, 247)

To se *ovijem* usljed odpisa… (1883, 164)

(…) kojemu se *ovijem* dozvoljava… (1883, 267)

(…) daje *ovijem* najozbiljnija opomena,… (1883, 567)

Ovime se ne mijenja ovlaštenje… (1884, 314)

(…) tvrdim *ovime*, da… (1884, 534, formular)

Ovijem se izuzimaju odluke… (1884, 88)

(…) *ovijem* se obznanjuje budućeg ravnanja radi,… (1884, 428)

Što se *ovijem* obznanjuje s pozivom na otpise… (1884, 561)

5.4.7.4. Odnosne

Iako Veber ne spominje oblik *koj*[249] umjesto zamjenice *koji*, i u hrvatskim se administrativnim tekstovima (usp. Rezo 2015: 380) i u *Sborniku* može pronaći takav oblik, a vrlo rijetko i kod nekih tadašnjih hrvatskih književnika (Anić: 1971: 43):

(…) *koj* se ima kod možebitne promjene…(1881, 2)

Ime onoga, *koj* likvidaciju obavlja… (1881, 243)

(…) *koj* se ima najaviti u roku od tri dana,… (1881, 518)

Onomu *koj* je oslobodjen, u obće ne treba zamienika, onaj *koj* je na trajnu dopustu, jamačno neće davati zamienika;… (1882, 28)

(…) *koj* ih ovlašćuje na nošenje lovačkih pušaka. (1882, 410)

Svakomu brodarstvenomu poduzetniku, *koj* je pripadnik jedne od ugovarajućih stranaka… (1882, 751)

(…) ili *koj* austrougarski konzularni ured. (1883, 10)

(…) ime oblasti ili javnog organa, *koj* je obavio predaju u zatvor;… (1883, 480)

(…) *koj* se pribraja k gornjoj od obiju desetica. (1883, 775)

Primjetno je smanjeno pojavljivanje toga oblika nakon uvođenja novoga pravopisa 1883. godine, tako da se 1884. uopće ne javlja iako ga spominje i *Gramatika* iz 1890. (1890: 65). Veber navodi da se odnosne zamjenice deklliniraju kao i upitne s istim nastavcima s tim da „*koji* ima u genitivu i dativu mužkoga i srednjega, i u akuzativu mužkoga spola i pokraćeni lik: *koga, komu, koga*“ (Veber 1876: 45-46). Donosimo još nekoliko primjera u kojima se

[249] Spominje ga *Gramatika bosanskoga jezika* iz 1890. (str. 65): „neki pišu *koj* mjesto *koji*“.

miješaju duži i kraći oblici iste zamjenice u dativu i lokativu (oblik *kome* ne postoji u prva dva godišta i po prvi put se javlja 1883. godine):

(…) bud izvan ureda po *kom* vladinom organu… (1881, 22)

(…) obradjivanje onoga diela, zemljišta, *komu* je neposredna sveza s ostalim posjedom… (1881, 43)

(…) bud po *komu* stokotržcu ili mesaru… (1881, 280)

(…) te o *kom* će se četvrtgodišnji računi… (1881, 746)

Dosadanji postupak, po *kojem* su se dnevnice... (1881, 1)

(...) u *kojem* će se slučaju postupati po... (1881, 111)

Svaki porezni ured, *kojemu* stignu takove pošiljke karta i kolendara... (1881, 196)

(…) ako molitelj ne može udovoljiti *komu* od zahtieva…. (1882, 3)

Glede sastavljanja kućarnice, o *kom* govori taj §,… (1882, 6)

(…) valja da budu kod političkih oblastih I. molbe zavedeni u posebni zapisnik, u *kojemu* će biti zabilježeno… (1882, 37)

(…) ima se polag onoga tarifnoga broja rukovati, *kojem* bi bez tih nuzgrednih spojeva po njezinoj inakoj kakvoći pripadala. (1882, 483)

(…) to dosadanji postupak, po *kom* se je za takve hodove zaračunavala kilometrovina,… (1883, 15)

Oružnik, *komu* se je dala zapovjed… (1883, 592)

(…) uživaju jednaka prava sa pripadnicima područja, u *kome* važi onaj zakon,… (1883, 650-651)

Dohodarstveni uredi i iztražni organi imadu svaki zapisnik, sastavljen o *kojem* kaznenom slučaju u roku od 3 dana priposlati onome uredu, *kojemu* je povjereno zaračunavanje globa. (1883, 29)

(…) u to ime da se konštatuje, ka *kojemu* povjerenstvenomu putu dotični troškovi spadaju,… (1883, 90)

(…) stalno dodjeljivanje izvjesnoga koga referata *komu* članu konzistorije… (1884, 57)

(…) onda onaj član *kome* je povjereno predsjedništvo,… (1884, 68)

(…) pošalje jedan podnesak, u *kom* se doslovce ili samo u izvadku ponavlja sadržaj brzojava. (1884, 565)

(…) *kojemu* donji slojevi dopuštaju lako otjecanje suvišne vode. (1884, 604; misli se na "ilovasto tle")

(…) da se iz istoga može svagda tačno razabrati, u *kojem* je stanju koji od prijavljenih dohodarstvenih prestupaka… (1884, 645)

Od zamjenice *što*, uz genitiv *čega*, u *Sborniku* se javlja rijetko i *oblik česa* (tek jedan primjer 1881. godine, a u zadnjim se dvama godištima uopće ne javlja), koji ravnopravno dopušta tadašnja hrvatska norma (Mažuranić 1866: 67; Veber 1876: 45). Isti se oblik može pronaći u hrvatskom i muslimanskom tisku tih godina (usp. Kuna 1981: 74), a usporedno ga donosi i kasnija *Gramatika bosanskoga jezika* (Gramatika: 1890: 65):

(…) rad *česa* se ne pristojbeno dignuti iznosi… (1881, 138)

(…) uslied *česa* bi se pojačanje razpoloživih sila preduzeti imalo,… (1882, 531)

(…) uslied *česa* teža dizge u duljini cieloga komada… (1882, 584)

Za vjerodostojnost *česa* su punomoćnici nazočni ugovor podpisali i sa svojimi pečati providili. (1882, 761).

5.4.7.5. Neodređene zamjenice

U dvostrukom se obliku javlja zamjenica *nekoji/neki* koja dolazi pisana i s *je* što je također jedno od obilježja tadašnjega jezika, a Veber (1876: 46) i propisuje takvo pisanje:

U tu svrhu valja mu prisustvovati *nekojim* sudbenim sjednicam,… (1881, 323)

(…) od kojih *nekoji* nisu imali putnica… (1881, 436)

(…) kod *nekih* poreznih ureda… (1881, 246)

Pošto su se *neki* sudovi upustili… (1881, 346)

(…) pako *njeki* dio od odmjerene pristojbe… (1881, 265)

(…) jer je *njeki* treći sporazumno… (1881, 656)

(…) da, su *njekoji* financijalni nadzornici… (1881, 137)

(…) preinačiti *njekoje* ustanove okružnice… (1881, 742)

(…) a *nekoja* tvoriva prestati će sasviem i druga se na novo uvesti. (1882, 322)

(…) kad bi *nekoji* bosansko-hercegovački rekruti dobili oprost od vojničtva sbog nezakonita novačenja,… (1882, 407)

(…) te u ime razjašnjenja *nekih* naročitih ustanova potonjega, kao i za to, da se ukinućem *nekih* naknadnih naredaba… (1882, 1)

Neki porezni ured nehtjede od kotarske oblasti preuzeti dostavljeni mu sudbeni polog… (1882, 398)

(…) odnosno da su se u ote paragrafe kod tumačenja zavukle *njeke* mane. (1882, 209)

Dogodio se je slučaj, da se je *njeka* glavna carinara… (1882, 317)

(…) već *njeki* broj, koji se imade iz razmjerja raznih širina i brojeva nitih u prugah pronaći. (1882, 572)

(…) kojom se obznanjuje naredba glede *njekih* preinaka u izkazivanju spoljašnje trgovine. (1882, 585)

Nekoje zemaljskoj vladi prispjele pritužbe… (1883, 107)

(…) što ih *nekoji* porezni uredi podnesoše na opaske računarskog odsjeka,… (1883, 536-537)

(…) u svrhu provedbe *nekih* od gore spomenutih ustanova… (1883, 295)

(…) slijedeća naredba o *nekim* tačkama pivarinske kontrole:… (1883, 757)

(…) a u mjehuru ostaje *njeka* masa, koja se upotrebljiva kao naravni asfalt. (1883, 190)

(…) te za *njeke* pravne isprave i svjedočbe. (1883, 777)

Povodom opetovane zamjetbe, da *njekoje* carinare i organi… (1883, 215)

(…) glede *njekojih* promjena u iskazivanju prometa robe. (1883, 884)

Iako i 1884. godine nalazimo zamjenicu *nekoji* u sažetom obliku *neki*, imamo samo jedan primjer pisan s *je* unatoč tomu što kasnija *Gramatika bosanskoga jezika* (str. 68) spominje takve oblike:

(…) naredbe glede *njekojih* polakšica… (1884, 190)

Tadašnja je hrvatska norma propisivala da se oba dijela složene zamjenice *savkolik* dekliniraju. Tako Veber naglašava da „pridavnik: *savkoliki* deklinira obje sastavine: svega kolikoga i t. d.“ (Veber 1876: 50), a istu je praksu prihvatila kasnija bosanska gramatika sa sličnim objašnjenjem: „*savkolik* ili *vaskolik* i *savkoliki* ili *vaskoliki*, *svakolika*, *svekoliko* složeno je od *vas* ili *sav* i *kolik* ili *koliki*; po tome se *vas* ili *sav* mijenja za se, a *kolik* ili *koliki* za se, n. pr. *svegakolikoga*, *svekolike*, *svemukolikomu* i t. d.“ (Gramatika 1890: 67). *Sbornik* se u pisanju navedene zamjenice pridržava tih uputa:

(…) te se imadu *svekolike* na glavu I, naslov 2. doznačene dnevnice koncem decembra 1880. obustaviti. (1881, 1)

(…) zemaljska vlada nalaže opetovano *svimkolikim* kotarskim oblastim… (1881, 5)

(…) od *svihkolikih* nacrta,… (1881, 101)

Ugovor, kao i *svikoliki* mu osnovi… (1881, 102)

(…) da je *svekoliko* za cestovne svrhe nuždno… (1881, 123)

(…) upućuju se *svikoliki* carinarski uredi,… (1881, 223)

Da se pronadje *svekolika* blagajnička imovina… (1881, 234)

(…) naredjuje se, da se *savkoliki* biljegovni materijal… (1881, 253)

(…) štono obsiže *svukoliku* tercijarnu naslagu, (1881, 520)

(…) štono im je propisan za *svakolika* polja zaštitna,… (1881, 568)

(…) plaćati svomu *svekolikomu* osoblju nadnicu… (1881, 592)

Onim, koji imaju svoje kućno stanje sa ženom ili djecom, ostaju *svakolika* ne onerozna beriva,… (1882, 71)

Pri tom se opaža, da nije dosta *svekolike* izkaze o potrebi postaja… (1882, 133)

(…) i rukovodi *svukoliku* službu za sjegurnost… (1882, 315)

Od ovoga oprosta od carine izključeni su ipak: *svikoliki* predmeti potrošarinski… (1882, 344)

(…) ali uz izključenje *svikolikih* probah duhana i konsumtibilijah. (1882, 344)

(…) glede *svihkolikih* za izvedenje gradnje i prometnoga uredjenja… (1882, 349)

(…) lignit i kameni ugalj, cocks i *svekolika* od ovih tvarih napravljena kruta umjetna goriva. (1882, 359)

(…) već se mora u takovih slučajih teža *svekolikih* pojedinih kolija… (1882, 540)

Dozvola nemože se uzkratiti, kada dotični prositelj zadovolji *svimkolikim* uvjetom,… (1882, 744)

(…) *svekolike* oblasti obavješćuju za ravnanje. (1883, 14)

(…) dužni su *svikoliki* drugari pred nadležnim sudom… (1883, 328)

(…) valjaju takodjer i glede *svihkolikih* drugarah družtva komanditskoga. (1883, 350)

(…) primati istom iza kako namire *savkoliki* utržak…(1883, 537)

(…) proteže se na *svukoliku* pokretnu imovinu kridatara,… (1883, 626)

Pripravljanje i izragjivanje *svihkolikih* poslova,… (1884, 16)

Svekolike činovnike i druge zvaničnike općinske… (1884, 18)

(…) koaks i *svakolika* od ovih tvari napravljena tvrda umjetna goriva. (1884, 188)

(…) i *svekolika* od ovih stvarih napravljena kruta umjetna goriva. (1884, 192)

Istu zamjenicu imamo pisanu i rastavljeno:

(…) prekršaji *svih kolikih* slučajevah… (1881, 605)

Svim kolikim ovdje navedenim organom pripada pravo na uhvatninu… (1883, 96)

(…) ne mogu likvidatori bez privole *svih kolikih* drugarah… (1883, 341)

U 1882. i 1884. godištu *Sbornika* nalazimo i oblik *vaskoliki*[250] koji također odgovara tadašnjemu, a i nešto kasnijemu gramatičkomu stanju (usp. Veber 1876: 44; Gramatika 1890: 67):

(…) *vaskoliki* nekeljeni štamparski papir… (1882, 366)

Papir, nekeljeni, prosti, *vaskoliki* nekeljeni štamparski papir… (1882, 603)

Bezuslovno *vaskoliki* objam… (1884, 496)

U genitivu množine zamjenica *sav* dolazi u *Sborniku* pisana različito: *svih*, *svijuh* (ali i *sviju*) i *sviuh*[251] što odgovara tadašnjem stanju u hrvatskom tisku u BiH u kojem su svi oblici osim oblika *svih* česti (Kuna 1981: 74). Veber propisuje upravo taj oblik i naglašava da se

[250] Još 1854. Babukić (1854: 212-213) objašnjava: „Pridavno ime *vàs* (u slovenskom naréčju *vès*) ili po premetnutju (metathesis) radi lagljega izgovora: *sav, sva, sve* (m. vas = ves, vsa, vse) sklanja se kao što se sklanjaju *izvěstna* pridavna imena mekana okončavanja,… (…) *Pazka*. Tako se isto sklanja i sastavljeno pridavno: *vas-* ili *savkolik*, *svakolika, svekoliko*; Gen. *svegakolikoga* i *svekolikė*; Dat. *svemukolikomu* i *svojkolikoj*, itd.“

[251] Jedino u 1881. godištu nalazimo pisano *sviuh*, ali nemamo oblika bez *h*; u 1882, 1883. i 1884. godištu nema oblika *sviuh*; a u 1883. nema ni oblika *sviju* (bez *h*).

„deklinira kano izvjestni pridavnik mehkoga dočetka“ (Veber 1876: 44) pa stoga nema oblika *sviju(h)* jer je genitivni nastavak množine *-ih*. Kasnija *Gramatika bosanskoga jezika* dopušta oblike „*svih, svijeh* ili *sviju* za sva tri roda“ (Gramatika 1890: 67).

(…) sastaviti izkaz vrhu *svijuh*… (1881, 133)
(…) zato se godišnji zaključak stvara od broja *svijuh* pojedinih unašanja. (1881, 173)
(…) podvrgavaju se glede *svijuh* zakupa… (1881, 186)
(…) od ukupno težine *svijuh* denjaka… (1881, 207)
(…) a sastoji se u sbrojenju *sviuh* pojedinih mjesečnih svota. (1881, 172)
(…) ili ne glede *sviuh* zakupljenih predmeta odobri. (1881, 188)

Kotarska oblast će onda po zrelom razsudjenju *svijuh* okolnosti… (1882, 37)
(…) popisati zalihe *svijuh* onih tvorina,… (1882, 323)
(…) odpočeti će kod *svijuh* novčanih zavoda austro-ugarske banke… (1882, 451)
(…) a tečajem toga vriemena i kod *svijuh* onih državnih blagajnah i uredah… (1882, 466)
Sbroj *sviju* na prvoj strani platežnice izkazanih častničkih beriva… (1882, 238)
(…) i kod *sviju* prodavaoca vlastitog kotara… (…) popisati zalihe *svijuh* onih tvorina,… (1884, 323)

(…) podpuni izkaz *svijuh* tečajem godine 1882…. (1883, 29)
(…) treba naznačiti imena *svijuh*, na tu svrhu odredjenih,… (1883, 585)
(…) naplatu iz *svijuh* dobara,… (1883, 656)
(…) da jedan ključar postupice nedogje do *svijuh* ključeva… (1883, 683)

(…) sveštenici *svijuh* vjeroispovjesti, koje su zakonom priznane,… (1884, 2)
Ako je predlog referentov prihvaćen od *svijuh* članova,… (1884, 69)
Kamate od *svijuh* u jednom rentovnom listu navedenih zemljo-rasteretnica… (1884, 154)
Ako pak stranka želi od *sviju* ili bar od nekoliko obligacija… (1884, 154)
(…) a to može bivati kopijama *sviju* za pojedine namišljene luke načinjenih sastavaka… (1884, 198)
(…) kod *svijuh* državnih blagajna i ureda austro-ugarske monarhije. (1884, 482)
(…) glede carinskog pogodovanja *svijuh* srpskih provenijencija… (1884, 522)

Treba istaknuti da je ondašnja hrvatska norma dopuštala uporabu obaju oblika zamjenica na *-ov* i *-av*: *kakov* i *kakav*, *takov* i *takav*... (a tako je i s drugim zamjenicama te vrste), pa njezine utjecaje pronalazimo od književnih (usp. Sović 1985: 86), preko novinskih (usp. Budimir 2014: 46) pa sve do administrativnih tekstova u *Sborniku*:

1881:

(…) te se sve takove predujmične izplate… (1881, 3), (…) kada nastupe kakovu službu,… (1881, 16), Izuzetak može se dozvoliti samo kod onakovih nerazdieljivih predmeta… (1881, 90), od kojih tečajem ovih godina nije nikakov spis amo prispio,… (1881, 133), Za ovakova putovanja… (1881, 134)

1882:

(…) za takovu prigodu… (1882, 13), (…) izdat će ovakove popise… (1882, 35), (…) ili sa iztisnutim kakovim nacrtom,… (1882, 60), (…) neima nikakove sumnje… (1882, 345)

1883:

Glede izlaznog rukovanja onakovih pošiljaka… (1883, 32), (…) potvrdjivati izvoz takove provozne robe… (1883, 52), (…) prema kompetenciji, kakovu imadu… (1883, 57), Sudovi imadu u ovakovih slučajih… (1883, 155)

1884:

(…) osobe protiv kojijeh je rad ovakovih čina… (1884, 3), (…) ili o kakovu poslu… (1884, 4), Ovakov zaključak općinskog zastupstva… (1884, 7), (…) te da takove daje izvagjati. (1884, 8), (…) izgovora za kojekakove pritužbe… (1884, 122), (…) bez ikakovog drugog priloga… (1884, 130), (…) i ne može se iz njega izvagjati nikakovo pravo. (1884, 152)

5.4.8. Pridjevi

5.4.8.1. Određeni i neodređeni oblici[252]

U svojoj *Slovnici* Veber pridjeve dijeli na *neizvjestne* i *izvjestne* i naglašava da su „nastavci neizvjestnih pridavnikah kratki, dočim su izvjestnih svi dugi“ (Veber 1876: 48).

Iako se poštuju pravila o pisanju pridjeva u određenom i neodređenom obliku, često se, kao i drugdje u *Sborniku*, miješaju određeni i neodređeni oblici. Za uzorak smo uzeli pridjev *kažnjiv* koji se, zbog administrativnoga stila i prenošenja brojnih naredbi, dosta često rabi. Od druge polovice 1883. godine u deklinaciji se rabe nastavci vukovske gramatičke škole:

Neodređeni oblik:

N jd. *kažnjiv* (1882, 64)

G jd. *kažnjiva* (1881, 350; 1882, 280)

A jd. *kažnjiv* (1883, 606; 1884, 200)

I jd. *kažnjivim* (1881, 342)

[252] Zadržana je tradicionalna podjela pridjeva koju donose hrvatske gramatike iako neki autori (Tafra 2004: 172-173) navode da je kategorija određenosti sintaktička kategorija, a ne morfološka.

Određeni oblik:

N jd. *kažnjivi* (1881, 391)
G jd. *kažnjivoga* (1881, 748); *kažnjivog* (1883, 499; 1884, 625)
D jd *kažnjivomu* (1882, 670; 1883, 575)
A jd. *kažnjivi* (1883, 481; 1884, 460)
L jd. *kažnjivom* (1883, 424; 575)

U primjeru G jd. određenoga oblika vidi se razlika u pristupu dviju škola, zagrebačka u nastavcima pridjeva i zamjenica uvijek u G jd. muškoga i srednjega roda ima *-oga* (*-ega*), dok vukovska ima, ako su u nizu, samo prvi oblik s naveskom *-a*, a ostale bez njega (isto vrijedi i za dativ i lokativ jednine s njihovim karakterističnim nastavcima). U *Sborniku* možemo pronaći i jedan i drugi način pisanja, ali i bez navezaka što najbolje potvrđuje kolebanje norme tih godina. Kao karakterističan primjer možemo uzeti sljedeću rečenicu:

Izpitno povjerenstvo sastoji od jednoga savjetnika financijalnog zemaljskog ravnateljstva u Sarajevu kao predsjednika, zatim od jednoga poreznoga i jednoga financijalnoga nadzornika i jednoga višjega računarskoga činovnika, — kao izpitnih povjerenika. (1882, 214)

Ipak, češći su slučajevi da se koristi ili dosljedno pisanje genitivnoga *-a* ili se ono potpuno izostavlja što svjedoči da pravilo Karadžićevih sljedbenika još nije bilo zaživjelo:

privremenoga obranbenoga zakona (1881, 695; 1882, 24; 1883, 544; 1884, 37)
privremenog obranbenog zakona (1882, 22)
prijašnjega otomanskoga obranbenoga zakona (1882, 24)
kod oružničkoga zbornoga zapovjedništva (1884, 110)
kod oružničkog zbornog zapovjedništva (1884, 110)

5.4.8.2. Komparacija pridjeva

Promatrajući pojedine hrvatske slovnice 19. stoljeća (Mažuranićevu i Veberovu), primjećuje se da je *Sbornik* u nekim slučajevima komparacije pridjeva bliži starijoj Mažuranićevoj (1866: 53) slovnici nego novijoj Veberovoj. Tako u *Sborniku* možemo pronaći sljedeće oblike komparativa i superlativa: *bržje* (1881, 737), *laglje* (1882, 550; 1883, 115),

laglji (1882, 565; 1884, 622), *najlaglje* (1883, 190), *nižji* (1881, 220; 1882, 567), *nižje* (1882, 478; 1883, 216), *nižja* (1883, 417), *najnižje* (1881, 143; 1883, 773), *višje* (1881, 14; 1882, 493; 1883, 37; 1884, 323), *višji* (1881, 15; 1882, 390; 1883, 839), *višja* (1884, 194), *najvišje* (1881, 18; 1883, 194), *najvišjoj* (1882, 481), *težji* (1881, 17; 1882, 560), *strožija* (1881, 202), *strožije* (1882, 7; 1883, 93; 1884, 175), *najstrožije* (1881, 725; 1882, 17; 1883, 83; 1884, 475), *bližje* (1884, 550), *bližjoj* (1884, 487), *najbližjoj* (1881, 39; 1882, 759; 1883, 832; 1884, 550), *najkašnje* (1881, 247), *najbližnjoj* (1881, 336), *širja* (1881, 91), *širjih* (1882, 664), *najširje* (1881, 696), glavnije (1882, 243), najglavnije (1882, 445; 1883, 205; 1884, 608). Sličnu komparaciju pridjeva možemo pronaći i kod pojedinih tadašnjih hrvatskih književnika (Anić 1971: 44; Sović 1985: 85), ali i u tadašnjem hrvatskom tisku od kojih se pojedini oblici i danas mogu čuti u nekim hercegovačkim govorima (Budimir 2014: 53).

Na kraju poglavlja o pridjevima vrijedi spomenuti da se nakon uvođenja i primjene novoga pravopisa, pojavljuje mnoštvo riječi s pridjevnim nastavcima *-ijeh* i *-ijem* umjesto dotad uobičajnijih nastavaka *-ih* i *-im*. Već je prije spominjano (v. poglavlje o refleksu *jata*) da je jedno od važnih razlikovnih obilježja ondašnjih bosansko-hercegovačkih novina u svim razdobljima pisanje pridjevsko-zamjeničke promjene koju srpske i muslimanske novine bilježe uglavnom s refleksom *-ije-*, a hrvatske s refleksom *-i-* (usp. Kuna 1981: 32 i 56). Iako su i pojedine hrvatske slovnice donosile oba oblika (npr. Babukić 1854: 202-203; 212; 228-229 i dr.. i Mažuranić 1866: 52 i 66), očito je da je pisana praksa davala prednost tzv. mekoj promjeni kakvu uostalom donosi i Veber (Veber 1876: 43). U *Sborniku* se tek od promjene pravopisa 1883. godine bilježi veći broj oblika tzv. tvrde promjene što je u skladu s načelima na kojima se zasniva *Gramatika* iz 1890. koja je dopuštala dvostruke[253] oblike (usp. npr. str. 61-64; 71-72), a do tada prevladava tzv. meka promjena u skladu s Veberovom slovnicom:

(…) pri tom valja označiti broj *odraslijeh* i djece… (1883, 534)

Pregled *stalnijeh* beriva osoba,… (1883, 561)

(…) to jest pretraživanje stana ili *drugijeh* prostorija… (1883, 580)

(…) pristoji potpuni zakoniti rok za doprinašanje *pravnijeh* sredstva… (1883, 635)

(…) potpadaju pod kaznenu vlast *vojničkijeh* oblasti… (1883, 677)

[253] Zanimljivo je da su i pojedini podnaslovi u *Gramatici* pisani različito: „Obrazac za deklinaciju *ovih* zamjenica“ (str. 61), „Primjedbe k *ovijem* zamjenicama“ (str. 64).

(…) da nadglegju tačno izvršivanje *ovakovijeh* poziva… (1883, 677)

(…) s *mnogijeh* strana sasvim, pogrješno pripisuju… (1883, 680)

(…) te se konačno sve to potvrgjuje potpisivanjem svih *prisutnijeh*. (1883, 684)

(…) kao radna marva s obvezom povratka *istijeh*… (1883, 914)

(…) i to 12 muhamedanaca, 6 istočno - *pravoslavnijeh* te po tri katolika i jevreja. (1884, 1)

(…) dozvoljen je utok na zemaljsku vladu u roku od *dalnjijeh* 8 dana. (1884, 6)

(…) pod sudjelovanjem *bagatelnijeh* prisjednika… (1884, 47)

(…) prizvati pojedine vještake i iz *drugijeh* krugova. (1884, 60)

(…) da bi se dakle spriječio povratak *podobnijeh* slučajeva,… (1884, 78)

(…) koja se pretežno s drvetima *visokijeh* debala… (1884, 82)

(…) megjunarodnu izložbu motora i strojeva za alat *manjijeh* obrtnika. (1884, 252)

(…) ministra *izvanjskijeh* posala itd… (1884, 254)

(…) koji su, poslije *megjusobnijeh* saopštaja svojih… (1884, 254)

(…) ali se može pri pojavi *kužnijeh* marvenih bolesti… (1884, 254)

(…) i konvencija o zaštiti *autorskijeh* prava na literarna i umjetna djela,… (1884, 255)

(…) o postavljanju *privremenijeh vakufskijeh* komisija… (1884, 420)

(…) od *erarskijeh* magazina ili od *licentiranijeh* prodavaoca… (1884, 654)

Malodobnijem nužna je privola oca ili skrbništva,… (1883, 554)

(…) razlika megju *bagatelnijem* i *kotarskijem* sudovima u opće više ne može primjetiti,… (1884, 48)

(…) rukovogjenje crkvene discipline *duhovnijem* poučavanjem,… (1884, 51)

(…) s toga što ova samo u *pojedinijem* slučajevima… (1884, 79)

(…) dok unapregjenje prometa sredstvom kola u mjesto na *tovarnijem* životinjama znatnije ne bude,… (1884, 79)

(…) ne mijenja se ništa na *servitutnijem* pravima,… (1884, 84)

(…) i koje odgovaraju *ostalijem* dalje propisanim zakonitim gragjevinskim propisima. (1884, 91)

(…) izjednačene su u sporazumu sa *zajedničkijem* ministarstvom rata prodajne cijene baruta za razlamanje u *okupiranijem* pokrajinama… (1884, 654)

Pri kupovanju u *erarskijem* magazinima… (1884, 654)

(…) pri prodaji *vojničkijem* zborovima… (1884, 654)

5.4.9. Brojevi

U prvim dvama godištima brojevi se pišu s umetnutim *j* umjesto samoglasnika *e* što odgovara, osim nekim štokavskim, i kajkavskim (usp. Lončarić 1996: 105) i čakavskim izgovorima (usp. Finka 1971: 55), ali je u suprotnosti s onim što je preporučivala norma (usp. Veber 1876: 54 i Gramatika 1890: 78): *jedanajst* (samo 1881.), *dvanajst, trinajst* (samo 1882.), *četrnajst, petnajst, šestnajst* (samo 1881.), *sedamnajst* (samo 1881.), *osamnajst* (samo 1882.), *devetnajst* (samo 1882.),

1883.: *dvanajst, četrnajst*, ali i *petnaest, osamnaest*.

1884: *jedanaest, četrnaest, šesnaest*, ali i *sedamnajst, osamnajstog*.

Uvijek se piše *dvadeset*, ali se drugi glavni brojevi pišu različito: *dvie stotine, dvie sto* i *dviesto* (1882), *četiri stotine, pet stotina*, *četiristo* (1882), *petsto* (1882).

Broj *četiri* jedanput dolazi i u obliku *četir* koji je poznat još od XV. stoljeća, a takav su oblik, između ostalih, koristili Gundulić i Kašić (usp. ARj II: 4):

Pošto se registri zaključuju *četir* dana prije zadnjeg u svakom mjesecu,… (1884, 451).

5.4.9.1. Sklonidba

Ondašnja je norma je propisivala da se brojevi *dva, tri* i *četiri* dekliniraju[254]. Takva se praksa primjećuje u *Sborniku*, ali i u tadašnjem tisku u Bosni i Hercegovini (usp. Kuna 1981: 75 i 83) te u nešto kasnijoj gramatici (Gramatika 1890: 79-80). Donijet ćemo gramatičke uzorke sklonidbe broja *dva* da bi se lakše moglo pratiti kako je koja norma propisivala, ali i komu su se priklonili pisci *Sbornika*:

Veber (1876: 53)[255]				**Gramatika (1890: 80)**			
	m.r.	**ž. r.**	**s. r.**		**m.r.**	**ž. r.**	**s. r.**
N. A. V.	dva	dvie	dva	N. A. V.	dva	dvije	dva
G. P.	dvajuh	dvijuh	dvajuh	G.	dvaju	dviju	dvaju
D. I.	dvima (dvjema)	dvjema	dvima (dvjema)	D. L. I.	dvjema za sva tri roda ili dvama – dvama		

Veber ističe da se brojevi dva, tri i četiri dekliniraju „u novijem štokavskom jeziku, kad stoje bez predloga“ Veber (1876: 53), dok se kasnija *Gramatika bosanskoga jezika*

[254] Karadžić je sklanjao te brojeve samo za ženski rod (osim nomin. i akuz.), a Daničić ih sklanja i za oba druga roda (prema Anić 1971: 45). Veber uz sklonidbu donosi i opasku da se dekliniraju kad su bez prijedloga (Veber 1876: 53).

[255] Veber lokativ naziva prepozicional pa ga skraćeno bilježi velikim slovom *P*.

priklanja Daničićevim rješenjima iako, po uzoru na Vebera, navodi da „stariji oblik za lokativ ovih brojeva[256] glasi kao genitiv: triju, četiriju.“ (Gramatika 1890: 80), a za što nalazimo potvrdu i u *Sborniku*:

(…) na tamnom podlogu na *trijuh* strana bankine slike… (1881, 506)

Slijede ostali primjeri:

(…) spajanje *dvaju* praznih tovarnih ili gospodarstvenih kola… (1881, 90)
(…) pod dotične točke *dvaju* ili više polja… (1881, 488)
(…) glede *dvaju* zaštitnih polja… (1881, 522)
(…) sasvim neznatnom iznimkom *dvijuh*… (1881, 418)
(…) da daljina od svakih *dvijuh* točakah… (1881, 544)
(…) za svaku od *triju* upravnih struka… (1881, 279)
(…) i *triju* po sudu postavljenih… (1881, 424)
Glede *triju* zaštitnih polja… (1881, 524)
(…) posliednih *triju* godina… (1881, 784)
(…) kada stranka zamoli povratu tečajem *trijuh* mjeseca… (1881, 801)
Glede *četiriju*[257] zaštitnih polja… (1881, 521)

Cigarete bos.-herceg, duhanske uprave, izdaju se u ***dvih*** novih vrsta. (1882, XXV)
U privoju priobćuju se prevodi *dvaju* velikovezirskih odpisa… (1882, 53)
(…) te ih uz privoj *dvaju* odvojaka izkaza,… (1882, 126)
Ako zemaljska vlada uzkratno odluči, može se tečajem *dvajuh* mjeseca,… (1882, 247)
U oba slučaja imaju se zatim krajevi niti jedan put okolo namještenih na spravi *dvajuh* osovnih (vertikalnih) klinčićah obviti… (1882, 552)
Porezni vježbenici imadu se prije izminuću *dviju* godina,… (1882, 213)
(…) da valja periodu 1882. razdieliti u dva diela odnosno u *dvije* izkazne periode. (1882, 585)
(…) po izminuću prvih *triju* mjeseci… (1882, 337)
(…) iz prirodopisa najglavnije o *trima* carstvima prirodnim… (1882, 445)
(…) ustrajaju se četiri nadpregledna povjerenstva u sielih ***četirih*** popunitbenih kotara… (1882, 309)
(…) sadržavaju izključivo karte iste boje u najviše četiri opetovanja, jedan od *četiriju* keca… (1882, 382)

(…) da će se duhan iz ovih *dvajuh* kotara odkupiti uz cienu… (1883, 213)

[256] Misli se na brojeve *tri* i *četiri*.
[257] Više puta se u ovom godištu pojavljuje oblik *četiriju* i to u gotovo identičnom tekstu pa ovdje ne navodimo primjere.

(…) stariji od navedenih dvaju štopskih časnika imaće… (1883, 552)

(…) i sjedinjenja *dvijuh* ili više zadrugah… (1883, 387)

(…) njemu dotičnu pogrješku u prisustvu *dvijuh*[258] osoba istog čina… (1883, 621)

(…) te izmjeri cijeli razmak *dviju* desetica… (1883, 775)

(…) a kada je ugovorena na život *dviju* ili više osoba… (1883, 785)

(…) za trajanja *trijuh* mjesecih… (1883, 25)

(…) imao bi se obično uzeti prosječni dohodak poslijednjih *trijuh* godina,… (1883, 838)

(…) za trajanje od *triju* mjeseci… (1883, 912)

(…) u neposrednoj blizini onih *četirijuh* mjesta… (1883, 760)

(…) tečajem *četiriju* hefta,… (1883, 876)

(…) koji padaju pod dodirne tačke *dvaju* ili više polja,… (1884, 559)

U pravilu nema se tečajem *dviju* uzastopce slijedećih godina… (1884, 100)

(…) u posebnim u opaski otvorenim ***dvijem*** stupcima navesti,… (1884, 167)

(…) da poslije minulih *trijuh* godina novo općinsko zastupstvo stupi u službu. (1884, 5)

(…) takova tečajem *triju* dana naknadno zatražiti. (1884, 446)

(…) ako se to nije učinilo tečajem posljednjih *trijuh* proizvodnih perioda,… (1884, 499)

(…) vrijede ustanove prvih *trijuh* članaka… (1884, 511)

(…) za trajanja *trijuh* mjesecih,… (1884, 653)

(…) megjaše s *četiriju* strana,… (1884, 170)

Iz navedenih primjera vidljivo je da se u *Sborniku* pridržavaju preporučene gramatičke norme, osim u nekoliko slučajeva gdje je, lako moguće, riječ ili o neznanju i mehaničkom stavljanju *h* ili je jednostavno došlo do pogrješke u tisku, kao što su *dvih* (1882, XXV)[259], *četirih* (1882, 309) i *dvijem* (1884, 167).

Također se u skladu s normom (Veber 1876: 53; Gramatika 1890: 80) sklanjaju *oba, obje* i to kao *dva, dvije,* a sklanja se i (kao kvalitativni broj) *oboj*:

Svaki od *obadvijuh* troudnih jedan drugomu ravnih dielova… (1881, 781)

U srednjem pravokutnom polju *obadvijuh* dielova stranah… (1881, 781)

(…) uzdanika *obijuh* susjednih općina… (1881, 24)

(…) imadu se s *obiju* strana… (1881, 24)

Uslied suglasna predloga *obijuh* stranaka… (1881, 127)

Svaki od *obiju* postraničnih dielova… (1881, 141)

(…) postavljena je u srednjih poljanah *obiju* postraničnih dielova… (1881, 142)

[258] Na snazi je novi pravopis (kao i za primjere na str. 760 i 838).

[259] Na stranici na koju upućuje stoji: „(…) kojom se u prodaju stavljaju dvie nove vrsti cigareta,…“ (1882, 461).

(…) koji je potreban za zavezanje *obih* krajeva. (1881, 209)

(…) a u Bosni i Hercegovini na *obih* strana ime i razred ureda. (1881, 210)

Po tome se s *obimi* provučenimi krajevi žicene vrpce… (1881, 210)

U ostalom valja u *obima* prigodama ovdje zatražiti dalnje upute. (1881, 223)

Državljani *obih* ugovarajućih stranaka… (1881, 358)

(…) dozvoljeno je *obima* strankama… (1881, 615)

(…) a *obim* prućim se strankam do volje stoji… (1881, 624)

Ako su *obie* stranke nazočne… (1881, 627)

Ako stranke niesu nazočne, ima se *obiema* ureda radi, dostaviti… (1881, 627)

(…) pokušati izpravak i zadovoljiti *oboje* stranke (1881, 548)

(…) izpravom ili zemljištničkim izvadkom, ili po potrebi i *obojma*… (1881, 635)

(…) i u *obojih* zaključnih štitovih… (1881, 782)

(…) zatim se uslovka o skontrovanju u *obadva* primjerka dnevnika pridoda… (1882, 234)

Obadvie vrsti cigareta spremljene su u papirnih škatuljah po 50 komada… (1882, 461)

(…) kod *obadvajuh* protuvaganjah pokazuje se tkanina očevidno laglja od typične težine,… (1882, 573)

(…) te bi spajanjem *obijuh* povlasti ustanove,… (1882, 2)

Iz *obiju* ovih spisa proizlazi,… (1882, 54)

Državljani svake od *obijuh* zemalja uživati će u području druge glede zaštite tvorničkih i trgovačkih maraka,… (1882, 320)

Porezni uredi će ote karte preuzeti uz potvrdu prijetka na jednome od *obiju* primjeraka,… (1882, 397)

(…) u zemljah pripadajućih *obima* državnim područjima. (1882, 12)

Tim će onda biti pomoženo *obima* strankama. (1882, 26)

(…) ima politička oblast, saslušav prije *obie* stranke, ponajprije nastojati,… (1882, 40)

(…) a *obie* rubrike moraju sačinjavati „od prije preostali iznos.“ (1882, 186)

(…) proglašuje se ovim nakon privoljenja *obih* kuća carevinskog vieća. (1882, 321)

Sa privoljenjeni *obih* kuća Mojega državnoga vieća nalazim odrediti kako sliedi… (1882, 341)

(…) ili ukupnu težinu sa *obimi* zamoti ili uz ovu bruto težinu… (1882, 511)

Na jednotrakih željeznicah imaju se postaje koje se na nove grade, tako udesiti, da su ulazi *obiema* smierovima vožnje na lievo i na pravac,… (1882, 638)

(…) i *obaju* domobranstva monarkije priključuju se… (1882, 294)

(…) kod *obadvajuh* protuvaganjah pokazuje se tkanina očevidno laglja… (1882, 573)

(…) da individualne pisaće potrebe i razsvietu za stolove ili samo jedno od *obojih* bud u naravi namaknu… (1882, 80)

(…) ili se namjerava *oboje* podjedno preduzeti. (1882, 95)

(…) *oboje* je crvenom bojom otisnuto. (1882, 470)

(…) medju raznimi točkami *obojega* područja… (1882, 724-725)

(…) koja će se predati carinskomu uredu u *oba* primjerka. (1883, 11)

(…) uvrstit će obnašašće u *obadva* primjerka očitovanja… (1883, 182)

(…) ako *oba* primjerka očitavanja nisu suglasna jedan s drugim… (1883, 226)

Obadva štopska časnika (kapetana) mogu se… (1883, 694)

(…) za vršenje *obaju* ovdje navedenih radnja,… (1883, 544)

(…) imadu se za prvi arak platiti *obadvije* stalne pristojbine. (1883, 784)

(…) da se poluči nagoda izmedju *obiju* stranaka. (1883, 83)

(…) prenieti s jednog od *obijuh* dobavnih vrela na drugo. (1883, 179)

Isto tako nesmije odvjetnik *obim* strankarn u istoj parnici služiti… (1883, 149)

S *obima* kategorijama onih koji su obvezani… (1883, 545)

(…) što ih *obje* stranke zamjenice moraju vršiti, nu koje *obje* stranke još nijesu ispunile… (1883, 633)

(…) naznačiv podjedno u *obih* primjercih izvoznog očitovanja narav istoga,… (1883, 227)

(…) oviem se oglašuje nakon privole *obih* kuća carevinskog vieća. (1883, 247)

(…) konačno sva izdavanja *obih* naznačenih kategorija. (1883, 705)

(…) ali *oboje* razporedjeno po mjestih. (1883, 109)

(…) naznaku članova obitelji *obojeg* spola i njihove dobe,… (1883, 531)

(…) samo na zemaljskom jeziku *objema* pismenicama… (1884, 36)

U *obim* prigodama mora dati vidimovati dopustni list. (1884, 100)

Ako jedna stranka ili *obadvije* prijuće se stranke povedu parnicu,… (1884, 267)

(…) na predlog *obijuh* stranaka… (1884, 275)

(…) zahtijevati tužbom proti tim *obadvim* strankama… (1884, 311)

U otkazu mora biti označeno: ime i prezime i prebivalište *obadvijuh* stranaka,… (1884, 343)

Stranka je u *obadva* slučaja takogjer vlasna zahtijevati,… (1884, 361)

(…) pod nadzorom *obiju* povjerenstva… (1884, 481)

(…) potvrditi pripadnost i podudaranje *obojega* na nacrtu (odnosno opisu). (1884, 657)

Redni broj, shvaćen kao pridjev, također ima svoj komparativ:

Prvija[260], koje lievica na obrežu cartouche počiva,… (1881, 505)

Takva uporaba pisanja brojeva poznata je u hrvatskoj književnosti XIX. stoljeća (usp. Anić 1971: 46).

U svim promatranim godištima *Sbornika* prevladava pisanje oblika *hiljada* nad *tisućom*.

[260] Prijevod njemačkoga *erstere.*

5.4.10. Glagoli

5.4.10.1. Infinitiv

Iako se uglavnom piše potpuni infinitiv, često se rabi infinitiv bez krajnjega *-i* što je tada bilo uobičajeno i u književnim tekstovima (usp. Sović 1985: 88; Vulić i Laco 2015a: 207). U *Sborniku* se u svim godištima, kao i u tadašnjem tisku, dosta često javljaju ikavizmi pod utjecajem bosansko-hercegovačkih govora, ali i kao osobina govora tadašnjih urbanih sredina (usp. Kuna 1981: 57) pa možemo pronaći sljedeće oblike: *trpiti* (1881: 74; 1884: 176), *viditi* (1881: 109; 1882: 114; 1884: 450), *uvidit* (1883: 126), *izviditi* (1883: 226; 1884: 397), *predviditi* (1883: 870), *štediti* (1881: 422; 1882: 708; 1883: 264), *uštediti* (1884: 45), *živiti* (1884: 459), *zastariti* (1881: 587; 1882: 392), *zašutiti* (1881: 624). Treba istaknuti da su predstavnici zagrebačke filološke škole pojedine takve oblike smatrali pravilnima (usp. Budimir 2007: 294; Budimir 2014: 46-47) pa se i tu donekle mogu tražiti razlozi njihova pojavljivanja.

Pošto se ne može *trpiti*… (1881, 74); (…) te im je dozvoljeno *viditi* obredane si troškovnike. (1881, 83); (…) ima se to *izvidit* onako isto, kao što se *izvidit* mora i to, da li je podiela dozvoljena. (1881, 545); (…) prebiljegovati ih i *providiti* sa zatvornimi markami,… (1882, 397); (…) u kom se može jasno *viditi* vrieme,… (1882, 635); (…) da putem kotarskoga ureda u Fojnici dade *izviditi*, da li je preporni objekt… (1883, 83); (…) da se zaprijeka niti *predviditi*, niti blagovremeno otkloniti nije mogla. (1883, 870); Obligaciju treba zatim *sproviditi* još i sa ovjerovljenim žirom vlasnikovim,… (1884, 137); (…) te *viditi* imadu li sve potrebštine,… (1884, 450).

U književnim, ali i u administrativnim tekstovima toga razdoblja u Hrvatskoj nalazimo infinitive sa završnim *-i* u futuru I. ispred enklitičkih oblika pomoćnoga glagola (usp. Vulić i Laco 2015a: 207-308; Rezo 2015: 383). Govoreći o futuru, Veber naglašava da se u tvorbi „uzima pokraćeni lik: *ću,* pak odatle postaje lik: *biti ću,* kod koga se **i** infinitiva obično izbacuje: *bit ću*, što u brzu izgovoru glasi kano jedna rieč, pa tako njeki pisci pišu i: *biću*; za čim se ne treba povoditi,…“ (Veber 1876: 70). Infinitivni se dio futura I. u početnim *Sbornicima* piše odvojeno od nenaglašenog oblika prezenta glagola *htjeti*, a često ostaje i završno *-i* u infinitivnom dijelu:

Do započete ustmene dražbe, *primati će* se takodjer i pismene ponude,… (1881, 103)
Počamši od tog roka *uzimati će* samo glavni zavodi… (1881, 140)

(…) *propisati će* se odgovornom činovniku na naknadu i *utjerati će se* od istoga administrativnim putem. (1881, 155)

Od sada počam *smatrati će* se životinje,… (1882, 63)

Svršetkom svake četvrti *predlagati će* porezni uredi... (1882, 220)

Naredbenim putem izdati se imajući abecedni imenik robe *ustanoviti će* po doslovnom glasu… (1882, 342)

Narušaji proti ovomu oglasu *kazniti će* se kao težki… (1882, 404)

Zagoda *računati će* se od onoga dana,… (1883, 388)

Nedržanje ovoga propisa *imati će* za posliedicu… (1883, 456)

K tomu *izgubiti će* još suprot tim osobam… (1883, 462)

I nakon uvođenja novoga pravopisa, ponegdje se mogu još pronaći primjeri sa završnim *-i* u infinitivnom dijelu što može značiti da su neki pisci *Sbornika* tako i govorili, iako je i kasnija gramatika propisivala sastavljeno pisanje (Gramatika 1890: 87):

(…) i *poslužiti će* isti blagajničkoj komisiji kao pomoćno sredstvo,… (1883, 686).

(…) i potvrdne isprave *izmijeniti će* se u Parizu… (1883, 734).

5.4.10.2. Prezent

Vrlo rijetko se u *Sborniku* mogu pronaći glagoli IV. vrste koji se u 3. l. množine bilježe u dijalektalnim oblicima koji se i danas mogu čuti u nekim govorima, a tada su bili prisutni kako u tisku (usp. Kuna 1981: 76; Budimir 2014: 47), tako i u književnom izrazu (usp. Anić 1971: 48-49; Sović 1985: 88):

(…) čim se bave stanovnici kotara, kako *živu*, kakove imadu običaje i navade i slična;… (1883, 602)

Ako od iznagjenih umrća *živu* miraščije u tugjim susjednim kotarima,… (1884, 543)

(…) dužni su te opomene uz tri dana, odkako ih *primu*, dostaviti uz primku dotičnim poreznim dužnicima… (1884, 547).

Ponegdje se u *Sborniku* glagoli V. vrste mijenjaju po paradigmi VI. vrste pa imaju nastavak *-uje(m)* tamo gdje je danas običnije *-am*, a isto možemo pronaći kod pojedinih tadašnjih književnika (usp. Sović 1985: 88):

Ujedno se okružna oblast *upozoruje*... (1881, 34)

Red cestovnoga redarstva *izvršuje*... (1881, 92)
(...) već se u prisutnosti odkupnog povjerenstva *uništuje*. (1881, 495)
(…) oviem se općenito *proglašuje* uslied odpisa… (1882, 110)
(…) kojom se *oglašuje* naredba od 29. jula 1882. glede ustrojstva i djelokruga… (1882, 419)
Ako se ovim dakle i *privoljuje*,… (1883, 85)
(…) u djelokrug političkih oblasti podpuno *dovršuje*,… (1883, 94)
(…) *ponizuje* i njega i zavod i oteščava njegovo poslovanje. (1883, 565)
Ako upravitelj mase ne *zadovoljuje* svojim dužnostima,… (1883, 639)
(…) što ga pobliže *označuje* ovaj zakon,… (1884, 1)
Gradskom načelniku i podnačelniku *dozvoljuje* se službeni doplatak… (1884, 5)
Pošto su se zavjerili, *proglašuje* vladin povjerenik… (1884, 32)
(…) kojom se *izjašnjuje* okružnica od 27. augusta 1883.,… (1884, 174)

Glagoli *imati*, *morati*, *znati* i *dati* mogli su se pisati i s osnovom *imad-*, *znad-* i *dad-* što odgovara tadašnjem općem stanju u bosansko-hercegovačkom tisku (usp. Kuna 1981: 75), ali i jeziku hrvatskih administrativnih tekstova (usp. Rezo 2015: 382-383) te jeziku hrvatskih književnika (usp. Vulić, Laco 2015a: 208; Sović 1985: 88), kao uostalom i gramatičkim preporukama (Veber 1876: 62; Gramatika 1890: 104):

Računi vrhu potonjih brzojavka *imadu* se vazda... (1881, 3)
(...) *neimadu* za vrieme prokusnoga službovanja... (1881, 13)
(…) od koga i od kojega iznosa se *imade* pobirati… (1882, 93)
(…) koja se *ne imadu* obavljati kovanim novcem. (1882, 469)
Carinske oblasti *neimadu* pravo izdavati nove dozvolnice… (1883, 26)
Sudovi *imadu* u ovakovih slučajih… (1883, 155)
(…) da uzmognu staviti svoje primjedbe, ako kakvih *imadu*. (1884, 24)
Ako se rentovne obligacije *ne imadu* opet… (1884, 141)

(...) te svaki put s mjesta prijaviti, kada *saznadu*, da je gdje kakva ošteta počinjena... (1881, 30)
(...) da sjegurnostni organi točno *znadu* za sve osobe... (1881, 131)
(...) da kod poreznoga ureda *priznadu* ote najmovine. (1881, 156)
(...) da si *dadu* predložiti... (1881, 21)
U sgodah, kada bosansko-hercegovačke oblasti *izdadu* pozivnice,... (1881, 126)
(...) drugačije se uporabiti *nedadu*. (1881, 202)
(...) *predadu* svoje propisno biljegovane,... (1881, 204)
(...) koje kmetovi odmah dragovoljno *ne izdadu*,... (1881, 433)
(...) da se *prodadu* putem dražbe... (1881, 578)

(…) koje povjerenstvo *priznade* valjanimi,… (1882, 124)

(…) a krilno zapovjedničtvo za iste prekasno *doznade*,… (1882, 235)

Pri svih takvih, javnih nepogodah dužni su svi službeni organi, čim to *saznadu*,… (1882, 424)

(…) da pozvanici više puta doista *neznadu*, kada *imadu* doći… (1883, 130)

(…) temeljito i kako valja prosuditi *znade* predmet,… (1883, 146)

(…) dužni su čim *doznadu* za takove prekršaje… (1883, 250)

(…) kad unutar svojega djelokruga službeno *saznadu*,… (1883, 315)

(…) koji za život odsutnikov *znadu*,… (1884, 353)

Treća osoba, koja *znade*, da se je upotrebilo… (1884, 369)

Ako članovi lično *saznadu* da se gdje što znatno desilo,… (1884, 66)

(…) ili da vještaci *dadu* mnijenje. (1884, 278)

Proti riješenjima, koja se *izdadu* u postupku o pravnim lijekovima,… (1884, 340)

Sud *imade* odrediti, da se javnom dražbom *prodadu* zaplijenjeni predmeti. (1884, 394)

(…) i da se *predadu* računarskomu vještaku. (1884, 409)

(…) dokle se god *nedade* obavijest o usmrćenju,… (1884, 357)

(…) a *moradu* takodjer podpisani biti i od poduzetnika tvornice ili zamjenika mu. (1882, 772)

(…) to *moradu* prostorije za tvorenje škroba iz oriza sasviem odieljene biti… (1882, 772)

Isti se *moradu* sastaviti u dva primjerka… (1883, 185)

(…) *moradu* se povrh toga biljegovati još i biljegom za podneske,… (1883, 822)

(…) i *moradu* se u svakom pojedinom koliju nalaziti u broju, koji je sa 10 djeliv. (1884, 224)

Glagol *početi* ima osnovu *počm-* koja je bila uobičajena pa se takvi oblici nalaze u tadašnjim novinama (usp. Budimir 2014: 47), ali i kod nekih pisaca (usp. Sović 1985: 88):

(...) još prije nego li *odpočmu* radnje,... (1881, 26)

(...) a uknjiživanje u toj godini preuzetih predmeta *počme* se iznovice tekućim brojem. (1881, 394

(...) može politička vlast dozvoliti, da *započmu* poslovi,... (1881, 586)

(…) kad *odpočme* redovno novačenje u dotičnih popunbenih kotarskih postajah. (1882, 196)

(…) tako da se iste imadu predočiti prihvata radi ne prije, nego sajam *započme*,… (1883, 454)

(…) voda vanrednim načinom rasti *počme*,… (1883, 598)

(…) prije nego što se ista *počme* razdjeljivati. (1883, 824)

Od dana kojim *počme* valjanost ovog štatuta,… (1884, 23)

Osam dana prije nego što *počmu* izbori… (1884, 25)

(…) a najkašnje 14 dana prije, nego što *započme* to pravljenje. (1884, 500)

Ako se porezovni postupak *započme* prije ispunjenja propisanih uslova,… (1884, 517)

Od nesvršenoga glagola imamo tvoren prezent na *-ljem*:

Danom 3. siečnja 1881. *počimlju* se... (1881, 139)
(...) dočim brojevi priloga svakoga mjeseca *počimlju* sa 1. (1881, 271)
(...) nu njena pravna moć *počimlje* istom onim vremenom... (1881, 659)
Vojna obvezanost *počimlje* 1 . januara... (1881, 697)
(…) i da *počimlje* službovanjem 6. februara 1882. (1882, 94)
Pravna kriepost javnoga družtva trgovačkoga prama trećim osobam *počimlje* od časa… (1883, 333)
(…) koji *počimlje* poslije dana,… (1883, 560)

U *Sborniku* je česta uporaba glagola V. vrste koji se mijenjaju po III. vrsti, a nalazimo ih u tadašnjem tisku (usp. Kuna 1981: 76; Budimir 2014: 47) te kod nekih hrvatskih pisaca (usp. Sović 1985: 88): *pozivlju* (1881, 34; 1882, 30; 1883, 90; 1884, 36), *opozivlje* (1881, 139; 1882, 85), *nazivlju* (1881, 203; 1882, 74; 1883, 191), *prizivlju* (1881, 352; 1882, 76; 1883, 90), *opozivlju* (1883, 340), *sazivlju* (1883, 840), *prizivlje* (1884, 332); *odazivlju* (1884, 543). Slijede primjeri od glagola *uzimati:*

Izuzimlje se pripajanje kola... (1881, 90)
Uručene ponude samo se onda *uzimlju* u obzir... (1881, 105)
(...) te *preuzimlje* gradnju privremeno,... (1881, 111)
(...) *preduzimlje* se zaključni obračun,... (1881, 113)
(...) koji čitavi ostali prostor oblika note *obuzimlje*. (1881, 141)
(...) da se za njih *zauzimlje*. (1881, 436)
(...) da se od ustanova ovoga članka *izuzimlju* mornari i ine osobe... (1881, 369)
(...) da se povlastice *oduzimlju*... (1881, 608)

Dužnosti, što ih *preuzimlje* zamienik,… (1882, 26)
(…) da i u stanova toga paragrafa na njegove probitke obzir *uzimlje*. (1882, 31)
Od ovih ustanova *izuzimlju* se samo oni,… (1882, 71)
Izpiti se *preduzimlju* kod financijalnoga zemaljskoga ravnateljstva… (1882, 213)
(…) koji *zauzimlje* sav preostali prostor slike notine. (1882, 453)
Ta se dozvolnica u slučaju dokazane zloporabe — neodvisno od dohodarstveno kaznenih posliedica — smjesta *oduzimlje*,… (1882, 769)

Od toga se medjutim *izuzimlju* one razprave… (1883, 4)
(…) od sgode do sgode odluči o mjestu gdje da se *uzimlje* drvlje,… (1883, 85)

(…) što jih *poduzimlje* zemaljski erar,… (1883, 117)

Svakog četvrtgodišta *preduzimlje* nadzirajući financijalni organ,… (1883, 184)

(…) ne *izuzimljuć* korita potoka i nebrodivih rieka. (1883, 263)

(…) da *neuzimlje* na se odgovornost za štetu,… (1883, 432)

(…) *oduzimlje* pravo izdavanja marvinskih putnica. (1883, 536)

(…) te se *uzimlju* na čuvanje,… (1883, 705)

Isprave, kojima općina *preuzimlje* obveza prama trećim osobama,… (1884, 18)

(…) to jest koncem svakog polugodišta da *preduzimlje*. (1884, 23)

(…) koji po činu svome prvo mjesto *zauzimlje* (§§ 43. 45.). (1884, 50)

(…) da *uzimljući* obzir na osobite odnošaje,… (1884, 77)

(…) koja se *uzimlje* pod ovrhu. (1884, 102)

(…) i kojih kazani zajedno uzeti *neobuzimlju* vise od četiri hektolitre,… (1884, 495)

(…) dočim se kod ostalih stranaka te bolete *oduzimlju* samo… (1884, 551)

5.4.10.3. Participi i glagolski prilozi

Normu zagrebačke filološke škole obilježava i uporaba posebne sklonjive vrste participa, odnosno glagolskoga pridjeva sadašnjega i prošloga. Za participe Veber navodi da „su po svojem obliku glagoljni pridavnici, te su razna spola i dekliniraju se“ (Veber 1876: 191).

Sklanjanje participa nalazimo u jeziku hrvatskih pravnih tekstova (usp. Mamić 1981: 179), te u jeziku hrvatske književne baštine (usp. Sović 1985: 90), a takvu tradiciju njihove uporabe slijedi i *Sbornik*:

Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, *sadržajuća* statut za cestovno redarstvo… (1881, V)

K §. 11. *predležećeg* propisa dodaje se… (1881, 160)

(…) riečju koja će u svakom na ugovor *odnosećem* se poslu… (1881, 186)

(…) ili ako se takav i dug može podmiriti procienjenom vriednošću *preostajuće* opreme,… (1882, 182)

(…) da u točnoj evidenciji drži predmete *spadajuće* na monturu i opremu… (1882, 184)

(…) a ako je roba po tarifi prosta od carine, specifičnoj naredbenim putem ustanoviti se *imajućoj* carini, *iznašajućoj* 15 postotakah vriednost… (1882, 342)

(…) i raznim redovom *pripadajućih* školah,… (1883, 17)

Povjerenstvo može u ime izučavanja pitanja *padajućih* u njegov djelokrug… (1883, 88)

Svim sudbenim osobama *prinadležeća* dužnost šutnje... (1883, 485)

(…) pod predsjedništvom *nadziravajućega* štabnoga oficira (kapetana)… (1884, 111)

(…) sprovigjenim podneskom (bez ikakovog drugog priloga) *ustupajućeg* ili *zalagajućeg* supruga,… (1884, 130)

(…) te ako je u zadnjem slučaju broj dionika u svezu *spadajućih* tako velik,… (1884, 296)

Da se postigne redovito prijavljivane *slučujućih* se pravnih posala… (1884, 428)

(…) kod rodjenoga Bošnjaka u zemlju *došavšeg*… (1881, 11)

(…) i tim načinom koncem mjeseca *preostavše* stanje. (1881, 236)

Sastavši se radi podpisanja trgovačkog i brodarstvenog ugovora,… (1881, 371)

Kada iza *preminuvšeg* ne ostaju djeca… (1881, 384)

(…) onu ustanovu naredbe *postojavšega* c. kr. ministarstva za trgovinu… (1882, 2)

(…) uz potvrdu nadležne oblasti o *sbivšem* se doseljenju ili preseljenju… (1882, 503)

Da se za buduće zaprieči ponovice jur *desivša* se zamjena… (1882, 674)

(…) u istinu *nastavšimi* do ulaznoga mjesta na granici srbskoj. (1882, 741)

Notom *postojavšega* zemaljskoga ravnateljstva financije… (1883, 6)

Pozivom na oglas *obstojavšeg* financ. zemaljskog ravnateljstva… (1883, 225)

(…) da je *nastavšu* štetu,… (1883, 432)

(…) kod sudbenih oblasti *slučivša* se ljekarska i ranarnička… (1883, 511)

(…) bilo prije ili poslije iste *pojavivša* se pitanja megjuraspre,… (1884, 47)

Na temelju ove naredbe *izišavše* pravomoćne presude imadu pravno djejstvo… (1884, 86)

(…) i izdaće o *preostavšim* još i o snova položenim obligacijama… (1884, 157)

(…) bez da se iskaziva otpad, *nastavši* istjecanjem ili isušenjem. (1884, 195)

(…) upozornje se ovijem na ustanovu okružnice *postojavšeg* financijalnog zemaljskog ravnateljstva… (1884, 582)

Iz participa su, gubljenjem mogućnosti dekliniranja (usp. Veber 1876: 59-60), nastali glagolski prilozi (naziva ih *prislovi glagoljni*) koji „imaju dva lika: krnji i podpuni.“ (Veber 1876: 191). Tako su od participa prezenta aktivnoga dobili nastvake *-ći* i *-ć*, a od participa perfekta *-vši* i *-v* (kojima pridodaje još i *-ši*, *-avši*, te *-av*) (Veber 1876: 59-60). Ovdje ćemo donijeti primjere „krnjih likova“ kojih je daleko manje u *Sborniku*:

(…) u vlasničtvo *spadajuć*… (1881, 62)

(…) ne *pridajuć* upaćenu toga mjeseca zakupninu. (1881, 262)

(…) ne *okrnjujuć* gruntovnička prava drugih… (1881, 560)

(…) *želeć* jednakim načinom… (1881, 852)

(…) *pomenuv* u ovom dužnosti. (1881, 132)

(…) *započev* kreanje (sic!) u jednoj luki… (1881, 364)

(…) *izključiv* medjutim proznake i predmete… (1882, 184)

Blagajnički dnevnik zaključiva se *sbrojiv* stavke stupačno… (1882, 234)

(…) gdje činovnici *putujuć* rečenimi željeznicami… (1883, 201)

(…) *pridjeljujuć* ih području izpostave… (1883, 286)

(…) kojeg *sbrojiv* k prividnoj gustoći… (1883, 195)

Ova naredba vrijedi *počev* od dana njezina razglašenja. (1883, 880)

(…) *računajuć* amo i obilježavanje kuća… (1884, 17)

(…) *održavajuć* u valjanosti ženidbeni jamčevinski vez… (1884, 124)

(…) *opomenuv* ju na kazneno-pravne posljedice… (1884, 304)

U *Sborniku* pronalazimo i nekoliko neobičnijih oblika koji su se, vrlo rijetko, mogli pronaći i u pojedinim hrvatskim tiskovinama u BiH (usp. Budimir 2014: 48):

(…) od svih njihovih predpostavljenih *počamši* od odsječnoga zapovjednika,… (1881, 18)

Rude, napomenute u §. 1., *izuzamši* sol jedatnu i š njom dolazeće soli… (1881, 539)

(…) da će novi carinski zakon zajedno sa carinskim cienikom *izuzamši* razred XXI. miniralna ulja… (1882, 229)

(…) sveobće carinske tarife *počamši* od 1. septembra… (1882, 401)

(…) i to *počamši* od onoga časa,… (1883, 222)

(…) ako zavratnik stanuje u Europi, *izuzamši* Islandiju i otoke Farejske;… (1883, 470)

(…) netreba podjeliti dopust preko 4 tjedna, *izuzamši* izvanredne prigode. (1884, 98)

Od ovoga roka *počamši* izmijenjivaće se… (1884, 482)

Ovdje možemo uvrstiti i njihove skraćene oblike: *izuzam* (1884. jedino *izuzamši*) i *počam* koji se, također rijetko, mogao pronaći u tadašnjem hrvatskom i muslimanskom tisku (usp. Kuna 1981: 80):

(…) kroz 6 sati (bez prekida) *izuzam* svaki treći dan… (1881, 18)

(…) da *počam* od 1 . novembra t. g. kotarske oblasti… (1881, 429)

(…) za svaku aktivnu izpostavu, *izuzam* onu u Brodu,… (1882, 78)

(…) koje će vrediti *počam* od dana dokinuća… (1882, 381)

(…) nepodizati *izuzam* slučaja, ako bi uhapšenici na nje navalili… (1883, 484)

Počam od ovog roka imaće se razdijeljivanje obavljati svaki put,… (1883, 665)

(…) u tom slučaju postupaće se šnjime kao da je u službi *počam* od onog dana,… (1884, 99)

Jedanput se javlja prilog *rekući* koji suvremena norma smatra pogrješnim, ali su ga koristili brojni hrvatski književnici XIX. stoljeća (usp. Sović 1985: 90):

(…) jer su medjutim oblasti usljed zaključenih ugovora tako *rekući* stupili u obveze. (1883, 294)

5.4.10.4. Nepravilni glagoli

Od glagola *htjeti*, uz *htio, htjeli, htjela*, iznimno se javljaju oblici *hotio, hotjeli* i *hotjela* kakve su rabili i pojedini hrvatski pisci (usp. Anić 1971: 51; Sović 1985: 91):

(…) a uz sve to bi *hotio* u svrhu,… (1881, 595)
(…) koji bi *hotjeli* erarska zemljišta uzeti u obragjivanje,… (1884, 458)
(…) koja bi *hotjela* služiti se takovom spravom. (1884, 595)

Uz ispravne ikavske oblike glagola *htjeti*, jednom se u tekstu nalazi i ijekavizam *htjeo* (1882, 27).

Zanijekani oblik glagola *biti* dolazi i kao *niesam* (primjereno administrativnomu stilu pisano u 3. l. mn.):

Ako stranke *niesu* nazočne,… (1881, 627)
Ako po tom nuždna dokazala možda *niesu* priložena,… (1882, 413)
(…) dok se sbilja već *niesu* izselili,… (1883, 269)
(…) da isti trgovci *nijesu* slučajno oslobođjeni od poreza. (1883, 306)
(…) u koliko *nijesu* pridržani odobrenju zemaljske vlade,… (1884, 15)

Jedanput nalazimo od glagola *sići* nepravilni oblik *saći*:

(…) pri kojih bi vlakovi lasno mogli *saći* s traka,… (1882, 641)

5.4.10.5. Sufiksi *-ovati, -irati, -isati*

I pri uporabi sufikasa *-ovati, -irati, -isati*[261] u *Sborniku* se opažaju velika kolebanja što se podudara s tadašnjim stanjem u Hrvatskoj (usp. Anić 1971: 52-53; Mamić 1981: 180), a

[261] Skok (1955: 37) o navedenim sufiksima pojašnjava: „Od tih triju sufiksa dva su stranog podrijetla: *-isati*, kojemu je središte Beograd, potječe od grčkog aorista od grčkih denominala na *-izō,* aorist *-isa;* na zapadu (središte Zagreb) *-irati* od njemačkoga infinitiva na *-ieren,* a taj od francuskog infinitiva na *-er* < lat. *-are* ili od francuskog na *-ir* < lat. *-īre,* dok je sufiks *-ovati, -ujēm* naša baština iz praslavenskog jezika".

primjetno je i povećanje broja riječi sa sufiksom *-isati*[262] od prvoga promatranoga godišta prema višim godištima. Naravno, nije rijetkost i da iste riječi imaju različite sufikse, kao npr. *likvidovati* i *likvidirati*, *kreditovati* i *kreditirati*, *kontrolisati* i *kontrolirati* i sl.

-ovati[263]:

(…) *konštatovati* obseg njihov… (1881, 24)

(…) pomoćju izvršujuće oblasti dati *sekvestrovati* svojoj tražbini… (1881, 32)

(…) provedbene neredbe imati *uredovati*. (1881, 79)

Ugovor, kao i svikoliki mu osnovi imadu se *biljegovati* shodno biljegovnomu zakonu… (1881, 102)

(…) kojim izprave ne treba *legalizovati*… (1881, 449)

(…) stoga se ima taj dohodak isto onako *oporezovati* sa 4 od hiljade od ukupnog beriva… (1881, 481)

Roviti (schürfen) u smislu rudarskom (t. j. *šurfovati*) toliko će reći… (1881, 539)

(…) ili da bi ovaj mogao znatno *štetovati*… (1881, 583)

(…) imaju *adresovati* na… (1881, 755)

(…) po kojoj bi se roba imala *biljegovati*… (1882, 7)

(…) u tom smislu *modifikovati*… (1882, 9)

(…) i da se po tom samo tako sastavljene namire imaju *likvidovati*. (1882, 58)

(…) ima valjanost cielokupnoga poslovanja konkretualne skupine *konštatovati* sa izpitnim izkazom… (1882, 119)

(…) ima povjerenstvo sliedećim načinom ocieniti odnosno *klasifikovati*:… (1882, 135)

(…) samo onda mogu *likvidovati*, ako upravitelj povjerenstva… (1883, 90)

(…) imaju kotarskomu uredu pridieljeni šumarski organi štetu *konštatovati*… (1883, 101)

(…) odmah *realizovati* i nadgledati,… (1883, 115)

(…) kad nestane povoda poreznom oprostu uzmognu iznovice *oporezovati*. (1883, 217)

(…) neuzmogne vlastitim znanjem *konstatovati*… (1883, 219)

(…) da li se na primitak doznačeni iznos nema *realizovati* na račun… (1883, 260)

(…) a u koliko se ovi ne mogu *konštatovati*… (1884, 41-42)

(…) ako se još mogu ustanoviti (*konstatovati*) za odluku nužne činjenice i okolnosti,… (1884, 91)

(…) prigodom dolaska i odlaska dati *vidimovati*. (1884, 99)

(…) da smije *kreditovati*[264] dospjele uvozne carine. (1884, 115)

[262] Usporedimo li ovo s Mamićevim (1981: 180) proučavanjem hrvatskoga ustavnopravnoga jezika gdje tvrdi da se „sufiks *-isati* nikako ne javlja, izuzmemo li glagol krunisati,…“ možemo reći da je prvo godište po tom pitanju na tragu hrvatskih zakonskih tekstova (u ostalim godištima sve češće se pojavljuju riječi sa sufiksom *-isati*).

[263] Govoreći o sufiksu *-ovati* Skok naglašava: „Zamjena sufiksa *-irati* sa *-ovati* seže daleko u XIX. stoljeće. Kad je u Bosni nakon okupacije bila osnovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu, nije nazvana privilegirana, nego privilegovana. To je doduše ispravno. s njemačkoga gledišta, jer je u njem. *privilegieren* doista postverbal od njem. *Privileg.*“ (Skok 1955: 42). Da to nije bilo tako jednoznačno svjedoče primjeri iz *Sbornika* u kojem nalazimo: *privilegirane austrijske narodne banke* (1881, 139; 772), *povlaśćene austrijske narodne banke* (1882, 451), *privilegovanom odjelenju Union-banke* (1883, 848). U 1884. godištu nalazimo skraćenice: *priv. odijelenja Union-banke* (1884, 445), *za privil. odijeljenje Union-banke* (1884, 447).

(…) dali mastnu, jaku kožu valja *tarifovati*… (1884, 115)

(…) kod blagajne državnog duga dati *realizovati*… (1884, 138)

(…) dozvoljeno je takogjer *raspakovati* ili *prepakovati* denjke i posude,… (1884, 448)

(…) mogu *spakovati* takogjer i tako,… (1884, 549)

(…) da se isti istom onda imadu *likvidovati*, kad sačinjavaju iznos, koji se može isplatiti. (1884, 582)

Neka se ne propušta, zemljište opredijeljeno za cjepiljnak u jesen *rigolovati*,… (1884, 604)

-*irati*:

(…) moći *kontrolirati* naznake posjeda. (1881, 30)

(…) pneumatička kolesa za *regulirati*… (1881, 205)

(…) a nasliednik označujuć dan nastupa službe, *nominirati*. (1881, 218)

(…) iza mjesečnog zaključka ovih dnevnika po različitih dohodarnina *specificirati*,… (1881, 232)

(…) o dohodarstvenom kaznenom novcu konštatirati,… (1881, 238)

Posjed njihov ne može se *sekvestrirati*,… (1881, 360)

(…) mogu zakonito izvažati i *reeksportirati* na brodovih inoga kojega god naroda… (1881, 367)

(…) učiniti za ljudski želudac ne valjalim (t. j. mora se *denaturirati*). (1881, 774)

(…) koj će kao perovodja imat pri nadpregledbi *funkcionirati:*… (1882, 309)

Smokve imadu se sasvim *denaturirati*, t. j. sa svime razgnječiti, razdrobiti ili pržiti. (1882, 529)

(…) tada se predmet u smislu carinske tarife nemože kao makina *kvalificirati*,… (1882, 537)

(…) te se samo tada imadu posebice *tarifirati*, kada su već u makinu, u koju spadaju umetnute. (1882, 542)

(…) pri carinskom uredu *deklarirati* i *tarifirati* po stavku tarife,… (1882, 745)

(…) *intervenirati* samo uz privolu nadležnog konznlarskog zastupnika. (1882, 759)

(…) ustanovljuju pravila, a glede eventualno kašnje *emitirati* se imajućih obveznicah glavna skupština. (1883, 358)

(…) mjenicu *inkasirati*, dignuti prosvied,… (1883, 453)

(…) dočim bi ipak po navedenom propisu morali na novo *kreditirati* marke u svakom slučaju,… (1883, 536)

(…) obvezano je isto *patrolirati* po kotaru… (1883, 582)

(…) po danu i po noći po svom kotaru *kontrolirati* oružnike,… (1883, 603)

(…) ima zapovjednik postaje svagda *vizitirati* da se uvjeri,… (1883, 603)

(…) ili inače prispjele novce prebrojiti i *revidirati* prije, nego ih stave u blagajne. (1883, 685)

(…) može *kreditirati* dospjelu uvoznu carinu… (1884, XXVI)

Ako predsjedajući zamjenik eparhijskoga episkopa ima *fungirati* kao referent,… (1884, 63)

(…) jer se protiv odredaba ove naredbe naračunane dnevnice ni u kom slučaju ne bi mogle *likvidirati*. (1884, 87)

[264] U sadržajnom pregledu piše *kreditirati* (1884, XXVI; XXXVIII).

(…) koga se pismeni znaci imaju u potpisnom protokolu točno *konstatirati* i razjasniti. (1884, 89)

Ako će tko da dade po kome drugom *kvitirati* kamatne namire,… (1884, 135)

Ova konvencija će se *ratificirati* a ratifikacije će se u Parizu izmjeniti,… (1884, 255)

-isati:

Svaki od obiju postraničnih dielova oblika note sadržaje u svom gornjem pravokutnom polju arabsku brojku „10“ jasno *bojadisanu* u okrugljastom narisu… (1881, 141)

(…) koje se izvoze u njemačko carinsko područje na utlaku, *bojadisanje* ili bielenje, pa se odanle opet uvoze utlačene, *bojadisane* ili bieljene,… (1882, 43)

Kotarski ured nadgleda cestogradnje, zaštitu obala i *regulisanje* rieka,… (1882, 428)

(…) obzirom na priključak na ine željeznice *regulisati* vozni red, te vrst vozila opredieliti. (1882, 647)

Mješovita komisija, koja je pozvana da poslie dovršene vojničke vježbe ili *koncentrisanja* vojske označi štetu… (1882, 700)

(…) što više u običaj ulazi *bojadisati* na pazar iznašanu takovu robu. (1883, 93)

(…) da će se obdržavanje ove naredbe *kontrolisati*… (1883, 303)

(…) ima pravo preduzeti sve, što joj se povodom položenih računa odnosno na dozvoljivanje ili uzkratu odriešenja, na *manisanje* računa u pojedinih točkah… (1883, 360)

(…) koji nijesu potvrgjeni propisanim ispravama, imaju se *manisati*[265] „primjedbama“,… (1883, 701; 753)

U pogledu izvršivanja prava nadgledanja (*kontrolisanja*)… (1884, 10)

(…) te prema tome valjano obrazložene predloge pismeno *formulisati*. (1884, 59)

(…) stranka ne smije *uplivisati* na izbor istih. (1884, 224; 283)

(…) glede temelja za odmjerenje pristojbe od uknjižbe (*protokolisanja*) firme. (1884, 489)

5.4.10.6. Imperfektivizacija

Sufiksi *-ivati*, *-avati*

Bez obzira što je norma (ondašnja[266], a i današnja[267]) propisivala da glagoli na *-avati* imaju u prezentu sufiks *-avam*, a glagoli na *-ivati* sufiks *-ujem*, u stvarnosnom je izričaju

[265] manisati - zamjerati, nalaziti mane, kuditi, odbacivati (prema: http://www.kodkicosa.com/manje_poznate_reci_m.htm)

[266] Vidjeti kod Vebera (1876: 63) primjer pod točkom 5., *dar-iva-ti – daru-j-em* i opasku pod istom točkom, *dar-iva-ti – dar-iv-am*.

situacija bila bitno drukčija. U *Sborniku* je najviše glagola koji imaju sufiks *-ivati*, zatim idu oni sa sufiksom *-avati*[268], a najmalobrojnija je skupina glagola s oba sufiksa pa ih stoga ovdje navodimo jer će se tako najbolje vidjeti kakvo je bilo stvarno stanje:

Ova odredba ima se točno *izpunjavati*,… (1881, 3)

(…) koj je jedini vlastan zastupat jih pred oblastmi te *izpunjivati* preuzete ugovorno obveze… (1881, 107)

(…) činovnike i službenike *upotriebljivati*[269] prema njihovim sposobnostim,… (1881, 309)

(…) te će se samo kao lugari I, razreda *upotriebljavati* moći. (1881, 220)

(…) ovlaštena neograničeno *ocarinjivati* pepeljiku… (1882, 777)

(…) ima se *ocarinjavati* po glavnoj sastavi njezinoj,… (1882, 343)

(…) koji je nesakrivljenom nesrećom zavremeno zapriečen *izvršivati* svoju službu,… (1883, 323)

(…) pri vodjenju poslovah *izvršavati* zaključke,… (1883, 342)

Ako su troškovi utjerivi, ima sud troškove kaznenog postupka… (…) po smislu slijedećih ustanova *utjerivati*. (1883, 505)

Vrlo je teško *utjeravati* naknadno propisane poreze,… (1884, 650)

Sekundarna imperfektivizacija zahvaća pojedine glagole i takvi su oblici bili zabilježeni u slovnicama XIX. stoljeća pa samim tim prisutni i kod pojedinih književnika iako ih kasnija literatura, bez obzira na njihovo prisustvo u jeziku, smatra provincijalizmima (usp. Sović 1985: 92). U *Sborniku* nalazimo glagole izvedene morfemima */naš/a/ti, /vađ/a/ti, /važ/a/ti*: *iznašati* (1881, 8; 1882, 747; 1883, 246), *unašati* (1881, 160; 1882, 234; 1883, 850; 1884, 584), *prenašati* (1881, 169; 1884, 506), *podnašati* (1881, 239; 1883, 520), *nanašati* (1881, 555), *doprinašati* (1881, 555; 1883, 326), *prenašati* (1883, 398), *prinašati* (1883, 675), *predvadjati* (1883, 493), *izvadjati* (1881, 109; 1883, 113; *izvagjati* 695; 1884, 8), *navadjati* (1881, 168; 1882, 245; 1883, 186; *navagjati* 1884, 233), *povadjati* (1882, 303), *privadjati* (1882, 308), *provadjati* (1882, 410; 1883, 121; *provagjati* 634; 1884, 417), *uvagjati* (1883, 850), *zavagjati* (1884, 58), *izvažati* (1881, 367; 1884, 182), *uvažati* (1881, 407; 1882, 371; 1883, 240; 1884, 187), *prevažati* (1882, 633; 1883, 429).

---

[267] O uporabi glagola na *-avati/-ivati* u suvremenom jeziku vidjeti Kuna-Mikić 2009., *Sinonim(ič)nost i uporaba glagola na -avati/-ivati*, Nova Croatica III (2009) 3, Zagreb, str. 33-50.

[268] Za stanje u hrvatskim pravnim tekstovima vidjeti Mamić 1981: 180-181, a za novine u tursko doba vidjeti Nogo 1981: 212-213.

[269] Pored navedenoga oblika javljaju se još i *upotrebljivati/upotrebljavati*.

5.4.11. Prilozi

Prilozi koji se pojavljuju u *Sborniku* u skladu su s vremenom u kojem nastaje *Sbornik* i mnogi su s današnjega gledišta arhaični, ali su tada bili u svakodnevnoj uporabi. Jedan od rjeđih, koji se javlja jedino u 1882. godini, jest prilog mjesta *tuj* poznat u hrvatskoj književnosti još od Marulića[270], a rabili su ga i drugi hrvatski književnici poput Držića, Gundulića, Hektorovića, Menčetića (ARj XVIII: 889-891):

(…) da se vidi, da li *tuj* nije štogod od duljine tkanine uvijeno. (1882, 574)
Tuj se ima dakle način vaganja uporaviti. (1882, 584)

Za prilog vremena *kašnje* Akademijin rječnik navodi da se javlja „osobito kod čakavaca“ (ARj IV: 875), a u *Sborniku* se rabi u značenju *poslije*:

(…) uručenoj u isto vrieme ili *kašnje*,… (1881, 650)
(…) koj će joj u *kašnjem* životu moći biti od uhara. (1882, 664)
(…) ili bez bojazni da bi se *kašnje* u istinu platili,… (1883, 123)
Na *kašnje* predate molbenice davaće se… (1884, 91)

Od neobičnijih i rjeđe rabljenih priloga u *Sborniku* izdvajamo *tekar, sveudilj* i *laglje*, od kojih su zadnja dva zabilježena kod hrvatskih književnika od XVI. stoljeća (ARj V: 878-881; ARj XVII: 235), a mogli su se pronaći i kod pojedinih književnika u XIX. stoljeću (usp. Sović 1985: 93):

Poduzetnik se *sveudilj* ima nalaziti na gradilištu,… (1881, 108)
(…) i jer to podizanje *sveudilj* biva na odviš dugo vrieme… (1883, 302)
(…) koji su izvedeni *tekar* poslie, bilježke o priepornosti,… (1881, 667)
Radi zgodnijega pregleda i *lagljega* sbrojanja propisanih pristojbina… (1881, 793)
Laglje poslove neka vrši školska mladež… (1882, 664)
(…) a moći će se s istim izaći tim *laglje*,… (1883, 22)
(…) da robotari rade istina *laglji*, ali i opasniji posao… (1884, 622)

[270] „Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke.“ (nav. prema Marko Marulić: Judita. Epska pjesma u šest pjevanja. Ur. Marcel Kušar, Matica hrvatska, Zagreb 1901., str. 3.).

Posebno vrijedi izdvojiti inačice priloga *stopram* i *stoprv* za koje Sanja Vulić (Vulić 2007) navodi da se javljaju u kajkavskim govorima (*stopram*) ili u čakavskim i štokavskim (*stoprv*), uključujući i gradišćanskohrvatske govore. Isti su oblici zabilježeni u hrvatskim rječnicima od Mikalje pa do Della Belle i Stullija, a rabili su ih i hrvatski književnici od Gundulića do Kanižlića (ARj XVI: 630-631), a njihova se uporaba nastavila i u XIX. stoljeću, kako u književnim djelima, tako i u leksikografskim (usp. Vulić i Laco 2015b: 198). Iako su pojedini hrvatski književnici nastavili rabiti te priloge i početkom XX. stoljeća, to nije bilo dovoljno da se održe u javnoj uporabi jer su ih vukovske gramatike i rječnici posve izostavili (usp. Vulić i Laco 2015b: 199). U *Sborniku* je njihova uporaba rijetka, ali se mogu pronaći i nakon uvođenja novoga pravopisa u značenju *upravo, tek, odmah*:

(…) nego ako posliednji dan roka padne u nedjelju ih u svetkovinu priznatu zakonito, svršuje se rok *stopram* sliedećega dana težatnoga. (1881, 603)

Onda *stopram*, kada namirene budu ove tražbine,… (1881, 612)

(…) predloženo prikupljanje globah u svrhu sačinjanja glavnice smatrao bih pako *stopram* onda opravdanim,… (1881, 720)

Češće se dogadja, da pojedine oblasti zatraže povadjanje općenite potrage *stoprv* onda,… (1882, 303)

(…) za namirenje tražbine *stoprv* onda upotrebiti, kada se jamčevniska sveza dokine. (1882, 682)

(…) ako se pako stvar *stopram* kasnije prepusti erar. fiskalu, ima se to računarskom odsjeku dojaviti. (1883, 508)

(…) jer pojedinci od tog osoblja u vlastitu interesu neće zapriječiti šumski prekršaj već mirno gledaju kako se izvadja, pa onda *stoprv* javljaju izvedeni prekršaj. (1883, 522)

U *Sborniku* nalazimo pisano *inače* umjesto *drukčije, na koji drugi način*:

(…) imadu se, ako se steru po podieljenu polju dolovnom, izručiti u koliko ne nagode se stranke *inače*,… (1881, 556)

Obveze onih osoba (općinstva), koje se služe željeznicom, ili *inače* š njom dolaze u dodir. (1882, 655)

(…) kad odvjetnik traži plaćenimi posrednici ili na koji *inače* sablažnjivi način branjenike;… (1883, 153)

(…) ili da je *inače* štetan po javni interes ili pak nezakonit… (1884, 22)

Također, prilog *inače* dolazi i u obliku *inako* (ponovno i u značenju *drukčije, na koji drugi način*) koji su koristili stariji hrvatski književnici (H. Lucić, M. Držić, M. Divković), a zabilježen je i u hrvatskim rječnicima od Vrančića pa do XIX. stoljeća (usp. ARj III: 831):

(…) jedino dužan je kmet, ovaj agi pripadajući dio dotle pohraniti, dokle potonji u smislu §. 3. glede toga *inako* ne odluči. (1881, 414)

Ako službenimi ugovori ili redom službenim ne bude što *inako* ustanovljeno… (1881, 590)

(…) da se ovaj i *inako* još upotriebi… (1881, 752)

(…) uvriedom straže ili *inako* u javnoj službi se nalazećih osoba,… (1882, 108)

(…) takodjer i rezani, samljeveni ili *inako* usitnjeni… (1882, 360)

(…) sirove, ali s okovom ili *inako* spojene sa željezom ili neplemenitimi metali… (1882, 368)

(…) valjaju i nadalje dok se *inako* ne odredi. (1882, 439)

(…) kojem bi bez tih nuzgrednih spojeva po njezinoj *inakoj* kakvoći pripadala. (1882, 483)

(…) kojem bi bez toga urešenja, postavljenja ili obloženja po njezinom *inakom* svojstvu pripadala. (1882, 484)

Staklo polirano, jedkom vodom ili *inako* gravirano,… (1882, 779/736)

(…) u koliko obstojeći zakoni i zakonite naredbe o tom neodredjuju *inako*. (1883, 310)

Ako ugovorom nije *inako* odredjeno,… (1883, 326)

(…) u koliko neodredjuju pravila *inako*,… (1883, 359)

(…) dok vlastnik o njih nerazpoloži *inako*. (1883, 402)

(…) ako im je ponašanje osobito oporno, silovito ili *inako* razdražljivo,… (1883, 487)

(…) u koliko posebne ustanove *inako* ne propisuju. (1883, 517)

(…) ili da se tko s njima razgovara kroz vrata, prozor ili *inako*, ako nije prisutan dotični sudbeni činovnik. (1883, 587)

(…) sve dok se sudbeno ili *inako* uredovno neupotrebe… (1883, 825)

(…) ako *inako* nema kakove sumnje. (1884, 121)

(…) te ne smiju biti ni ispravljane, ni strugane ili *inako* kako prenačinjane. (1884, 169)

(…) takogjer i rezani, samljeveni ili *inako* usitnjeni. (1884, 192)

(…) i sudbeno obregjene troškove namiriti pod *inakom* ovrhom,… (1884, 348)

(…) ako su *inako* takove manipulacije moguće bez oštete dohodarnih prava. (1884, 448)

Prilog *pak*, sve do uvođenja novoga pravopisa, u *Sborniku* dolazi češće u obliku *pako* koji su rabili pojedinih stariji hrvatski književnici (A. Kanižlić), a bilježe ga i rječnici (Belostenec, Stulli, Voltiggi) sve do XIX. stoljeća (ARj IX: 578). S novijim godištima i u

Sborniku se smanjuje učestalost njegove uporabe, a poslije će Maretić ustvrditi da je „pako (je) arhaistički oblik“ (Maretić 1899: 692):

(…) a uredovni paušal *pako* neprekidno… (1881, 7)

(…) paušali gradjevnih činovnika *pako* u subjournalu za zemaljsku vladu… (1881, 7)

Ona roba *pako*, koja ne podleži carinarskom postupku… (1881, 207)

(…) nisu li pako nedostatci takvi… (1881, 675)

(…) u drugoj *pako* dosta izlišnom uredbom,… (1882, 4)

(…) inače *pako* prigodom,… (1882, 13)

(…) imena *pako* sama uz broj godišta novačenja i broja lista prekrižiti. (1882, 296)

Nemože li se *pako* bez uštrba tekuće službe… (1882, 531)

Pri manjih oštetah *pako* bit će dovoljno… (1883, 6)

(…) daljnje razpravljanje priepora ima se *pako* već zato pridržati kasnijemu ročištu,… (1883, 133)

(…) inače *pako* saslušanjem pouzdanih osoba… (1883, 755)

(…) a ustmene će *pako* sasvijem u kratko zapisnički saslušati,… (1883, 836)

(…) ili *pako* vještaci u to ime, da dadu potrebito razjašnjenje ili *pak* da očituju svoje mnijenje. (1884, 14)

(…) u pogledu prenešenoga svoga djelokruga *pako* bez uštrba po kontrolno pravo općine… (1884, 16)

(…) ako je *pako* vlasništvo pohranjenoga predmeta preporno,… (1884, 369)

(…) naročito *pako* moći će notorno nepouzdane ljude držati pod paskom. (1884, 621)

U službi veznika i priloga javlja se *jur*[271] koji dolazi redovito u tom obliku u prva dva godišta *Sbornika*, ali se javlja i kao *jurve* i *već*. Treba istaknuti da je oblik *jur* prisutan u hrvatskim rječnicima od XV. stoljeća (Mikalja, Della Bella, Belostenec, Voltiggi, Stulli) i predstavljao je obilježje tzv. zapadnih krajeva (usp. ARj IV: 686). Inačica *jurve*, u značenju *već*, bila je uobičajena u književnoj tradiciji bosansko-hercegovačkih franjevaca (usp. Vulić i Laco 2015b: 193-194). Bez obzira na toliku rasprostranjenost u hrvatskom književnom jeziku, i ovom su prilogu presudili hrvatski vukovci koji su ga nastojali potisnuti iz uporabe lažnim kvalifikacijama da je riječ o arhaizmima i provincijalizmima (usp. Vulić i Laco 2015b: 197).:

(…) a takav se gdje gdje *jur* uveo i utjeruje… (1881, 9),

(…) ne tičuć tim starija, *jur* obećana prava na prvenstvo. (1881, 533)

(…) u koliko se može *jurve* u ono vrieme… (1881, 37)

(…) u čijih je knjigah ta tražbina *jurve* upisana. (1881, 682)

[271] Odnosi se na prva dva godišta *Sbornika*. U 1883. godištu nismo pronašli oblik *jur*, samo *jurve* i *već*; u 1884. pak nema oblika *jurve*, vrlo rijetko se javlja *jur*, a prevladava oblik *već*.

(…) ne samo broj brzojavke i uredovni pečat priložiti, *već* takodjer i uzeti iznos u kratko naznačiti. (1881, 4)

(…) kako to *već* zahtievaju okolnosti pojedinog slučaja. (1881, 892)

(…) kojim su *jur* od starine namienjene posebne pogodnosti i oprosti,… (1882, 55)

(…) da li je nuždna uporaba takvih *jur* postojećih uredaba za sjegurnost. (1882, 640)

(…) ako su na makinu kojoj pripadaju *jurve*[272] sasvim priudešeni,… (1882, 540)

Kako *već* iz rieči… (1882, 3)

Razumjeva se *već* samo po sebi,… (1882, 773)

(…) što *jurve* postoje u istom mjestu ili u istoj obćini… (1883, 313)

(…) dolazeće na *jurve* prevaljeni put. (1883, 423)

(…) kako bijaše *već* za godinu 1881. uvedeno,… (1883, 25)

(…) ipak se *već* sada o formalnom postupku kod odmjerenja slijedeće napominje:… (1883, 840)

Nadcestarima, koji *jur* postoje, treba takogjer iznovično imenovanje… (1884, 38)

U racionalnom obragjivanju *jur* odraslih voćaka… (1884, 605)

(…) ili tko *već* primljeno zvanje ne će dalje da vrši,… (1884, 6)

Osobe, koje su *već* bile u istragi radi kriomčarenja… (1884, 453)

I za prilog *većma*, koji se u *Sborniku* javlja vrlo rijetko (u 1883. godini ga nema), Akademijin rječnik navodi da se u hrvatskoj književnosti „nalazi (se) od XV vijeka“, a zabilježen je i u većini rječnika sve do XIX. stoljeća (ARj XX: 671):

(…) da se postupak što *većma* pospješi i bez zapreka provede,… (1881, 48)

(…) ili bar nastoji nametnuti strancem, koji više mogu trošiti i *večma* (sic!) obiluju potrebami. (1881, 419)

(…) da što *većma* ublaže desivšu se nevolju i da joj zaprieče širenje. (1882, 634)

(…) te da se takve prisilne prodaje što *većma* razglasiti moraju,… (1884, 43)

Prilozi *koliko, toliko* javljaju se u oblicima *koli*, odnosno *toli* koji su živo prisutni u hrvatskoj književnosti XIX. stoljeća (usp. Anić 1971: 55; Sović 1985: 93) iako ih nešto poslije Maretić proglašava nepotrebnim arhaizmima (usp. Maretić 1899: 685). Akademijin

[272] Jedini pronađeni primjer u 1882. godini.

rječnik za njihovu uporabu nalazi potvrde od XVI. stoljeća, bilo da su rabljeni samostalno, bilo u zajedničkim svezama *koli-toli* (ARj V: 220; ARj XVIII: 436):

(…) *koli* uporabljivošću svojom i povjerljivošću… (1881, 15)

(…) što daje povoda bludnjam *koli* u vriednotah, *toli* u zaračunavanju… (1881, 132),

(…) pri *toli* zamašnoj odredbi… (1881, 77)

Koli na njemačkoj *toli* na rnagjarskoj strani… (1881, 142)

Kako lanjske, tako će se i ove godine *koli* porez od stanarine, *toli* dohodarina od trgovaca i obrtnika,… (1882, 46)

Računarski odsjek ima *koli* ukupni izkaz *toli* i upisnik C pomno prosuditi,… (1882, 48)

(…) koji u tome pogledu *toli* kao uvozni *koli* kao izvozni ured fungira,… (1882, 535)

(…) može se roba za pazar u tamo navedenih slučajevih *koli* onda prosto od carine rukovati, kada se ista u Srbiju izvozi i odavle opet natrag dovozi, *toli* i onda , kada se roba iz Srbije uvozi na pazar,… (1882, 765)

(…) za trajanja trijuh mjesecih *koli* glede potrebe *toli* i glede pokrića. (1883, 25)

(…) ili pako *koli* iz inozemstva *toli* i iz koje tuzemne čistionice,… (1883, 178)

(…) *koli* jedna *toli* druga stranka uz predhodni otkaz od šest nedjeljah. (1883, 324)

Koli o pitanju, dali se koja pristojba podmiriti ima ili ne, *toli* i o mjeri iste,… (1883, 785)

U 1884. nema oblika *koli,* a za *toli* nalazimo tek jedan primjer:

Da pučkim školama u zemlji pruži priliku za *toli* koristan rad,… (1884, 643/601)

Osim navedenoga primjera, javljaju se isključivo oblici *koliko* i *toliko*.

Prilog *podpuno* javlja se i u obliku *podpunoma* 1881. i 1883. godine. Za taj oblik Akademijin rječnik navodi da ga „u novije vrijeme pišu gdjekoji hrv. pisci“ (ARj XI: 188), iako navodi da ga je bilježio i Vitezović:

(…) pošto je zakupnik svim zakupnim pogodbam *podpunoma* zadovolio (sic!)… (1881, 187)

(…) promjenile su se *podpunoma* u kotaru Gackom okolnosti… (1881, 413)

(…) da će *podpunoma* izpuniti najmanju onu radnju… (1881, 541)

(…) da im se njihovi pristavi što brže i to *podpunoma* upoznadu sa dotičnimi zakoni i naredbami… (1883, 258)

(…) kako se mjenica iza toga *podpunoma* prihvati;… (1883, 457)

Od priloga vremena nalazimo u dubletnom obliku *dosele* i *odsele*, ponekad napisano i rastavljeno. I ti se prilozi tada redovito rabe u tadašnjim književnim tekstovima (usp. Anić 1971: 54; Sović 1985: 93), iako su, prema ARj II: 669 i ARj VIII: 673, zabilježeni i u još starijih pisaca te u rječnicima (N. Ranjina, F. Lastrić, F. Vrančić):

(...) to će se kao i *dosele* biljegovna naručba uz tovarni list... (1881, 151-152)

(…) te da podjedno *do sele* u prometu kolajuće banknote… (1881, 776)

(...) te ta naklada ima *odsele* nositi naslov... (1881, 81)

(…) ne smije *od sele* više primati kod ovozemaljskih blagajna i ureda na uplatu,… (1881, 248)

Ta se svrha *dosele* nije postigla,… (1882, 779)

(…) i to ne kako se je *do sele* često dogadjalo,… (1882, 6)

(…) da će se *odsele* tumbeči-pušanac prodavati i u smotcih po 20 grama. (1882, 217)

(…) odlučivat će za to područje *od sele* kao i *do sele* u tih poslovih zemaljska vlada… (1882, 409)

Da se postigne istovjetna uporaba *dosele* izdanih ustanova glede iseljenja… (1883, 531)

(…) doznačeni *do sele* šumarskim upraviteljem,… (1883, 117)

Nasuprot i *odsele* podpuno vriede do sadanji pristojbeni propisi… (1883, 263)

(…) ne kao što je to *dosele* bivalo,… (1884, 557)

Praksa koja je *do sele* postojala… (1884, 622)

(…) te da *odsele* takve objave imaju vrstati samo na zemaljskom jeziku objema pismenicama;… (1884, 36)

5.4.12. Prijedlozi

Prijedlog *prama* bio je u svim hrvatskim slovnicama XIX. stoljeća ravnopravan prijedlogu *prema* i dolazio je uz dativ, ali ga Maretić svejedno proglašava provincijalizmom i mijenja u *prema* smještajući ga uz genitiv i lokativ (usp. Maretić 1899: 488) kao što je imala i *Gramatika* iz 1890. (usp. 1890: 127)[273]. Uz oblike *prama* i *prema*, u *Sborniku* se nalaze i oblici *pram* i *spram* (uglavnom uz genitiv) te njima bliski prijedlozi *napram*, *naprama* i *naprema*:

(…) protežu i *naprama* pojedinim okružjem… (1881, VII)

(…) glede odnošaja poreznih ureda *prama* sudovom. (1881, XXV)

(…) odnošaj istih *pram* sudovom… (1881, XXXVII)

[273] Razlika je, između *Gramatike* iz 1890. i Maretićeve iz 1899., u tom što bosanska gramatika ravnopravno navodi oblike „*prema, prama* ili *spram*“.

(…) da je pridodat njihov brojevni razmjer i *napram* mjeri metričkoj. (1881, 539)

(…) ustrojstvo konfesionalnih školskih odbora *prema* nacrtu… (1881, 20),

Propisi, koji su dati o odnošajih *naprema* posjedniku zemljišta… (1881, 554),

(…) oprostit će se u razmjeru *spram* prijašnjega stanja 100 do 150 komada,… (1882, 55)

Utržak za odpadke i tralje ima se *naprama* zemaljskomu oružničkomu zapovjedničtvu… (1882, 188)

Nanogvice treba da se *pram* dolnjega kraja suzuju. (1882, 202)

(…) koje izvan postaje krila *prama* svršetku mjeseca bivaju ili se imadu učiniti,… (1882, 235)

(…) kada je predmetom utoka pristojbinska tražbina, žalbenika *napram* eraru, ili erara *napram* žalbeniku,… (1882, 247)

Popis carinara ima se *prema* tomu izpraviti. (1882, 398)

(…) izgubiti pravo na izticanje takvih tražbina *spram* onim trećim osobama,… (1883, 169)

(…) ako eraru *s pram* trećim osobama pristoji pravo na poiskavanje naknade za te nagrade. (1883, 511)

Odnošaj zapovjednika postaje *spram* oblasti i dužnosti njegove *s pram* iste… (1883, 602)

(…) neće moći pogodnije postupati *naprama* državam izvan ugovora stojećim, nego što postupaju *naprama* državam ugovornim. (1883, 243)

Prama trećim osobam počimlje pravna kriepost družtva komanditskoga od časa,… (1883, 348)

Prema članku IX. trgovačkoga ugovora… (1883, 11)

(…) da se *naprema* oblastim i njihovim službenikom ponaša pristojno. (1883, 148)

(…) da će dužnosti svoje kako *prama* vladi, tako i *prama* općini vršiti vijerno, savjesno, neumorno i nesebično. (1884, 31)

(…) glede zaračunavanja i pobiranja troškova kaznenoga postupka *naprama* kr. hrvatskim sudovima. (1884, 77/35)

(…) koji nastaju iz odnošaja države *spram* crkve,… (1884, 49)

Takav ustup ili zalog *napram* trećim osobama… (1884, 130)

(…) ostrmljeno od sjevera *prama* jugu ili od istoka *spram* zapada,… (1884, 604)

(…) onda *prema* ustanovama propisa… (1884, 40)

Prijedlog *proti* dolazi (kao i *prama*) u hrvatskim slovnicama XIX. stoljeća jedino uz dativ (usp. Babukić 1854: 334; Mažuranić 1866: 136; Veber 1876: 80), dok ga *Gramatika bosanskoga jezika* (1890: 127) smješta i uz genitiv iako Akademijin rječnik navodi da se „vrlo rijetko“ (ARj XII: 451) koristi uz taj padež. U *Sborniku* se prijedlog *proti* rijetko javlja i u obliku *naproti*:

(…) smatrat će se krivcem prestupka *proti* cestovnomu redarstvu… (1881, 88)

(…) povesti *proti* njim kaznenu razpravu i kaznu ovršiti. (1881, 93)

(…) kad učestni posjednik od rudnika namjerava iste *naproti* drugim ljudem osjegurati… (1881, 554)

(…) nu ipak priuzdržana je vlastniku od rudnika zavrata *naproti* zakupniku. (1881, 570)

(…) ako bi se ini kakvi znatni razlozi iztakli *proti* podieljivanju takve dozvole. (1882, 4)

(…) a vojničko sudište ima *proti* njemu postupati prema vojničkim kaznenim zakonom. (1882, 670)

(…) tad ima svaki dionik *naproti* trećim osobam in solidum prava i obveze. (1883, 326)

(…) neimaju pravne krieposti *naproti* primatelju. (1883, 429)

(…) u koliko inače ne bi bilo *proti* prodavačem kakva prigovora. (1883, 93)

Tko *proti* toj zabrani radi… (1883, 715)

(…) da služi dokazalom, *proti* izdavcu ili punomoćniku (većilu),… (1883, 781)

(…) otvoren je *proti* tom za daljnja tri dana utok na zemaljsku vladu,… (1884, 25)

Osigurno sredstvo može se upotrebiti *proti* osobi dužnikovoj ili *proti* predmetu zahtjeva, ili *proti* drugomu kojem predmetu,… (1884, 363)

Iako se u početnim godištima *Sbornika* nalazi i oblik *naproti*, u 1884. nalazimo samo *naprotiv*, bez obzira što i dalje dominira oblik *proti* (a ne *protiv*).

Treba ovdje spomenuti i prijedlog *glede*[274] koji je, uz prijedlog *proti*, Maretićeva norma sustavno potiskivala, a koji je devedesetih godina XX. stoljeća ponovno vraćen u službenu uporabu. Maretić je svoj postupak obrazlagao rijetkom uporabom toga prijedloga u narodnom jeziku (usp. Maretić 1899: 689) posve prešućujući njegovu učestalu uporabu u pisanom jeziku još „od XVIII vijeka“ (ARj III: 194) što se lako može provjeriti i u *Sborniku* gdje je prijedlog *glede* jedan od najviše rabljenih.

Prijedlog *o* javlja se i u liku *ob* u svim hrvatskim devetnaeststoljetnim slovnicama (usp. Savić 1999: 64), a propisana je i njihova uporaba pa se tako *ob* koristi ispred samoglasnika[275] te uz vremenske izričaje *ob dan, ob noć, ob zimu, ob ljeto* (usp. Veber 1876: 138) dok za prostorno značenje Maretić (1899: 563) navodi: „Oblik se *ob* nalazi za prostor samo u književnika, i to u rijeku: *ob desnu, ob lijevu* (t. j. stranu) sjediti kome ili stajati.“

[274] Ovdje ne donosimo primjere jer je i iz letimičnog pogleda na bilo koje promatrano godište *Sbornika* posve jasna učestalost toga prijedloga.

[275] Maretić (1899: 563) pak smatra, suprotno dotadašnjoj pisanoj tradiciji, da samo „Nevješti književnici razlikuju *o* i *ob* tako, da prvo pišu ispred suglasnika, drugo ispred samoglasnika, na pr. *o* čovjeku, *o* vodi, – *ob* istini, *ob* ovom. Ali za takovo razlikovanje narod ne zna ništa, već govori *o* istini, *o* ovom i t. d.“

(…) sudbena presuda *ob* odšteti,… (1881, 36)

(…) naredbe *ob* izvlastbenom postupku… (1881, 48)

Ob uspjehu pohvalbe ima se sastaviti zapisnik… (1881, 111)

(…) to se dakako spis *ob* odmjeri više ne upisuje u bliže četvrtgodište. (1882, 83/47)

(…) nasuprot ide na izjavu podpisanu po obima strankama *ob* utanačenom pravnom ugovoru,… (1882, 57)

Isto tako valjat će se kotarskomu predstojniku osvjedočit *ob* istinitosti odgovora… (1882, 87)

(…) da *ob* oštetah po cestah i o sličnom točno izvješćuje. (1883, 6)

(…) *ob* ustrojstvu i djelokrugu šerijatskih sudova. (1883, 542)

(…) ili *ob* izručbi uz povrat… (1883, 821)

(…) dok bude *ob* uspjehu putovanja relacija već podnesena. (1884, 478)

(…) obavijestiće preko financijalne oblasti 1. molbe molitelja i ulaznu carinaru *ob* odluci,… (1884, 659)

Ob izvršavanju ove naredbe paziće računarski odsjek i porezni nadzornici,… (1884, 661)

Za prijedlog *uslied* je i ondašnja norma imala ograde iako ga je dopuštala (Veber, 1876: 129, upozorava da „ovaj predlog malo kad dolazi u čistom hrvatskom jeziku“, a Maretić, 1899: 698, navodi da je bolje „poradi, s, zbog“), a za nas je važniji s pravopisnoga gledišta zbog raznolikoga načina zapisivanja:

Uslied toga ne smiju se takodjer… (1881, 3)

(…) oglasuje se nadalje *usljed* u uvodu spomenutog… (1881, 199)

(…) bud iz vlastite inicijative, ili *ušljed* zahtjevanja većine… (1884, 65)

(…) a kad sele *uslijed* toga što su premješteni,… (1884, 617)

Čest je i prijedlog *polag* koji je Maretić proglasio arhaizmom i provincijalizmom (usp. Savić 1999: 64) iako ga poznaju sva tri hrvatska narječja (ARj X: 581-583), a spominju ga i hrvatske gramatike prije njega (Babukić 1854: 333[276]; Mažuranić 1866: 136[277]; Veber 1876: 128[278]):

(...) *polag* dole naznačene potvrde pohranjuje. (1881, 118)

(…) dozvoljava se povratak poreza za pri tome potrošeni špirit, polag sliedećih ustanova:… (1881, 774)

[276] *Popolag, poleg*.
[277] *Pȍleg* i *pȍlag*.
[278] Polag (vidi *blizu*).

(…) jer *polag* priloženog ovdje prevoda zakona… (1882, 61)

Konačno se izrično naglašuje, da *polag* ustanovah bosanskog biljegovnog zakona… (1882, 766)

Slomci jednog stupnja prociene se *polag* desetina ili četvrtina. (1883, 194)

Prijavu obrtnoga reda *polag* dnevnih sahata,… (1883, 854)

(…) ima postupati prema smislu i *polag* naputaka uvodno spomenutih proglasa… (1884, 123)

(…) koji se u svakoj pojedinoj masi nalaze, razlučeno *polag* valuta, odnosno *polag* procjenbene vrijednosti. (1884, 649)

Sličnu je sudbinu imao i prijedlog *izim* koji je Maretić također proglasio provincijalizmom tvrdeći da „*izim* ne će nigdje u narodu biti poznato“ (Maretić 1899: 690) i zamijenio prijedlogom *osim* (i jedan i drugi pak spominje još Babukić 1854: 332-333). Zanimljivo je da se taj prijedlog pojavljuje u 1883. godištu *Sbornika* i nakon uvođenja novoga pravopisa (a dijelom i leksika) zasnovanoga na pravilima sljedbenika Vuka Karadžića, ali ga već u sljedećem godištu više ne nalazimo iako ga spominje *Gramatika* iz 1890. (usp. 1890: 126):

(…) od kojih je takovih spisa u veoma neznatnom broju prispjelo; — *izim* kotarskih oblastih kao sudova ima i okružnih sudova,… (1881, 133)

Izim pristojbe dnevnih 1 for. 50 nč. ne smije se izplaćivati… (1881, 154-155)

Iz ovih računa bivalo je, *izim* dosadanjim oblikom uvjetovanih… (1881, 810)

A *izim* toga mora u svakoj državi uvažavati postojeće propise. (1881, 892)

(…) *izim* toga u navedenih slučajevih odnosne zapovjedi;… (1882, 240)

(…) nu da im se ipak po okolnostih *izim* dnevnicah i putnih troškova… (1882, 290)

Izim one robe, koja se je uslied prednavedene naredbe… (1882, 587)

Isti imadu *izim* svojih obrtnih knjiga… (1882, 769)

(…) *izim* toga ocarinjivati mineralna ulja… (1883, 38)

Izim otih areometara mogu se za stupnjevanje lakših mineralnih ulja… (1883, 193)

I *izim* spomenutih slučajeva ima se… (1883, 862)

(…) ustanoviti najdulje vrijeme, prije isteka kojega, *izim* dogadjaj slučajne zaprijeke,… (1883, 863)

Vrlo se rijetko javlja prijedlog *mimo* i to uvijek uz genitiv što je u skladu sa slovnicama 19. stoljeća (usp. Babukić 1854: 333; Mažuranić 1866: 136; Veber 1876: 126)

iako je poslije Maretić nastojao nametnuti njegovu uporabu s akuzativom[279] (usp. Savić 1999: 70), a što ima propisano i bosanska gramatika (usp. Gramatika 1890: 127):

(…) *mimo* vrhovnoga suda neposredno… (1881, 442)
(…) prispievajući *mimo* propisanoga uredovnoga puta,… (1881, 442)
(…) što se tiče točaka, na kojih će *mimo* običajnih carinskih puteva… (1882, 740)
(…) da može svoje želje neposredno i *mimo* službenog puta dojaviti zapovjedniku…(1883, 616)
(…) da su se činovnici *mimo* propisanog službenog puta… (1884, 96)

Prijedloge *med* i *izmed* bilježe sve hrvatske slovnice XIX. stoljeća (Babukić 1854: 332, 334, 337; Mažuranić 1866: 136-137; Veber 1876: 133-134 i 144). Za prijedlog *med* Akademijin rječnik navodi da je poznat u svim trima hrvatskim narječjima (ARj VI: 554), dok, govoreći o prijedlogu *između*, naglašava da „i kod čakavaca i kod štokavaca ima kraći oblik *izmed*" (ARj IV: 233). Oba prijedloga se u *Sborniku* pojavljuju svega nekoliko puta i samo u 1883. godištu:

(...) jedan magister pharmacije, izabran po odgovornih predstojnicih ovdješnjih gradjanskih ljekarnica izmed njih. (1883, 88)
(...) tad prednjači med onimi pravi zaloga,... (1883, 428)
(...) što se med njimi dogodi... (1883, 442)
Izmed više njih,... (1883, 466)
Ako je med više parbenih drugova... (1883, 826)

Prijedložni izraz *s obzirom na to* često dolazi u obliku bez *s*, *obzirom na*, iako se u novijim godištima sve više piše s njim (situacija ni danas nije mnogo bolja jer se često izostavljaju pojedini članovi skupa):

Obzirom na sve to ima se dakle… (1881, 42); (…) *obzirom na* uspjeh kojim se je… (1881, 114); (…) te *obzirom na to*… (1881, 129); Polag otih ustanova će se ne biljegovane karte *obzirom na* carinske propise… (1881, 195); *Obzirom na* tu definiciju ukidam… (1882, 2); Ako vadjenje kamata *obzirom na* gotovinu… (1882, 121); (…) da li su promjene, naznačene u platežnicah *obzirom na* upute izdane glede izpravaka… (1882, 295); (…) ustanovit će *obzirom na* postojeće okolnosti… (1882, 647); (…) naročito *obzirom* na bosansko – hercegovačke agrarne odnošaje,… (1883, 2); (…) ili nerieši ga od toga mjestni običaj *obzirom* na vrst robe,… (1883, 438); (…) sa zemaljskom vladom *obzirom* na cijenu stvari… (1883, 560); Što se pak tiče ingerencije kotarskog ureda *obzirom* na pojedine vrste poreza,… (1883, 835); Okružne oblasti imaće *obzirom* na ovu

[279] Akademijin rječnik navodi da se prijedlog *mimo* „slaže s akuzativom i (rjeđe) s genitivom" (ARj VI: 707).

stalnost i poboljšicu… (1884, 38); (…) što bi se *obzirom* na vrijeme kad se je dovršila gragjevina… (1884, 91); *Obzirom* na veliko znamenovanje gospodarstva… (1884, 601).

5.4.13. Veznici

U *Sborniku* nalazimo određeni broj veznika koji se danas, iz raznih razloga, više ne rabe, ali su tada bili prisutni i u književnim i u administrativnim tekstovima (usp. Anić 1971: 56; Sović 1985: 94): *akoprem*[280], *bo*[281], *bud*[282], *jerbo*[283], *kano*[284], *lih*[285]. Njima možemo pridodati i turcizam *indi* koji se u *Sborniku* pojavljuje 1882. u nekoliko primjera, a u značenju *dakle*, a zabilježen je u Belostenca, Stullija, A. Kanižlića i M. A. Reljkovića (ARj III: 835). U popis „rđavih kajkavskih riječi" Maretić (1899: 684), između ostalih, ističe veznik *akoprem* za koji tvrdi da je suvišan jer „Štokavci imaju dobrih svojih riječi" (Maretić 1899: 684) navodeći da je bolja riječ *premda*. Isto smatra i za čakavsku riječ *li* ili *lih* koja je „posve zališna" i „mjesto koje će dobar pisac svagda uzimati lijepu štokavsku riječ *samo*" (Maretić 1899: 685). Slijede primjeri:

Akoprem se medjutim pojedini šumarski uredi… (1881, 262)
(…) kojim, *akoprem* na dopust stavljeni, ne pripada pravo oprosta od prezentne službe,… (1881, 710)
Izpiti se samo ustmeno vrše, *akoprem* se ne izključuju ni pismene radnje,… (1882, 52)
(…) *akoprem* se predmeti isti neproizvadjaju… (1882, 728)
Akoprem nema sumnje,… (1883, 2)
(…) te koje — *akoprem* stoje u pozvanim dobnim razredima,… (1883, 595)
(…) *akoprem* bi to tako mogao učiniti,… (1884, 106)
(…) kompletna (*akoprem* rastavljena) makina,… (1884, 657)

(…) ovo *bo* ostaje izključivo priuzdržano vlastitim državljanom. (1881, 368)
(…) u takvoj *bo* prigodi ne može biti odpisivanja… (1881, 642)
(…) takova *bo* roba do dalnje naredbe sliedeća je:… (1882, 479)
(…) u protivnom *bo* su slučaju odgovorni drugarom. (1883, 342)

[280] Akademijin rječnik (I: 55) navodi da *prem* „moze stajati ili pred *ako* ili za ńim", a služi da „povećava ono čemu se dodaje i više mu sile daje".
[281] Prisutan u rječnicima od Mikalje, Belostenca, Stullija pa sve do Daničića (usp. ARj I: 461).
[282] Rabili su ga M. Marulić i H. Lucić.
[283] Prisutan od starine kako kod hrvatskih književnika tako i u rječnicima (usp. ARj IV: 596).
[284] Rabi se od XVII. stoljeća, koriste ga I. Ančić, A. K. Miošić, A. Kanižlić, M. A. Reljković (ARj IV: 821-822).
[285] U značenju *samo*.

(…) u protivnom *bo* slučaju smatra se njegovo mučanje kao prihvat ponude,… (1883, 402)

(…) gdje je presuda *bud* u uredu *bud* izvan ureda… (1881, 22)

Ako se čisti prihod ne može ustanoviti *bud* za to, što nije pripoznan, *bud* što pripoznani podatci nisu istiniti,… (1881, 787)

(…) da jim se *bud* podieli *bud* produži dozvola za kućarenje… (1882, 5)

Poduzetnik dužan je *bud* osobno, *bud* po svojim poslenicima… (1883, 862)

(…) *jerbo* su prištede pojedinih šumarskih ureda… (1881, 219)

(…) *jerbo* se za kafu, koja je tom daćom obterećena,… (1881, 421)

Kod toga nije potrebna skrižaljka za normalnu težu; *jerbo* typični utezi izražavaju… (1882, 559)

Jerbo s jedne strane može se sa pomočju (sic!) prostog trojnog pravila… (1882, 575)

(…) *jerbo* se po malenom broju njihovom… (1884, 634)

(…) *kano* i naredaba od 18. odnosno 17. juna 1880.,… (1881, 433)

(…) ako je koncesija uknjižena u rudarsku knjigu *kano* sastojina kojega vlastničtva rudarskoga. (1881, 600)

(…) rukuju se *kano* čiste pamučne tkanine. (1882, 556)

(…) za njihovu osobu *kano* i za pripadajuće im momke… (1882, 701)

(…) ostaje okružni sud u Sarajevu *kano* prvostepeni sud nadležan. (1883, 142)

(…) valja u stečaju smatrati *kano* založna prava. (1883, 634)

(…) od 1. aprila 1884, počam carinske ovlasti *kano* nuzgrednom carinskom uredu I. razreda. (1884, 250)

(…) obznanjen *kano* dan raspravni,… (1884, 412)

(…) a posjednici imadu *lih* podpisom svoga imena… (1881, 47)

(…) koji se tiču *lih* blagajničkih i računarskih poslova (§ 50.). (1882, 440)

(…) nego se *lih* uprave mase tiču,… (1882, 463)

(...) odgovara *indi* nitnoj duljini jednoga motila dvostručne predje,... (1882, 551)

(...) *indi* zaokruženo samo 810 yarda iznaša. (1882, 551)

(...) *indi* n. pr. ako količnik 29.5 iznaša, predja od broj 30 ocariniti ima. (1882, 554)

(...) dakle 3 motila jednostručne sirove predje teže 37.8 grama, *indi* 1 motilo (37.8 : 3 =) 12.6 grama. (1882, 555)

(...) *indi* iz predje preko br. 50 do uključivo br. 100 tkana,... (1882, 570)

(...) mora dakle tkanina da je iz grubije predje nego li broj 100 tkana , nespada *indi* medju najfinije, već medju fine... (1882, 571)

5.5. Sintaktička obilježja

Kad se općenito govori o jeziku prvih godišta *Sbornika* dugo je prevladavala tvrdnja Todora Kruševca „da su naši tekstovi u zbirkama za austrijskog vremena dati često u vrlo rđavom jeziku, koji se na mestima može razumeti tek uz pomoć odnosnog nemačkog teksta“ (Kruševac 1978: 95). Nažalost autor nije detaljnije pojasnio na što se odnosi sintagma „u vrlo rđavom jeziku“ već u nastavku navodi da je taj jezik „u svakom slučaju neuporedivo slabiji od jezika u nezvaničnom delu »Sarajevskog lista«“ (Kruševac 1978: 95). Može se zaključiti da su tu pomiješane dvije različite stvari: prvo, jezik *Sbornika* je šturi, birokratski jezik čija je jedina svrha jasno i što vjernije prenijeti zakonske odredbe s njemačkoga izvornika, bez ikakvih jezičnih ukrašavanja i stilskih pretenzija, dakle samo suhoparne činjenice te drugo, jezik „nezvaničnog dela »Sarajevskog lista«“ (teško je sada znati je li autor mislio baš na *Sarajevski list* ili je pod tim nazivom obuhvatio i njegova prethodnika *Bosansko-hercegovačke novine* koje su naknadno preimenovane, ali su zapravo iste novine) čista je suprotnost tomu jeziku po samoj prirodi stvari i odnosu *administracija*[286] – *književnost* pa bi se o eventualno „vrlo rđavom jeziku“ moglo govoriti jedino kada bi se taj isti jezik usporedio sa službenim dijelom navedenih novina. Ako se je mislilo na rečenične konstrukcije koje su pod utjecajem njemačkoga jezika onda jednim dijelom možemo prihvatiti tezu o „vrlo rđavom jeziku“ koji svakako nije bio u duhu narodnoga govora, no ako se je pak mislilo i na terminologiju koja se rabi u tekstovima onda je to trebalo i naglasiti. Isto tako, ako se je mislilo na eventualnu padežnu različitost u odnosu na vukovce, to je također trebalo navesti i objasniti kontekst. U prosuđivanju kvalitete tekstova, ne smije se iz vida ispustiti činjenica da je trebalo što vjernije prevesti brojne naredbe (ponekad u nedostatku terminologije i doslovno) kako bi se Bosna i Hercegovina što brže uključila u austro-ugarski birokratski sustav.

Kako bi se dobio uvid u sam jezik *Sbornika*, donijet ćemo nekoliko primjera iz početnoga godišta koji bi trebali pokazati svu kompleksnost s kojom su se susreli prvi prevoditelji. Jedna od dužih rečenica, koja je teže razumljiva u prijevodu, glasi:

Povodom sbivšeg se slučaja, što je od strane zemaljskog financijalnog ravnateljstva uslied ovostrane zamolbe odredjena doznaka drva za cestogradjevine u stanovitom šumskom predielu po organih šumske uprave,

[286] Administrativni se stil može podijeliti na nekoliko podstilova, a ovdje je riječ o zakonodavno-pravnom podstilu kojim se pišu statuti, zakoni, ustavi, naredbe, odluke, rješenja i sl. pa samim tim taj stil nije podložan uspoređivanju s književnoumjetničkim stilom.

dočim je ona kotarska oblast, koja je sječenje drva za cestogradjevine po roboti izvesti imala, kod izpostavljenih šumarskih ureda sječenje iste količine drva u drugom šumskom predielu zahtjevala, obnašla je zemaljska vlada na zamolbu financijalnoga zemaljskoga ravnateljstva, da se takova šta više ne dogadja, sliedeće odrediti. (1881, 9)

I u njemačkom izvorniku

Anlässlich eines vorgekommenen Falles, in welchem seitens der Finanz-Landes-Direction ein hierorts gestelltes Ansuchen, in einem bestimmten Waldcomplexe das für Strassenbauzwecke erforderliche Holz von den Organen der Forstverwaltung ausgezeigt wurde, während von der Bezirksbehörde, welcher die Fällung des Holzes durch die Robottarbeiter aufgetragen war, bei den exponirten Forstämtern die Auszeigung für die Fällung derselben Holzquantitäten in einem anderen Forstcomplexe angesucht wurde, sieht sich die Landesregierung über Ansuchen der Finanz-Landes-Direction veranlasst, um derartigen Missverständnissen vorzubeugen, Nachstehendes zu verordnen:… (1881, 9)

Malo je razumljivija rečenica, posebice zbog odvajanja pojedinih dijelova zarezom:

Akoprem su zemaljskoj vladi poznate potežkoće, kojimi se kotarske oblasti, uslied pomanjkanja valjano organizovanih općina, boriti imadu, ipak nemože dopustiti da se oružnička momčad za takove svrhe upotrebljava, koje nespadaju u krug oružničkog zvanja i za koje u mnogih slučajevi potrebitoga predznanja neima, zato zemaljska vlada opetovano upućuje kotarske oblasti kao službovne oblasti oružničkih postaja, na izdane naredbe u tom pogledu pozivom, kod upotrebljivanja oružničke momčadi strogo se držati ustanova službene instrukcije. (1881, 12)

Njemački izvornik:

Wenn auch die Landesregierung die Schwierigkeiten kennt, mit welchen die Bezirksbehörden in Ermangelung organisirter Gemeinden zu kämpfen haben, so kann sie dennoch nicht zugeben, dass die Gendarmerie-Mannschaft zu solchen Zwecken verwendet werde, welche ausserhalb ihres Berufskreises liegen und zu denen sie in den meisten Fällen auch die nöthigen Vorkenntnisse nicht besitzt, weshalb sich daher die Landesregierung veranlasst sieht, die Bezirksbehörden, als Dienstbehörden der Gendarmerie-Posten, auf die in dieser Beziehung wiederholt erlassenen Verordnungen aufmerkam zu machen und dieselben aufzufordern, bei der Verwendung der Gendarmerie-Mannschaft, sich strenge nach den Bestimmungen der Dienst-Instruction zu richten. (1881, 12)

Kako bi se dobila što veća razumljivost teksta, ponekad se pojedini dijelovi rečenice, osim zarezima, odvajaju i crticama:

Počini li pripadnik pandurskoga sbora težji kakav prekršaj ili zločin, onda se imade isti razoružati, te sa prijavom predati nadležnomu kaznenomu sudu, a vrhu toga imade se oružničkomu zapovjedničtvu – po naravi okolnosti skupa sa predlogom radi odpusta okrivljenika iz službe – izviešće podnieti. (1881, 17)

Kod pooštrenog zatvora dozvoljeno je nadalje mjesto slamnjače služiti se samo pokrivačem, zatim imade se još upotriebiti vezanje u kopče kroz 6 sati (bez prekida) izuzam svaki treći dan, nadalje tri put na tjedan – ali samo na prekinute dane – post, gdje se kažnjeniku samo kruh i voda dati smije. (1881, 17-18)

Odpust iz službe odredjuje se – radi li se o serdaru – po zemaljskoj vladi, u svih drugih slučajevih po zapovjedniku zemaljskoga oružničtva. (1881, 19)

Iz svih je gore navedenih primjera jasno da zarez (ali i drugi rečenični znaci, kao crtica, točka-zarez i sl.) služi za logično odvajanje misli u rečenične dijelove i njihovo uklapanje u cjelinu. Slično imamo i u sljedećoj rečenici:

Iz rečenoga niče po tom političkim oblastim zadatak, da tamo, gdje misle, da se mogu uspjehu nadati, upotriebe svoj upliv u prilog organizovanju konfesionalnih školskih odbora u smislu gore pomenute naredbe; ali gdje se mora uslied duha vladajućega u pučanstvu mislit, da na uspjeh nije računati, bit će bolje glede toga se rezervirano držati, da se neuspješnim postupkom neizvrgne ugled oblasti. (1881, 20)

Iako bi se sve navedeno moglo staviti i u pravopisni dio, smatramo da je bolje takve pojave spomenuti u dijelu o sintaksi jer se tako lakše mogu vidjeti svi problemi s kojima su se susretali prevoditelji njemačkih tekstova. Istina je da su prijevodi mogli biti vjerniji jeziku na koji se prevode (a ne prevođenomu jeziku), ali je s današnjega gledišta nemoguće ustvrditi pod kakvim se sve uvjetima odvijao prijevod tih prvih tekstova, jer je očito da s novijim godištima dolazi i do poboljšanja kvalitete prevedenih cjelina. U sljedećem dijelu prikazat ćemo pobliže pojedine rečenične značajke i posebnosti *Sbornika*.

5.5.1. Red riječi u rečenici

Atribut u rečenici može doći iza imenice i javlja se u svim promatranim godištima *Sbornika*, a takav poredak riječi nalazimo u bosansko-hercegovačkim novinama od turskoga do austro-ugarskoga vremena (usp. Kuna 1981: 37; Budimir 2014: 54):

(…) svim pokretnim i nekretnim *imetkom svojim*. (1881, 73)

Odgovornost zakupnika za svaku štetu, koja bi se mogla dogoditi po *nemaru njegovu* ili njegovih ljudi prevoznikom. (1881, 257)

(…) te o tom nastojati, da se služba olakša i unapriedi slogom i medjusobnim podupiranjem medj *podredjenici njegovimi*. (1881, 309)

Svako polje, koje *prostorijom svojom* pod mrežu stavljenu banku desetaču bar do polovine ne izpuni,… (1881, 488)

(…) kakov je propisan u *glavi osmoj*;… (1881, 565)

Temeljnu *knjigu njegovu* ima voditi zapovjedničtvo popunbenoga kotara,… (1882, 200)

(…) u koliko *stvari iste* služe za vlastitu porabu baštinika i primjerne su *okolnostim njegovim*. (1882, 344-345)

(…) zdravlju škodljivim preparatom bojadisana roba za *igračke djetinje*,… (1882, 495)

Njegovo Veličanstvo *cesar austrijski, kralj češki* itd. i apoštolski *kralj ugarski*, i Njegova Visost *knez srbski*,… (…) odlučiše ugovor sklopiti u tu svrhu, ter imenovaše *punomoćnici svojimi*:… (1882, 749)

Akoprem nema sumnje, da aga nije vlastan po *smrti kmetovoj* njegovu, porodicu po svojoj volji maknuti,… (1883, 2)

(…) nego da se pridržavaju na službu u *šumi samoj*. (1883, 97)

Povjerenstvo ovo sačinjavati će predsjednik vrhovnoga suda… (1883, 144)

Zakletva odvjetnička glasi:… (1883, 147)

(…) a) *Loza vinova* (čokoće [panjevi] sadnice s korenjem ili bez korenja); b) drvo *od loze vinove* (suho ili svježe, cielo ili odlomci od njega), il *lišće vinovo*;… (1883, 251)

Drugar koji, ima odkazati *ugovor družtveni*… (1883, 337)

Pregledanje *živinčeta bjesnoga*… (1883, 513)

(…) ako se okani svakog poslovanja, koje ne spada k *zvanju njegovomu*. (1883, 576)

(…) *stan porezovnikov* i njegove familije. (1883, 838)

(…) baš onako, kao da *imenovanje njegove* (sic!) nije ni uslijedilo. (1884, 179)

Ako se nezna za *boravište tuženikovo*… (1884, 327)

Osobni zatvor se ne može izvršiti, u koliko tim zatvorom dolazi u brzu i znatnu pogibelj *zdravlje dužnikovo*. (1884, 364)

(…) onda se imadu u pogledu predujma troškova, skopčanih sa *obskrbom zatvorenikovom*,… (1884, 365)

Ostatak, koji preostane namirivši ova davanja, ima se upotrebiti za naplatu *tražbine ovrhovoditeljeve*. (1884, 389)

(…) osoba takova ima to svoje svojstvo potvrditi *potpisom svojim*. (1884, 499)

Obilježje starijega jezika jest i smještaj glagola na kraj rečenice, a takva je praksa bila prisutna i u XIX. stoljeću u bosansko-hercegovačkom tisku (usp. Kuna 1981: 37; Budimir 2014: 55) pa tako u pojedinim rečenicama u *Sborniku* glagoli dolaze iza objekta:

(…) osim ako osnovana sumnja postoji, da se nije prije naznačena roka izselio. (1881, 11)

(…) a taj izvid mora sa izkazom blagajničkog stanja suglasan biti. (1881, 238)

Nadalje ima se mjestni starešina pobrinuti, da si dotični posjednik blaga dovoljnu zalihu nagašena kreča za bielenje svoje staje nabavi. (1881, 410)

(…) nu isti će i u tom slučaju biti dužan kmetu po procienbenoj vriednosti nadoknaditi troškove, koje je potonji kod novo podignuća i kod uzdržavanja sgradah imao. (1881, 415)

(…) može kasniji molitelj steći izključivo pravo samo na onaj prostor, koji još zapremljen nije. (1881, 543)

(…) ili se carina po najvišoj carinskoj stavci tarife (400 f. za 100 klg.) osjegurati imade. (1882, 480)

(…) to se taj nedostatak može oprostiti u onom slučaju, ako se podpunu sjegurnost pružajući uredovni zapor može staviti i ako se osjeguranje položi po najvišjoj carinskoj stavci, koja pri tom u pitanje može doći… (1882, 486)

(…) te carinski ured, kod kojega se unikat očitovanja nalazi, doglasnicom ubavjestiti, koja se carinskimi izpravami priložiti ima. (1882, 530)

Rečeno neka se u popisu carinara zabilježi. (1883, 31)

Pošto zemljarinske ili intabulacione knjige ili njima slične javne knjige svagdje ne postoje, to valja odredbe gradj. parbenog postupnika, koje se odnose na javne knjige, primieniti samo ondje, gdje javne knjige postoje, i samo u toliko, u koliko to po svojstvu postojećih knjiga može da bude. (1883, 142)

Tko dakle u Bosni i Hercegovini za vlastitu uporabu duhan saditi želi valja da svoju nakanu najdulje do konca aprila t. g. kod svog općinskog načelnika (kneza, muktara) pismeno ili ustmeno prijavi, koji će (načelnik ili knez, muktar) sam dalje potrebito radi izdatka dozvole učiniti imati. (1883, 213)

Podsudnost supruga valja, dok brak postoji, takogjer za suprugu dotle, dok se bračna zajednica zakonito ne ukine. (1884, 263)

(…) imade se tako postupati, kano da nije na ročište došla. (1884, 279)

Osim predsjedatelja mogu i članovi suda pitati. (1884, 297)

Ako skrbnik ne dogje, to nema onih posljedica, kada koja stranka ne dogje. (1884, 354)

(…) nema prema onoj stranci, koja je objavu isposlovala, pravne moći, u koliko se uz uknjiženje nebi mogla postići svrha, koju osigurno sredstvo imade. (1884, 369)

Ponekad se, u složenim vremenima, naročito u budućem vremenu, glagolski pridjev odvaja od pomoćnoga glagola koji se smješta na kraj rečenice što je bilo izraženo i kod pojedinih tadašnjih hrvatskih književnika (usp. Sović 1985: 107):

(…) za ostale ceste pako samo u onih gradovih, za koje ovaj cestovni red bude napose proglašen. (1881, 93)

(…) da se za opredieljenoga unapried roka opet izvezu i pod uvjet, da istovjetnost uveženih i nanovo izveženih predmetah bude nedvojbeno dokazana: (1882, 727)

Ova naredba vrijedi počevši od onoga dana, kojeg bude pojedinim carinarama saopštena. (1883, 769)

Stranka je prema svome protivniku vezana na svoj izbor obranika, čim protivnik bude o izboru obaviješten. (1884, 360)

Kao i u tadašnjem hrvatskom tisku u BiH (usp. Budimir 2014: 55), u *Sborniku* enklitika *je* dolazi iza enklitike *se*[287]:

(…) dogadjalo se je počesto… (1881, 3)

Tako se je n. pr. slučaj dogodio, da se je oružničtvo… (1881, 12)

(…) ako se je činovnik… (1881, 628)

[287] Takve je primjere moguće pronaći i u novinama iz turskoga razdoblja (usp. Tanasić 1981: 284)

Složilo se je u tom… (1881, 887)

(…) i to ne kako se je do sele često dogadjalo,… (1882, 6)

Akoprem se je razabralo,… (1882, 55)

Izim one robe, koja se je uslied prednavedene naredbe… (1882, 587)

(…) htjelo se je brzojavni saobraćaj… (1882, 779)

Jedna se je kotarska oblast ovdje upitala… (1883, 1)

(…) da se je u bosanskom prevodu… (1883, 80)

(…) vrlo često se je pokazalo, da u slučajevima, gdje se je ubrala samo jednostavna prenosna pristojba, i gdje se je prema tome… (1883, 752)

Pošto se je opazilo,… (1883, 912)

(…) na čija se je imena složilo najviše glasova,… (1884, 30)

(…) onda onaj zaključak za koji se je odlučio… (1884, 72)

Već se je opetovano slučilo, da se je priračunanje preplata… (1884, 440)

(…) u koliko se je usporegjenje moglo obaviti uz dužni oprez,… (1884, 657)

5.5.2. Rečenično ustrojstvo

U rekciji se vidi najveće odstupanje od današnje norme i to u uporabi prijedloga *proti*[288] koji se u *Sborniku* koristi isključivo uz dativ što je u skladu s hrvatskim slovnicama (usp. Babukić 1854: 334; Mažuranić 1866: 136; Veber 1876: 80). U pregledu sadržaja za 1882. godište javlja se oblik *protiva*, također uz dativ, što je vrlo vjerojatno varijacija na oblik *protiv* koji se uvodi u sljedećoj godini (uz genitiv), a sve kako bi odgovarao dativu koji stoji i u samom tekstu, ali u obliku *proti*. Evo primjera (prva je rečenica svih primjera preuzeta iz sadržaja, a druga iz dijela *Sbornika*, odnosno stranice, na koji taj sadržaj upućuje):

Činovnici, prijave *protiva* istima radi kažnjivih čina ili nepravilnog ponašanja imaju se zemaljskoj vladi dojaviti (1882, XXV)

[288] Za primjere vidjeti dio o prijedlozima.

(…) kojom se naredjuje, da se svaka prijava *proti* zemaljskim činovnikom sbog kažnjiva čina ili nekorektna ponašanja ima šiljati predsjedničtvu zemaljske vlade. (1882, 280)

Kazneni postupak *protiva* vojničkim osobam i svećenikom, kad se povede i dovrši ima se prijaviti (1882, XXVIII)

Vojničke osobe i svećenici, kad se *protiva* istim povede i dovrši kazneni postupak,… (1882, XXXV)

(…) kojom se odredjuje da se ima obznaniti kada se povede i dovrši kazneni postupak *proti* vojničkim osobam i svećenikom. (1882, 695)

Zatvor, razjašnjaj kaznenog postupnika o odgodnoj snagi pritužbe javnog tužitelja *protiva* zaključku na dignuće zatvora (1882, XXXVI)

(…) glede odgodne moći pritužbe, podnesene po javnom tužitelju *proti* zaključku na dignuće zatvora. (1882, 312)

U 1883. godištu *Sbornika* uvodi se oblik *protiv* koji ide uz genitiv i koji u potpunosti prevladava nakon uvođenja novoga pravopisa[289]:

Za sve parnice *protiv* vojničkog erara,… (1883, 142)

Protiv odluke okružne oblasti kojom se uzkraćuje lovna karta… (1883, 264)

(…) ili pritužbe zakupnika protiv stanovničtva, ili pritužbe stanovnika protiv zakupnika… (1883, 294)

Ako se nemogu priložiti istražni aktovi *protiv* sukrivaca,… (1883, 496)

(…) vrše kod inšpiciranja disciplinarno karnosno pravo *protiv* časnika i momčadi pregledanih odjela… (1883, 550)

Protiv zaključaka suda stvorenih u ovom pogledu, nema mjesta pravnom sredstvu (utoku). (1883, 646)

[289] *Gramatika bosanskoga jezika* (1890: 127) donosi uz genitiv i dativ sljedeće oblike: „*proti* ili *protiv, protivu*, *suprot* ili *suproć*“. Oblik *suprot* dolazi u *Sborniku* uvijek uz dativ, a češće se javlja jedino u 1883. godištu (1883, 453-461; 537), u prva dva se nalazi rjeđe (1881, 354; 1882, 415), dok ga u posljednjem promatranom nismo uspjeli pronaći.

Ipak, imamo i primjere gdje prijedlog *protiv* dolazi s dativom što je u skladu s prijašnjom normom (usp. Babukić 1854: 334; Mažuranić 1866: 136)[290], ali i s kasnijom dvostrukošću koju propisuje bosanska gramatika (usp. Gramatika 1890: 127):

(…) u čijoj se čistionici za mineralna ulja nije još počinio teški dohodarstveni prekršaj *protiv* propisima o oporezovanju mineralnog ulja,… (1883, 875)

(…) u sporazumu sa sudjelujućim kr. ugar. ministarstvima nema prigovora *protiv* tome,… (1883, 887)

Protiv[291] u ovom proglasu spomenutim odlukama ces. kr. blagajne državnog duga mogu stranke utok uložiti kod ces. kr. upraviteljstva državnog duga, a *protiv* odlukama te oblasti, kod ministarstva financija… (1884, 143)

(…) koji je bio radi kriomčarenja ili kakovog teškog dohodarstvenog prekršaja *protiv* propisima o porezu na pivo… (1884, 182)

I kod tih ventila može financijalna uprava zahtijevati primjereno osjeguranje *protiv* zlorabama. (1884, 509)

(…) a u drugom pak samo o nekom pravu *protiv* novom stečeniku… (1884, 599)

Kad je u pitanju prijedložna rekcija, može se spomenuti i dvostruka uporaba prijedloga *unatoč* koji češće dolazi s dativom, ali se može pronaći i s genitivom što je također jedno od obilježja ondašnje književnosti (usp. Sović 1985: 107):

Unatoč tomu što je makar i podpunovrieme zatvora pretrpljeno,… (1881, 33)

Kotarska oblast ostaje *unatoč* te raznolike oznake u tom dvojakom svojstvu samo jednom oblašću,… (1881, 751)

Ako bi se glede toga *unatoč* tomu desile naknadne daljnje reklamacije,… (1882, 76)

Pošto *unatoč* okružnici od 14. decembra 1882…. (1883, 82)

(…) kako će se dostave moći ovršiti prema propisom i namjeram zakona *unatoč* potežkoća, koje nastaju uslied prostorne obsežnosti sudbenih kotara,… (1883, 138)

(…) što se u gdjekojim mjestima, *unatoč* razjašnjujućim primjedbama ovostrane naredbe… (1883, 544)

[290] Veber 1876: 80 i 131 ima samo oblik *proti*.
[291] Iz 1884. godine donosim samo primjere s dativom jer u svim drugim primjerima prijedlog *protiv* dolazi s genitivom.

(…) kada pogibeljan zločinac, kojeg je oružništvo uhvatilo ili koji je istomu na strogi pritvor predan, nastoji pobjeći *unatoč* grožnje,… (1883, 551)

Videći da *unatoč* svih ovostranih naredaba i svega dotičnoga nastojanja podregjenih oblasti… (1884, 39)

(…) ili da se *unatoč* toj stegi mogu obligacije dati za jamčevinu. (1884, 150)

U *Sborniku* nalazimo i rečenice s dvostrukom negacijom *ni ne*:

(…) nasuprot ima sud one na odgovornost pozvati, te i primjerenom novčanom globom (§. 87. k. p.) kazniti, koji tim što zanemare ustanovljeni rok, zategnu uredovni čin, ili pako *ni ne dodju*,… (1881, 315)

(…) da sudac u takvih prigoda, gdje će vjerojatno morati odgoditi ročište, bolje čini, kada nedostatno pripravljenu razpravu *ni ne odpočne*,… (1883, 133)

Također se mogu pronaći dvostruke negacija *niti nije, niti neima, niti ne*:

(…) mienjanje s Previšnjega mjesta odobrenih ustanova sudbenoga naputka niti nije moglo nastupiti niti nije namjeravano bilo. (1881, 352)

(…) niti mu nije trebalo dati dražbu izvoditi po oblasti. (1882, 417)

(…) niti neima smatrati pošiljkom u najužjem smislu. (1883, 250)

(…) na koju nijesu došli, niti ne povrgavaju naknadnoj stavnji. (1883, 544)

Nedogagja se baš rijetko, da desetinski pisari desetinu na licu mjesta niti nepopisuju,… (1884, 475)

Prema Soviću (1985: 108) pitanje dvostruke negacije u slovnicama prije Maretića nije podrobnije obrađivano pa bi takvi primjeri bili protivni njegovoj preporuci (trebalo bi biti *i ne dođu*, *i ne odpočne* i sl.).

Katkada nakon zanijekanih glagola, umjesto akuzativa, možemo pronaći genitiv što je bio čest slučaj u ondašnjim književnim djelima (usp. Anić 1971: 58; Sović 1985: 110), a slični su se primjeri mogli pronaći i u BiH u svim novinama još od turskoga vremena (usp. Kuna 1981: 39):

(…) te ako nema njihove privole da se iznos izplati vlastniku,… (1881, 49)

(…) oni posjednici od polja li zaštitnih, koji propuste te ne učine prijave,… (1881, 605)

(…) načelno ne smije u magazinu biti prekobrojne zalihe skupnih predmeta… (1882, 192)

(…) pristoji mu nadalje izgon i izprat ličnosti koje nemaju nikakovih izprava… (1882, 424)

Isto pravo ima komisionar u svih drugih slučajih, kad komitent, premda bi mu po naravi stvari to bila dužnost, o robi neučini odredbe. (1883, 416)

Priziv nema odgodne snage,… (1883, 542)

Slušatelji ne smiju činiti nikakvih izjava niti se u rasprave upuštati,… (1884, 14)

Sud ne smije ovoga roka produljiti,… (1884, 319)

Nasuprot današnjoj normi, prijedlog *iza* dolazi u vremenskom značenju, pisan je samostalno ili u svezi *iza kako* (u današnjem značenju *nakon što*), a od 1884. godine i u svezi *iza što*:

(…) kako će mjerstveni organi – naročito podravnatelji iza kako si pribave prepis tih imenika – moći kontrolirati naznake posjeda. (1881, 30)

Iza kako se ustanove objekti, koji će se bud za vrieme bud trajno upotriebiti za gradnju željeznice,… 1881, 40)

(…) a izplatu i to uz biljegovanu namiru odrediti istom iza kako se ukloni zapreka. (1881, 67)

Ostatci tražbina troškovničkih, doznačivat će se polagateljem troškovnika kao i do sele iza obavljena obredanja na izplatu,… (1881, 83)

Da se lančene zapornice izmiene sa cokuljami ili zavori, opredieljuje se rok od 3 mjeseca iza proglašenja ove naredbe. (1881, 89)

(…) takodjer tek godinu dana iza kako se ova naredba proglasi,… (1881, 89)

(…) koj će se poduzetniku izplatiti istom iza pohvalbe obavljene bez prigovora, ili eventualno iza kako izpravi pri pohvalbi pronadjene možda neizpravnosti… (1881, 111)

Ako koja pismena ponuda prispije pravodobce, treba ju otvoriti iza propisanih deset časova prije nego li se svrši dražbeni čin,… (1881, 256)

Svaki podnesak ima se iza kako se preuzme, točno označiti danom, mjesecom i godinom,… (1881, 327)

One gornje vrsti note, koje se još nadju iza 15. septembra… (1881, 486)

O mjestu i o širenju prostora, potrebita za svrhe rudokopne, odlučuje vlast rudarska iza kako je saslušala vještake. (1881, 586)

Za ljetnih dana odpočinje naukovno vrieme jedan sat iza sunčanoga izlaza,… (1882, 20)

Prigodom premještaja u vlastitu sboru imaju se kazala odmah iza kako se zaključe uputiti k novomu krilu. (1882, 116)

Valja dakle svaki primitak ili izdatak u novcu odmah iza kako je nastao unieti u blagajnički dnevnik. (1882, 233)

Konačno se obznanjuje, da su svi oni, koji se bave trgovinom sa mineralnim uljem, još 60 dana iza ovoga oglasa,… (1882, 403)

(…) ali dotični svjedok po §. 307, istoga kaznenoga postupnika ima pripadajuću mu naknadu zatražiti najdulje za 24 sati iza kako je preslušan,… (1883, 3)

(…) t. j. 25. onoga mjeseca, što sliedi iza mjeseca, za koj se sastavlja pregled, (1883, 19)

(…) te jih iza kako su upisane u registar, dostaviti onoj oblasti, koja je to zamolila. (1883, 166)

(…) stupiti će u kriepost 15 danah iza izmjene ratifikacija. (1883, 244)

(…) ako su označene okolnosti nastale istom iza predaje predmetah, ili su bile poznate vjerovniku iza preuzeća predmetah. (1883, 400)

Glede pripomaganja, koje je iza poroda od potrebe majci i djetetu,… (1883, 517)

(…) imaju okružne oblasti za 4 nedjelje, iza kako prime ovu naredbu,… (1883, 538)

(…) gradski načelnik otvara sjednicu svečanim slovom, a iza toga pozove članove općinskog zastupstva, da se njemu u ruke zavjere,… (1884, 31)

(…) to jest iza što se uplati odmjerena pristojba. (1884, 167)

Iza što se svršetkom mjeseca zbroji F-registar,… (1884, 233)

Tužba radi smetanja posjeda mora se predati za jedan mjesec dana, iza kako je onaj, koji tvrdi smetanje,… (1884, 341)

(…) ter iza toga preostajuće neto – otplatne svote prenijeti kao uplate u tekućem mjesecu… (1884, 432)

Isti prijedlog rjeđe dolazi i u prostornom značenju:

Iza uzla ostavlja se od svakog kraja još 15 centimetara dužine… (1881, 209)

(…) nu iza otih uzica ne smije ostajati prostora… (1881, 211)

(…) da se k mjestu Pofalić spadajuće kuće od zemljišta gradske občine izključuju (sic!), pojedince stojeće kuće pako Mačkovićeva, Kasumagićeva i t. d. iza vježbališta pridružuju. (1881, 718-719)

Ima se dakle u abecednom izkazu robe pod gesli „cievi“, zatim „željezo i ociel“ iza rieči „kovano, valjano, navinuto, zajedno sa pripadajućimi sponami (fitingi)“, odnosno iza rieči „cievi od kovana željeza“ (i spone) dodati rieč „ne obradjivane“. (1882, 41)

Od uredbe, da parovoz mora biti na prvom mjestu vlaka a tender iza njega, smije sa samo odstupiti:… (1882, 636)

Oružnik imaće u prikladnoj daljini ići iza uhapšenika, kog prati da ga tako odmah može dostići, ako bi namjeravao pobjeći… (1883, 579)

Kratice se pridodaju k brojevima s desna u istom redku; kod brojeva sa decimalnim mjestima iza poslijednjeg decimalnog mjesta. (1883, 750)

(…) da se u knjižicama za osobna beriva za označene osobe, dotično da se u formulara za namiru, koji je tim knjižicama priložen, umetne iza riječi: „potvrda života“ još ovo:… (1884, 647)

Slično je i s prijedlogom *preko* koji je ponajprije mjesni (prostorni) prijedlog, ali se u *Sborniku* koristi u količinskom i vremenskom značenju:

(…) i da se ugovorniku naknadi dotle po njem preko njegove dužnosti namireni porez. (1881, 72)

Zabranjena je brza vožnja i jahanje preko mostova, koji nisu posvema zidani. (1881, 89)

(…) ima stajati mjesto „u težini od 10 do 14 kilograma“ pravije: u težini ne preko 14 kilograma“. (1881, 145)

Propis o sastavljanju i predlaganju godišnjih izkaza o prometu robe preko zajedničke carinske medje. (1881, 161)

(…) ako bi se valjanost ovog ugovora mučeć produžila preko roka od šest godina. (1881, 375)

Vrieme ovo ne smije pod nikoji način preko 6 mjeseci trajati. (1881, 414)

(…) kod daljine preko 35 kilometara;… (1881, 493)

Vlada ne namjerava namicanje zamienika otegoćivati preko potrebe strogim tumačenjem te ustanove,… (1882, 28)

(…) glede zaračunavanja pregledarine za sitnu i krupnu stoku, ugonjenu preko ulaznih postaja. (1882, 70)

Ako doplatci ka glavnoj skupnoj zakladi (točka e) i f) § 4.) nedotjeću (sic!) za sve troškove što preko godine nastaju toj zakladi,… (1882, 118)

(…) 30 novčića za svaku igru preko 36 listova,… (1882, 337)

Ponude na brzojavne motke do iznosa od 50 for. rješavaju kotarski uredi, a preko 50 i do 200 for. okružne oblasti u vlastitu djelokrugu… (1883, 7)

(…) navedene pogodnosti vezane su na neposredni prijelaz iz slobodnoga prometa Srbije preko zajedničke medje,… (1883, 10)

Pismeni izpit neće trajati, nikad preko jednoga dana za civilno-pravnu i preko jednoga dana za kazneno-pravnu zadaću. (1883, 145)

Ako sajam traje više danah, nu ne preko osam danah,… (1883, 460)

(…) i to samo prigodice i nikada preko vremena najstrožije potrebe. (1883, 487)

U mjestima, u kojim se nalazi apoteka, ili od kojih apoteka nije odaljena preko jedan sat, imadu se ljekovi iz iste uzimati. (1883, 494)

Iseljenicima, kojim se putni pravac propiše preko mora i koji su siromašni,… (1884, 534)

(…) u ime kojijeh se dotičnik preko 24 sahata bavi izvan svog sjedišta. (1883, 559)

Prelaziti preko medje (granice) zemaljske,… (1883, 569)

Ako stečaj traje preko pola godine,… (1883, 646)

(…) u koliko ove tražbine nijesu u zaostatku na vrijeme od preko tri godine prije dana, kojim se je otvorio stečaj… (1883, 649)

(…) ne smije se ustanoviti na kraće vrijeme od 30. i ne preko 90. dana. (1883, 658)

(…) pošto je već prošo jedan sahat preko prijavljenog časa;… (1883, 878)

(…) koji preko 5 godina stalno obitava u Sarajevu,… (1884, 3)

Ako fizično stanje onoga, koji dopust moli zahtjeva, da se dade dopust preko 3 mjeseca,… (1884, 97)

(…) imadu se zajedno s posvetnicama preko blagajne ili ureda, gdje je uslijedila predaja, uručiti stranci… (1884, 128)

No ne smije se zatvor produljiti preko vremena, kada bude dovršena parnica u prvoj molbi. (1884, 299)

Ako se je sudilo preko zahtjeva stranke. (1884, 337)

(…) kod šporko-težine preko 300 kilograma,… (1884 443)

Skela preko Drine kod srpske Rače… (1884, 453)

I prijedlog *pred*, uz prostorno, dolazi u vremenskom značenju:

O podnevu, zatim pred večer, kada se zatvara blagajna… (1881, 253)

Kućarenje s obročnimi listovi, pokrenuto pred nekoliko godina vrlo živahno u nekih pokrajinah,… (1882, 14)

O toku sjednice vodi se tekući zapisnik koj, iza kako je pred svršetak sjednice pročitan i ovjerovljen, podpisuje predsjednik i perovodja,… (1883, 88)

(…) koje će se svakom pojedinom izborniku najkašnje na tri dana pred izbore po kotarskim muktarima redovnim načinom dostaviti,… (1884, 25)

U *Sborniku* se javlja i prijedlog *u* s genitivom u značenju *kod*, što su dopuštale hrvatske slovnice (usp. Mažuranić 1866: 137 i Veber 1876: 140), a rabe ga i hrvatski književnici u XIX. stoljeću (usp. Sović 1985: 111):

U taj smjer imadu svi vlastnici zemlje ponieti uza se sve u njih nalazeće se i vriednosti njihova posjeda tićuće (sic!) se izprave,… (1881, 58)

(…) te si potonji sbog toga imaju prije toga pribaviti točne obaviesti o stanju stoke u njihovih seljana,… (1882, 45)

(…) a pored toga oduzeti će mu se u njega nadjena divljač ili jaja od iste. (1883, 266)

(…) ili što se u njega nadje predmeta ili znakova, odnosećih se na kakav kažnjivi čin. (1883, 481)

(…) i to za duhan vlastitog proizvoda, koji se u njega nalazi,… (1884, 129)

Ako protivnik taji, da je isprava u njega, može sud odrediti, da se kano svjedok pod zakletvom presluša,… (1884, 292)

(…) onda ima sud izdati izrok, kojim se poziva posjednik isprave, neka sudu prijavi, da je isprava u njega,… (1884, 355)

Pod mogućim utjecajem govornoga jezika i literature, rabi se akuzativ s prijedlogom *kroz* za označavanje vremenskoga razdoblja:

(…) kada su prije nego li stupe u sbor, barem kroz 6 mjeseci služili kod c. kr. ili kr. ug. oružničtva… (1881, 15)

(…) ali opet ostane odpušten zamjenik dužan, kroz ostalo vrieme službovne obveze dokazati,… (1881, 709)

Dnevnički članci teku neprekidnim rednim brojem kroz svu godinu… (1882, 233)

(…) te će u krieposti ostati kroz deset godina. (1882, 761)

(…) i kroz kolike sedmice u ovom vremenu rakiju peći namjerava. (1883, 218)

(…) to se može kroz noćno doba spoj tvornice sa dvorom staviti pod uredovni suzatvor. (1883, 855)

(…) koji najmanje kroz tri godino stalno obitavaju u Sarajevu… (1884, 2)

(…) što je iza smrti nekog vojnog umirovljenika njegove mjesečne mirovinske obroke podizala još kroz nekoliko mjeseci jedna druga osoba… (1884, 572)

Ponekad se javlja akuzativ vremena s prijedlogom *u* koji zamjenjuje vremenski prilog:

U noćno doba t. j. od 9. ure na večer pa do 5. ure u jutro nije slobodno radnikah izpod 14 godinah uzimati u posao u obće… (1881, 592)

U zimsko doba ima se svakomu oružniku,… (1882, 134)

(…) uvjek i u noćno doba bez svakog uzdržaja iztovarivati i utovarivati. (1882, 756)

U § 30. naredjeno pregledavanje ima se češće takodjer u noćno doba preduzeti,… (1883, 487)

Akoprem se u zimno doba ovo liječenje može provagjati samo u staji,… (1884, 417)

Instrumental predikatne riječi nije bio neobičan u praksi 19. st. pa ga možemo pronaći i u *Sborniku* uz glagole nepotpuna značenja što dopuštaju gramatike (usp. Veber 1876: 121), koriste ga i pojedini pisci (usp. Anić 1971: 59; Sović 1985: 112), a zabilježen je u BiH u novinama još od turskoga razdoblja (usp. Kuna 1981: 39):

(…) te u smislu gore hvaljene Previšnje odluke samo dva dobna razreda, ćemu (sic!) će biti posliedicom, da će oni, koji su rodjeni 1859. u istinu biti posvema oprošteni od obranbene dužnosti,… (1881, 724)

U tom obrazovalištu za pomoćne učitelje nastavnim je jezikom zemaljski,… (1882, 445)

(…) to se zemaljska vlada nalazi prinukanom, kotarske oblasti i gradsko poglavarstvo pozvati,… (1882, 677)

Tim se povodom zemaljska vlada nalazi prinukanom,… (1883, 93)

Odluku, koja je postala pravomoćnom,… (1883, 664)

(…) ili komu bi ta isprava imala biti dokazom, da mu neko pravo pripada, ili da je ispunio neku obvezu. (1884, 354)

Ponekad se prijedlog *među* s instrumentalom rabi u njegovom pravom značenju, a ponekad umjesto prijedloga *između.* I takva je praksa poznata u hrvatskoj književnosti XIX. stoljeća (usp. Anić 1971: 59; Sović 1985: 112):

Pošto se je lanjske godine medju stokom na planinskih pašnjacih pojavilo slučajeva govedje pošasti,… (1881, 76)

Ako se medju mjernikom koj upravlja gradnjom, i poduzetnikom glede ustanova ovih uslova možda razdvoje mnienja ili porode sumnje,… (1881, 114)

Priepore medju učenici riešava jedan učitelj, a priepore medju učitelji školski odbor. (1882, 21)

(…) te pri tome možda medju istimi nalazeće se još upotrebljive note… (1882, 65)

Skraćeni provozni postupak medju Mostom na Sali i Hangendensteinom. (1883, 36)

(…) a tako i zapriečiti svaki razgovor kandidatah medju sobom, ili s drugimi osobami. (1883, 145)

(…) te zabilježiti rodbinski ili svojbinski (tazbinski) odnošaj, koji postoji megju vjerovnicima i kridatarom. (1883, 627)

Po tome se dakle u ovršnom postupku razlika megju bagatelnijem i kotarskijem sudovima u opće više ne može primjetiti,… (1884, 48)

(…) ovi članovi ne smiju niti megju sobom niti pak s mitropolitom stojati u srodstvu… (1884, 50)

Katkada instrumental s prijedlogom *pod* označuje vrijeme trajanja:

Od volje je sudbenim stolovom kao sudovom, druge molbe, te vrhovnomu sudu, pod godinom tražiti izvješća o napredovanju poslova,… (1881, 324)

Učenici, koji kako se prime, propuste naučne satove bez dovoljne izprike, te koji se pod naukom ili u ino vrieme ne dostojno ponašaju,… (1882, 19-20)

Ali pošto je već naredbami, izdanimi pod otomanskom vladom,… (1883, 134)

(…) i da je taj običaj dokinut još pod otomanskom vladom,… (1884, 246)

Veznik *pošto* često se koristi kao uzročni veznik, uglavnom na početku rečenice, a poslije i kao umetnuti dio u složenijim rečenicama:

Pošto je u ovogodišnjem proračunu posebna stavka za putni trošak i dnevnice gradjevnoga osoblja… (1881, 5)

Pošto većina selah po Bosni samo jednu ili po dvie kuće imadu i raztrešeno leže,… (1881, 826)

Pošto se nadalje kućarenje u § 1. carskoga patenta označuje kao trgovina s robom,… (1882, 2)

Pošto će se ovaj propis u XV. komadu Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu obznaniti,… (1882, 698)

Pri tom se medjutim primjećuje, da će to osoblje u obće vrlo riedko pri razpravah sbog šumskih prekršaja posredovati, pošto samo u najredjih sgodah dolazi u svojstvu svjedoka,… (1883, 3)

(…) a pošto takav postupak u smislu postojećih blagajničkih propisa bezuslovno nije dopušten,… (1883, 915)

(…) primjećuje se, da isticanje takvoga pitanja nikakve praktične vrijednosti nema, pošto kotarski i bagatelni sud ne sačinjavaju dvije oblasti nego samo jednu, koja u dvostrukom svojstvu ureduje, pošto je za bagatelne stvari istina osobiti osudni ali ne osobiti ovršni postupak propisan,… (1884, 47)

(…) pošto on te radnje preuzimlje po nalogu zemaljske vlade i u interesu zemlje. (1884, 662)

I prijedlog *radi* dolazi u uzročnom značenju umjesto prijedloga *zbog*:

Osobe pandurskoga sbora u Bosni i Hercegovini podpadaju od onoga časa, kada nastupe kakovu službu, i dok stoje u službi, radi izgreda proti zaptu i radi zanemarenja ili propusta prinadležećih im obćenitih ili

posebnih službenih dužnosti disciplinarnom kaštigovanju po predpostavljenih im oružničkih častnicih. (1881, 16)

Odpust iz službe odredjuje se radi ponovljenih izgreda proti zaptu, radi krupnih zanemarenja službenih dužnosti i radi moralnih pogriešaka, koje dotičnoga za vršenje službe nevriednim čine,... (1881, 19)

(...) i pošto se nadalje lasno neda naći za sve prigode valjano mjerilo, po kom bi se imali ureda radi ustanovljivati rokovi,... (1882, 8)

Prigibno se dostavlja ravnanja i porabe radi pregled poglavja i naslova proračuna... (1882, 772)

(...) obznanjuje se znanja i ravnanja radi sliedeća naredba... (1883, 27)

(...) objavljuje se radi znanja i upravljanja,... (1883, 914)

Ako koji član općinskog zastupstva padne pod istragu radi zločina ili radi prekršaja počinjena iz pohlepe... (1884, 7)

(...) obznanjuju se znanja radi slijedeće naredbe... (1884, 663)

U *Sborniku* se može pronaći lokativ s prijedlogom *u* umjesto instrumentala:

One mogu izdane biti u zemaljskom jeziku,… (1881, 372)

(…) na kojem je gore pomenuta ciena i ime u njemačkom, turskom i zemaljskom jeziku tiskana. (1882, 780)

(…) tad se može svota mjenbena po vriednosti svojoj o dospietku platiti u novcu zemskom,… (1883, 460)

(…) onda se stvar otpućuje na sud prve molbe samo u onim slučajevima, koji su u zakonu naročito ustanovljeni. (1884, 338)

Ponekad se prijedlog *za* koristi umjesto prijedloga *u*:

Ove izprave vriede za onu godinu, za koju su izdane. (1881, 372)

Na početku § 9. kućarskoga patenta izriče se načelo, da dozvola dana za kućarenje valja samo za onu krunovinu, u kojoj je podieljena. (1882, 11)

(…) može se dozvoljivanje sredstava za osiguranje učiniti ovisnim od davanja sigurnosti za one tražbine, koje pristoje protivniku za onaj slučaj, ako se je osigurateljno sredstvo upotrebilo bez nužde,… (1883, 709)

(…) dočim se s obzirom na skučeni prostor može utovarivati ostala roba samo za ono vrijeme, za koje preostali prostor nije potreban za carinsku robu… (1884, 245)

Vrlo rijetko se ispuštaju prijedlozi *s* i *sa* (za oznaku društva):

(…) koje putnici za vlastitu porabu sobom voze. (1881, 380)

Pošto je poreznim ovrhovoditeljem bezuvjetno zabranjeno sobom pobirati ma koji porez,… (1882, 212)

(…) koje putnici sobom nose kao ručni prtljag. (1883, 908)

Stranke se pozivaju s nalogom, da uzmu sobom na parnicu odnoseće se isprave i svjedoke,… (1884, 274)

5.5.3. Glagoli u rečenici

Već je prije spomenuto (i oprimjereno) da je jedno od jezičnih obilježja starijega razdoblja težnja glagola da bude na kraju rečenice. Ovdje ćemo spomenuti uporabu glagolskih vremena koja odudaraju od suvremene norme.

Futur drugi dolazi umjesto prezenta:

Obzirom na sve to ima se dakle iznos odštete tako pronaći, da vlastnik, iza kako dobije odštetu, koja će mu se ponuditi, nebude imao dalnje štete u običnih, s posjedom skopčanih prilikah,… (1881, 42)

Roba, glede koje se nebude mogao postići sporazumak radi specifičnih carinskih pristojbah, ostati će i nadalje podvržena gore naznačenim pristojbam po vriednosti, sve dokle bude trajao ugovor ovaj. (1882, 732)

(…) i neka jih pridržaje da te ciene jednako udaraju na sve motke, koje se iz državnih šuma budu davale c. kr. vojničkomu brzojavnomu ravnateljstvu. (1883, 6-7)

Dobivena predbježna uputa ne obvezuje zemaljske vlade u pogledu njezine odluke na molbenicu, koja će se predati poslije, kad bude uvoz faktično već uslijedio. (1884, 658)

Uporaba infinitiva vrlo je česta u književnim djelima u XIX. stoljeću koji se rabi kao dopuna glagolima *dati*, *moći*, *znati*, *željeti*, *smjeti* i sl. U *Sborniku* pronalazimo da se umjesto pomoćnoga glagola *biti* koristi glagol *htjeti* za kojim slijedi infinitiv, čime se ujedno mijenja vrijeme radnje. To je u skladu s Veberovom preporukom u kojoj navodi da se infinitivom „naznačuje jednim likom razna vremena: praesens, perfekt i futur prama glavnomu glagolju; n. p. *mogu učiti* (praesens); *mogao sam učiti* (perfekt); *moći ću učiti* (futur)“ (Veber 1876: 175):

Isto tako željeti je, da se na temelju preduzeta pobroja pučanstva u svakom kotaru alfabetički imenici svih posjednika, kmetova i t. d. sastave i po općinah razrede, kako će mjerstveni organi – naročito podravnatelji iza kako si pribave prepis tih imenika – moći kontrolirati naznake posjeda. (1881, 29-30)

Zapisnike, zabilježnice i kazala treba voditi najvećom brižljivošću i točnošću, kako će magazinski upravitelji u svako doba lasno znati svu zalihu, te o svem moći dati obavjesti i računa,… (1882, 125)

(…) nalazi zemaljska vlada narediti u svrhu, kako će u buduće moći odmah kod prispjetka ovakovih pritužba iste prosuditi,… (1883, 530)

(…) te jednu sliku odnosno opis iste, koji treba da su dovoljno tačni, kako će strukovnjak moći lako prosuditi joj ustroj. (1884, 657)

Veber u svojoj *Slovnici* (Veber 1876: 176) upozorava kada valja umjesto infinitiva rabiti veznik *da*, ali se u *Sborniku* često ne pridržavaju njegovih navoda. Umjesto infinitiva u *Sborniku* možemo pronaći veznik *da* + svršeni oblik prezenta glagola *biti*:

Kakva da budu kolia, koja će se staviti pod uredovni zapor. (1881, 208)

Zamolnicam imaju se onolike rubrike prilagati, koliko obaviesti mora da bude o riešitbi zamolnice. (1881, 673)

Tko želi da bude pripušten takovomu izpitu,… (1882, 51)

(…) ili kojim stanje očito mora na teret da bude suputnikom,… (1882, 630)

(…) primieniti samo ondje, gdje javne knjige postoje, i samo u toliko, u koliko to po svojstvu postojećih knjiga može da bude. (1883, 142)

(…) kako to primjerice i mora da bude u svim onim prilikama,… (1884, 57)

Svaka prijava mora da bude čisto i čitljivo sastavljena na uredovnoj tiskanici u tri jednaka primjerka,… (1884, 501)

Uz glagol *htjeti*, kad znači *željeti*, također dolazi prezent s veznikom *da*, a takvi su oblici, iako relativno rijetki u *Sborniku*, prisutni u tisku turskoga vremena (usp. Tanasić 1981: 294):

(...) ako vlastnik jednoga rudarničkoga predmeta jedan ili više za tvorenje samostalnoga rudarničkoga predmeta prikladnih dielova njegovih hoće da izluči,... (...) te izlučeni ili novo stečeni diel hoće da spoji... (1881, 641)

(...) naročito očitovanje onoga, čije se pravo hoće da stegne, obtereti, dokine ili na drugu osobu prenese,... (1881, 652)

(...) da kućar, kad hoće da mienja svoga pomoćnika,... (1882, 15)

(...) da onaj mladić, koj hoće da se ženi... (1882, 676)

Stranke kad hoće da mole za ovo, moraju podnieti pismenu molbu biljegovanu biljegom... (1883, 91)

Tko hoće da tjera obrt rafinovanja (čišćenja) mineralnog ulja,... (1883, 854)

Imadu se pozvati oni, koji hoće da dokažu prava vlasništva... (1884, 400)

Jedno od obilježja ranijih razdoblja jest i uporaba konstrukcije *za* + infinitiv koja se javlja jedino u hrvatskom tisku (*Bosanski prijatelj*) turskoga doba (usp. Kuna 1981: 38), a poslije, u austro-ugarsko vrijeme, sve rjeđe (usp. Budimir 2014: 48). Slična je situacija i u *Sborniku* u kojem je takva konstrukcija dosta rijetka:

(…) ima se vaviek razumljivo naznačiti način obradjivanja, koje će se preduzeti, n. pr. vosak ili platno za ubieliti, drva za izpiliti, krosnene čipke (bobineti) za vezenje, konoplju za ogrebati, predju i tkanine za valjati, prati, natiskati i t. d. (1881, 165)

(…) pneumatička kolesa za regulirati… (1881, 205)

Alatni strojevi (radulje), (tokarnice, strojevi za glockati, vrtati i blanjati, za rezati, piliti, kovati, raziti, za kalupiti, strojevi za obradjivanje vlaknina, kao: trlice, češljuge, čistila, predila, snovala, motala, krosna, petljaljke, postrigulje, strojevi za bobinete, za tiskati tkanina, za pravenje konca i čipaka, strojevi za šivati, vezti i plesti,… (1881, 205)

Ratarstveni strojevi, (za sijati, kositi, mlatiti, za čistiti žitka, parni plugovi i slični). (1881, 205)

Propis za zapriečiti kradju goveda, bivola, magaraca i konja. (1882, 62)

(…) to je za dobiti 1 četvorni metar od ove tkanine potrebna dužina od… (1882, 568)

(…) kao onu dužinu tkanine, koja je potrebna za dobiti 3 četvorna metra. (1882, 568)

Stoga je dakle za moći steći pravo na pogodovnu carinu kod oriza oljuštenog… (1882, 767)

Za ustanoviti toplotu tekućine, služi posebni termometar,… (1883, 194)

(...) koji je nasad od korenja te loze odijeljen zaprjekom, koju potpisana oblast dostatnom smatra za isključiti svaku opasnost prijenosa Phylloxera-ušenca korenjaka; (1883, 742)

(...) te okolnost, kamo će se smjestiti ono pivo, koje će se za dobiti prostora u skladišnim buretima, morati iz istih izvaditi. (1883, 759)

Za moći dakle postaviti si prokuristu,… (1884, 217)

Za izbjeći konfuzijama, kotarskima se uredima strogo zabranjuje… (1884, 478)

Napokon dozvolilo je visoko zajedničko ministarstvo, za olakšati tijem osjeguranje carinskih pristojbina od napućene robe,… (1884, 574)

(…) što ima tu štetnu pošljedicu, da se za saznati ime dotičnih prijavljača i zaustavljača često bezuspješno dopisiva,… (1884, 645)

5.5.4. Pasivne rečenice

Brojne su pasivne rečenice, što je u skladu s vremenom nastanka *Sbornika* i normom zagrebačke filološke škole. Veber u svojoj *Slovnici* (Veber 1876: 166-167) pomno opisuje kada valja rabiti pasiv. Nas posebice zanimaju pasivne konstrukcije u kojima se navodi i vršitelj radnje (agens) kakve se redovito susreću u administrativnom stilu. Takve rečenice dolaze uz prijedloge, uglavnom *po* i rjeđe *od,* a Veber to pojašnjava: „U pasivnoj izreci stoji akuzativ objekta aktivne izreke u nominativu kano subjekt, a subjekt aktivne izreke ili u instrumentalu, ili uzima predloge **od** i **po**, glagolj stoji u pasivnoj formi u istom vremenu, u kojem je bio u aktivnoj, i slaže se s novim subjektom u svačem“ (Veber 1876: 166).

Pristojbe nezaprisegnutih zaptija kao kotarskih glasnika, imadu se od 1. maja t. g. počam mjesečno unapred izplaćivati na ruke kotarske oblasti, uz platežne listine sastavljene shodno privitomu obrazcu, izdane po kotarskoj oblasti, a podpisane po prijemnicih,… (1881, 94)

Vlast rudarska imade potvrditi zapisnik o omedjašenju, kartu pako o medjicih ima ovjeroviti s tom opazkom, da se mjere na njoj slažu s onim, što je u zapisniku navedeno, i da je izpravnost mape priznata od strane dotičnih stranakah. (1881, 551)

Uslied odpisa visokog ces. i kralj. zajedničkog ministarstva od 15. februara 1882., broj 1134/B. H. II. dostavlja se zemaljskoj blagajni u privoju naputak, izdan po ces. i kralj. državnom financijalnom ministarstvu za blagajne i urede,… (1882, 64)

Iztrošenjem neupotrebljivima postale, nu u svih svojih djelovih podpune državne note imadu, – u koliko se nesumnja o njihovoj istinosti – zemaljske financijalne blagajne i uredi obzirom na ustanove naputka, izdanog od postojavšeg c. kr. financijalnog ministarstva… (1882, 65)

Po predstojećih načelih ima se računati rok takodjer i onda, kad početak roka nije ustanovljen od dana sklopljena ugovora,… (1883, 405)

Ako je pako koj kažnjenik potegnut pod disciplinarni postupak, ima tamničar dosudjenu kaznu takodjer upisati u registar, propisan po § 52. (1883, 499)

Izborni red za grad Sarajevo (Odobren Previšnjom odlukom od 10. decembra 1883., a izdan od zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu…) (1884, 24)

Kada se u mjestu suda oglašuje dražba realiteta, ima se telalu na znanje dati dražbeni edikt, a na ediktu ima se potvrditi, da je oglas po njemu ovršen. (1884, 44)

Prisutan je i pasiv tvoren povratnom zamjenicom *se* i aktivnim oblicima glagola koji su također vrlo česti u administrativnom jeziku:

(…) smatrat će se krivcem prestupka proti cestovnomu redarstvu i kaznit će se prema §. 19. ove naredbe,… (1881, 88)

Da se olakša pošiljanje na tu izložbu od strane inozemskih umjetnika, dozvoljuje se, da carinare postupaju s takovimi predmeti kao sa onimi, što se uvoze na pazar,… (1882, 68)

U smislu točke III. priloga B udarit će se na robu tamo označenu… (1883, 11)

Na erarijalnim skelama plaća i pobira se pristojba po utvrgjenoj tarifi… (1884, 524)

Kad se označuje pripadnost, možemo pronaći konstrukciju *od* + genitiv ili *od strane* + genitiv što je s današnjega gledišta suvišno, ali se nalazi u tiskovinama turskoga razdoblja (usp. Kuna 1981: 39; Tanasić 1981: 290-291):

Pružanja podpomoći napomenuta u točki a) mogu se na koliko to dopuštaju sredstva škrinje bratovštinske, razširiti i na članove porodice od poslenikah. (1881, 596)

(…) u koliko se ti popisi od strane carinare, koja reviziju preduzima ili od strane oblasti, koja je na podielenje dozvole nadležna, nuždnimi drže prije dozvoljenja carinskoga oprosta,… (1882, 480-481)

Svaki član od povjerenstva izpitnogaimade stavljati pitanja. (1883, 146)

Pravo zahtjeva vlastništva od strane sela ili općina na šumska zemljišta ne može se na temelju ove naredbe dokazivati. (1884, 83)

Možemo pronaći primjere u kojima se namjera izražava konstrukcijom *za da se,* a prisutna je i danas također proskribirana konstrukcija *bez da* (prema njemačkomu izrazu *ohne dass*). Takve su konstrukcije bile prisutne i u tadašnjim hrvatskim administrativnim tekstovima (usp. Rezo 2015: 387-388):

(…) za da se ovo prosuditi uzmogne… (1881, 134)

(…) za da se to olahkoti… (1881, 347)

(…) bez da je dužan naslov stečenja izkazati. (1881, 135)

(…) bez da se zapor vidljivo ozliedio nebi. (1881, 213)

Za da se uporaviti mogu carinske pogodnosti… (1882, 480)

(…) za da se postigne tarifiranje po nižjoj carinskoj stavci. (1882, 580)

(…) bez da se u posude spremaju… (1882, 540)

(…) bez da su znatne i skupociene popravke zahtievala… (1882, 755)

(…) za da se uzdrži sudbeni red… (1883, 157)

(…) za da se pronađe prava gustina… (1883, 195)

(..) bez da može dokazati… (1883, 162)

(…) bez da je predana propisna prijava… (1883, 877)

(…) za da time utemelji gragjansko pravne posljedice… (1884, 312)

(…) za da se postignu povoljniji rezultati. (1884, 479)

(..) bez da je zasebna naznaka… (1884, 48)

(…) bez da isti posjeduju kućarski dokumenat… (1884, 577)

U *Sborniku* se mogu pronaći glagolski pridjevi sadašnji i prošli (participi) koji se, kao što je i prije spomenuto, za razliku od priloga sklanjaju prema rodu, broju i padežu što je karakteristično za jezik zagrebačke filološke škole i književnika koji slijede njezin uzus (usp. Sović 1985: 115):

(…) te kod kojega se je oružničtvo samo kao asistencija *uredujućemu* organu upotrebiti smelo. (1881, 12)

Prepusti li se kojemu činovniku ili podvorniku – *uživajućemu* ustanovljenu stanarinu – u kojoj uredskoj sgradi stan u naravi,… (1881, 810)

Amo *prispievajućim* predlogom u ime promiene područja,… (1882, 13)

(…) to se imaju za svaku otu granu fabrikacije kao i za tuzemni na izradbu *dospievajući* oriz voditi razlučeno skladištne knjige. (1882, 772)

(…) glede pogodnosti u vozarini za činovnike *putujuće* željezničkim vlakom Banjaluka – Dobrlin. (1883, 7)

Takove za spomenute funkcijonare *prispjevajuće* pošiljke… (1883, 906)

On je *posredujući* organ izmegju općine i vrhovne zemaljske vlasti… (1884, 21)

(…) da se čine mnogobrojne pogreške u izračunavanju poreza od rakije, i da se stoga *izvršujućim* uredima moraju izdavati mnogi manjci. (1884, 650)

Povodom *sbivšeg* se slučaja,… (1881, 9)

(…) da se obzirom na razmnoženje u Italiji *pojavivšeg* se trsnog ušenca… (1881, 769)

Obzirom na tu definiciju ukidam u sporazumu sa ministarstvi nutrašnjih diela i financija onu ustanovu naredbe *postojavšega* c. kr. ministarstva za trgovinu, obrt i javne gradnje… (1882, 2)

Iza proglašenja dotične promjene u kojoj kasnijoj zapovjedi ima se ime *pridošavšeg* momka,… (1882, 237)

Notom *postojavšega* zemaljskoga ravnateljstva financije… (1883, 6)

(…) koje imenuje okružna ili kotarska oblast u smislu § 25. duhanskog monopolnog reda u svrhu popisa *urodivšeg* duhana,… (1883, 768)

(…) okružnica *postojavšeg* financ. zemaljskog ravnateljstva u Sarajevu… (1884, 193)

Prijedlog *o* dolazi u dvije inačice: *o* i *ob*[292], a *ob* se rabi ispred riječi koje počinju samoglasnicima. Taj oblik poznaju sve hrvatske slovnice XIX. stoljeća (usp. Babukić 1854: 335-336; Mažuranić 1866: 137; Veber 1876: 138), ali se ne slažu u pogledu njegove uporabe. Osobito je T. Maretić ustao protiv oblika *ob* koji smatra pogrješnim, osim u izrazima *obdan* i *obnoć* (usp. Sović 1985: 115). Ipak se u *Sborniku* dosljedno provodi uporaba takvih oblika u skladu s pravilima zagrebačke filološke škole.

Na temelju iznesenih primjera može se ustvrditi da *Sbornik* i u ovom segmentu dobrim dijelom prati gramatička pravila zagrebačke filološke škole, iako naravno postoje kolebanja (kao u cijelom *Sborniku*) koja se više primjećuju kako odmiču pojedina godišta. Jasno je opovrgnuta i tvrdnja o „vrlo rđavom jeziku“ jer, iako jezik početnih godišta *Sbornika* možda i nije ogledni primjerak kakav bi jezik trebao biti, on ciljano prati smjernice zagrebačke filološke škole nastojeći ih prilagoditi sredini kojoj je namijenjen i ne može mu se oduzeti uporabna vrijednost u danom trenutku. Isto tako, jezik i rečenični stil ne mogu se promatrati izdvojeno iz vremena i uvjeta u kojima su nastali. Prava vrijednost krije se upravo u tim početnim godištima kada se za svaki strani pojam tražila domaća istovrijednica što će se najbolje vidjeti u dijelu o leksiku *Sbornika*.

5.6. LEKSIK

5.6.1. Objasnidbeno-sinonimski skupovi riječi

Posebnu leksičku skupinu čine riječi koje dolaze u zagradama i objašnjavaju ili jasnije određuju pojedini termin. Ovdje će uz „prave“ sinonime biti navedene i objasnidbene (opisne) riječi koje su pobliže pojašnjavale ili nadopunjavale neki pojam (često i uz njihov njemački ekvivalent iz *Sbornika* koji dokazuje da nije bio problem u terminologiji na narodnom jeziku nego se i u njemačkom nastojalo što više precizirati pojedine pojmove). Razlozi za takav način tumačenja pojedinih pojmova nalaze se u pokušaju uvođenja domaćih naziva, ali i u što jasnijem obilježavanju i imenovanju pojedinih propisa (u prvoj fazi, 1881. i 1882.). Ne treba odbaciti ni činjenicu da je leksik i s njim povezani termini bio na tragu hrvatske pisane

[292] Primjere vidjeti u dijelu o prijedlozima.

tradicije i da su kao takvi bili nerazumljivi velikomu dijelu pučanstva pa su i zbog toga morali postojati dvostruki izrazi (u drugoj fazi, 1883. i 1884.). Na primjerima se najbolje mogu vidjeti sve poteškoće koje su se javljale pri pokušaju objašnjavanja i usustavljivanja terminologije u *Sborniku*. Iako bi bilo za očekivati smanjivanje broja dvostrukih izraza, u narednim godištima, jer se norma trebala stabilizirati u prvih nekoliko godina, situacija nije takva pa se poslije, umjesto tuđih naziva, u zagradama uglavnom koristi „domaće“ zamjensko nazivlje. Pri promatranju tih pojava ne smije se izgubiti iz vida činjenica da 1883. dolazi do pravopisnoga loma u BiH što je izravno utjecalo na leksik *Sbornika* pa tu treba tražiti razloge brojnim objasnidbenim sinonimima koji se pojavljuju tih godina.

5.6.2. Abecedni popis

Radi lakše preglednosti, donosimo abecedni popis objasnidbenih sinonima i njihovih bliskoznačnica. Ponegdje se, u zagradama, donose i riječi iz njemačkoga dijela teksta, koje su i u njemačkom izvorniku bile u zagradama, kako bi se upozorilo da je i u njem postojalo objasnidbeno tumačenje pojedinih riječi. Treba naglasiti da u zagradama nisu donesene samo istoznačnice (sinonimi), nego se često donose i primjeri bliskoznačnica koji su trebali pobliže uputiti na neki izraz (npr. *barka – plovilo, čeljad – obitelj* i sl.), ali i obična objašnjenja ponuđenih riječi (npr. *multeka – obći zakonik muhamedanskoga pravosudja*; *nacrtu – odnosno opisu*; *novog prirasta – na novo primljenih momaka*; *oporučitelj – onaj koji je testamenat ostavio* i sl.):

adet (običaj) (1884, 246)
adjutant (pobočnik) (1883, 551)
aktiva (tražbina) (1883, 630)
alatni stroj (radulja) (1881, 205)
alkoholometar (žestomjer) (1884, 461)
amonjak (čipavac) (1883, 230)
apreturna[293] (priredbena) tvarina (1882, 557)
arsen (sičan) (1882, 495)

[293] franc. *apprêter:* pripraviti.

arzenik (arzen) (njem. Arsenik (Arsen),…) (1884, 208)
asistencija (pripomoć) (1883, 573), (1884, 548)
atribut (pridatak k svojstvu) (1882, 454)
bačva (bure) (1884, 443)
bagatelni (malični) sud (1883, 158)
bajunet (bodež) (1883, 566)
bala (denjak) (1882, 490)
barka (vozilo) (1884, 187)
barut (prah) (njem: Pulver) (1883, 903)
baštinik (miraščija) (1883, 541)
baštinski (našljedni) (1884, 180)
beledija (općinsko poglavarstvo) (1883, 862)
bijeljenje (šerbetanje) stanova (1883, 697)
biljeg (pula) (1883, 782)
biljegovka (pula) (1883, 540)
bilježnica (knjiga ortačka) (1881, 573)
bizam (mošus) (1882, 360)
bjegunac (dezertirac) (1883, 572)
bjelice (blanketi) mjenica (1884, 665)
blagajna (ured) (1884, 168)
blago (marva) (1881, 855)
boginje (variola mod) (1882, 411)
brana (benta) (1883, 572)
bratovštinska (društvena) blagajna (1883, 657)
breskva (šeftelija) (1884, 504)
brodska čela (gumine) (1882, 374)
brojevima (skupovima) (1884, 142-143)
brojevna ploča (brojilo) (1882, 551)
brzoteg (vaga na popriečnik) (1882, 562)
buktinja (baklja) (1882, 378)
bunar (česma) (1883, 572)
bure (bačva),... (1884, 490)
carinska namira (očitovnica) (njem: Zollquittung (Erklärungsschein)…) (1884, 185)

carinski (djumrukčijski) propis (1883, 595)

catechu[294] (jaranska zemlja) (1884, 205)

cesta (drum) (1884, 453)

cifra (brojka) (1883, 689)

cimet (sladka korica, tarčin) (1882, 355)

cirkulacija (kolanje) (1883, 404)

civilni adlatus (gradjanski doglavnik) (1883, 547)

coeur[295] kec (crveni kec) (1882, 382)

coupon (izrezak) (1882, 562)

crkvena matica (anagraf) (njem: Kirchenmatriken (Anagrafe)…) (1884, 56)

crnica (humus) (1884, 221)

crven (krmez) (1882, 202)

crvena kap (fes) (njem: rothe Mütze (Fez)…) (1884, 101)

cvanciga (pleta) (1883, 724)

čahura (galeta) (1884, 206)

čahura (galeta, kokon) (1882, 364)

čair (livada) (1881, 413)

čaklja (budak) (1882, 736)

čelik (ocal) (1881, 204)

čeljad (obitelj) (1883, 217)

četvrt (kvartal) (1884, 90)

čin (rang) (1883, 552)

čin (šarža) (njem: Charge) (1883, 555)

čir (micina) (1883, 515)

čisal (patrica) (njem: Rosenkränzen) (1881, 363)

čista teža (netto) (1882, 487)

čivit (indigo) (1882, 597)

čokot (panj) (1883, 251)

čuvati (pohraniti) (1881, 414)

ćar (korist) (1883, 867)

ćilim za klanjanje (serdžada) (1882, 203)

[294] *katehu* (malajski preko engl.), osušeni vodeni ekstrakt dijelova različitoga trop. drveća (npr. Acacia catechu); upotrebljava se kao bojilo za pamuk i kao štavilo (prema http://www.hrleksikon.info/definicija/katehu.html).
[295] franc. *coeur*: srce.

dabrovica (castoreum) (1882, 360)
daća (jamčevina) (1883, 881)
darovanje (poklon) (1883, 650)
daska (tahta) (1884, 204)
daščica (sjekalica) (1882, 562)
datum (dan) (1883, 448)
decembar (prosinac) (1881, 503)
deflegmator (odvodnjak) (1884, 503)
denjak (bala) (1881, 210)
denjak (svežanj, smotak, čom) (1884, 193)
desetnik (Corporal) (1881, 13)
dieljenik (dividend) (1882, 548)
dio (porcija) (1882, 238)
dionica (akcija) (1883, 846)
dionik (ortak) (1881, 572)
disciplina (zapt) (1883, 603)
dizga (kraj) (1882, 577)
dizga (okrajak) (1882, 580)
djelokrug (vlast) (1884, 8)
dobitak (koristoljubje) (1884, 3)
dobitnik (šefi, novi kupac) (njem: Schefi (der neue Käufer)…) (1884, 250)
dobivanje (vadjenje) (1881, 538)
dojka (sisa) (1883, 515)
dolaf (ormar) (1884, 469)
dolovno polje (jamno polje) (1881, 544)
domovno (zavičajno) pravo (1884, 9)
dopis (nota) (1881, 473)
dovršen (dignut) stečaj (1883, 663)
dozvola ili koncesija (1881, 551)
dozvolnica (licencija) (1884, 121)
dražba (javnu prodaja) (1883, 896)
dražba (licitacija) (1881, 579)
drug (ortak) (1883, 312)

drugotna (uzgredna) činitba (1883, 784)

družba rudnička (ortačtvo) (1881, 572)

državni (erarijalni) (1882, 233)

državno zemljište (erazi miria) (1881, 384), (1882, 778)

duplikat (dvostručnica) isprave (1884, 376)

dužica (piljenica) (njem: Fassholz (Dauben)…) (1884, 188)

dvostruki (doublirani) (1882, 548)

Egipat (Misir) (1884, 548)

eksekutivni organ*) općine... (*Organ za ovršivanje) (1884, 15)

ekser (čavao) (1882, 745)

evhologion (trebnik) (njem: Euchologion (Trebnik)…) (1884, 52)

faktičan (isti činjenicama) (1884, 310)

faraiza (ustanova o vjerozakonskih dužnostih) (1882, 20)

farmaceotička (ljekarništvena)[296] izložba (1883, 719)

fazan (gnjetao) (1883, 265)

fino obće pismo (pantografsko pismo) (1882, 455)

firma (tvrdka) (1883, 825)

formula (sadržaj) zakletve (1884, 5)

francezki (metrički) motana predja (geweifte Garne) (1882, 548)

friško (taze) (1884, 187)

gjonovi, potplate (1884, 116)

glavar (knez) (1884, 44)

glavna knjiga (Hauptbücher) (1883, 824)

glavom (osobno) (1883, 474)

globa (kazna) (1883, 656)

gostiona (han) (1883, 566)

gostioničke[297] (mehane) (1883, 581)

grafit (tuha) (1882, 596), (1884, 205)

grebeni (gargače, češaljke) (njem: Kratzen. (Krempel, Karden) (1884, 116)

grijanje (loženje) (1883, 562)

grimiske (kermes. zrnje) (njem: Kermeskörner) (1884, 205)

[296] U pregledu sadržaja stoji farmaceotičku (ljekarničku), 1883, XVI.

[297] U tekstu stoji: (…) prostorije gostioničke (mehane)… (1883, 581).

grnci za taljenje (taljike) (1882, 370)
guba (trud) (1882, 378), (1884, 209)
gumno (harman) (1881, 434)
gunj (čebe) (sic!) (1883, 490)
haljina (mondur) (1883, 605)
hipoteka (zalog nepokretni) (1884, 363)
hipotekarni (uknjiženi) vjerovnik (1883, 654)
hlaće (sic!) (pantale) (1882, 201)
hladnik (Kühlstock) koji je za pivarenje odregjen (1883, 759)
hlapnja (isušenje) (1883, 870)
hljeb (kruh) (1884, 188)
humanitarni (čovjekoljubivi) zavod (1884, 12)
huta (kalana) (1883, 657)
ićindija (vrieme popoldašnje molitve) (1882, 20)
ilama i hudžeta (presuda i dokazala o posjedu) (1882, 20)
ilovača (glina) (1884, 189)
imena (svrhe) svake pojedine makine (njem: Namens (Zweckes)...) (1884, 658)
imovnik (Inventarbuch) (1883, 824)
indigo (čivit) (1882, 360), (1884, 205)
inventar (popis) (1884, 539-540)
inventar (spisak) (1883, 642)
iskaz (inventar) (1884, 54)
isplatni (povratni) rok (1884, 137)
ispostavljenomu (detaširanomu) (1883, 606)
istinitost (likvidnost) od strane dužnika (1883, 789)
istotečno (paralelno) (1882, 561)
izbavljanje (spasavanje) (1881, 848)
izborna karta (cedulja) (1884, 25)
izbrisati (trti) (1883, 444)
izdatnik (teznik, trasant) (1883, 451)
izjednačenje (kompenziranje) (1883, 653)
izkaznica (certifikat) (1882, 503)
izmjerivanje (vaganje) (1882, 554)

izostala (oglušila se) (1884, 330)
izrezak (coupon) (1882, 562)
izrok (edikt) (1883, 630)
izrokom (ediktom) objaviti (1884, 399)
izrokom (ediktom, objavom) (1883, 630)
izručba (Freigebung) (1884, 137)
izvornik (original) (1883, 468)
jama (rov) (1883, 657)
jamac (ćefil) (1883, 652)
januar (siečanj) (1881, 502)
jasan (bistromrk) (1881, 780)
jednačak (ekvivalenat) (1882, 238)
jevrejska (izraelitička) vjera (1881, 715)
jezgričavo (zrnato) voće (1884, 504)
juli (srpnj) (1881, 503)
juni (lipnj) (1881, 503)
jurističnia (pravna) osoba (1884, 264)
kaldrmina (taracovina) (1882, 728)
kalia (lužina) (1884, 179)
kamata (interes) (1883, 650)
kameno ulje (petrolej) (1881, 411)
kančelo (motilo) (1882, 550)
kantarina (pristojba za vaganje) (1882, 728)
karta (cedulja) (1883, 824)
karta (izkaznica) (1883, 263)
karta (mapa) (1883, 521)
kartanje (sigre) za novce (1883, 567)
karte za obsjenu (karte za sihirbazluk) (1882, 382)
karte za razmetanje (t. j. gatanje) (1882, 395)
kartun (lepenka) (1882, 500)
kaštiga (globa) (1881, 605)
kazalo (Index) (1881, 394)
kazan (kotao) (1884, 493)

kazna (globa) (1883, 832)
kiradžija (najamnik) (1883, 844)
kirija (najam) (1883, 844)
kirijaš (kočijaš) (1883, 600)
klinčići (karanfilj) (njem: Gewürznelken (auch Mutternelken)...) (1882, 590)
klobučiva (pust za šešire) (1882, 363)
knjige za pismovne prepise (Briefcopierbücher) (1883, 824)
knjige za tekući račun (conto corrente) (1883, 824)
kocelj (stipsa) (1881, 538)
kolaudacija (odobrenje) (1884, 387)
količnik (kvocient) (1882, 554)
kolija (vagona) (1883, 591)
kolkotar (željezno crvenilo) (njem: Kolkothar (Engelroth),…) (1884, 208)
kolovrat (preslica) (1882, 734)
komada (sastavina) od kakovog oružja ili orudja (1883, 596)
komorač (kopar) (1884, 188)
kompanija (satnija) (1883, 611)
kompetentan (nadležan) (1884, 17)
kompost (gnoj miešanac) (1883, 251)
komšijsko pravo (šifa) (njem: Nachbarrecht (Schüffa).) (1884, 250)
konačni (zaključni) račun (1883, 646)
koncesija (rudarska dozvola) (1883, 657)
konto (stavak) (1882, 587)
kontrolni (pregledni) sastanak (1884, 295)
kontrolni (puncevni) postupak (1882, 318)
kopija (snimka) (1883, 521)
koprol (kupnik) (1883, 557)
korito (tekne) (1884, 189)
kornut (fišek) (1882, 733)
korsko (vojničko) zapovjedničtvo (njem: Corps- (Militär-) Commando…) (1884, 94)
kositar (kalaj) (1883, 514)
košara (pletenka) (1884, 224)
košuljac (bluza) (1884, 101)

kotar (rajon, mahala) (njem: Stadt in Bezirke (Rayons, Mahalás)…) (1884, 1)

kotar nutarnji grad (Čaršija) (1883, 105)

kotarski (glavni-baš) muktari (1884, 1)

kotlovi (kazani) (1882, 542)

kovčežić (sandučić) (1882, 203)

kozmetičko srestvo (krasilo) (1884, 568)

krabulja (maskara) (1882, 455)

krajobraz (karta) (1881, 553)

krajobraz (ležajnica) (1881, 546)

krčma (mehana) (1883, 566)

kreč (vapno) (1884, 205)

kridatar (prezaduženik*)… (*osoba koja je pala u konkurs) (1883, 623)

krivotvorenje (pačinjanje ili preinaka) (1882, 455)

križevača (krstaš, križak) (1882, 96)

krpa (cunja) (1884, 210)

krtog (smet, peksinluk). (1884, 509-510)

krtola (krumpir) (1881, 413)

kuće vlasnik (kućni sahibija) (1884, 570)

kuditi (karati) (1883, 616)

kupac (dostalac) (1884, 399)

kura (žrijeb) (1884, 30)

kušaća staklenka iz tankog bielog stakla (epruveta) (1883, 230)

kutija (škatulja) (1882, 734)

kvalifikacija (usposobljenje) (1884, 19)

kvitiranje (potvrgjivanje) novaca (1883, 638)

lančić (lisičine) (1883, 566)

ležeće (potkane) niti (1882, 561)

licitacija (dražba) (1884, 117)

lies (gradja) (njem: Werkholz) (1882, 596)

lies za bačve (dužice) (njem: Fassdauben) (1882, 596)

likvidacija (izravnanje) (1883, 623)

likvidovanje (priznavanje) (1883, 643)

lim (teneće) (1884, 509)

limeno tvorilo (chablone) (1882, 562)
list (pismo) (1881, 375)
list skopčan s mjenicom ili priepiskom (prodiljku, allonge) (1883, 452)
listnica (karaman) (1881, 201)
lovostaj (čuvanje divljači) (1883, 600)
lug (gaj) (1884, 422)
ljekarsko nadpregledanje (superarbitracija) (1884, 97)
ljestvica (škala) (1882, 210)
magazarina (skladištna pristojba) (1882, 728)
makina (stroj) (1884, 116)
maksimum (največina) (1883, 785)
malični (bagatelni) sudovi (1884, 259)
maltovinska djerma (direk) (1881, 88)
manastirsko (vakufsko) dobro (1884, 425)
mandula (badem) (1882, 355)
manga (rolja) (1882, 542)
markom (pulom) providjen (1883, 786)
medalja (nišan) za hrabrost (1883, 559)
medje (granice) zemaljske (1883, 569)
medžlis-i-mearifa (muhamedanskoga školskoga odbora) (1882, 21)
menažom (hranom) (1881, 716)
mestve crne (čifte kundur) (1882, 202)
mešetar (samsar) (1881, 860)
metoda (način) (1882, 566)
mieh (puhalo) (1882, 539)
mirovina (penzija) (1881, 243)
Misir (Egipat) (1883, 744)
mjenične (mjenbene) stvari (1884, 261)
mjestna općina (džemat) (1881, 24)
mjesto pečenja (pecara) (1883, 219-220)
mješala (grnala) (1884, 494)
množidba (multiplikacija) (1884, 502)
mogućnijeg (zendžilijeg) pučanstva (1883, 840)

molba (instancija) odvjetnikova (1883, 150)
molitva (klanjanje) (1881, 716)
moralno (ćudoredno) (1883, 615)
most (ćuprija) (1883, 572)
motila predjah (svežnjići predje) (1882, 547)
motilo (kančelo) (1882, 547)
mrginj (megjaš) (1884, 293)
mrtvac (lješina) (1883, 571)
muhamedanska školska zaklada (mearif sanduk) (1881, 431)
muhamedansko pravosudje (fikh) (1882, 18)
muktar (knez) (1881, 24)
mulk (milč) (1883, 540)
multeka (obći zakonik muhamedanskoga pravosudja) (1882, 20)
murečef (crnilo) (1884, 169)
nacrt (plan) (1882, 700), (1883, 521)
nacrtu (odnosno opisu) (njem: Abbildung (eventuell Beschreibung)...) (1884, 657)
nadgledanje (kontrolisanje) (1884, 10)
nadstojnik (profuz) (1883, 296)
nadzor (kontrola) (1882, 530)
nagnuće (voljenje) ili mržnja (1883, 568)
najsiromašnijih žitelja gradskih (fukare) (1883, 287)
nalaz (obnašašće) (1884, 510)
naledja (indosamenat) (1883, 452)
naledjnik (indosant) (1883, 452)
naledjom (girom, indosamentom) (1883, 452)
naledjovnika (indosatara) (1883, 452)
nalegjem (indossamentom) prenijeti (1884, 373)
nalegjnicom (indosament) (1883, 816)
namira (kvita) (1883, 669)
napisi (rubrike) (1883, 817)
napisom (firmom) (1882, 338)
naputnica (asignacija) (njem: Anweisung (Assignation)…) (1883, 396)
narav (naturalija) (1884, 392)

naredba (naputak) (njem: Verordnung (Instruction)...) (1883, 175)
naručenja (naputе) izvozne pošiljke (1883, 876)
naručivanja (napućivanja) robe (1884, 444-445)
nasada (naprava) (1884, 12)
nasljednik (baštinik) (1884, 176)
nastupnik (cesijonar) (1883, 826)
našastar (inventar) (1882, 546), (1883, 491)
nečista (šporko) težina (1884, 460)
nedjelja (hefta) (1884, 136)
nedjelje (sedmica) (1883, 459)
nepokretnina mulkovna (milč) (1884, 399)
nezakonita (ilegitimna) (1881, 702)
nišadorska voda (plinska voda) (njem: Ammoniakwasser (Gaswasser).) (1884, 215)
nitobrojac (brojilo nitih) (1882, 560)
nizam (stojeća vojska) (1882, 33-34)
niži (subalterni) časnik (1883, 606)
normalna (obična) (1883, 520)
notic-registar (bilježnica) (1884, 447)
novčana globa (kazna imovna) (1883, 635)
novog prirasta (na novo primljenih momaka) (1883, 615)
općinski (mjestni) organ (1882, 441)
obiteljske (privatne) okolnosti (njem: Familien- (Privat-)…) (1884, 97)
obitovanac (domiciliat) (1883, 462)
oboriti (srušiti) (1883, 599)
obrez (cartouche) (1881, 505)
obroj (numeracija) (1882, 547)
obrt ili zanat (1881, 359)
obzakoni (legitimira) (1883, 460)
obzakonjenja (legitimacije) (1883, 460)
ocat (sirće) (1882, 359)
očimci (šarpija, očimkano platno) (1882, 380)
očitovanje (deklaracija) (1881, 389)
odora (uniforma) (1884, 392)

odpis (naredba) (1882, 243)

odrednica (asignacija) (1883, 781)

odvodnjak (deflegmator) (1884, 508)

odžak (dimnjak) (1883, 697)

ogled (izvid) (1881, 553)

okoliš (područje) transportne kontrole (1883, 863)

okovi (gvoždje) (1883, 487)

okovi (lisičine) (1883, 588)

oktobar (listopad) (1881, 502)

oluja (vjetar) (1883, 599)

omotak (sahrana) (1882, 505)

općinstvo (narod) (1883, 566)

oplate (Tyres) (1884, 240)

oporezovanje (ocarinba) (njem: Versteuerung (Verzollung)…) (1883, 864)

oporučitelj (onaj koji je testamenat ostavio) (1883, 540)

oporučitelj[298] (onaj koji je testamenat ostavio) (1883, 622)

oriz (pirinač) (1882, 354)

ormar (dolaf) (1884, 472), ormara [dolafa] (1882, 709)

ortačtvo (družba rudarska) (1881, 575)

ortak (dionik) (1881, 575)

osiečnina (paušal) (1882, 238)

osiguranje (vadium, jamčevinu) (njem: Sicherstellung (Vadium)...) (1884, 399)

osjeguranje (asekurancija) (1883, 828)

osjeguranje carine (jamčevina) (1883, 180)

oskvrnuće (zlostavljanje) (njem: Schändung (Verstümmlung)…) (1884, 105)

osnove (prospekta) u pravila (1883, 363)

osobe, o kojim je poznato, da su im imovinski odnošaji nesgodni ili poremećeni (fukara) (1883, 160)

osovnih (vertikalnih)... (1882, 552

osramoti (kompromitira) (1883, 592)

otjeran (izgonjen) (1882, 572)

otresit (osoran) (1883, 568)

[298] Vidjeti: *preminuli*.

otvaranje (rezanje) čira (1883, 515)
ovjerovljaj (verifikacija) (1884, 71)
ovjerovljenje (ovjerba) (1883, 819)
ovrha (eksekucia) (1883, 458)
ozleda (rana) (1883, 579)
ozokerit (zemni vosak) (njem: Ozokerit (Erdwachs),…) (1884, 205)
ožujak (mart) (1884, 394)
papir (čaget) (1883, 582)
papir (hartija, čaget) (1884, 169)
parobrod (vapor) (1883, 572)
pas (pojas) (1882, 202)
pasiv (dug) (1883, 630)
pasma (povesmo) (1882, 548)
patoka (cujka) (18883, 220)
pečat (muhur) (1883, 540)
pečnjak (lončić) (1884, 189)
pepeo (lug) (1883, 599)
periodičnu (opetujuću se) vojnu vježbu (1884, 295)
piment (krupni papar) (1882, 590)
pismeno (molbenicom) (1883, 860)
pivnica (podrum) (njem: Frau in Wohnung Küche und Keller) (1882, 288)
plaća (gaža) (1883, 619)
plašt (chemise) (1882, 492)
platež ili izplata. (njem: Zahlung) (1883, 460)
platežni nalog (mandat) (njem: Zahlungsauftrag (Mandat)…) (1884, 347)
platnice (obruči kotača) (1883, 715)
plava (mavena) boja (1884, 169)
pletenka (košara) (1884, 443)
pobacilo (abortus) (1883, 516)
pobočnik (adjutant) (1883, 682)
podbrežno pravo (žalovina) (1882, 760)
podmukli (lukavi) dogovori (1883, 658)
podnesak (molbenica) (1882, 221)

podpuni (cieli) (1882, 567)
podredjenost (subordinaciju) (1883, 567)
podzakupi (subarrende) (1881, 186)
pogodba (nagodba) (1884, 495)
pohraniti (čuvati) novci (1883, 643)
pokazka (boleta) (1882, 62)
pokostar karte (lakirane) (1882, 337)
pokretnog i nepokretnog imetka (mulk-objekti i erazi-mirie) (1884, 119)
pokrivač (mušema) (1881, 213)
pokusni oružnik (novak) (1882, 181)
politička oblast (kajmakamat) (1882, 417)
polog (depozit) (1881, 235), (1882, 213), (1883, 705), (1883, 821)
poljoprivreda (gospodarstvo) (1884, 497)
popratnica (tovarnica)... (1884, 665)
poručanstvo (jamstvo) (1883, 512)
posije (trice) (1884, 189)
poslagane (spravljene) (1882, 492)
poslatica (rimesse) (1883, 464)
posliednja (krajna) savitka (1882, 574)
posrednik (intervenient) (1883, 466)
postaja (štacija) (1884, 524)
postavnica (dekret) (1883, 637)
postotak (procenat) (1883, 784)
posude (spravišta) (1881, 213)
posugje (kace) za vrijenje (1884, 514)
potpisom (muhurom) potvrditi (1884, 325)
potvrgjuje (verifikuje) (njem: bestätigt (verificirt).) (1884, 71)
povelja (izprava) (1883, 307)
povoljno (slobodno) koje ime (1884, 150)
povratnica (recepis) (njem: Rückscheines (Recepisses) (1884, 128)
povratnica (Retourrecepis) (1884, 324)
požar (jangija) (1883, 579)
prah (barut) (1884, 446)

pranje (avdest) (1881, 716-717)

praskala (sredstva za lagumanje) (1882, 312)

pratnje (eskortiranja) (1883, 585)

pravilne (redovite) tužbe (1883, 664)

pravilnik (reglement) (1883, 567)

pravni zastupnik (advokat) (1884, 9)

pražko Novo mjesto (Prag-Neustadt) (1881, 497)

precizan (točan) (1881, 401)

predaja (uručba) (1884, 131)

predmet (japija) (1881, 89)

predmet (objekt) (1884, 91)

prednik (autor) (1884, 312)

predopazka (predopomena) (1882, 557)

predstojnik (poglavar) (1883, 567)

predstojnik (upravitelj) (1882, 307)

pregled (superarbitraciju) svih osoba (1883, 618)

pregleda (poslobodbe) (1881, 546)

pregleda (škontruje) (1884, 23)

pregledanje (inšpiciranje) (1883, 617)

pregledavanje (škontrovanje) (1884, 10)

pregledni (poslobodbeni) zapisnici (1882, 224)

prejudicijonalna (predhodna osudu) (1884, 308)

prekapavanje (destilacija) (1881, 203)

premetne (preloži) (1883, 520)

preminuli[299] (onaj iza kojeg je ostala ostavština) (1883, 622)

prepečena opeka (Klinker) (1882, 370)

prepis (kopija ili odtisak) (njem: Abschrift (Copie oder Abdruck)...) (1883, 317)

prepis (otisak) (njem: Abschrift (Abdruck)…) (1883, 385)

prepisnik (Copirbuch) (1881, 500)

prepjecaća sprava (rektifikator) (1884, 508)

prestanak (Erlöschen) istoga (1884, 125)

[299] Na 622. stranici *Sbornika* stoji: »**Ispravak**. U broju 135. „naredba o ustrojstvu i djelokrugu šerijatskih sudova“ imaju se na strani 540. u 8. i 9. retku od ozdola riječi „oporučitelj (onaj koji je testamenat ostavio)“ izmijeniti ovako „preminuli (onaj iza kojeg je ostala ostavština)“.«

pretina (medjustiena) (1882, 555-556)

pričuva (rezerva) (1883, 554)

pričuvnik (rezervist) (1883, 593)

pridržanje (retencija) (njem: Rückbehaltungsrecht (Retentionsrecht)…) (1883, 399)

priečnica (direk) (1881, 878)

prihod (renta) (1884, 387)

prihvat (akcept) (1883, 816)

prijepis (ili devinkulovanje) (1884, 142)

prikazanje (presentovanje) (1882, 240)

prikazivanje (crtanje) cestovne mreže (1883, 519)

primalja (babica) (1883, 649)

pripomoć (asistencija) (1883, 570)

pristojba (daća) (1881, 480)

pristojba (trošarina) (njem: Abgabe (Trošarina)...) (1882, 747)

privatna imovina (mulk) (njem: Privateigenthum (mulk)...) (1884, 425)

priznanica (konnosament) (1883, 396)

prnje (krpe, trulje) (1882, 380), (1884, 215)

prnje (trulje, krpe) (1882, 354)

procenat (postotak) (1883, 671)

prodaja (pazar) (njem: Verkauf (Losung)…) (1883, 907), (1884, 489)

prodatnik (Fakturenbuch) (1883, 824)

prodavaoc (predjašnji posjednik) (njem: Verkäufer (Vorbesitzer)…) (1883, 755)

prolaz (platica) (1883, 520)

prolaznica (popratnica) (1884, 444-445)

propustni certifikat (putnica) (1882, 111)

prostorija (odaja) (1883, 844)

prosvied (protest) (1883, 453)

prosvjedi (protesti) (1883, 817)

protuobskrbni certifikat (protu-pregledanica) (1882, 240)

protupotpisna uslovka (Contrasignirungsclausel) (1884, 142-143)

providba (provizija) (1883, 463)

prten (lanen) (1882, 380), (1884, 215)

puce (dugme) (1881, 201)

pukovnija (regimenta) (1883, 549)
pula (biljeg) (1883, 830)
pulama (biljegovkama) (1884, 467)
punomoćja (prokure) (1883, 825)
punomoćnik (većil) (1883, 781)
put (transport) (1883, 586)
radnja (dućan) (1883, 630)
radnja (zanimanje) (1883, 630)
rafinerija (čistionica) mineralnih ulja (1883, 874)
rafinovanjem (čišćenjem) (njem: Raffinirung (Reinigung)…) (1883, 852)
raport (prijava) (1883, 483)
rasporezivanja (reparticije) (1882, 842)
ratarstveno (poljsko) orugje (1884, 186)
ravnalci (regulatori) 1882, 539)
razbroj množine (Mengen-Bilanz) (1881, 173)
razdiobne isprave (razdjelnice) (1883, 822)
razmjernik (Bilanzbuch) (1883, 824)
razsiekalo (rezno željezo) (1882, 561)
razvodnik (patrolni vodnik) (njem: Gefreiten (Patroullführer)…) (1884, 108)
razvrstba (specifikacija) (1881, 403)
realizovanje (unovčenje) mase (1883, 643)
realni (stvarni) vjerovnik (1883, 654)
realni (zemljišni) vjerovnik (1883, 647)
red (orden) (1884, 392)
redarstveno (policajno) (1882, 572)
redifa (pričuva) (1882, 33-34)
redovnik (kaludjer) (1881, 699)
rektifikator (prepjecaća sprava) (1884, 503)
rekvizicija (potraživanje) (1883, 574)
relikvija (moć) (1884, 392)
reluiciona (otkupna) cijena (1883, 843)
reparaturni (popravni) (1882, 588)
resmitaxila (sudbenih taksa) (1882, 93)

rogova (kupa) (1883, 515)
rojta (resa) (1882, 564)
roviti (schürfen) u smislu rudarskom (t. j. šurfovati) (1881, 539)
rubci (marame) (1881, 478)
rudače (mineralije) (1882, 587)
rudarnik (knjigu rudnikah) (1881, 558)
rudnicima (majdanima) (1883, 586)
rudnik (majdan) (1883, 626)
rudokus (kuksa) (1881, 573)
rukopolaganje sveštenstva (hirotonija) (1884, 52)
rumunjsko (vlaško) (njem: rumänische (walachische) Rohöl...) (1883, 192)
rutka (crveni kamen) (1884, 205)
sag (ćilim) (1882, 79)
sahrana (sprema) (1882, 553)
sajam (vašar) (1883, 592)
sakka (nauk o sastavljanju sudbenih spisa) (1882, 20)
saldirani vozni list (tovarnica) (1884, 456)
samoprodaje (monopola) državne (1884, 393)
sarukom (ahmedijom) (1882, 202)
sastavak (koncept) (1883, 616)
sastojanje (kakvoća) (1881, 503)
satnici (kapetani) (1883, 550)
satnije (kumpanije) (1883, 549)
savirači (mendjele) (1881, 203)
savjetujući odbor (medžlis) (1882, 421)
sdolke (pravci) pomoćne (1881, 552)
sdonje (rova) (1881, 556)
sedmica (hefta) (1883, 164-165)
sedmica (nedjelja) (1883, 219)
sedmica (tjedan) (1881, 169)
seperator (lučilac) (1884, 509-510)
septembar (rujan) (1881, 504)
shrane (spravišta) (1883, 209)

silikat (kreman) (1884, 178)

sirće (kvasina, ocat) (1884, 492)

sirćetna kiselina (kvasina) (1884, 520)

sirup (šurup) (1884, 493)

sitna (kratka) roba (1882, 482)

sitnozoran (mikroskopni) (1882, 560)

sito (rešeto) (1882, 365)

siva (golubi) (1884, 664)

sivi probijajući papir (bugačica) (1882, 366)

sjedište (stolica) družtva (1883, 327)

skladištnice (Warrants) (1883, 823)

sklenica (flaša) (1883, 776)

Skoplje (Bugojno) (1883, 81)

skorup, (kajmak) (1884, 204)

skrbnik (kurator) (1883, 649)

skupina (masa) (1882, 111)

složak (garnitura) (1882, 561)

smegja (kavai)[300] (1884, 664)

smegjom (mrkom) bojom (1884, 483)

smokve [fige] (1881, 166)

sočbina (uhvatnina) (1881, 391)

sočivica (leća) (1884, 202)

sokak (mahala) (njem: Gasse (mahala).) (1883, 844)

spahinske (aginske) dacije (njem: grundherrlichen (Agas)...) (1884, 566)

splavi (odpreme drva) (1882, 753)

sprava za odmotavanje predje (motovilo) (1882, 551)

sprava za prepječanje (rektifikator) (1884, 507)

spravljena (složena) (1882, 492)

spremišnice (Warrants) (1883, 823)

spremišnik (Magazinsbuch) (1883, 824)

spremljene (mobilizovane) vojske (1884, 410)

srieš (cirsa) (1882, 376)

[300] Odmah ispod piše s ''j'': *smegja (kavaji)*

stalež (zanimanje) (1883, 627)
stanica (postaja) (1882, 700)
staratelj (kurator) (1883, 628)
staratelj (tutor) (1883, 649)
starine (antike, antikviteti) (1882, 345)
statve (stalci) (1882, 542)
stečaj (konkurs) (1883, 458), (1884, 3)
stražar (pazitelj) (1883, 586)
stroj (makina) (1882, 396)
studeni (novembar) (1884, 394)
stupac (rubrika) (1881, 156)
stvarno (fizično) podijeli (1884, 408)
sudbeno usmrčeni (sic!) (amortizirani) (1881, 573)
sudje za vrenje (badanj) (1883, 218)
sumar (svotnik) (1883, 733)
sumporni konci (sumporaće) (1882, 378), (1884, 209)
suprug (muž) (1883, 651)
surmeni kralj (antimon, rastok) (njem: Spiessglanzkönig (Antimon)...) (1884, 208)
susjed (komšija) (1883, 581)
susjedstvo (komšiluk) (1883, 599)
suspendira (za vrijeme digne) od službe (1883, 560)
svežanj (kančelo) (1882, 549)
svijetlosiva (ačik golubi) (1884, 664)
svilušina (Floretsvila) (1882, 523)
svjetilnik (polielej) (1882, 736)
svježe (taze, friško) (1884, 191)
svojbinski (tazbinski) odnošaj (1883, 627)
svratišta (hanovi) (1883, 581)
šarpija (očimkano platno). (njem: Charpie (gezupfte Leinwand).) (1884, 215)
šarža (potčasnika) (1883, 556)
šerijatski sud (sigjil) (1883, 167), (1884, 399)
šibice (žigice) (1882, 378)
šibice (žigice, cibreta) (1884, 209)

škare (makaze) (1881, 201)

škare (nožice) (1882, 562)

škatulja (kutija) (1881, 213)

škice (crteži) (1883, 521)

škola šerijatskih sudija (mektebi nüvab) (1882, 18)

škrob (čiriš) (1881, 98)

špongija (spužva) (1884, 210)

špongije (sundjeri, spužve) (1882, 358)

štabni oficir (kapetan) (njem: Stabsofficiers (Rittmeisters)…) (1884, 111)

štopski časnik (kapetan) (njem: Stabsofficier (Rittmeister)…) (1883, 614)

šumska uprava (Forstverwaltung) (1881, 346)

taksa (hardži nizami) (1881, 826)

tapijske (zemljišne) knjige (njem: ottom. Tapien- (Grund-) bücher…) (1883, 755)

tegoba (tužba) (1884, 21)

tekne (korito) (1884, 418)

tetiva (uže) od crijeva (1882, 358), (1884, 204)

teža (tara) (njem: Gewicht (Tara)…) (1883, 855)

težatnik (dielatnik) iza platežnoga dana (1883, 461)

teže (važu) (1882, 550)

težine (utezi) za tkanine (1882, 559)

tjedan (hefta) (1883, 169), (1884, 24)

tjeranje (radnju) lokomotive (1882, 541)

tkanina (latka) (1881, 201)

tkanine (tvari-latci) (1882, 495)

tlehovini (Bodenzins) (1884, 84)

tlehovne vjerovaonice (Bodencredit-Anstalt) (1881, 187)

točarina (krčmarski, mehandžinski porez) (1883, 843)

točka (alineja) (1884, 344)

točno (precisno) (1882, 555)

torbari (kućari) (1883, 305)

tovarka (collo) (1882, 497)

transportnog (otpremnog) vremena (1883, 864)

trešnja (ašlama) (1884, 504)

trg (majdan)[301] (1883, 105)
trgovačke robe (espapa) (1883, 912)
trgovi (mejdani)[302] (1883, 600)
trojno pravilo (Regel de tri) (1882, 564)
trolja (prnja) (1884, 548)
trolja (prnjaka) (1883, 744)
trsni ušenac (Phylloxere) (1883, 739)
trtora (nahodnjaka, čičoke, topinambura) (1884, 504)
trtora (topinambura) (1884, 497)
trunuti (gnjiliti) (1884, 446)
tržista (mejdana) (1884, 16)
tulum (ciev) (1882, 362)
tuzemne tvorine (bosansko-hercegovački proizvod) (1882, 323)
tvorilo (chablone) (1882, 562)
tvrdka (firma) (1881, 574)
u promet puštena (stavljena u kolanje) (1883, 816)
učiteljišta (preparandije) (1884, 62)
ugljen (ćumur) (1884, 189)
ugovor (kontrakt) (1884, 243)
ugovoreno stalno mjerilo (kesim) (1881, 413)
uhoda (špijun) (1882, 572), (1884, 106)
uhvatnina (taglia) (1882, 244)
uknjižba (protokolisanje) firme (1884, 489)
uknjižbenik (javna knjiga) (1883, 827)
umaknuti (dezertirati) (1883, 593)
upravitelj mase (stečajne imovine) (1883, 624)
upriličene (faconirane) tkanine (1881, 478)
uredjeno (ustrojeno) (1882, 551)
uredovna kaža (cimer) (1881, 878)
uredovnici (organi) (1884, 325)
ureznik (kupon) (1881, 187)

[301] Ovdje je očito riječ o tiskarskoj pogrješci jer tur. (ar.): *majdan = rudnik*, a *mejdan = trg*.
[302] Vidjeti prethodnu napomenu.

usmrtba (amortizacija) (1883, 469)

ustanova sudbenih prisjednika (medžlisa) (1881, 302)

ustanoviti (konstatovati) (1884, 91)

ustupi (cesije) (1883, 827)

ustupnici (cedenti) (1883, 826)

utkano (ustavljeno) (1882, 557)

utkanju (hitcu) (1882, 561)

uza (aps) (1883, 821)

uzajamnost (reciprocitet) (1884, 375)

uzica (kanaf) (1883, 825)

uzica (Kordel) (1881, 209)

uznici (uhapšenici) (1883, 478)

vakufsko (crkveno) dobro (njem: Vakuf- (Kirchen)...) (1884, 425)

varena sol (tuzla) (1882, 376)

varošice (kasabe) (1883, 836)

veprovi (divlje svinje) (1883, 265)

veresijnik (Saldoconto) (1883, 824)

vezan u neku svrhu (vinkuliran) (1884, 357)

vinovice (vinove žeste) (1882, 503)

vitao (motovilo) (1882, 551)

vjeroučiteljska mjesta (katihete) (1884, 62)

vjerovnik (kreditor) (1883, 624)

vjerovništvo (skup svih vjerovnika) (1883, 632)

vladikarina (metropolitanska daća) (njem: Vladikarina (Mitropolitanabgabe)) (1884, 464)

vlastelin (spahija) (1883, 730)

vlastnički naslovi (tapije) (1882, 281)

vlastnik (držac) mjenice (1883, 816)

vlastnika (držca) tvrdke (1883, 439)

vodja (zapovjednik) postaje (njem: Postenführer) (1883, 561)

vodnik (Führer) (1881, 13)

vodopija (cikorija) (1882, 357), (1884, 188)

vozar (kiridžij) (1883, 824)

vozarina (kirija) (1883, 828)

vozni (tovarni) listovi (1883, 781)

vozni (transportni) zavod (1884, 411)

vozni listovi (tovarnice) (1884, 243)

vozni red (plan) (1884, 198)

vrčevi (ibriki) (1881, 716-717)

vrionik (posuda za vrijenje) (1884, 514)

začetnik (kolovodja) (1883, 592)

zadatak[303] (fond) (1884, 664)

zadržaj (retencija) (1883, 634)

zagoda (zastara) (1883, 470)

zagranično (inostrano) (1883, 464)

zajednički (in solidum) (1881, 186)

zajednički (solidarni) sudužnici (1883, 652)

zakasnila (oglušila se) (1884, 320)

zaklada (fond) (1884, 3)

zaklinjem se (zavjerujem se) (njem: Ich schwöre (gelobe)...) (1883, 147)

zaloga (rehum) (1883, 631)

zanatlija (obrtnik) (1883, 822)

zanimanje (radnja) (1883, 659)

zapise (legate) (1883, 642)

zaponci (klampe) (1882, 745)

zaporka (klauzula) (819)

zapt (disciplina) (1883, 563)

zastupnik (većil) (1884, 131)

zatezne kamate (kamate poslije vade) (1883, 652)

zatvor (haps) (1883, 590)

zaustavljeni (konfiscirani) (1883, 522)

zaustavnine (uhvatnine) (1884, 648)

zavije (muhamedanski samostani) (1882, 55)

zavrata (regres) (1883, 791)

[303] Vjerojatno tiskarska pogrješka, trebalo bi biti *zadak* jer se iz nastavka teksta vidi se da je riječ o *zatku*: Farben der Fonds - Boje u zatku (1884, 664).

zdjela (časa) (1881, 716-717)
zdravstvo (sanitet) (1884, 392)
zemljarine (tahriri emlak-vergisi) (1881, 826)
zemljišne (gruntovne) (1884, 398)
zemljišta (realiteta) (njem: Die Realitätenwerthsteuer) (1883, 835)
zemljištna (gruntovnička) (1881, 561)
zemljištna najamnina (idžarei zemin) (1881, 826)
zemljištnik (gruntovnik) (1883, 827)
zgrada (zdanija) (1883, 891)
zinčani (tutijski) pepeo (1884, 209)
zlom vierom (mala fide) (1883, 469)
zvaničnika (organa) za dostavu (njem: Zustellungsorgan) (1884, 329)
žaobina (vadium) (1881, 187)
žarnjače (chamotte) (1882, 370)
žestoko (duhovito) piće (1883, 567)
žigice (palidrvca, šibice) (1882, 737)
živa (živo srebro) (1884, 214)
žižka (kapica) (1882, 378)
žvakaći duhan (bagauš) (1882, 356)

Budući da su početna godišta *Sbornika* najvećim svojim dijelom nastojala slijediti jezik i pravopis zagrebačke filološke škole, javila su se pojedina odstupanja od svakodnevnoga leksika bosansko-hercegovačkih stanovnika (pravoslavaca i muslimana). To se može pripisati, kao uostalom i prihvaćanje jezika zagrebačke škole, činovnicima koji su pisali *Sbornik* i koji su mahom stigli iz drugih dijelova Monarhije, uglavnom iz Hrvatske. Nakon početnoga razdoblja mijenja se politika Zemaljske vlade koja je, nakon 1883., u službenim izdanjima zahtijevala izraze koji se prvenstveno koriste i pripadaju stanovništvu BiH ili barem većini njezinih stanovnika. Odatle proizlazi velik broj objasnidbenih sinonima u zagradama pored kojega pojma u *Sborniku*, što pokazuje politiku kompromisa nove vlasti, ali i činjenicu da standardizacija nije bila potpuna i dovršena, npr.: *adjutant (pobočnik), alkohometar (žestomjer), bačve (bureta), baštinika (miraščije), biljeg (pula), bjegunce (dezertirce), ceste (drumovi), dozvolnica (licencija), izrok (edikt), izvornik (original), ovrha (eksekucia), polog (depozit), septembru (rujnu), uhode (špijune)* i sl. Da su se poštivale sve

raznolikosti svjedoče i primjeri za riječ *tjedan* koja dolazi u više inačica: *sedmice (hefte), sedmice (nedjelje), sedmice (tjedna), nedjelja (hefti), nedjelje (sedmice), tjedana (hefta)*. Upravo se nakon prelaska na novi pravopis javlja najveći broj objasnidbenih sinonima u samom leksiku jer se nastojalo balansirati između novih terminoloških pojmova koji su preuzeti iz tadašnjih suvremenih hrvatskih rječnika (npr. *pobočnik* – Parčić 1874: 513; *žestomjer* – Šulek 1875: 1363; *tražbina* – Parčić 1874: 848; Šulek 1875: 1184, itd.) i onih pojmova koji su bili bliski većinskomu stanovništvu, bilo pravoslavnomu, bilo muslimanskomu. Velik broj tih objasnidbenih sinonima otpada na internacionalizme kojima se nastojala potisnuti hrvatska terminologija jer, jednostavno, narodni govor koji se nastojao nametnuti kao uzor dobra jezika nije mogao odgovoriti trenutku i zadaći koja je pred njega postavljena, a koji su zahtijevali veliki broj stručno-specijaliziranih pojmova. Tako u tekstovima nalazimo sljedeće dvostrukosti: *asistencija (pripomoć)*, *limeno tvorilo (chablone)*, *inventar (popis)*, *izrok (edikt)*, *kazalo (indeks)*, *kopija (snimka)*, *moralno (ćudoredno)*, *nadzor (kontrola)*, *pokazka (boleta)*, *providba (provizija)*, *pukovnija (regimenta)* i dr. Uočljivo je da su neki primjeri pisani s prvom tuđom riječju (a s domaćom u zagradi), dok su drugi u istim primjerima doneseni obratno, tj. s prvim domaćim nazivljem: *adjutant (pobočnik)* / *pobočnik (adjutant)*, *coupon (izrezak)* / *izrezak (coupon)*, *firma (tvrdka)* / *tvrdka (firma)*, *postotak (procenat)* / *procenat (postotak)*. Zanimljivo je istaknuti da se narodni mjeseci, koji su u BiH napušteni u službenim glasilima odmah nakon što je Filipović smijenjen, u *Sborniku* pojavljuju u pojedinim tekstovima (iako su svi nadnevci s međunarodnim nazivljem): *decembar (prosinac)*, *januar (siečanj)*, *jul (srpanj)*, *jun (lipanj)*, *ožujak (mart)*, *studeni (novembar)*.

5.6.3. Usporedba s hrvatskom pravnom terminologijom

Austro-ugarska vlast je odmah po zauzimanju BiH nastojala balansirati između složenih nacionalnih odnosa u osvojenoj pokrajini. To se u početku najbolje vidjelo u brojnim promjenama naziva službenoga jezika, a poslije se, kroz *Sbornik*, manifestira u raznovrsnosti korištenih termina u prijevodima njemačkih zakonskih tekstova.

Kako bismo upotpunili ovo poglavlje, na kraju donosimo usporedbu hrvatske pravne terminologije koju donosi Mile Mamić u svojoj knjizi *Hrvatsko pravno nazivlje* s prijevodima istih pojmova iz *Sbornika*. Uz tu će se poredbu također donijeti primjeri iz dvaju velikih rječnika XIX. stoljeća, *Juridisch-politische Terminologie* (JPT)[304] i Šulekova *Rječnika znanstvenoga nazivlja* (Szn)[305], kako bi se najbolje vidjelo iz kojih su sve izvora crpili svoju terminologiju „pisci" *Sbornika*. Uz pojmove iz tih dvaju rječnika konzultiran je i Šulekov *Němačko-hrvatski rěčnik* (Šr) iz 1860. godine kako bi se popunile eventualne praznine. Primjetno je da se u *Sborniku* nastojalo svakomu njemačkomu pojmu dati odgovarajuću domaću istovrijednicu, ali, isto tako, primjetno je da je taj i takav stav ovisio i o samim činovnicima, tj. zapisivačima *Sbornika* pa se često čak i u razmaku od samo nekoliko stranica mogu pronaći različiti pristupi u prevođenju tuđih izraza.

Hypothek – zalog

Suvremeni hrvatski jezik značenjski razlikuje nazive *hipoteka* i *zalog* (usp. Mamić 2004: 12). Od sredine XIX. stoljeća u Hrvatskoj se pojam *hypothek* prevodi kao *zalog* koji je mogao biti pokretni i nepokretni (npr. JPT, str. 283: *nepokretni zalog*). U *Sborniku* nalazimo pojam *zalog* kao prevedenicu za njemačke riječi *Pfandrecht, Pfandsachen, Verpfändung*.

JPT: Hypothek – nepokretni zalog (283); Pfand – što se tiče zaloge; Pfandrecht – pravo na zalogu (386); Verpfänden – založiti (576)

Šr: Hypothek – podlog; nepokretni zalog, hipoteka (714); Pfand – zalog; Pfandrecht – založno pravo, pravo sa zaloga, pravo na zalog; Pfandsache – zalog, založtina, založena stvar (1008); Verpfänden – založiti, zalagati, dati u zalog (1475); Verpfändung – založba, zaloga; zalaganje, založenje (1475)

Szn: Hypothek – podloga, hipoteka (407); Verpfänden – založiti, dati u zalog (1262)

U prva se tri godišta *Sbornika* naziv *Hypothek* prevodi doslovno kao *hipoteka*, *hipotekarni* i sl. Slijede primjeri:

[304] Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commision für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Wien, 1853. (u daljnjem tekst: JPT).

[305] Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, I. dio, Zagreb, 1874.; II. dio, Zagreb, 1875. (u daljnjem tekstu Szn).

1881:

Sa sgradom spojena *hipotekarna* i servitutna prava. (1881, 55); Ugovornik je obvezan, pribaviti pismeno očitovanje *hipotekarskih* vjerovnika… (1881, 59); Žaobina se plaća bud u gotovini, bud u javnih papirih ili u *hipotekah*. (1881, 105); (…) i to založna prava u svojstvu zajedničkih *hipoteka*… (1881, 642).

1882:

(…) dok se ustanove u obće *hipotekarni* zakoni za Bosnu i Hercegovinu. (1882, 221); dok budu uatanovljeni (sic!) u obće *hipotekarni* zakoni za Bosnu i Hercegovivnu. (sic!) (1882, 223)

1883:

Zemaljska vlada može onim, koji žele uzeti zajam uz pribavu *hipoteke* na njihove nekretnine,… (1883, 166); Promjene, koje nastupe glede glavne *hipoteke* imaju se zabilježiti kod sporednih *hipoteka* i obratno. (1883, 171)

Tek 1884. godine javlja se naziv *zalog* u značenju *hipoteke*:

Tužbe na isplatu tražbine, za koju je pravo *zaloga* na nepokretnost uknjiženo… (njem: Hypothekarforderung) (1884, 265); Sud može takogjer dopustiti, da se sigurnost dade *hipotekom* (*zalogom* nepokretnim) ili jamcima. (njem: Hypothek) (1884, 363); (…) dobrovoljno pod *zalog* dajem… (1884, 534)

Ipak u *Sborniku* prevladava riječ *hipoteka* i njezine izvedenice:

Ako treba osiguranje dati jamcima ili *hipotekom*,… (1884, 379); (…) koji ne spadaju na *hipotekarne* tražbine. (1884, 401); I proti ispravnosti i proti redu prijavljenih tražbina može prigovarati dužnik, kao što i *hipotekarni* i realni vjerovnici. (1884, 404); Dospjelu tražbinu *hipotekarnoga* vjerovnika može samo s njegovom privolom preuzeti. (1884, 406)

Gläubiger – vjerovnik

Vjerovnik se definira kao osoba koja daje novac na zajam, koja ima tražbinu prema komu. Suprotan mu je pojam dužnika.

Tu riječ pod navedenim značenjem bilježi JPT, a preuzima ju i *Sbornik* u svojem prijevodu njemačkih tekstova. U tekstovima nalazimo i, prema njoj napravljenu, izvedenicu *vjerovništvo* (Gläubigerschaft). Maretić, u nedostatku drugih argumenata, samo navodi da „narod to veli: rukodavac, rukodavnik“ (Maretić 1899: 698) što pak ne odgovara ni jednom od rješenja iz promatranih rječnika.

JPT: vjerovnik (255)

Šr: věrovnik, věritelj (587)

Šzn (str. 355) upućuje na *Creditor* koji prevodi kao *vjerovnik, vjeritelj* (181) što ga povezuje s Belostencem (1740 I: 376) koji također, za pojam *creditor,* ima *veruvnik, veruvanik* uz pojmove *po∫zuditel, zaimalacz, zajamacz* i *virovanik.* Zanimljivo je da Šulek na drugom mjestu donosi pojam *vjeritelj* koji je u JPT stavljen u srpski dio rječnika zajedno s *vjerodalac*, no tih termina nema u promatranim godištima *Sbornika*.

1881:

Vjerovnik može, iza kako je podpisana presuda,… (1881, 32); Zaišće li *vjerovnik,* prije nego li izmine 91 dan,… (1881, 33); Ugovornik je obvezan, pribaviti pismeno očitovanje hipotekarskih *vjerovnika*… (njem: Hypothekargläubiger) (1881, 59); Svaki *vjerovnik*, najpače svaki *vjerovnik* hipotekarni i ini stvarni ovlaštenici imadu pravo… (1881, 608); Umine li samo jedna uzgredna hipoteka, jer se je n. pr. *vjerovnik* iste odrekao,… (1881, 688)

1882:

(…) u koliko se ne odnose na sudbene razmirice sa *vjerovnici* ili dužnici mase,… (1882, 463); (…) i da li su te pristojbe glede svih *vjerovnika* jednake bez obzira na razred po rangu ili na način, kako se podmiruju,… (1882, 463)

1883:

Dopušten je pako prenos bez tereta, ako je izpravom dokazana privola hipotekarnih *vjerovnika*. (1883, 171); (…) da bi važila prema trgovačkim *vjerovnicima*, valja da su takodjer uvedena u trgovački registar,… (1883, 307); Prema *vjerovništvu* (skupu svih *vjerovnika*) nijesu valjane odredbe ili pravni poslovi kridatara, učinjeni poslije otvaranja stečaja… (1883, 632); *Vjerovništvu*, koje mjesto kridatara stupi u parnicu,… (njem: Gläubigerschaft) (1883, 635)

1884:

(…) po kojima se može spoznati, da namjerava namirenje *vjerovnika* svoga osujetiti ili bar oteščati time,… (1884, 364); (…) poslije ispitanja upisaće se založni ugovor u registar i izdaće se *vjerovniku*… (1884, 530)

Expropriation – izvlastba

JPT (str. 201) donosi oblik *izvlastba*, ali se javlja i s prefiksom *raz-* u prijevodu kao *razvlastba, razvlastnik* i sl. (usp. Mamić, 2004: 15, Šr 443). U *Sborniku* se sama riječ pojavljuje rijetko (samo u prva dva promatrana godišta), no u prijevodima u potpunosti slijedi hrvatsku tradiciju tako da se mogu sresti oba pojma (*izvlastba* i *razvlastba*), dok treće Šulekovo rješenje (*razsvojba*), zbog premaloga uzorka, nismo pronašli.

JPT: izvlastba (201)

Šr: razvlastba, razsvojba (443)

Šzn: razsvojba (294)

1881:

(…) da se uzmogne potaknuti *izvlastbeni* postupak,… (njem: Expropriations-Verfahrens) (1881, 48); (…) što se imadu podvrći *izvlastbi*,… (1881, 50); (…) a pri *izvlastba* privatnoga zemljišta podupirati će vlada rečenu zadrugu najizdašnije. (1881, 251); (…) odmjereni, odštetni, iznos *razvlastniku* položiti, ili osigurati. (1881, 424); (…) podpuni oprost biljegovina i pristojba za odkupni i *razvlastbeni* postupak… (1881, 426); Troškove postupka u svrhu *razvlastbe*… (1881, 588)

1882:

(…) nadalje za čuvanje šuma ili za *izvlastbe*… (1882, 438)

Kaufvertrag – kupoprodajni ugovor

Mamić (2004: 16) napominje da se hrvatski nazivi *kupovnica* i *tržbenica* javljaju sredinom XIX. stoljeća, dok je *kupoprodajni ugovor* nastao potkraj toga stoljeća pod utjecajem latinskoga jezika. JPT ima termin *kupovna pogodba* (str. 300). U *Sborniku* se javlja *kupoprodajni ugovor*, ali ne i *kupovnica* i *tržbenica* (iako imamo riječ *kupovnina* za njem. *Kaufschilling*, isto kao i u JPT te za *Kaufpreis* koja je u JPT prevedena kao *kupovna cijena*). Za riječi *kupovnica* i *kupovnina* navodi Mažuranić (1922: 576) natuknicu „nova rieč“ što podrazumijeva da nisu zabilježene u starijim rječnicima nego su nastale u XIX. stoljeću.

JPT: kupovna pogodba (300)

Šr: kupovni ugovor; kupovna pogodba (745)

Šzn: --

1881:

Gdje naslov posjeda izkazuju izprave, kao *kupoprodajni ugovori*, ustupnice, sudbene presude, tapije i t. d.,… (1881, 41); (…) da si je pribavio dotično zemljište *ugovorom* bud najamnim bud *kupovnim*;… (njem: Pacht- oder Kaufvertrages) (1881, 283)

1883:

Pri tom nije izključeno, da učestvujuća stranka može *kupovnimi ugovori*… (1883, 408)

Punomoć, punomoćnik, opunomoćenik

U *Sborniku* se uz gore navedene oblike javljaju i *punomoćje*, *punovlastnik*, *opunovlašteni*, što je također u skladu s hrvatskim nazivima iz *Juridisch-politische Terminologie*, iako su posljednja dva oblika u *Sborniku* vrlo rijetka (npr. prijevod *opunovlastiti* češće se koristi za njem. riječ *Ermächtigung* što pokazuje razlikovanje davanja nekomu kakve ovlasti od davanja punomoći).

Bevollmächtigen – punomoćnici (prevladava u svim promatranim godištima)

JPT: opunovlastiti, opunomoćiti (str.91)

Šr: opunomoćiti, opunovlastiti; (ermachtigen), ovlastiti, povlastiti, povladiti (230)

Šzn: opunomoćiti, opunovlastiti; (ermachtigen), povlastiti, ovlastiti (89)

1881:

(…) ili ima u tu svrhu odrediti prikladno i valjano *opunomoćena* zamjenika. (1881, 108); (…) pravoga tajnoga savjetnika i Svojega izvanrednoga poklisara i *opunovlašćenoga* ministra… (1881, 358); (…) svoga tajnoga savjetnika, komornika i vanrednoga i *opunomoćenoga* poklisara… (1881, 443; 448); Ortačtvo iliti družbu radničku zastupa napram vlastim, sudovom i trećim osobam u pravilu ravnateljstvo ili *opunomoćenik*,… (1881, 574); (…) koji usuprot §. 116. ne naimenuju *opunomoćena* zastupnika… (1881, 606); (…) osim ako je *opunovlaštenost* dokazana punomoćju, koja odgovara ustanovam § 59. (njem: Bevollmächtigung) (1881, 691)

1882:

(…) Svojega izvanrednoga i *opunovlašćenoga* poklisara… (1882, 319)

1883:

(…) iz čestoga posredovanja kao *opunomoćenik*,… (1883, 157)

1884:

(…) izvanrednog i *opunomoćenog* poklisara kod vlade francuske republike… (1884, 254); (…) kojega će imati supotpisati i poduzetnik pecare ili njegov *opunovlašteni* zamjenik. (1884, 499)

Bevollmächtigter – punomoćnik (rijetko: punovlastnik). Mamić (2004: 17) naglašava da je riječ *punomoćnik* poznata još iz Belostenčeva rječnika[306] pa ju stoga svi kasniji rječnici samo dalje prenose.

JPT: punovlastnik, punomoćnik (str. 91)

Šr: punomoćnik, punovlastnik (230)

Šzn: povlašćenik, ovlasćenik, (plenipotentiarius), punomoćnik (89)

1881:

(…) imadu se ili sami glavom ili zastupom *punomoćnika* predstaviti zemljo odkupnomu povjerenstvu… (njem: Bevollmächtigte) (1881, 58); (…) te podpisati po mjerniku što gradnjom upravlja i po poduzetniku, eventualno njegovu *punomoćniku*… (njem: Bevollmächtigten) (1881, 110); (…) riečju koja će u svakom na ugovor odnosećem se poslu za *punomoćnika* svih udružnika, koji su se u zajednici ugovora podhvatili, dotle smatrati se, dokle oni kojeg drugog *punomoćnika* s jednakimi pravi i povlasticami neimenuju… (njem: Bevollmächtigter; Bevollmächtigten) (1881, 186)

1882:

Ravnateljstvo je prama državnoj upravi i občinstvu *punomoćnikom* zadruge,… (1882, 644)

1883:

(…) pri kojih ne posreduje ni ovrhovoditelj niti njegov *punomoćnik*,… (1883, 114); Komanditista, koji za družtvo sklopi poslove, a neizjavi izrično, da radi kao prokurista ili *punomoćnik*,… (1883, 349);

[306] Usp. Belostenec 1740 I: 925 gdje se nalaze riječi *puno moguchnik* i *zver∫∫eno mochnik* te 1740 II: 439 gdje se nalaze riječi *puna moch* i *puno mochnik*.

Vollmacht – punomoć, punomoćje. *Punomoć* je prevedenica njemačke riječi *Vollmacht* i prema njoj je, upravo zbog toga, u prošlosti bilo mnogo otpora s purističke strane (usp. Mamić 2004: 18). Ipak, u *Sborniku* ju redovito nalazimo u navedenom značenju.

JPT: punomoćje (str. 605)

Šr: punomoć, punovlast (1506)

Šzn: puna moć; (Urkunde), punomoćnica (1286)

1881:

(…) koji izmienivši dotična *punomoćja* svoja… (1881, 358); Ako se prošnja za dozvolu polja zaštitnoga podnese u ime koga drugoga, od potrebe je tad za to *punomoć* ovoga posliednjega. (1881, 542); (…) ili ako nije doprinesena *punomoć* opunomoćenika,… (1881, 545); (…) te u tu svrhu ima se izdati *punomoć* ili u službenom ugovoru ili pako u posebnoj izpravi;… (1881, 574); (…) a ako pri razpravi sudjeluje punomoćnik, njegovo ime uz naznaku dana i godine *punomoći;*… (1881, 621)

1882:

(…) koji izmienivši dotična *punomoćja* svoja… (1882, 319); (…) koji saobćivši si dotična u dobru i valjanu obliku obnadjena *punomoćja* svoja,… (1882, 472); (…) koji, priobćivši si uzajamno *punomoćja* svoja… (1882, 722)

1883:

(…) unutar granicah podieljene *punomoći* o zastupanju… (njem: Vertretungsvollmacht) (1883, 148); (…) koja nisu u oprieci s njegovim *punomoćjem*… (1883, 149); Odvjetnik nije dužan, povratiti stranki *punomoć*; nu mora ipak dozvoliti, da stranka sama napisati može na *punomoći*, da ju je opozvala. (1883, 151); (…) koj se kao takav izkaže sa *punomoćjem* ili se takovim prikazuje polag sudbenih spisa,,… (1883, 298)

1884:

(…) koji treba da se iskaže sa legalizovanom *punomoćju*,… (1884, 126); (…) to ima ova druga osoba jednu glede potpisa ovjerovljenu *punomoć* one osobe,… (1884, 135)

O složenosti prijevoda i uporabe pravnoga nazivlja u *Sborniku* (uz sve gore navedene termine), svjedoče i sljedeći primjeri:

Pri *punomoći* za poslove trgovačke imadu se, što se tiče odnošaja medju *punomoćiteljem* i *punomoćnikom*,… (1883, 395)

Njem. tekst: Bei einer *Vollmacht* zu Handelsgeschäften kommen in Betreff des Verhältnisses zwischen dem *Vollmachtgeber* und dem *Bevollmächtigten*… (1883, 395)

Tko podpiše očitovanje koje mjenbeno kao *punovlastnik* inoga koga, a k tomu neima *punovlasti*, jamči sam glavom (osobno) istim načinom, kako bi jamčio bio i tobožni vlastodavac, da je bila podieljena *punomoć*. (1883, 474)

Njem. tekst: Wer eine Wechselerklärung als *Bevollmächtigter* eines Anderen unterzeichnet, ohne dazu *Vollmacht* zu haben, haftet persönlich in gleicher Weise, wie der angebliche Machtgeber gehaftet haben würde, wenn die *Vollmacht* ertheilt gewesen wäre. (1883, 474)

Punomoćnik imade sudu dokazati svoje *opunomoćenje*. (1884, 314)

Njem. tekst: Der *Bevollmächtigte* hat dem Gerichte seine *Bevollmächtigung* darzuthun. (1884, 314)

Ako *punomoćnik* otkaže *punomoć*, to ga ne prieči, da za *opunomoćitelja* tako dugo radi, dok se ovaj drugim načinom ne pobrine za čuvanje svojih prava. (1884, 315)

Njem. tekst: Der *Bevollmächtigte* wird durch die von seiner Seite erfolgte Kündigung nicht gehindert, für den *Vollmachtgeber* so lange zu handeln, bis dieser für die Wahrnehmung seiner Rechte in anderer Weise vorgesorgt hat. (1884, 315)

Entschädigung – odšteta

Mamić (2004: 19) napominje da je riječ *odšteta* novijega postanka (nakon Šulekovih rječnika), a da JPT ima samo *naknada*. Maretić je smatrao da je bolje rabiti pojam *naknada* iako u svojoj gramatici ne objašnjava razloge kao u nekim drugim slučajevima (usp. Maretić 1899: 691) dok Mažuranić (1922: 805) navodi „Ne će biti dobro načinjena. (...) Terminol. prihvatila zato za Entschädigung itd. naknada, a samo Slovenci odškoda.“. Budući da *Sbornik* izlazi kad su Šulekovi rječnici već bili zaživjeli, vidjet ćemo kojim su se rješenjima priklonili pisari *Sbornika*.

JPT: naknada (str. 171)

Šr: naknadjivanje; naknada (štete), odšteta (407)

Šzn: odšteta, naknada (str. 278)

1881:

(…) te ove ako uztreba po općini i *odštetiti*, ako njihove službe uztreba tečajem duljega vremena. (1881, 29); (…) po kojoj priziv proti sudbenoj presudi glede iznosa što se ima platiti u ime *odštete*, ima odgodnu snagu. (1881, 35-36); (…) čim po §. 18. one naredbe sudbena presuda ob *odšteti*, što ju ima platiti onaj, koj zahtieva izvlastbu bude izrečena i strankam dostavljena, a *odšteta* kod sudbene oblasti položena. (1881, 36); Radi li se samo o povremenu odkupu ili o prolaznoj zapremi zemljišta i tla, ili o *naknadi* za smetanje u obrtnom ili gospodarstvenom radu,… (1881, 39); Obzirom na sve to ima se dakle iznos *odštete* tako pronaći, da vlastník, iza kako dobije *odštetu*, koja će mu se ponuditi,… (1881, 42); Pri iztraživanju *odštetnine* za vremenitu zapremu… (1881, 44); Nabava šljunka i *naknada* za izkapanje šljunka. (1881, 277); (…) glede *naknade* za pomoćne i odkopne gradnje,… (1881, 613); (…) zatim prinosi ka troškovom za pomoćne gradjevine, rovove i *naknada* za uporabu rudničkih služnostih;… (1881, 785); (…) radi preduzete položbe povodom *odštećenja* kod razvlastbe zemljišta… (1881, 803)

1882:

Samo kada je medju zamienikom i zamienjenikom utanačena *naknada*, koja se ima zamieniku dati tek tečajem njegova službovanja… (1882, 28); Ako li je pako dužan hraniti obitelj, to će on bez sumnje od onoga, koga ima da zamieni, zahtievati *naknadu*,… (1881, 29); (…) glede *odštete*, koja se ima doznačiti srezkim liečnikom za preselitbena putovanja. (1882, 290); (…) uz primjerenu *naknadu* željeznički promet sasvim ili dielomice upotriebiti u vojničke svrhe… (1882, 648); Način *odštete*, koji je odpisom ratnoga ministarstva… (1881, 699)

1883:

(…) primjerenim iznosom za podmirivanje troškova pri uporabi nadcestara izvan uredovnoga im kotara i *odštetom* za iste,… (1883, 112); Nasuprot može okružna oblast dotičnim osobain prigodom presela u vlastitom okružju podieliti putnu *odštetu*… (1883, 113); O obavljenoj prodaji imade vjerovnik, u holiko (sic!) je to moguće, pri inoj *naknadi štete*, obaviestiti odmah dužnika… (1883, 399); (…) ako je pak samo druga stranka zadovoljila obvezi moći će ista tražiti jedino *odštetu*,… (1883, 633); Ako oni, koji imaju pravo na povratna potraživanja radi kakove *odštete*,… (1883, 659)

1884:

(…) dozvoliće se nadcestarima putne *odštete* na osnovu putnih računa… (1884, 39); (…) ili ako se zbog promjene, koja je kašnje nastala, na mjesto prvo zatraženoga predmeta zahtijeva drugi predmet ili *odšteta*,…

(1884, 274); *Odštetu* za dangubu može samo onaj svjedok tražiti,… (1884, 298); Tužitelju ostaje pravo tražiti *odštetu* od tuženika,… (1884, 359)

U *Sbornicima* prevladava pisanje riječi *odšteta* za njemački pojam *Entschädigung* (osim u 1882. godini), što potvrđuje da su Šulekovi rječnici imali velikoga utjecaja u BiH, a kakav je odnos između *odštete* i *naknade* svjedoči sljedeći primjer:

Vještak može zahtijevati naknadu troškova, što ih je imao, odštetu za dangubu i nagradu za trud. (1884, 302)

Njem. tekst: Der Sachverständige hat Anspruch auf Ersatz der gemachten Auslagen, auf Entschädigung für Zeitversäumniss und auf Entlohnung der Mühewaltung. (1884, 302)

I u suvremenom hrvatskom jeziku te dvije riječi supostoje zajedno, a razlika je u tom da naziv *naknada* zahtijeva dopunu (naknada čega ili za što), dok naziv *odšteta* upravo i znači 'naknadu za štetu' i ne zahtijeva drugih dopuna. Iz navedenih primjera vidljivo je da *Sbornik* uglavnom prati takvu logiku, iako se katkada i *odšteti* dodaje nadopuna (*odšteta za dangubu*).

Forderung – tražbina

U hrvatskoj se pravnoj tradiciji dug koji je tko dugovao vjerovniku nazivao *tražbina* (ranije: *iskanje*). Iako su oba naziva (*iskanje* i *tražbina*) terminološki precizna i jasno naznačuju da se što od koga potražuje[307], u praksi je prevladao naziv *tražbina*. *Sbornik* i tu slijedi Šuleka koji ima *tražba* (rjeđe u *Sborniku*) i *tražbina* (redovito).

JPT: iskanje (str. 214)

Šr: zahtěvanje, iskanje, traženje; (Geforderte), zahtěv; (Rechte –) iska, tražba, tražbina (494)

Šzn: tražba, tražbina (317)

1881:

Vjerovnik može,… (…) dati sekvestrovati svojoj *tražbini* odgovarajući dio pokretnina i nekretnina dužnikovih. (1881, 32); (…) pustit će se dužnik na slobodu i ne može se sbog iste *tražbine* više zatvoriti. (1881,

[307] Mažuranić (1922: 439) navodi „tužbom koga iskati itd., a po tom je iskanje = tužba“.

33); (…) odnosno može za namirbu globe zaustaviti poduzetniku bilo kakve pristojbe (*tražbine*). (1881, 110); (…) koje mu imade okrivljena stranka kao dosudjenu *tražbinu* povratiti. (1881, 226); (…) izdaju drugotne naklade i putni predujmovi i podmiruju računarske *tražbine*,… (1881, 511); Ne povede li se ovrha sbog neke *tražbe*, koja se osniva na rudarskoj tužbi… (1881, 616); Ako se zajamčivanjo *tražbe* ne dozvoli za rudnik… (1881, 676)

1882:

(…) da se po sravnjivanju izdatka sa primitkom bud preostajuća *tražbina* ili dug vidjeti može. (1882, 114); (…) osim slučaja, kada je predmetom utok a pristojbinska *tražbina*, žalbenika napram eraru,… (1882, 247); (…) koj se uručuje pojedinim vjerovnikom u svrhu djelomičnoga ili podpunoga pokrića njihovih *tražbina*… (1882, 463); (…) za namirenje *tražbine* stoprv onda upotrebiti, kada se jamčevniska sveza dokine. (1882, 682)

1883:

(…) može se ovrha odmah odrediti kada dospije *tražbina*,… (1883, 12-13); Odvjetnik neima prava, od toga odbiti svoje možebitne *tražbine* za zastupanje,… (1883, 150); (…) plienitba pokretnih stvarih u svrhu utjerivanja novčane *tražbine*,… (1883, 296); Neima mjesta preboju medju privatnimi *tražbinami* pojedinoga drugara i *tražbinami* njegova dužnika proti družtvu, u koliko se *tražbina* drugareva nije preniela na družtvo. (1883, 336); (…) dali protiv molitelja tko god ima osnovanih ili već utučenih *tražbina*,… (1883, 532); (…) ako je vjerodostojno dokazao, da postoji njegova *tražbina* i da kridatar ne može platiti. (1883, 628); Ako je koja *tražbina* nerazdjelivo zajamčena na više nepokretnih dobara, spadajućih u stečajnu masu, valja svako ovo dobro na isplatu čitave *tražbine* pritegnuti onim dijelom, koji stoji spram *tražbine* u istom razmjeru, u kome se nalazi ostatak kupovnine svakog pojedinog dobra, pošto su naplaćene prethodne *tražbine*, spram svote ovakovih ostataka svih ostalih za istu *tražbinu* opterećenih dobara. (1883, 655-656); (…) jer je za ovršno ućeranje sudbeno dopitanih *tražbina* ustanovljena pristojbina… (1883, 897)

1884:

(…) otpisivanje *tražbina* općine, koje se ne mogu utjerati,… (1884, 11); (…) ako se već u tužbi zahtijeva neka novčana *tražbina*,… (1884, 261); Ako se *tražbina* tužbom zahtijevana osniva na mjenici,… (1884, 349); Ovrha se može tražiti pljenidbom *tražbine*, koju ima ovršenik proti komu trećemu. (1884, 384); (…) u svrhu osjeguranja njegove *tražbine* u iznosu od… (1884, 537)

Execution – ovrha

Iako JPT donosi tri pojma za njemačku riječ *Execution*, prevladala je *ovrha* koja se nalazi i u Šulekovim rječnicima, a koristi se i u *Sborniku* (rijetko se može pronaći i

eksekucija[308]). Prema njoj imamo složenicu *ovrhovoditelj* (za njemački pojam *Executionsführer*). *Sbornik,* u ovom slučaju, u potpunosti slijedi hrvatsku pravnu terminologiju pa donosi čitav mikrosustav naziva tvoren prema osnovnoj riječi: *ovršni, ovršbeni, ovršenik, ovršitelji, ovrhovoditelj*.

JPT: izvršba, izvrha, ovrha (199)

Šr: ovrha, izvršba (442)

Šzn: ovrha (293)

1881:

(…) glede *ovršbenoga* utjerivanja agrarnih daća, koje su na dugu. (1881, 34); Visina *ovršnih* troškova, bez obzira, na stepen *ovrhe*,… (1881, 154); *Ovrhovoditelju*, – ako nije činovnik – pripada odšteta… (njem: Executionsführer) (1881, 154); (…) založiti i staviti pod *ovrhu* samo zajedno s vlastninom rudničkom. (1881, 562); (…) od vlastníka majdana na njegove troškove putem *ovršbe*,… (1881, 599); U slučajevih, kad se vodi *ovrha* iliti *eksekucija* na rudnike,… (1881, 611)

1882:

(…) i da zakonitu pristojbu ako je nuždno, i *ovršnim* putem pobere;… (1882, 62); (…) *ovrhom* utjeruju porezne zaostatke… (1882, 431); (…) za vremena i redovito predlagati izkaze o *ovrhah* i požurkah glede pristojba, opredieliti *ovršbeni* ugon istih prema redu o poreznoj *ovrhi*. (1882, 442); (…) kojimi se stežu *ovrhe* i zabrane što se imaju izvoditi nad berivi vojničkih osoba… (1882, 679)

1883:

(…) glede sastavljanja za *ovršbu* prikladnih zajmovnih ugovora pred sudovi. (1883, 12); Po rečenoj gore ugarskoj zakonskoj ustanovi imaju se sve *ovrhe* uredovno izvesti, pri kojih si *ovrhovoditelj* ne pridržaje bud sam, bud po punomoćniku posredovati. (1883, 114); (…) to će vojničko mjestno zapovjedničtvo još prije izaslanja povjerenstva kod sudišta, koje je *ovrhu* naredilo, zatražiti da se ova svota od tražitelja *ovrhe* dobavi i pripošalje. (1883, 297); (…) (…) ako se iza izdatbe mjenice suprot imetku prihvatnikovu *ovrha* (*eksekucia*) koja povede bez uspjeha,… (1883, 458); (…) da se odmjereni prinesci utjeraju putem *ovrhe*, a ovršbeni sud provešće *ovrhu* prema propisima gragjanskog parničnog postupnika. (1883, 676)

[308] Primjeri: „Plaća poslenikah rudarskih, ugovorena kao nadnica za radnju, ne može se uzet ni pod sudbenu zabranu ni pod *eksekuciju*." (1881, 593); „Gradsko poglavarstvo je *eksekutivni* organ *) općine pod kontrolom općinskog zastupstva…" (1884, 15). U natuknici pod zvjezdicom stoji: „**) Organ za ovršivanje*".

1884:

(…) kako se pri *ovršbenom* postupku dražbeni edikti oglašuju. (1884, 43); Predujam, što ga *ovrhovoditelj* položiti ima, ima se s dozvolom *ovrhe* u isto vrijeme, ili tamo gdje osobita dozvola *ovrhe* ne treba, nego je *ovršna* zaporka dovoljna, s izdavanjem ove odrediti i po položenju *ovrha* preduzeti. (1884, 48); (..) da poreznim *ovršiteljima* za one dane, gdje se nijesu *ovrhom* bavili, obećana im dnevnica ne pripada. (1884, 239); Ako je *ovršenik* dužan izdati jednu ili više izvjesnih pokretnih stvari, ili jednu ili više pokretnih stvari od izvjesnoga reda, to se vodi *ovrha* time, da *ovršni* sud odredi, da *ovršni* činovnik one stvari, koje se imadu izdati, oduzme *ovršeniku* ili onomu, koji ih za *ovršenika* pohranjuje, pa da ih predade *ovrhovoditelju*. (1884, 407-408)

Stupanj – stepen – molba

U sudskoj se praksi kroz XIX. stoljeće rabe različiti nazivi, uglavnom po uzoru na njemačke, koji su se, prema hijerarhijskim stupnjevima na koje se odnose, nazivali *sud/oblast prvoga, drugoga, trećega… stupnja* ili *molbe* (usp. Mamić 2004: 21 i 136-141). Primjetno je da u *Sborniku* prevladava pojam *molba*[309], od 1883. javlja se i *stepen* usporedno s *molbom*, dok se naziv *stupanj* (osim u označivanju temperature) javlja vrlo rijetko (vidjeti primjer 1884, 547). Naziv *prvostepeni*, nepoznat u dotadašnjoj hrvatskoj pravnoj praksi (usp. Mamić 2004: 21 i 138-139), javlja se u *Sborniku* 1883. godine kada, uz promjenu pravopisa, prodire i novi leksički sloj.

JPT: Instanz – sud, stupanj (287); tu pod natuknicom *Behörde erster, zweiter, dritter Instanz* stoji prijevod: *oblast pervoga, drugoga, trećega stupnja*.

Šr: Instanz – sud; *Behörde erster* – oblast prvoga stupnja i. prve molbe (719)

Šzn: Instantia, Instanz – prigovor; instanza – molbenica (425)

1881:

(…) izdaju samo *političke oblasti I. molbe*,… (njem: politischen Behörden I. Instanz) (1881, 282); (…) kotarske oblasti i šerijatske *sudove I. i II. molbe* na strogo ravnanje za buduće… (1881, 342); (…) kojima je povjereno *kazneno prosudjivanje I. molbe* po §. 36 postupka kod dohodarstvenih prekršaja,… (1881, 395); (…) obavljaju kompetentne *političke oblasti I. molbe*… (1881, 416); (…) koja se taksa kod *sudova I. molbe* ima

[309] Mažuranić (1922: 678) pojašnjava: Molba sa značenjem stupanja oblasti, navlastito upravnih i sudbenih, bit će uzeta izravno iz pravničkoga jezika latinskoga novijega vieka. „Instantia“ već u starom jeziku znači i: molba, prošnja, ali poslije i u naših Latinaca prima značenje forum, sudiste itd.“

pobirati od razpravljenih, a koja od odbijenih tužba. (1881, 482);(…) sastavlja se zapisnik, kojega biljeg se ravna po propisih, što valjaju za *sudove I. molbe*. (1881, 762)

1882:

U pogledu onih molbenica, koje će, od dana proglašenja ove naredbe, pridolaziti *političkim oblastim I. molbe* zarad podielbe novih… (1882, 36); *Političke oblasti I. molbe* (izuzevši ravnateljstvo policije u Sarajevu)… (1882, 37); (…) kojom se gradsko poglavarstvo u Sarajevu postavlja *gradjevnom oblasti I. molbe*. (1882, 406); (…) napokon je djelatnost okružnih oblasti stranom izpravljajuća, u koliko je pozvana glede potonjih agenda odlučivati u *II. molbi* (§ 75.). (1882, 433); (…) obći isti sa zemaljskom, vladom kao *II. molbom* neposredno… (1882, 443);(…) potriebna je dozvola *financijalne oblasti I. molbe*. (1882, 507); *Financijalna oblast I. molbe* dužna je konštatovati samo istinitost… (1882, 623); *Sudovi I. molbe* (1882, 775)

1883:

Svrhom je i zadatkom tomu povjerenstvu, bud na poziv na to kompetentne dotične *političke oblasti I. molbe* (gradsko poglavarstvo, ravnateljstvo redarstva, kotarska oblast)… (1883, 88); (…) nadalje za priziv u onoj prigodi, gdje se uslied *prvomolbene presude*… (1883, 120); (…) ostaje okružni sud u Sarajevu kano *prvostepeni sud* nadležan. (1883, 142); Poduzetnik smije ako to prijavi na *financijalnu oblast I. molbe*,… (1883, 179); Priestupi ove naredbe kazni će (sic!) se po *političkoj oblasti I. stepena*… (1883, 266); Odsude *sudova I. molbe*,… (1883, 818)

1884:

Glede *stepena molbenih* naredilo je visoko zajedničko ministarstvo… (…) da kotarski uredi u upitnim razmiricama odlučuju u *prvoj*, a (u slučaju priziva) okružne oblasti u *drugoj* i *zadnjoj molbi*. (1884, 42); Osim toga prepušta se okružnim oblastima kao *II. molbi*,… (1884, 77); Poslijednji rok za utok proteže se i na one odluke, kod kojih okružna oblast u *I.* ili *II.* a zemaljska vlada u *II.* odnosno *III. stepenu* odlučuje. (1884, 88); Ako pak stranka položnicu izgubi, ima amortizovanje iste isposlovati kod onog *sudišta I. molbe*,… (1884, 153); (…) dužan je tu svoju nakanu pismeno prijaviti *financijalnoj oblasti I. molbi*, i to u dva primjerka,… (1884, 500); (…) zatim neka se obrate na kotarske urede, koji su strankama nadležni, da isti povedu *prvi stupanj ovrhe*,… (1884, 547); (…) i § 58. sudbenoga naputka *sudbene oblasti I. molbe*,… (1884, 629); (…) treba s obzirom na raširenu judikaturu u *II. molbi kod okružnih sudova*,.. (1884, 631); Pogledom na to, da je sada veći dio odluka u *II. molbi* vrhu sudbenih agenda kotarskih ureda prešao iz kompetencije vrhovnog suda u onu okružnih sudova,… (1884, 631); (…) imaju se upisivati one pravne parnice, u kojima je postupak u *II. molbi* dovršen nagodbom,… (1884, 633); Kada se bilježi ona vrsta rješidbe, kojom je parnica dokončana u *I.* i *II. molbi*,… (1884, 634)

Strafe – kazan, kazna

U hrvatskom se zakonodavstvu sredinom XIX. stoljeća javlja pojam *kazan* prema njemačkom *Strafe* i latinskom *poena* (usp. Mamić 2004: 25), koji se poslije preoblikuje u današnji naziv *kazna* (obje su riječi ženskoga roda i objema je pridjev *kazneni*). U *Sborniku* nalazimo oba oblika, kao i pridjev *kazneni* dok se pridjev *krivični* ne pojavljuje u promatranim godištima, što je u skladu s hrvatskom pravnom terminologijom do 1918. godine.

JPT: kazan (487); pridjev: kazneni (npr. kazneni zakon, str. 488)

Šr: kazan, pedepsa*,[310] kaštiga; (Geld –), globa (1322)

Šzn: --

1881:

Ovi se imadu pri izboru vrsti *kazne* i pri odmjerenju *kazne*, kao što u obće pri vršenju disciplinarne *kaznene* moći držati naredaba disciplinarnoga propisa… (1881, 16-17); (…) samo po izminuću onoliko dana *kazniti* opet strogim zatvorom, koliko je dana trajala pretrpljena *kazan*. (1881, 18); *Kazan* zatvora ovršava se kod pandura i harambaša u zatvoru odsječnom ili krilnom… (1881, 18); (…) takve prestupke koje je tko počinio, izviditi, povesti proti njim *kaznenu* razpravu i *kaznu* ovršiti. (1881, 93); (…) i izriče se po §. 44. ustanovljena *kazan*. (1881, 178); (…) na koj je udarena *kazna* smrti ili tamnice na više od doset godina… (1881, 314); (…) dočim se izvršuju *kaznene* presude, kojimi se po dotičnoj oblasti izriče gubitak, te povlasti sbog čina zabranjena običmi *kaznenimi* ili poreznimi zakoni… (1881, 518); (…) imadu se na krivcu, bio isti vlastnik, činovnik ili podredjenik, *kazniti* po ustanovah zakona *kaznenoga*. (1881, 567); Troškove za iztrage, uslied kojih bude proti komu *kazan* izrečena ima platiti osudjenik… (1881, 604); (…) sa dvostrukim do četverostrukim iznosom kao *kazna*. (1881, 770)

1882:

(…) to će se proti kradljivcu povesti zakonita *kaznena* iztraga, te podjedno *kazniti* i kupac, koji je znajuć kupio ukradjeno blago. (1882, 63); Sve *kazne* uztegom slobode po vojničkih zakonih… (1882, 196); (…) kod *kaznah* zatvorom zapovjedi i izvadke iz *kaznenih* zapisnika;… (1882, 241); (…) odmjeriva se *kazna* pedesetostrukim od prikraćene, ili opasnosti prikrate izložene pristojbe. (1882, 391); To će reći: „Patvorenje državnih nota *kazni* se po zakonu“ (1882, 468); (…) pod prietnjom naredjene *kazni* predložiti neposredno ovdašnjem računarskom odsjeku. (1882, 585); Ako bi se koj zvaničnik željeznički u željezničkom poslovanju

[310] Na početku rječnika u objašnjenjima kratica i znakova (u rječniku na njemačkom: Erklärung der Abkürzungen und Zeichen) pod zvjezdicom (*) stoji *fremd*.

učinio krivcem čina ili prekršaja, *kažnjiva* po obćih *kaznenih* zakonih, stići će ga takodjer *kazna* odredjena u *kaznenih* zakonih, koju nadležno *kazneno* sudište ima dosuditi. (1882, 654)

1883:

(…) što su mnoge *kaznene* slučajeve uknjiživali istom onda,… (1883, 28); (…) ako je koja presuda sudbenim putem potvrdjena, ali *kazna* putem milosti ublažena, odnosno smrtna *kazna* u *kaznu* zatvora pretvorena. (1881, 128); (…) može sud odnosno vlast upravna odmjeriti odvjetniku *kazan* s neurednosti od 10 do 300 for. (1883, 152); *Kazni* poradi neurednosti imadu se isto onako kao i *kazni* karnostne,… (1883, 154); (…) u koliko se nebi imao uporabiti obći *kazneni* zakon nepriečeć time eventualnu uporabu dohodarstvenog *kaznenog* zakona. (1883, 250); (…) a proti častnicima i činovnicima može se *kazna* zatvora upotrebiti samo iznimice. Kao *kazan* zatvora mogu se dosuditi samo one *kazni* uztegom slobode,… (1883, 301); Registar o kaznjenicima, koji *kazan* kod suda ovršuju. (1883, 494); Molbenice za milost onijeh kaznjenika, koji svoju *kaznu* kod suda ovršuju, imadu se u zapisnik uvrstiti i sa svjedočbom tamničara o ponašanju molitelja, sa izvadkom iz *kaznenog* registra… (1883, 496); (…) a nješto skrive ili propuste, što pod istragu *kaznenog* suda spada. (1883, 678); (…) ako za oto nebi nastupila *kazna* po općim *kaznenim* zakonima. (1883, 879); *Kazan* radi prekršaja kojeg propisa o potrošarini na mineralno ulje… (1883, 879)

1884:

(…) u svezi s točkom 5 ovoga paragrafa *kaznenoga* postupnika, kojih se načela u političkom *kaznenom* postupku upotrebiti imaju, t. j. u slučaju oslobagjajuće *kaznene* presude i onda, kad se iznos štete u *kaznenom* postupniku ne može doznati nikako… (1884, 81); (…) i saopće poreznom urodu za upotrebu kod odmjere *kazna* za propuštenu prijavu. (1884, 174); *Kazna* novčana, izrečena u pojedinoj *kaznenoj* odredbi,… (1884, 410); Proti vojničkoj osobi,… (…) ne može se *kazan* zatvora izvršiti. Započeta *kazna* zatvora mora se prekinuti. (1884, 410); (…) gdje i pod kojom je stavkom dnevnika *kazneni* slučaj uzet u evidenciju. (1884, 557)

Flucht – bijeg, flüchtling – bjegunac

Sbornik dosta šaroliko prevodi riječ *Flucht* i njezine izvedenice. Srpski dio rječnika u JPT ima *bijeg, bjegstvo*. Treba istaknuti da se njemački pojam *Deserteur* u *Sborniku* prevodi kao *bjegunac, bjegunstvo*, ali, iako označava točno određenu vrstu bijega, u *Sborniku* ne vidimo razlikovno značenje kakvo npr. navodi JPT. To naravno ne znači da pisci *Sbornika* nisu razlikovali bijeg iz zatvora od bijega iz vojske, ali na žalost ostaje nepoznato zašto nisu koristili naziv *odbjeg* koji je poznat iz dotadašnjih rječnika i koji su, gledajući dotadašnju uporabu nazivlja, svakako mogli poznavati.

JPT: Flucht – bijeg (212) i Flüchtling – bijegunac (sic!); a za *Deserteur* ima *odbjeg* (128), *Desertion – odbještvo* (128)

Šr: Flucht – běg, běgstvo, běžan (489); Flüchtling – běgunac, běgac, bèžanac, bežunar, priběg, uskok; Deserteur – odběg, uskok (315); Desertion – odběgstvo (315); Desertiren – odběći (315)

Šzn: Flüchtling – bjegunac, uzbjeg (313)

1881:

(…) a osim toga se sedmorici *pobjeglica* dozvoljuje povratak bez kazne. (1881, 344); *Bjegunac* gubi pogodnost žriebnoga reda… (1881, 706); Sukrivce pri *bjegu* postići će kazan novčane globe… (1881, 706); U slučaju *bjegunstva* ima se polog onomu povratiti, koji je zamienjen bio,… (njem: Desertion) (1881, 709)

1882:

Tko poznatom mu razbojniku podpomogne k *bjegu* ili k

sakriću… (1882, 109); (…) polovinami *bjegunačke* nagrade… (njem: Deserteurs) (1882, 113); (…) da pravovaljanu presudu izrečenu sbog *biega* izpred novačenja… (1882, 308); Prirasti u stanju kao: uvrščivanja, unovačenja, prikazivanja *bjegunaca* i t. d. (njem: Deserteuren) (1882, 237); Samrtni slučajevi, *bjegunstva* i drugi izstupi…(njem: Desertionen) (1882, 237); (…) po kom se svaki ini vojnik, za koga je sumnje, da se je vjerolomno uklonio, kao *bjegunac* briše iz vojske. (njem: Deserteur) (1882, 672)

1883:

Istražni uznici smiju se staviti u okove samo onda,… (…) zatim u slučaju pokušanog *bjegstva*,… (1883, 487); Ako je uhapšenik pokušao pobjeći, imaće sud bezodvlačno ostavljene tragove pokušanog *bjegstva* razgledati,… (1883, 497); (…) da se zapriječi novo *bjeganje*, napose valja odrediti metanje uhapšenika u okove. (1883, 498); (…) u svrhu potraživanja i proganjanja *bjegunca*. (1883, 498); (…) u koliko je ustrojstvo uze, ili pomanjkanje dovoljnog stražarenja u uzničkoj zgradi pokušaj *bjegstva* ili izvedeni *bjeg* podpomoglo… (1883, 498); Glasom 1. odsjeka § 19. obrambenoga zakona smatra se kao *bjegunac* od stavnje onaj,… (1883, 544); (…) da zaustavi vojničke *bjegunce* (dezertirce)… (njem: Deserteurs) (1883, 572)

1884:

(…) tko njemu poznatom razbojniku pomaže, da *pobjegne* ispred oblasti ili njezinih zvaničnih organa,… (1884, 106)

Steckbrief – tjeralica

Sbornik poznaje samo pojam *tjeralice* za pismeni nalog, naredbu o traženju i nalog za uhićenje koga. Pojam *potjerati* rabi se u drukčijem značenju:

(…) *potjerati* redovitim putem parnice naproti molitelju. (1881, 549); (…) svagda unutar zakonitog roka zastare redovitim putem *potjerati*. (1881, 740); (…) nemože se dalnje pravo *potjerati* proti nehajnu dioničaru. (1883, 359); te će moći stečajni, vjerovnici svoje tražbine *potjerati* protiv članova zadruge… (1883, 676).

U srpskom dijelu JPT stoji *pismo potere* pa otuda vjerojatno dolazi *poternica* u srpskom jeziku koja je prije, u svojoj ijekaviziranoj inačici, i u hrvatskom zamjenjivala *tjeralicu*[311] (usp. Mamić 2004: 29). Šulek pak u svom *Němačko-hrvatskom rěčniku* iz 1860. godine donosi sve tri inačice, ali u *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenoga nazivlja* ne donosi taj pojam.

JPT: tjeralica (478)

Šr: potěrnica, těralica, (pisana) potěra (1297)

Šzn: --

1881:

Pri izdavanju *tjeralica* i opisivanju predmeta. (1881, 316); *Tjeralice* imaju se razprostraniti načinom u zemlji običajnim,… (1881, 317)

1882: -

1883:

(…) da pohvata osobe, za kojim je *tjeralicom* povedena potraga… (1883, 572); Kad nema zakonita razloga da se uhapsi osoba, koja se oružniku na osnovu *tjeralice* ili rad druge koje okolnosti prikaže sumnjivom… (1883, 584); Zapovjednik postaje ima se pobrinuti, da svaki oružnik tačno prouči *tjeralice*… (1883, 603)

1884: -

Reise-Pass – putovnica

[311] Zanimljivo je da se i danas (studeni 2016.) na privatnim televizijama s nacionalnom koncesijom susreće ijekavizirana verzija, *potjernica*, umjesto *tjeralice*.

Iako je *putovnica* stari naziv za putnu ispravu (potvrđena u JPT i na hrvatskoj, ali i na srpskoj strani), u *Sborniku* se javlja drugi oblik, *putnica*, koja je s gledišta tvorbe riječi lošija jer može označavati (kao tada) i putnu ispravu, ali i žensku osobu koja kamo putuje. Osim putne isprave za ljude, pojam *putnica* se u *Sborniku* nerijetko koristi i za označavanje životinja (npr. Viehpass[312]), ali i zanimanja (npr. Hausirpässen[313] = kućarska putnica) pa stoga navodimo i takve primjere.

JPT: putni list, putno pismo, putovnica (426)

Šr: putovnica, putni list, pasoš, pasaport (1079)

Šzn: --

1881:

(…) kod povratka u svoju prijašnju domovinu kao kneževsko-srbski podanici smatrati imaju i da se kao s takovima postupati ima, ako su sa kneževsko-srbskimi *putnicami* providjeni. (1881, 11); Svako marvinče, koje se goni na sajam ili na marvinsku izložbu,… (…) mora biti osjegurano *marvinskom putnicom*, koju će gonjač u sebe spremiti. (1881, 280); Izdavanje *marvinskih putnica* nadleži općinskim uredom, koji vode zapisnik, kamo se bilježi svaka izdana *marvinska putnica*. (1881, 281); (…) valja priložiti staru *putnicu* dotičnika, koji hoće obnoviti *putnicu*,… (1881, 417); (…) tamo nedavno prispjeli bosanski hodočastnici, putujuć u Meku, od kojih nekoji nisu imali *putnica*… (1881, 436)

1882:

(…) po smislu kojih su zamolbe za podielu ili produžak *kućarskih putnica*, bile one ustmene ili pismene, sastavljao se o njih zapisnik ili ne, podvrgnute biljegu… (1882, 8); Poglavica zemaljske vlade podielio je u pravitelju kotarske izpostave u Bužimu pravo, da može izdavati *putnice* za tuzemstvo i propustnice. (1882, 111); Pošto je putovanje po zapremljenom zemljištu dopušteno samo sa redovito izdanimi *putnicami*… (1882, 279); (…) da pravo izdavanja *putnica* za inozemstvo, vršeno do sele po zemaljskoj vladi, prelazi za područje ciele zemlje na ravnateljstvo redarstva u Sarajevu. (1882, 410)

1883:

Dotične cedulje izdavaju one oblasti, koje su ovlaštene na izdavanje *putnica* u inozemstvo. (1883, 8); (…) s tom stegom, da *marvinske putnice* za krupnu rogatu stoku koja se goni u inozemstvo,… (1883, 285)

[312] Nekada se prevodi i kao *marvinski list* (1881, 809), *marvinske propustnice* (1882, 61).
[313] Prevodi se i kao *kućarnica* (1882, 424).

1884:

(…) odnosno izdavanju *putnica za kućarenje*. (1884, 42); (...) da je jedan kotarski ured dodijeljenog mu vojničkog pomoćnog radnika upotrebio za poslove, na koje nije opredijeljen, kao izdavanje *marvinskih putnica* i sl.,… (1884, 46); (…) zemaljski zakoni, koji se odnose na javni mir, poredak i sigurnost, osobito propisi o *putnicama* i prijavama;… (1884, 111)

Budget – proračun

Svi promatrani rječnici donose naziv *proračun* za tuđicu *budžet* koja se i danas često može vidjeti i čuti, bilo u tisku, bilo na televiziji. *Sbornik* se u velikoj većini slučajeva priklanja domaćemu nazivlju, *proračun*, iako nalazimo i izvorno pisanje te riječi, *budget,* dok u kazalu za 1883. godinu nalazimo isti pojam napisan u skladu s novim pravopisom – *budžet*.

JPT: proračun (104)

Šr: državni troškovnik, državni proračun (278)

Šzn: (državni) proračun (124)

1881:

Pošto je u ovogodišnjem *proračunu* posebna stavka za putni trošak… (1881, 5); Svaki Šumarski ured dobiva u prilozi izvadak iz *proračuna*… (1881, 218); Pošto je tim u *budget* uvrštena dotacija izcrpljena,… (1881, 346); Putne troškove za nadpregledbu odredjenih momaka, kao i za pridodate im pratioce, nosi zemaljski *budget*. (1881, 707); (…) i to samo u koliko nije zemaljskim *proračunom* za takove svrhe skrbljeno,… (1881, 721)

1882:

(…) imaju razumievati doznačena im po *proračunu* beriva bud oblikom plaće ili zaslužbe. (1882, 72); (…) i da se zatim rečeni iznosi u *budgetnoj* stavci… (1882, 86); (…) morala biti odsudjena na naknadu troškova, nastalih zemaljskom *budgetu*,… (1882, 407); Ali se pri tom ne smiju pustiti iz vida obziri na zemaljski *budget*,… (1882, 685); Na temelju ustanova zemaljskoga *proračuna*… (1882, 689); Pošto u *proračunu* za godinu 1883… (1882, 691); (…) kojom se obznanjuju poglavja i naslovi *proračuna* za godinu 1883… (1882, 772)

1883:

Budžet[314] za god. 1884.,… (1884, XXVIII) (…) uslied čega se *proračun* obterećuje sbog nastajućih ddtuda troškova,… (1883, 283); (…) da će se za svaki izdatak ove vrste imati upotrebiti dotična stavka *proračuna*. (1883, 697); (…) dostavlja se u privoju ravnanja radi šema poglavlja i naslova u *proračunu*… (1883, 898)

1884:

(…) ustanovljivanje godišnjeg *proračuna*… (1884, 14); (…) da se s one strane od zemaljskoga *budgeta* zahtijevaju naknade,… (1884, 616); Pošto je odobreni *proračun* za upravu… (1884, 661)

Correspondenz – dopisivanje

Rusizam *prepiska* koji je preko srpskoga ušao i u hrvatski jezik (usp. Mamić 2004: 40) često se može vidjeti u suvremenom jeziku, osobito u medijima[315]. U XIX. stoljeću imali smo za *korespondenciju* posve dobru domaću riječ – *dopisivanje* koja se nalazi u rječnicima, a koristi se i u *Sborniku* do prelaska na novi pravopis kada se jednostavno prihvaća taj internacionalizam. I to potvrđuje tezu da se u BiH nije dogodila samo promjena pravopisa, nego je s pravopisom (donekle) prihvaćen i novi svjetonazor prema tuđicama koje se od tada jednostavno prilagođuju i nekritički preuzimaju potiskujući već udomaćene i prihvaćene riječi.

JPT: dopisivanje 121)

Šr: uredovno podpisivanje (ämtliche); (Brief), dopis (298)

Šzn: dopisivanje (178)

1881:

Naknade i tražbine, koje su nakon svršetka vodjenoga *dopisivanja* glede učinjenih opazka… (1881, 237); (…) svi onakovi podnesci i *dopisi*, koji spadaju u njegov vlastiti djelokrug. (1881, 467); U *dopisivanju* sa zemaljskimi oblastmi i uredi… (1881, 473); (…) jer sadržavaju samo *dopisivanje* trgovaca,… (1881, 500)

1882:

Porezni uredi *dopisuju* s inimi oblastmi putem kotarskoga predstojnika, izuzam one *dopise*, koji se tiču lih blagajničkih i računarskih poslova (§ 50.). (1882, 440)

[314] U tekstu na koji upućuje natuknica iz sadržaja stoji *proračun* (1883, 898).
[315] Vidjeti npr. http://www.vecernji.hr/hrvatska/peda-grbin-o-prepiskama-sdp-ovaca-ta-razina-komunikacije-je-velika-steta-ali-jos-nije-prijedena-granica-1068176 (pristupljeno 3. 1. 2017.)

1883:

(…) da glede uredovnoga *dopisivanja* i sastavljanja zapisnika s pripadnici monarkije,… (1883, 13); Sudbene podneske sastavlja ili odobri i podpisuje erarijalni odvjetnik; on vodi *dopisivanje* odnoseće se na tekuće parnice,… (1883, 121-122); (…) dostavlja sve naredbe višjih oblasti i sve *dopise* gospodarstveno administrativne naravi,… (1883, 696)

1884:

(…) to se pripominje § 33. ustanova i tarife o tuzemnoj i inozemnoj *korespondenciji*,… (1884, 421); Pod dotičnom stavkom A-registra odnosno likvidacijonalne knjige valja obavljati i sve *koresponcije*,… (1884, 470); (…) što ima tu štetnu pošljedicu, da se za saznati ime dotičnih prijavljača i zaustavljača često bezuspješno *dopisiva*,… (1884, 645)

Werthpapiere – vrijednosni papiri

Po uzoru na njemački jezik stvoren je u hrvatskom jeziku dvočlani izraz *vrijednosni papiri* za pojam *Wertpapiere*. *Sbornik* slijedi takvu logiku i u potpunosti prati tadašnju praksu s tim da u nekoliko primjera imamo prijedlog s genitivom, a jedanput inverziju imenica + pridjev. Jednočlani naziv *vrijednosnice* koji preporučuje struka (usp. Mamić 2004: 46) nismo uspjeli pronaći.

JPT: hartije od vrijednosti (639)

Šr: cěniti (cjeniti), cěnjavi papiri, cěnjave hartije (1568)

Šzn: cjeniti papiri (1307)

1881:

(…) kuponi priležeći državnim ili *vriednostim papirom* daju se poduzetniku iza kako su dospjeli. (1881, 106); Ako slučajno jamčevina nije u gotovini već u državnih i inih javnih *papirih od vrednosti* položena,… (1881, 118); Da se pronadje svekolika blagajnička imovina, koli u gotovini toli u *vriednostnih paririh* (sic!),… (1881, 234); (…) pohrana gotovine, *vriednostnih papira*, privatnih obveznica i inih vriednota… (1881, 432); Prociena predmeta i *papira od vriednosti* preduzimlje se polag za oto postojećih posebnih propisih. (1881, 762)

1882:

U blagajničkom dnevniku valja izvadjenu gotovinu u stupcu „u gotovom“ upisati pod izdatak, a u stupcu za „*vriednostne papire*“ pod primitak. (1882, 121); (…) glede izpravka bosanskog biljegovnog zakona u pogleda *vriednostnih papira*, srećaka, promesa i t. d,,… (1882, 209)

1883:

(…) svih pokretnih stvarih i *papirah od vriednosti* dužnika svojega,… (1883, 399); Da upravitelj mase kod javnih blagajna, oblasti i ureda može podizati novac, dragocjene stvari ili *vrijednosne papire*,… (1883, 638); (…) da preuzimlje novac i *vrijednosne papire* prema smislu onijeh primjetaba,… (1883, 682); (…) koje se sačinjavaju kod dozvoljivanja predujmova na državne i druge *vrijednosne papire* ili na robu,… (1883, 848)

1884:

Usljed zaključka državnog ratnog ministarstva, po kojem se *vrijednosni papiri*,… (1884, 123); (…) u pogledu *vrijednostnih papira*, izdanih za promet,… (1884, 355); O dozvoli, da se povagja usmrćenje, imade se kod *papira vrijednostnih*,… (1884, 356); Tri godine za *vrijednosne papire*,… (1884, 356)

Lebenslänglich – doživotan

Nasuprot JPT i Šuleku koji u hrvatskom prijevodu imaju samo *dosmrtan* (Šulek ima i *zaživotan*), u *Sborniku* je riječ *Lebenslänglich* vrlo rijetka i prevedena kao *doživotan*. Današnje hrvatsko zakonodavstvo[316] poznaje i pravno razlikuje pojmove doživotan i dosmrtan iako se u konačnici odnose na isto. Tvorbeno gledano primjeri iz rječnika su bolji jer opisno mnogo bolje objašnjavaju na što se odnose (primati što *za života*, *do smrti*), dok pridjev *doživotan*, iako označuje isto, opisno nije toliko jednoznačan i pretpostavlja *do kraja života* (usp. Mamić 2004: 52).

JPT: do smrti, dosmrtni (318)

Šr: dosmrtan, zaživotan (834)

Szn: zaživotan, dosmrtan; *adv*. za života, do smrti (538)

[316] *Zakon o obveznim odnosima* donosi *Ugovor o doživotnom uzdržavanju* (čl. 579.-585.) i *Ugovor o dosmrtnom uzdržavanju* (čl. 586.-589.). Osnovna razlika između ta dva ugovora je trenutak prelaska imovine s primatelja uzdržavanja na davatelja uzdržavanja. Kod ugovora o doživotnom uzdržavanju imovina prelazi na davatelja uzdržavanja trenutkom smrti primatelja uzdržavanja dok kod ugovora o dosmrtnom uzdržavanju imovina prelazi na davatelja uzdržavanja odmah nakon sklapanja ugovora, na način određen zakonom. (*Zakon o obveznim odnosima*, Urednički pročišćeni tekst „Narodne novine“, broj 35/05, 41/08, 125/11)

1881:

(…) *doživotna* podpomoć ili odprava, kad bez svoje krivnje za posao ne sposoban postali član ne bude mogao štogod si privrieditи… (1881, 596)

1882:

(…) ako za djelo počinjeno pod gradjanskom sudbenosti nije ustanovljena kazna smrti ili *doživotnoga* zatvora,… (1882, 670-671)

1884:

(…) deseterostruka godišnja daća, ako se daje na neoznačeno ili *doživotno* vrijeme;… (njem: Lebenszeit) (1884, 262)

Verletzung – ozljeda

Mamić (2004: 53) sagledava riječi *ozljeda*, *povreda* i *uvreda* s pravno-medicinskoga gledišta dok se u JPT za *Verletzung*, uz značenje *ozleda*, mogu pronaći i druga tumačenja: *uvreda poštenja* (der Ehre), *uvreda pravâ* (der Rechte), *smućenje javnoga pokoja* (der öffentlichen Ruhe), *prekršenje uredske dužnosti* (der Amtspflicht), *otvorenje, razkinuće sudnih pečatâ* (der gerichtlichen Siegel). Takva proširena tumačenja nalazimo i u *Sborniku*, premda se ponekad govori o *ozljedi*, a ponekad o *oštećenju*, npr. *uredovnog zapora*. S druge pak strane, pojam *povreda* se uredno koristi u pravnim pitanjima. Treba istaknuti da je prijevod ovisio o kontekstu njemačkoga izvornika pa ne treba iznenađivati šarolikost rabljenih termina jer se nastojalo što točnije opisati pojedini pojam, a da opet sve bude razumljivo i u duhu jezika.

Riječ *ozleda* javlja se prvotno u ekavskom liku u starijim hrvatskim rječnicima (Mamić 1999: 10 i 2004: 142), a tek poslije s refleksom jata. U *Sborniku* za 1881. godinu nalaze se ijekavski likovi, ali najčešće u značenju povrjede/oštećenja robe, a ne tjelesne ozljede (na tjelesnu se ozljedu odnosi primjer sa 416. stranice – vidjeti niže).

JPT: ozleda (571)

Šr: ošteta; (eines Renschen), ozleda; schwere – težka rana; todtliche – smrtna rana; (Beleidigung), uvreda;… (des Siegels), razkinuće; razpečaćenje… (1470)

Šzn: --

1881:

(…) posve zadovoljnim očitujem i odričem svakoga dalnjega zahtieva uslied ovoga zemljištnoga odkupa kao i pravnoga sredstva *povrede* preko polovice u ime… (1881, 62); Obje strane odriču se pravnoga sredstva poradi *oštete* preko polovine. (1881, 189); (…) da se stavljeni zapor ne može otvoriti bez *ozliedjenja* uzice, žicene vrpce ili biljega… (1881, 209); (…) nu iza otih uzica ne smije ostajati prostora, boji (sic!) bi se mogao bez *ozliede* uredovnog zapora otvoriti i opet zatvoriti. (1881, 211); Za slučaj pronadjenih *oštećenja* na uredovnom zaporu… (1881, 215); (…) povodom takvih osuda kaznenih sudova, koje se osnivaju na *povriedi* ili krivoj uporabi zakona… (1881, 320); Od ove dokaznice, u kojoj valja takodjer opisati način i stepen *ozlede*, te vrieme za liečenje,… (1881, 416); (…) glede postupka u slučaju *oštećenja* carinarskog zapora. (1881, 476); (…) i drugih bitnih *povriedah* ugovora,… (1881, 591)

1882:

(…) ili pripomoć davati k *povriedi* zaprisegnute vojne dužnosti,… (1882, 106); (…) *povriedom* patenta, naredaba, pečata vladinih ili općinskih oblastih itd.,… (1882, 108); Kotarski ured stara se o tom, da se predusretne koliko se može *povredam* vlastničtva i života. (1882, 423); Najbližoj političkoj oblasti imaju se prijaviti one željezničke nesreće, pri kojih bude smrti i težkih *ozleda*,… (1882, 633)

1883:

(…) da se nadležnost političkih oblasti proteže i na onakve sitnije *povrede* privatnoga šumskoga posjeda kao i državne šume,… (1883, 95); Okružni se predstojnici pozivlju, da svaku *povredu* ustanova, toga paragrafa… (1883, 99); (…) kad unutar svojega djelokruga službeno saznadu, da je *povriedjena* upisna dužnost… (1883, 315); Radi *prikrate* preko polovine nemogu se napadati poslovi trgovački. (1883, 394); ima sudbeni ljekar prema smislu posebnih u tom pravcu postojećih propisa pregledati, o njegovom tjelesnom stanju i o *ozledama*,… (1883, 491); Za pregledanje tjelesnih *ozleda*,… (1883, 512); Pregledavanje osoba, koje se same osakatiše, kao kod lahkih i teških *ozleda*. (1883, 514); pri čem valja golu lješinu u tom pravcu pregledati, da li se na njoj nalaze kakove *ozlede*. (1883, 530); Proti svakomu, tko ga nasilno *ozledi* ili pogibeljno napadne;… (1883, 550); U opće je nužno, da se oružnik u slučaju *ozlede* i nesreće,… (1883, 596); Nijedan hladnik, kod kojeg se šest mjeseci iza proglašenja nazočne naredbe nalazi još koja *povrijeda* te zabrane,… (1883, 760)

1884:

Ako se *prekrši* propis, koji se tiče postupka u prvoj molbi,… (1884, 336); Nadalje treba uredovnim zatvorom preprečiti otpuštaj ili dignuće tih pipaca u svrhu, da se alkoholične pare ili kapljevine mogu odvoditi od svog pravilnog toka, i to tako, da takav odvod nebude moguć, a da se odmah ne opazi *povreda* tog zatvora. (1884, 508)

Bestätigung – potvrda

Dugo je vremena, a često i danas, riječ *uvjerenje*[317] u značenju „potvrda o čemu" prevladavala u hrvatskom jeziku iako jezični savjetnici uporno nastoje promijeniti takvo tumačenje. Ipak, u *Sborniku* ne nalazimo riječ *uvjerenje* u značenju „potvrda o čemu" već samo kao bliskoznačnicu riječi *svjetonazor* (npr: *... proti boljemu svomu uvjerenju tvrdoglavo ostajati*. 1881, 319) što bi i bilo pravo značenje toga pojma.

JPT: potvrda (84)

Šr: potvrdjivanje, potvrda; (eines Empfanges) zasvědočenje, posvědočenje (221)

Šzn: potvrda; posvjedočba (87)

1881:

Istim načinom valja postupati pri kaucijah, samo što se *potvrda* piše na ugovoru. (1881, 102); Unikati popratnica pako, providjeni s *potvrdom* stignuća i daljnjega uredovanja… (1881, 197); (…) a *prijamne potvrde* strankam uz blagajničke namire izdati. (njem: Empfangsbestätigung[318]) (1881, 237); Ako dotična stranka na pismeni ili ustmeni poziv ne pridonese spomenutu *potvrdnicu*,… (1881, 377); (…) koji će im ob obavljenoj izplati izdati *potvrdu*. (1881, 432); (…) ako povriedjena stranka dotičnu presudu prinese zajedno sa *potvrdom* o pravnoj njenoj valjanosti,… (1881, 666)

1882:

(…) kod 5. svjedočbami muderisa medrese uz *potvrdu* muftije, ili u pomanjkanju takvoga, uz *potvrdu* kadije;… (1882, 32); *Potvrdnica* o najavi zaštitnog polja (1882, 225); te nadzorničtvu predati uz *potvrdnicu*, koja se ima računu priložiti;… (1882, 388); Vrhu svake uplaćene pristojbe izdaje se uredovna *potvrda*. (1882, 496)

[317] I danas u službenim potvrdama Općinskoga kaznenoga suda u Zagrebu stoji: Zahtjev za izdavanje uvjerenja da se ne vodi kazneni postupak, Obrazac br. 9 (čl. 91. SP), izdan ovomu potpisniku 10. rujna 2015. Na samom je obrascu riječ *uvjerenje* napisana 13 (trinaest) puta!

[318] Poslije se prevodi kao *prijamnica* (1881, 301; 1882, 48; 1883, 846; 1884, 140), *primka* (1881, 390; 1883, 208; 1884, 131), *potvrda primitka* (1881, 95; 1882, 779; 1883, 296).

1883:

Potvrda izlazka provozne robe, koju putnici sa sobom nose;… (1883, 36); *Potvrde* o radu, što ih nadcestari imaju davati rabotarom, imale bi se sastavljati po privinutom obrazcu (III.) (1883, 126); Ako tečajem osam dana neprispije *potvrdnica*,… (1883, 183); Isto takovom *potvrdom* imadu se providjeti i oni primjerci o podpisivanju tvrdke,… (1883, 447); (…) u slučaju c) pak da prinese sudbenu *potvrdu*, usljed koje se diže zaprijeka. (1883, 532); (…) neka kod predlaganja molbenica za dozvolu platnih predujmova istim prilože svakiput i uredovnu *potvrdu* poreznog ureda,… (1883, 738)

1884:

Eparhijski episkop može tu svoju odredbu i tim stegnuti, da pojedine predmete pridrži svojoj *potvrdi*. (1884, 50); (…) glede obveze muktara i knezova, da izdaju *potvrde*, propisane § 540. gragjanskog parničnog postupnika. (1884, 102); pribaviti si od dotične lučke i pomorsko zdravstvene oblasti pismenu *potvrdu* o tome, da su bez manifesta ostavile luku. (1884, 211); (…) potražiti uredovnu *potvrdu* o tome, da li su i koja su založna ili druga stvarna prava uknjižena na nepokretninu,… (1884, 398); Jedan primjerak prijave sa *potvrdom* glede dana i sata predaje„ povratiće se stranci zajedno s poreznom boletom. (1884, 501)

Zakletva i prisega

Mamić (2004: 61-62) navodi kako je riječ *prisega* bolje potvrđena u hrvatskoj tradiciji, ali da ne treba odbacivati ni riječ *zakletva* koja je nakon 1918. godine gotovo u potpunosti nadvladala. Mažuranić (1922: 1145) pak spominje i pojam *rota* (prisutan i kod Šuleka) pojašnjavajući „samo iznimice opaža se, da se luči prisega kao sam čin sezanja rukom i taknuća, od rote, kao izgovaranja obrazca zakletve, pak zakletve, kao prizivanja božtva za utvrdjenje istine“. U *Sborniku* riječ *prisega* prevladava samo u prvom promatranom godištu (1881.), dok u ostalim trima prevladava *zakletva*.

JPT: Beeidigung – zakleće; srpski: zakleće; slovenski: zaprisežba, prisega (62)

Diensteid – zakletva od službe; srpski: zakletva od službe, prisega; slovenski: službna prisega (130)

Eid – prisega, zakletva; srpski ima iste riječi; slovenski: prisega (143)

Schwur – sve isto kao i kod *Eid* (JPT 455)

Šr: Beeidigung – zarota, zakleće, prisežba (Šr 181)

Diensteid – službena zakletva i prisega (Šr 319)

Eid – zakletva, prisega, rota (Šr 362)

Schwur – isto kao i kod *Eid* (Šr 1221)

1881:

(…) ne smije svoje službe vršiti, dok ne položi propisanu službenu *prisegu*. (njem: Diensteid) (1881, 305); Pri namještanju ovozemskih pripadnika u pravosudnoj upravi zastupati će *prisegu* zavjerenje podanjem ruke. (njem: Diensteid) (1881, 305); (…) a ako se uslied okolnosti pravnoga predmeta odredi *zaprisegnuće* stranaka, onda i rieči *prisege*, koja se ima položiti;… (njem: Parteieneid; Eides) (1881, 627); (…) ne imaju rabiti zapovjedi „klekni za molitvu" ni: „na *prisegu*". (njem: zum Schwören) (1881, 717); *Prisegi* prijavitelja ne ima mjesta. (njem: Eine Vereidung) (1881, 738)

Prema riječi *zakletva* u 1881. godini pronašao sam samo sljedeći primjer:

Kada nastane razpra, ima vlast rudarska, na zahtjevanje jedne ili druge stranke izaslati *zakletoga* rudarskoga mjernika… (njem: beeideten) (1881, 583)

1882:

(…) da *zakletva*, koja se ima tražiti od bosansko-hercegovačkih obvezanika ima glasiti, kako sliedi: „*Zaklinjem se* Bogu svemogućemu"… (njem: Eid; schwöre) (1882, 195); (…) valja da se osim *zakletih* procjenitelja sastoji od jednog zastupnika političke oblasti,… (njem: beeideten) (1882, 700)

1883:

(…) položiti pred vrhovnim sudom u Sarajevu *prisegu* odvjetničku… (njem: Advocateneid) (1883, 147); *Zakletva* odvjetnička glasi: „*Zaklinjem se* (*zavjerujem se*) Bogu svemogućemu"… (njem: Advocateneid; schwöre (gelobe)) (1883, 147); (…) da li se imade zahtievati *prisega* mešetara ili drugi dokazi,… (1883, 437); Zapisnici o ustmenim rasprama… (…) o položenju *prisege*,… (1883, 829); Kod okružnih sudova postavljeni, za uviek *zakleti* tumači smiju činiti prievode za stranke… (1883, 91); Zemaljska vlada izdati će postavnicu kad se položi *zakletva* i nastupi služba. (1883, 147); Svaki koji je imenovan za šerijatskoga suca, ima položiti službenu *zakletvu*. (1883, 539); Kad časnici i oružnici stupe u zbor, imaju položiti oružničku službenu *zakletvu*. (1883, 556); Osim usmene *zakletve* imaju dotičnici svojom rukom potpisati riječi *zakletve*, na kojom se spisu od strane povjerenstva potvrdi, da je *zakletva* položena,… (1883, 565); Okružne oblasti treba nadalje da se staraju, kako će se rečeni podvornici *zaprisećі* i kako će se zapisnici o položenim *zakletvama* čuvati kod okružnih oblasti. (1883, 714)

1884:

Odmah poslije imenovanja položiće gradski načelnik i podnačelnik propisanu službenu *zakletvu*… (1884, 5); Poslije položene *zakletve* vraća se novo gradsko zastupstvo u uredovne prostorije… (1884, 31); U svakom uredovanju suda ili koga sudca, o kome se sastavlja zapisnik, ima sudjelovati *zakleti* perovogja. (1884, 261); Svjedoka, koji bez uzroka uskraćuje iskaz ili *zakletvu*,… (1884, 299); (…) da se tuženik pod *zakletvom* presluša. (1884, 359); Naznaka dana *prisege*, osim prvog nastupa službe. (1884, 598)

Kad su glagoli u pitanju, hrvatska norma daje prednost oblicima s elementom *-sez-* u odnosu na *-siz-* pa bi prema riječi *prisega* glagol bio *prisezati – prisežem*, a ne *prisizati – prisižem*. Iako u *Sborniku* nalazimo kolebanja i dvostrukosti, ipak se većinom primjera drži predložene norme.

1881:

Pristojbe *nezaprisegnutih* zaptija kao kotarskih glasnika,… (njem: unbeeideten) (1881, 94); Isto se sastoji od sudačkoga zastupnika i triju po sudu postavljenih i *zapriseženih* procjenitelja. (1881, 424); Pridonešene izprave (tapije, hudjeti) imaju se glede zakonitosti njihove po *zapriseženih* vještacih, izpitati. (1881, 738); *Zaprisizanje* sudbenoga osoblja. (1881, 305); Ovo *zaprisizanje* ima uzslieditи ne samo pri stupanju u službu,… (1881, 305); U njem valja u kratko navesti sve bitne dogodjaje, kao što su *zaprisizanje* ili ine sgode,… (1881, 312)

1882:

(…) ili pripomoć davati k povriedi *zaprisegnute* vojne dužnosti,… (1882, 106); Tim načinom *zaprisegnuti* željeznički činovnici i službenici… (1882, 659); (…) ima mješovito povjerenstvo u nazočnosti vlastnika zemljišta i posredovanjem *zaprisegnutih* procjenitelja… (1882, 708); (…) da je u svih pojedinih čestih i opremi po na to pozvanih i *zaprisegnutih* strukovnjacih pregledan,… (1882, 752); (…) *zaprisezat* će državna uprava i na privatnih željeznicah željezničke činovnike i službenike,… (1882, 659)

1883:

Pri dokazivanju *zaprisegnutim* preslušavanjem stranaka kao svjedoka… (1883, 135); (…) od poreznika, šerijatskoga sudije i *zaprisegnutoga* perovodje… (1883, 164)

1884:

(…) te će se ravno svim ostalim činovnicima *zaprisizati*. (1884, 37); (…) od prvog dana onoga mjeseca, koji slijedi iza njihova *zaprisegnuća*. (1884, 38)

Skrbnik i tutor

Mamić (2004: 64-65) navodi da su hrvatski nazivi za pojam *tutor* (uz taj internacionalizam) bili još i *zakrilnik*, *zaštitnik* i *štitnik*, a za pojam *kurator* – *skrbnik*. Posredstvom srpskoga jezika ta dva slična pojma zamijenio je rusizam *staratelj*.

Primjetno je da se na početku *Sbornika* njem. pojam *Vormund* prevodi kao *skrbnik* da bi se malo poslije taj isti pojam prevodio kao *tutor*, a *skrbnikom* se imenuje i prevodi *Curator* (1881, 132) iako i dalje ima miješanja tih pojmova. Od 1883. godine i u *Sborniku* se pojavljuje rusizam *staratelj* koji zamjenjuje čas *tutora*, čas *skrbnika* što još više pridonosi šarolikosti pojmova. Treba reći da se ponekad, uz *skrbnika* i *staratelja*, rabi i internacionalizam *kurator*, dok pojam *zakrilnik* koji bi zamijenio *tutora* nismo pronašli. Ipak čini se da se takva zbunjujuća situacija nastojala riješiti tako da se za pojam *tutor* uvede *staratelj*, a za *kurator* ustali *skrbnik* (1883, 649) iako je i nadalje prisutno kolebanje pri uporabi tih pojmova.

JPT: Vormund – tutor, zakrilnik (JPT, 614)

Curator – skrbnik (JPT, 123); srpski: staratelj

Šr: Vormund – štitnik, tutor (Šr 1516)

Curator – skrbnik, skrbitelj, staratelj, pomnjik (Šr 300)

Šzn: Vormund – lat. tutor, hist. štitnik, tutor (Šzn 1289);

1881:

(…) valja pronači (sic!) ime i obitalište zakonitoga mu zastupnika (otca, *skrbnika*, *kuratora*). (njem: Vaters, Vormundes, Curators) (1881, 40-41); (…) tko se u faktičnu posjedu nalazi kao kmet, zakupnik, arendator, *skrbnik*, sekvestar ili upravitelj. (njem: Kmet, Pächter, Arrendator, Vormund, Sequester oder Verwalter) (1881, 41); (…) zakoniti *skrbnik* i zastupnik maloljetn… (njem: Vormund) (1881, 62); (…) ako ta opomena nebi koristila ima se dužnik utužiti, i to po *tutoru* onih malodobnika, u kojih masu dotični dužnik duguje, ili ako bi se koristnije vidjelo, kroz *skrbnika* na čin, koji se ima po sudu imenovati dekretom, pomenuv u ovom dužnosti. (njem: Vormund=tutor; Curator=skrbnik) (1881, 132); (…) ostavinske razprave, *tutorski*, *skrbnički* poslovi, mješoviti predmeti,… (1881, 328); Vormundschaften –*Tutorstva*; Curatelen – *Skrbničtva* (tablica, 1881, 331); (…) da se može iz ogluhe odsuditi ili da se ima za nju *skrbitelj* imenovati,… (njem: Curators) (1881, 349); (…) *skrbnička* oblast u Hamburgu (njem: Vormundschaftsbehörde in Hamburg) (1881, 444); *Kurator* cielokupnoga sveučilišta u Jeni (njem: Curator) (1881, 459); Kada koji poduzetnik rudokopstva umre, pod stečaj pade ili se stavi pod *skrbstvo*… (njem: Curatel) (1881, 571); (…) da ih u slučaju maloljetnosti, *skrbničtva*, stečaja,… (njem: Curatell) (1881, 620); (…) ima se vazda putem rudarskoga satničtva zatražiti

odobrenje *tutorske* ili *skrbničke* oblasti. (njem: obervormundschaftlichen- oder Oberkuratellsbehörde) (1881, 622); n. pr. bilježka o maloljetnosti, *skrbničtvu*, produžku otčinske ili *tutorske* vlasti,… (1881, 659); Maloljetnikom treba za dobrovoljni pristup privolja od otca ili *skrbnika*. (njem: Vormundes) (1881, 698)

1882: Nismo pronašli ni jednu riječ.

1883:

(…) maloljetnim izpod 20 godina, ako njihovi roditelji ili *staratelji* za njih lovačku kartu ne zaištu. (njem: Eltern oder Vormünder) (1883, 265); (…) kad suprug zastupa dionice svoje supruge, otac dionice svoje djece, *tutor* dionice svoga štićenika, prokurista dionice svojega gospodara. (njem: Vormund) (1883, 361); Nadležni sud može na njegov predlog odrediti, da se priposlani predmeti povjere *skrbniku*,… (njem: Curators) (1883, 402); Isto vriedi o *tutorih* i inih zastupnicih… (njem: Vormündern) (1883, 474); (…) o sudjelovanju njihovu kod *tutorstvenih* i *starateljskih* poslova u muhamedanaca,… (njem: Vormundschafts- und Curatel) (1883, 541); Malodobnijem nužna je privola oca ili *skrbništva*, da stupe u oružništvo. (njem: Vormundschaft) (1883, 554); mora sud za raspravljanje podnesenog predloga narediti ročište i za odsutnika postaviti *staratelja* (*kuratora*). (njem: Curator) (1883, 628); (…) naknade, koje ima namiriti otac, *staratelj* (*tutor*) ili *skrbnik* (*kurator*) s razloga, što je upravljao s imetkom malodobnika ili štićenika protivno svojoj dužnosti. (njem: Vormunde oder Curator) (1883, 649); (…) jer će inače na njihovu pogibelj i na njihove troškove sud postaviti *staratelja* (*kuratora*). (1883, 659); Za članove zadruge, koji nijesu došli, mora se postaviti *kurator*. (1883, 675)

1884:

(…) osobe, koje su pod očinskom vlasti, pod *tutorstvom* ili *skrbništvom*;… (njem: Vormundschaft oder Curatel) (1884, 2); (…) kao izrečene kaznene sudbene osude, dosugjeno *skrbništvo, kuratela* ili stečaj,… (1884, 25); (…) imade sud za to ureda radi postaviti za njega *skrbnika*. (njem: Curator) (1884, 306); Troškove, koji su skopčani sa odregjenjern *skrbnika*,… (njem: Curators) (1884, 314); (…) i one, koji su doduše pozvani, ali nijesu došli, zastupaće na raspravi imenovani *skrbnik*… (njem: Curator) (1884, 404); (…) i dostavlja platežni nalog *staratelju* malodobnih miraščija. (njem: Vormunde) (1884, 528); Vormundschaften –*Tutorstva* (tablica, 1884, 640)

Familie – obitelj, porodica

U današnjem standardnom hrvatskom jeziku jasan je odnos između *obitelji* i *porodice*: *obitelj* predstavlja samo članove istoga kućanstva, dok je *porodica* šira zajednica i obuhvaća svekoliku rodbinu. Također, riječju *porodica* koristimo se za označavanje srodnih biljaka i životinja. Zanimljivo je da, iako u svom starijem rječniku (*Němačko-hrvatski rěčnik*) ima riječ *obitelj*, Šulek u drugom rječniku (*Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*) pod *Familie* ima samo *porodicu* kao i JPT. Mažuranić (1922: 775) naglašava da je

„Naša Terminol. prihvatila: porodica, ali, valja priznati, da je rieč obitelj od starine u nas potvrdjena za familia“. Vidjet ćemo kakav je odnos riječi *porodica – obitelj* u promatranim *Sbornicima*.

JPT: porodica; – (Geschlecht), pokoljenje, pleme (205)

Šr: porodica, obitelj; bratstvo (451)

Šzn: porodica, *zool*. koljeno, čeljad (298)

1881:

(…) broja i starosti članova *obitelji*,… (1881, 224); (…) iz zdravstvenih i *obiteljskih* obzira te inih znamenitih razloga dozvoliti potriebi primjeran, a po službu neštetan dopust do tri mjeseca… (1881, 292); (…) razširiti i na članove *porodice* od poslenikah. (1881, 596); Obazirući se najvećom blagonaklonošću na *porodice* onih, koji su dužni vojevati,… (1881, 696); Otcevi (sic!) *porodica* i momci, koji podpadaju novačenju u vojnike,… (1881, 697); (…) da doprinese svjodočbu kotarske oblasti, da nije potreban za uzdržavanje svoje *obitelji*,… (1881, 708); *Obiteljske* okolnosti zamjenika, koje bi temeljile pravo na odpust iz *obiteljskih* obzira,… (1881, 709); Gdje odnošaji *obiteljski* ili imovni unovačenoga momka… (1881, 712); Podavanja, koja se u smislu gore navedene naredbe od pojedinih pravoslavnih *obiteljih* za pravoslavne metropolite kroz državne urede utjeruju i vladikarina zovu… (1881, 722)

1882:

(…) da ciele *obitelji* kućara prate, te pri njegovom poslovanju sudieluju. (1882, 6); te je s toga vlada olahkotila zamienu, da otcu *obitelji* ne bude trebalo bacat se u toliki trošak,… (1882, 25); (…) nasuprot ne pripada jim pravo na obskrbu *porodica*, normiranu u propisih o vojničkih berivih. (1882, 72); (…) glede potvrdjena sprevišnjega mjesta privilegija na oprost od vojničtva za one muhamedanske *obitelji*,… (1882, 75);(…) zatim pripadajući joj možda prinos za prehranu *obitelji* zaračunavati u posebnom izkazu… (1882, 241); (…) postavljaju se naročita povjerenstva za konštatovanje privredne snage mužkih rodjaka onih unovačenika u bosansko-hercegovačku vojsku, za koje se traži odpust iz vojničtva iz *obiteljskih* obzira… (1882, 311); (…) kojim se iztiče nuždnost reklamovanoga za uzdržavanje *obitelji*,… (1882, 413); Oznaka reklamovanoga i onih članova *porodice*, kojim se u korist traži oprost od vojničtva,… (1882, 413); (…) da li ob oprostu reklamovanoga u istinu zavisi uzdržavanje njegove *porodice*,… (1882, 414); (…) i pristojba doznačena *porodici* koje od ličnosti naznačenih pod točkom 1. i 2. u ime pogrebnih troškova… (1882, 681); (…) i prostorije nuždne svakomu od njih obzirom na *obiteljske* mu okolnosti. (1882, 707)

1883:

Jedna se je kotarska oblast ovdje upitala kako valja postupati prigodom dioba *porodica* kmetskih… (1883, 1-2); (…) da aga nije vlastan po smrti kmetovoj njegovu *porodicu* po svojoj volji maknuti,… (1883, 2); (…) da naknadu od dopremljenika ili od njihovih *obitelji* po mogućnosti pribavi. (1883, 5); Oženjen ili neženja (eventualno br. članova *obitelji*)… (1883, 17); (…) što je od najpreče potrebe za uzdržavanje njegovo i njegove *porodice*. (1883, 137); (…) za sadjenje duhana za uzdržatelja jedne *obitelji* i vlastitu uporabu,… (1883, 213); (…) dužni su kao tvrdkom služiti se vlastitim svojim gradjanskim imenom, i to barem *obiteljskim* imenom svojim. (1883, 311); (…) navlastito dogovora o *familijarnim* i drugim odnošajima,… (1883, 484); (…) naznaku članova *obitelji* obojeg spola i njihove dobe, ako molitelj spomenute dozvole ima *obitelj*… (1883, 531); (…) kako će od iseljenja biti isključeni članovi njegove *familije*,… (1883, 533); (…) i napokon izričnu oznaku onih *obiteljskih* članova, kojima se iz kojeg god uzroka uskraćuje dozvola za iseljenje. (1883, 533); Nasuprot imaće putovati svaka *familija* za se. (1883, 535); (…) za koje se moli oprost od vojništva iz *porodičkih* obzira… (1883, 544); (…) rad *obiteljskih* odnošaja obzira vrijednih;… (1883, 557); (…) ima se na prisustvovanje pozvati koje odraslo čeljade njegove *porodice*… (1883, 581); (…) opskrba, dozvoljena kridataru i njegovoj *familiji*;… (1883, 648); (…) ili onih članova njegove *porodice*, koje on mora uzdržavati,… (1883, 649); (…) nego što je za oskudno izdržavanje njegove *familije* neobhodno nuždno. (1883, 826); (…) stan porezovnikov i njegove *familije*. (1883, 838)

1884:

Rad *obiteljskih* (privatnih) okolnosti, ili zarad odmora od službovanja;… (1884, 97); O porogjajima, ženidbama ili slučajevima smrti kod članova *obitelji*. (1884, 296); (…) koje mu je oskudno i potrebno za njega i njegovu *obitelj*,… (1884, 315); Na molitvene i školske knjige, koje su potrebne ovršeniku i njegovoj *obitelji*,… (1884, 392); (…) daklen u poslovima, koji se tiču muhamedanskog ženidbenog i *porodičnog* prava; (1884, 419)

U promatranim *Sbornicima* u prvim dvama godištima prevladava riječ *obitelj*, ali nisu jasno razgraničeni pojmovi *obitelj* i *porodica*, pa se ponekad na istoj stranici javljaju obje riječi (1882, 413). Isto tako, od god. 1883. i uvođenja novoga pravopisa javlja se i leksem *familija* (ali 1884. ne nalazimo te riječi!) koji se kao i odnos *obitelj/porodica* bitno ne razlikuje od njih, a također ga možemo pronaći na istoj stranici s tim riječima (1883, 533).

Advocat – odvjetnik

Dugo je vremena naziv *advokat* nepotrebno potiskivao iz uporabe domaći naziv *odvjetnik*, ali je tradicija bila prejaka (Mažuranić (1922: 809) ga opisuje kao „prastare rieči“) i leksem *odvjetnik* se ipak održao. U promatranim *Sbornicima* sve do prelaska na novi pravopis

1883. godine postoji samo *odvjetnik*, a nakon toga se, u skladu s novim jezičnim promišljanjima prema tuđicama i jezičnomu purizmu, usporedno javlja i *advokat*.

JPT: odvjetnik (14)

Anwalt (Vertreter), des Beschuldigten – odvjetnik obtuženika (JPT, 29)

Šr: odvětnik (44); Anwaltschaft – odvětništvo (84)

1881:

(…) mogu napokon braniti i dokazivati prava svoja pred sudci i sudovi i zastupanje svoje u tom pogledu povjeriti *odvjetnikom*,… (njem: Advocaten) (1881, 359); Vrhovni državni *odvjetnici* kod vrhovnih zemaljskih sudova. (njem: Oberstaatsanwälte) (1881, 454); Državni *nadodvjetnik* pri vrhovnom, zemaljskom sudu. (njem: Oberstaatsanwalt) (1881, 458); (…) te mu se po tom moraju ustupiti ona prava, koja pristoje javnomu *odvjetniku*. (njem: öffentlichen Anwälte) (1881, 749)

1882:

(…) te jih najbližoj političkoj ili sudbenoj oblasti ili državnomu *odvjetničtvu* ustupiti na daljnji postupak. (njem: Staatsanwaltschafts) (1882, 659)

1883:

(…) to će se razabrati iz *odvjetničkoga* reda koj se u isto vrieme izdaje. (njem: Advocaten-Ordnung) (1883, 136); imadu po zvanju pravo zastupati stranke pred sudovi i vlastmi, a tako i po zvanju sastavljati podneske svake vrsti, ugovore i druge izprave samo *odvjetnici*,… (njem: Advocaten) (1883, 143); *Odvjetnik* ima pravo narediti, da ga u *odvjetovanju* i u upravi pisarne zastupa koji drugi *odvjetnik*. (1883, 151); (…) pokle je dobio privolu zemaljske vlade, da polože izpit *odvjetnički*:… (1883, 156); (…) glede takse, koju plaćaju *advokati*,… (1883, 770); (…) te se ne će dekreti dotle izdati, dok se novo imenovani *advokat* ne iskaže potvrdnicom o plaćenoj taksi. (1883, 770); Molbenice za dozvolu *odvjetnikovanja* i takove dozvole. (1883, 781); (…) ili o primanju zamjene priložena uz punomoći za sudbene zastupnike i *odvjetnike*;… (1883, 789); *Advokati* i zastupnici stranaka kod onih isprava, spisa i zapisnika,… (1883, 792); Molbe za pripust k *odvjetnikovanju*… (1883, 819)

1884:

(…) magistri kirurgije i farmacije, napokon *advokati*;… (1884, 2); (…) činovnici zemaljske uprave, sveštenici, učitelji i *advokati*;… (1884, 3); *Odvjetnici* isključeni su od zastupanja stranaka pred maličnim sudovima. (1884, 330); (…) u pogledu ovlaštenja osoba na zastupanje *advokata*, koje nijesu ni *advokati* ni *advokatski* kandidati. (1884, 424)

5.7. OSOBNA IMENA

U suvremenom hrvatskom jeziku tuđa vlastita imena iz jezika koji se služe latiničnim pismom bilježimo onako kako se pišu u jeziku iz kojega potječu. To se pravilo primjenjuje i na pisanje gradova, osim tamo gdje već postoje tradicionalni nazivi drukčiji od izvornih, kao što su primjerice *Beč*, *Budimpešta*, *Pečuh*, *Rim* i sl. U prošlosti je prilagodbi bilo i više, pa je tako hrvatsko[319] ime za *Anconu* bilo *Jakin*, za *Leipzig –Lipsko*, za *München – Monakov*, za *Dresden – Dražđani*, za *Regensburg – Rezno*..., ali su danas većini govornika hrvatskoga jezika ta imena nepoznata. *Sbornik* u prvim godištima pristupa slično današnjoj suvremenoj normi i praksi: tradicionalna imena zadržava u prilagođenom obliku, a tadašnje *novije* i *nepoznatije* gradove, za koje nije postojao domaći naziv, donosi pisane u izvornom obliku. U novijim godištima dolazi do fonetiziranoga pisanja mjesnih naziva uz mnogo nedosljednosti.

Senati zemaljskih sveučilišta (Monakov, Wurzburg, Erlangen). (1881, 454)

(…) koja je odredjena za medju-narodnu električku izložbu u Monakovu. (1882, 459)

Apoštolski vikarijat u Draždjanih. (1881, 455)

Reformirani konsistoriji u Draždjanih i Lipskom. (1881, 464)

(…) obznanjuje se, da se takozvani inglezki briljant-škrob od tvrdke Hofman i Schmidt u Lipskom,… (1883, 234)

Ravnateljstvo gospodarske akademije, odnosno višjih gospodarskih učevnih zavoda u Poppelsdorfu, Proskovi i Berlinu. (njem: Poppelsdorf, Proskau und Berlin) (1881, 453)

Glavni superintendenti u pokrajinah iztočnoj i zapadnoj Pruskoj, Braniborskoj, Pomoranskoj, Poznu, Šlezkoj, Saskoj, Vestfalskoj i Posenskoj. (njem: Ost- und Westpreussen, Brandenburg, Pommern, Posen, Schlesien, Sachsen, Westfalen und der Rheinprovinc) (1881, 453)

Njemački poštarski ured u Carigradu. (njem: Constantinopel) (1881, 451)

Glavno željezničko ravnateljstvo u Alsaciji i Lotarinžkoj. (njem: Elsass-Lothringen) (1881, 451)

[319] Maretić (1899: 683), dok su još ta imena bila „živa“ tvrdi da „Sasvijem su nepotrebne riječi *Hinko, Vilim, Dražđani, Lipsko*; neka ih Česi upotrebljavaju u svojem jeziku, ali nama ne smeta ništa govoriti *Henrik, Vilhelm, Dresden, Lajpcig*, kako nam ne smeta ni stotinu drugih njemačkih imena, na pr. Albert, Rudolf, Berlin, Štutgart i t. d. Pomenuta imena ne postaju naša narodna za to, što ih uzimamo u češkom obliku. Tako nam ne treba ni *Monakov*; bolje je bez promjene *Minhen* (München).“

Vrhovni rudarski uredi u Bonu, Dortmundu, Hallu na Sali, Breslavi i Clausthalu. (1881, 452)

Klagenfurt – Celovac (1883, 43)

Willach – Bjelak (1883, 44)

Capodistria – Kopar (1883, 44)

Primjetno je i brojno jezično prilagođavanje naziva stranih gradova uz dvojbena zapisivanja (primjeri su preuzeti iz *popisa carinara i carinarnica*) u *Sborniku* iz 1883. godine:

Wien – Beč, Wr.-Neustadt – Bečko Novo mjesto, Stein – Kamenik (sve 33);

Linz – Linc, Wels – Veles, Schärding – Šarnica, Wernstein – Vernstein, Passau – Pasova, Obernzell – Gornji celj (sve 34);

Oberkappel – Gornja Kapla, Hinterschiffel – Hinteršifl, Angerhäuser – Angerhajzer, Schwarzenberg (zu Lackenhäuser in Bayern) – Crni vrh (kod Lakenhajzer-a u Bavarskoj), Braunau – Brunov, Simbach – Simbach, Ach – Ach, Ettenau – Etenova (sve 35)

Salzburg – Salcburg, Saalbrücke – Most na Sali, Walserberg – Valserberg, Hangendenstein – Hangendenstein, Dürnberg – Dirnberg, Steinpass – Steinpas, Hirschbiehl – Hiršbihl, St. Johann – sv. Ivan (sve 36)

Vorarlberg – Predaralska (pokrajina, op. a.), Innsbruck – Inšpruck (i Inšpruk), Kufstein – Kufstajn, Kiechelsteg – Kihelsteg, Hörhag – Hörhag, Kössen – Kesen, Wildbichl – Vildbihl, Zollhaus – Collhaus, Schwaigen – Švajgen, Achenthal – Ahenthal, Scharnitz – Šarnic, Leutasch-Schanze – Lajtaš-šanac (sve 37)

Ehrwald – Ehrwald, Pinswang – Pinswang, Schönbiehl – Schönbiehl, Lechleiten – Lechleiten, Walserschanz – Walseršanc, Hittisau – Hittisova, Sulzberg – Sulzberg (sve 38)

Bregenz – Bregencija, Höchst – Höchst, St. Margarethen (in der Schweiz) – Sv. Margareta (u Švajci), Lustenau – Lustenau, Mäder – Mäder, Koblach – Koblach, Feldkirch – Feldkirch, Schaan (in Liechtenstein) – Šaan (u Lihtenštajnu) (sve 39)

Buchs (in der Schweiz) – Buchs (u Švajci), Spissermühl – Špisermil, Martinsbruck – Martinsbruk, Ischgl – Išgl, Trient – Tridenat (i Trident), Rovereto – Roveredo (sve 40)

Vermiglio – Vermiljo, Terragnolo – Teranjol, Casotto – Kasot, Tezze – Tece, Montecroce – Montekros, Moëna – Moena (sve 41)

Schluderbach – Šluderbah, Steiermark – Štajerska, Graz – Grac, Marburg – Maribor, Kärnten – Koruška, Klagenfurt – Celovac (sve 42)

Villach – Bjelak, Pontafel – Ponteba, Krain – Kranjska, Laibach – Ljubljana, Brazzano – Bračan, Görz – Gorica, Chiopris – Kiopris (sve 43)

Cologna – Kolonja, Capodistria – Kopar, Isola – Izla (sve 44)

Neumark – Tržić (53), Neuhausen - Jindrihov Gradac (54), Niedereinsiedel - Dolnji Mnišak (danas Dolní Poustevna u Češkoj) (58), Reichenberg – Liberec (59)

U prvim dvama godištima nalazimo nekoliko puta pisano *Budapešt* (prema *Budapest*), a u ostalim dvama samo oblik *Budimpešta*:

(…) isto tako ne smiju se gradovi zemalja, spadajućih k obćem carinskom području (sic!) n. pr. Beć (sic!), Budapešta, Zagreb, navadjati kod naznake prelaznih medja… (1881, 168)

(…) dokle ne polože po dva jim primjerka pri trgovačko-obrtničkoj komori kako u Beču, tako i u Budapešti. (1881, 372)

Izpostava carinarska u Budapešti na kolodvoru… (1882, XXVIII)

(…) postojbini stranke najbliže ležećoj glavnoj carinari u Beču, Pragu, Toplicah, Pilsenju, Brnu, Lincu, Insbruku, Gradcu ili Trstu, odnosno u Budapešti, Debrecinu, Temišvaru, Zagrebu i na Rieci. (1882, 385)

(…) pri trgovačko-obrtničkoj komori u Beču i Budapešti… (1882, 730)

I u domaćim imenima mjesta nalazimo razilaženja u odnosu na današnju jezičnu normu, a najizraženiji je stari hrvatski naziv za Pulu – Pulj (iako ima i Pula[320]), a tu su još i nazivi (sve iz 1883. godine) Poreć (i Poreč), Fažan (za Fažanu), Lušinj (za Lošinj), Mulat (za Molat), Tiesno na Morteru (danas Tisno na Murteru), Rogošnica (otok), Spljet[321] (za Split), Solun (za Solin), Opuz (za Opuzen), Pelešac (za Pelješac), Velika Luka (na Korčuli). Evo nekoliko primjera:

(…) lučki i pomorsko zdravstveni kapitanat u Trstu, konačno carinare u Zadru, Spljetu i Dubrovniku. (1883, 252)

[320] U tablici stoji *Pola – Pula*, a u tekstu se sklanja kao da je nominativ *Pul*: (…) zatim od političkih kotara Volosca, porezni kotar Novigrad koparski (Castelnuovo), od Pula sudbeni kotar Rovinj, a od Pazina (Pisino) istoimeni sudbeni kotar. (sve 1881, 146)

[321] Za detalje oko naziva *Spljet* pogledati u: Petar Šimunović, Split/Spljet – osvrt na polemiku s početka stoljeća: u povodu 100-godišnjice pohrvaćivanja Splitske općine 1882-1982., Rasprave 8-9 (1982-1983), str. 215-230., lipanj 1983. gdje se mogu pronaći korijeni i uzroci jekaviziranja ikavskih mjesta (ali i općenito štokavizacije kajkavskih naziva na sjeveru).

(…) daje se na znanje, da su ces. kr. carinare u Warnsdorfu, Gracu i Pulju ovlaštene na opremanje denaturovanog maslinovog zejtina. (1883, 750)

(…) te se napokon još opaža, da su u Beču, Lincu, Insbruku, Villachu, Budjejovicama, Plznu, Pragu, Krakovu, Lavovu, Pulju i Spljetu c. kr. željeznička ravnateljstva. (1884, 618)

Što se tiče imena bosansko-hercegovačkih gradova, nema većih odstupanja od suvremenoga stanja i moglo bi se izdvojiti samo nekoliko primjera, kao što su pisanje *(Skoplje) Bugojno* (1882, 205) i *(Duvno) Županjac* (1882, 208), gdje se imena u zagradi očito odnose na šire područje (danas: općina) mjesta koje označavaju. Zanimljivo je da je nekim gradovima promijenjen rod pa imamo *Brčka* (danas *Brčko*) i prema njoj *u Brčki* (1882, 77), *u Brčkoj* (1882, 696), *Dervent* (1881, 7; 1882, 690) (danas *Derventa*), *Čajnica* (1883, 163) (danas *Čajniče*).

Osobna imena u *Sborniku* dolaze u izvornom obliku, a jedine istaknutije razlike koje vrijedi navesti odnose se na imena vladara. Primjerice, ime cara Franza Josepha pisano je pohrvaćeno, kako i dolikuje hrvatskomu caru, kao *Franjo Josip*, dok je ime carice Elisabeth doneseno u obliku *Jelisava*[322] koji je, iako nam danas izgleda neobično, u XIX. stoljeću bio posve običan i kod Hrvata (usp. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, god. 1898., komad X., br. 62, 5. listopada 1898., str. 423-427).

(…) na carice Jelisave kolodvoru… (njem: Kaiserin Elisabeth – Bahnhofe) (1883, 33)

(…) izpostava na kolodvoru carice Jelisave. (1883, 33)

Carice Jelisave (1884, 619)

Iz svega ovdje predstavljenoga može se zaključiti da se *Sbornik* svojim leksikom i terminologijom nastavlja na hrvatsku jezičnu tradiciju, bilo da je riječ o ugledanju na dva velika rječnika s kojima je ovdje uspoređen, ili da je riječ o nekim samostalnim rješenjima koja u tim rječnicima ne nalazimo (npr. riječ *obitelj*), ali jasno pripadaju hrvatskomu jezičnomu naslijeđu. Da je posao bio zahtjevan, može posvjedočiti i pristup terminima

[322] U *Bosansko-hercegovačkim novinama* iz 1880. godine (br. 60, 65 i 67) dolazi u obliku *Jelisaveta*. Podrobnije o tim oblicima vidjeti u Šimundić 2006: 158.

skrbnik/kurator/staratelj/tutor, gdje se zaista nastojalo pronaći najbolje rješenje koje bi se moglo dalje jednoznačno primjenjivati. Primjetno je i da je *Sbornik* u pojedinim rješenjima bliži novijemu, Šulekovu rječniku, što ne treba čuditi jer je od objavljivanja *Juridisch-politische Terminologie* prošlo trideset godina pa se vrlo lako moglo znati koji su leksemi iz toga rječnika zaživjeli, a koji nisu i za koje su u međuvremenu nastali primjereniji pojmovi.

5.8. ORIJENTALIZMI

Zbog stoljetne turske vlasti na bosansko-hercegovačkom području nemoguće je izostaviti njihov utjecaj koji je u tom razdoblju nastao u svim područjima života pa samim tim i u jeziku stanovnika BiH. Ovdje donosimo popis orijentalizama koji se rabe u *Sborniku* uz objašnjenja i primjere iz samoga teksta. Objašnjenja su uglavnom preuzeta iz djela Abdulaha Škaljića: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, osim gdje je drukčije navedeno.

Može se opravdano postaviti pitanje zašto (samo) orijentalizmi, a ne i germanizmi, hungarizmi, talijanizmi, galicizmi, grecizmi, latinizmi ili srbizmi jer bi se vrlo lako moglo pronaći opravdanje i za njihovo uvrštavanje. Ipak, smatramo da je turski jezik, ne samo zbog višestoljetne njihove prisutnosti i utjecaja koji su imali na ovom području, nego i zbog prisutnosti turskih riječi u samom *Sborniku* jedini nezaobilazan pri opisivanju jezičnoga stanja.

Naravno, treba jasno reći da u *Sborniku* postoji i mnoštvo drugih tuđih riječi, kojima se značenje može pronaći u objasnidbenom dijelu ovoga rada jer uglavnom dolaze uz domaće istoznačnice, kao primjerice:

germanizmi:

penzije (1881, 243), krtole (1881, 413), važu (od vaga, 1882, 550), grafit (1882, 596), kompost (1883, 251), rangu (od rang, 1883, 552), šaržu (od šarža, 1883, 555), hutama (1883, 657), bluzu (1884, 101), friško (1884, 187), ordene (1884, 392), flaša (1883, 776)

galicizmi:

menažom (1881, 716), pantale (1882, 201), kokoni (1882, 364), šarpija (1882, 380), dezertirce (1883, 572), reglement (1883, 567), rezervista (1883, 593), mondur (1883, 605), detaširanomu (1883, 606), gažu (1883, 619), kvitiranje (1883, 638), kvitu (1883, 669), rajone (1884, 1), renta (1884, 387), blanketi (1884, 665)

talijanizmi:

fige (1881, 166), boletom (1882, 62), galete (1882, 364), maskara (1882, 455), konti (1882, 587), profuz (1883, 296), protesta (1883, 453), firme (1883, 825), kace (1884, 514)

hungarizmi:

marvu (1881, 855), rojtami (1882, 564), čaklje (1882, 736), vašare (1883, 592), čičoke (1884, 504)

latinizmi:

konsistorij (1881, u ostalim godištima piše se sa *z*: konzistorij), rubrike (1881, 156), karte (1883, 521), mape (1883, 521), kuratora (1883, 628), inventar (1883, 642), tutor (1883, 649), procenata (1883, 671), akcije (1883, 846), prokure (1883, 825), cedenti (1883, 826), cesije (1883, 827), licitacija (1884, 117), vinkuliran (1884, 357), ordene (1884, 392)

srbizmi:

srezkim (1882, 290), svešteničko (1883, 277), zadocne (1883, 359), vaspitališta (1884, 52), hrišćana (1884, 119), spisak (1883, 642)

5.8.1. Popis orijentalizama

adet, m. (ar.), običaj, navika; tradicija: (…) *da se do izdanja drugih odredaba po domaćem **adetu** i u buduće postupati ima.* (1884, 82); *U nekojim je predjelima **adet** (običaj)*,… (1884, 246)

aga, m. (tur.), gazda, dobro stojeći građanin: (…) *saznala je zemaljska vlada, da tražbine **aga** glede starijih od godine 1878. nastalih dugova u tretini otegoćuju likvidovanje agrarnih daća.* (1881, 33-34); *Akoprem nema sumnje, da **aga** nije vlastan po smrti kmetovoj njegovu, porodicu po svojoj volji maknuti*,… (1883, 2)

ahmedija, f. (ar.), tanko platno omotano oko fesa ili koje druge kape, koja ima oblik fesa: *Fes, crven, s bielim sarukom (**ahmedijom**)*… (1882, 202)

alat, m. (ar.), oruđe, pribor za rad: ***Alatni** strojevi (radulje)*,… (1881, 205); (…) ***alatni** strojevi (radeće makine)*… (1882, 539); (…) *ratarstveno (poljsko) orugje, gospodarstveni **alat***,… (1884, 186);

altiluk, m. (tur.), stari srebrni turski novac od šest groša: (…) *pod IV. navedeni otomanski sitni novac i to: Altiluk, Bešluk i Kasida, ne smije od sele više primati kod ovozemaljskih blagajna i ureda na uplatu*,… (1881, 248)

aps, m. (ar.), zatvor: (…) *stražara u sudbenim uzama (**apsovima**)*… (1883, 821)

ašlama, f. (tur.), plememenita (kalemljena) trešnja, vrsta bolje trešnje: (…) *kod izragjivanja ljetnih i zimskih šljiva, trešanja (**ašlama**)*,… (1884, 504)

avdest, m. (perz.), pranje (ritualno umivanje) lica, ruku do laktova i nogu do članaka: (…) *imaju se za pranje (**avdest**) u dovoljnom broju dati bakrene zdjele (čase) i vrčevi (ibriki).* (1881, 716-717)

avlija, f. (grč.-tur.), kućno dvorište ograđeno zidom: (…) *kao što i njihovih spojenja izmegju sebe i prama **avliji** te i onih puteva,...* (1883, 853); (…) *primjerice iz kuće sa prigradama, **avlijom** i bašćom*,… (1884, 171)

badem, m. (sanskrt.), voćka i plod *Prunus amygdalus*: *Mandule (**bademi**): a) suhe, s lupinami ili bez lupinah, b) nezrele u lupinah*. (1882, 355); ***Bademi** svake svrsti*. (1882, 620)

bajram, m. (tur.), muslimanski vjerski praznik. U godini su dva bajrama, Ramazanski i Hadžijski ili Kurban-bajram: *Isto tako tri dana **ramazan-bajrama** i četiri **dana kurban-bajrama***. (1881, 715); *Osim mjeseca ramazana, jula i augusta, petaka i **bajramskih dana***,… (1882, 20); (…) *glede davanja robote za vremena ramazana i **bajrama***… (1883, 273)

barut, m. (grč. ili asir.) eksplozivna materija koja služi za punjenje metaka vatrenog oružja; puščani prah: (…) *da do sada postojeće naredbe za monopol duhana, soli i **baruta** i dalje u kreposti ostaju*. (1882, 336); *Pulver – **Barut** (prah)* (1883, 903); *Žive životinje, prah (**barut**) i sve eksplodirajuće tvari*,… (1884, 446)

barutana, f. (grč.-perz.), 1. zgrada u kojoj se izrađuje barut, tvornica za proizvodnju baruta; 2. zgrada u kojoj se čuva barut: (…) *onda duž toga bedema do **barutane***;… (1883, 104)

basamak, m. (tur.), a) stepenica, stuba. b) u množini: basamaci = stepenište, stepenice, stube: *Uze, hodnici i **basamaci** i ostale prostorije uzničke zgrade*… (1883, 485); (…) *da se drže u pripremi **basamaci**, čamci, čunovi i ladjice, te odrede vješti ladjari za njihovo upravljanje*;… (1883, 598)

baš, m. (tur.), glava, glavar, prvak, starješina: (…) *kotarski (glavni-**baš**) muktari*. (1884, 1); (…) *mogu se sjednicama prizvati dotični činovnici magistratski ili kotarski (glavni, **baš**) muktari*,… (1884, 14)

bašča, f. (perz.): l. vrt, 2. voćnjak: (…) *koji se nadje u zatvorenih baščah*… (1883, 224); (…) *napokon one poveće površine, ležeće izvan bašča*,… (1884, 422)

bašća, f (perz.): l. vrt, 2. voćnjak: (…) *glede površine od desetine prostih **bašća***. (1881, 466); (…) *ovlaštene na carinski postupak u uvozu i provozu s biljem, grmljen i drugom rastlinom iz razsadnika, **bašća** i postava izključiv jedino loze*. (1883, 31)

bašta, f. (perz.): l. vrt, 2. voćnjak: (…) *da površina od desetine prostih **bašta***… (1881, 466); (…) *u ogradjenih **baštah**, u dvorištih, nije rovljenje dopušteno*,… (1881, 540)

beg, m. (tur.), plemić, plemićka titula; gospodin, gospodar, odličnik: *Višeput prispievaju ovamo molbe **begova***,… (1881, 265); *Na stavljeno pitanje, da li **begovi** od dohodaka*… (1881, 405)

beledija, f. (ar.), gradska vijećnica, gradska općina: (…) *kako to otomanski zakon za **beledije** sasvim shodno naredjuje*. (1881, 418); *Kada je kašnje dohodak od telalije i inih daća (kao n. pr.: zebhija, kantarija) ustupljen **beledijam**, ustrojenim u većih mjestih*,… (1882, 417); (…) *ili kojeg člana **beledije** (općinskog poglavarstva), da preduzmu svoja uredovanja*. (1883, 862)

bent, m. (perz.), brana, ustava, nasip: (…) *na kanale, mostove (ćuprije), javne bunare (česme), brane (**bente**)*… (1883, 572)

bešluk, m (tur.), stari kovani turski novac od pet groša, petogrošnjak, ili od pet para, petoparac, petak: (…) *pod IV. navedeni otomanski sitni novac i to: Altiluk, **Bešluk** i Kasida, ne smije od sele više primati kod ovozemaljskih blagajna i ureda na uplatu*,… (1881, 248); (…) *koli od kupca toli i od prodavaoca kao globa ubrati po pet **bešluka** od svakoga, (1 **bešluk** = 5 pijastera = 43 1/2 nvč.)*. (1882, 62)

biber, m (ind.), papar: (…) *mlinovi (izuzev mlinove za boju, kavu,* ***biber*** *i gorušicu)*… (1881, 205); ***Biber*** *(takodjer i dugi* ***biber****, paprika i bieli* ***biber****, tučeni* ***biber****)*;… (1882, 355)

bojadisanje, n. (tur.), farbanje: *Prema tomu imaju se domaće tkanine, koje se izvezu uključivo do 31. decembra 1882. na utlaku,* ***bojadisanje*** *ili bielenje,*… (1882, 43)

bojadisati, imperf. (tur.), bojiti, farbati: (…) *sadržaje u svom gornjem pravokutnom polju arabsku brojku „10“ jasno* ***bojadisanu*** *u okrugljastom narisu*… (1881, 141); (…) *te se u propisanom roku opet uvezu utlačene,* ***bojadisane*** *ili bieljene*… (1882, 43); (…) *to su zdravstveni organi dužni, da pazarenje sa slasticami u zdravstveno-policajnom pogledu nadgledaju, i to tim strožije, što više u običaj ulazi* ***bojadisati*** *na pazar iznašanu takovu robu*. (1883, 93); *U* ***bojadisanom*** *doljnjem tisku srednjeg polja stoji*… (1884, 666)

bostan, m. (perz.) 1. vrt, bašča: (…) *koje polaze iz rasadnika, bašča ili* ***bostana***… (1883, 907-908)

budak, m. (tur.), pijuk, trnokop: Orudje i sprava ratarska, od željeza ili čelika, takodjer i s držalicami, rukunicami, ručkami itd. od drva, n. pr. vile, roglje, čaklje (**budaci**),… (1882, 736)

burmut, m. (tur.), duhan u prahu koji se upotrebljava ušmrkavanjem: *Schnupftabake.* — ***Burmut.*** (1882, 324); *Hainburški Rape u kutijah po 500 i 250 gr. (prije crni* ***burmut****).* (1882, 324); (…) *za* ***burmut*** *priredjeni duhan, samljeveni duhan*;… (1882, 356)

čair, m. (tur.), livada, sjenokos, pašnjak: *Kmetovi imadu od čiftlukah agam podavati četvrtinu od svakovrstnog žita, tretinu sjena dobivenog na* ***čairah*** *(livadah) u ravnici, a četvrtinu sjena od brdskih* ***čairah****.* (1881, 413); *Na isti način dužan je kmet i sjeno od* ***čairah*** *u ravnici dobiveno, kao i povrće dopremiti, nu sjeno od* ***čairah*** *u ravnici samo onda, ako čiftluk više nego jedan sat od spremišta udaljen nije, i ako je doprema pogledom na položaj mjesta moguća.* (1881, 414)

čarapa, f. (perz.), pleteni ili platneni dio obuće koji obuva i štiti: *Vrpanje čarapa* (1882, 287)

čarsaf, m. (perz.), posteljni platneni prekrivač, stolni platneni prekrivač, platneni stolnjak: *U uzama okružnih sudova ima se uhapšenicima dati slamnjača, slamnati jastuk, gunj (čebe) (sic!) i* ***čarsaf****.* (1883, 490)

čaršija, f. (perz.), trgovačka četvrt grada; tržište, trg: (…) *jer da te dućane nedrže toliko radi radnje, koliko samo radi toga, što i oni žele imati u **čaršiji** svoje mjesto*. (1883, 839)

čelični, adj.: (…) *i **čelični** odpadci za taljenje i svarivanje*… (1882, 371)

čelik, m. (tur.), vrsta željeza: (…) *iz kovanoga željeza ili **čelika** (ocal)*,… (1881, 204); (…) stari izlomljeni **čelik**… (1882, 371)

česma, f. (perz.), slavina, bunar, izvor vode: (…) *onda duž medje potonjih do bistričke česme*,… (1883, 104); (…) *javne bunare **(česme)***,… (1883, 572)

čifčija, m. (perz.-tur.), kmet, seljak bezzemljaš, na aginskoj ili begovskoj zemlji, na čifluku: (…) *da kotarske oblasti u sadanjoj dobi godine prigodom utjerivanja poreza ovršbeno utjeruju zaostatke agrarnih daća od **čifčija***. (1881, 34)

čifte, (perz.), duple građanske cipele: *Mestve crne **(čifte** kundur)*. (1882, 202)

čiftluk, m. (perz.-tur.), vrsta feudalnog posjeda koji gospodar obrađuje sam ili preko čifčije: *Kmetovi imadu od **čiftlukah** agam podavati četvrtinu od svakovrstnog žita*… (1881, 413); (…) *da li se diobe porodica kmetskih glede jednoga te istoga **čiftluka** mogu dopustiti*,… (1883, 2); (…) *da se kod **čiftluka** pola prodajne takse računa*… (1884, 246)

čiriš[323] m. (tur.), škrob, štirka, obućarsko ljepilo: (…) *koj se vadi iz plodina, sjemenja ili gomolja u kojih ima škroba (**čiriša**)*. (1881, 98); *Brilant škrob (**čiriš**) ingleski*,… (1883, XXVIII)

čivit, m. (tur.), modrilo (vrsta boje); indigo: (…) *indigo (**čivit**)*;… (1882, 360); ***Čivit** (indigo)*. (1882, 597); *Parbena drva u panjevima, indigo (**čivit**)*… (1884, 205)

čizma, f. (tur.), čizma, postola: *Zimske **čizme*** (i: *Ljetne **čizme***, prijevod njem: *Winterstiefel* i *Sommerstiefel*) (1882, 165)

čizmica, dem.: *Glasom izpravka vriednost opreme vojnoga erara, i to: 7 para cipela, 12 para **čizmica** i 12 para podplata*. (prijevod njem: *Halbstiefeln*) (1882, 148);

[323] Škaljić donosi ovu riječ pod *ćiriš* i u natuknici pojašnjava: „S obzirom na etimološki postanak, trebalo bi pisati »čiriš«, pošto je prvi glas ove riječi nastao od tur. "ç" (čit. č). Međutim, u našem jeziku je općenito uobičajen izgovor i pisanje »ćiriš«, pa je tako ova riječ uvrštena i u naš službeni Pravopisni rječnik“ (Škaljić 1966: 194).

čokot, m. (tur.), l. trs loze sadnice; 2. klip kukuruza: *Izčupano **čokoće** i suha loza izključeni su iz prometa medjunarodnoga*. (183, 241); *Loza vinova (**čokoće** [panjevi] sadnice s korenjem ili bez korenja)*;… (1883, 251)

ćage, n. (perz.), papir: *Kad se preiskavaju papiri (**čageta**)*,… (1883, 582); *Mjesto dojakošnje „Privremena tapija“ odregjeno je novo izdanje tapija na jakom papiru (hartiji, **čagetu**)*… (1884, 169)

ćar, m. (perz.), dobitak, zarada (u trgovini ili pri razmjeni), korist: *Onim poduzetnicima, koji nijesu iz pohlepe za **ćarom** (korisću) počinili zločin ili prekršaj*,… (1883, 867)

ćasa, f. (perz.), dublja posuda poluokruglastog oblika u kojoj se servira žitko jelo: (…) *imaju se za pranje (avdest) u dovoljnom broju dati bakrene zdjele (**čase**) i vrčevi (ibriki)*. (1881, 716-717)

ćebe, n. (tur.), grubo izrađeni debeli vuneni pokrivač: ***Ćebeta*** (i: *Čebeta*; prijevod njem: *Kotzen*) (1882, 515; 522; 600); *U uzama okružnih sudova ima se uhapšenicima dati slamnjača, slamnati jastuk, gunj (**čebe**) i čarsaf*. (1883, 490)

ćefil, m. (ar.), jamac: *U koliko zajedničkim (solidarnim) sudužnicima i jamcima (**ćefilima**) kridatara pristoji pravo naknade protiv istoga*,… (1883, 652)

ćibret, m. (ar.) šibica, žigica, sumporača: *Paljiva, prosta i to: sumporni konci (sumporaće), šibice (žigice, **cibreta**)*,… (1884, 209)

ćilim, m. (perz.), prostirač istkan od vune na stanu, sag, tepih: (…) *a uz to mora imati 2 metra dugačak i 1.5 metara širok **ćilim** za klanjanje (serdžadu)*. (1882, 203); *Polaglje vezivo sagova (**ćilima**)*. (1882, 287)

ćiriz, m. (tur.) škrob, štirka, obućarsko ljepilo: ***Ćiriz**, pomaz i slična škroba sadržavajuća ljepiva*… (1882, 617)

ćirіž, m. (tur.) škrob, štirka, obućarsko ljepilo: (…) *i ini posebno nenavedeni surogati gumah; **ćirіž**, pomaz i slična škroba sadržavajuća ljepiva*… (1882, 377);

ćitab, m. (ar.), knjiga; zakon; knjiga koja sadrži vjerska učenja i propise: *Unj se spremaju 4 vjerozakonska **ćitaba***,… (1882, 203)

ćošak, m. (perz.), ugao, kut: (…) *pravokutno polje sa iztaknutimi **ćoškovi**.* (1882, 453); *Na njemačkoj i na ugarskoj strani vidi se pod tekstom note u lievom **ćošku** popisanog polja oznaka serije a u desnom **ćošku** popisanog polja pako broj državne note*,… (1882, 470); *U gornjim **ćoškovima** note pokraj stojećih figura*,… (1884, 484)

ćoše, n. (perz.), ugao, kut: (…) *a na lijevom i na desnom **ćošetu** srednjeg polja arapskim brojkama*. (1884, 666)

ćumur, m. (tur.), ugalj (drveni i kameni): (…) *pepeo od kamenog uglja, koštani pepeo, koštano brašno i koštani ugljen (**ćumur**)*,… (1884, 189); *Broj tarife 96: drveni ugalj, treset i tresatni ugalj (**ćumur**)*,… (1884, 192); *Drveni ugalj (**ćumur**), treset i tresetni ugalj, lignit i kameni ugalj*,… (1884, 212)

ćumurana, f. (tur.-perz.), jama ili primitivna peć u kojoj se palenjem drveta dobija drveni ugalj: (…) *u kojem će se imati iskazati takogjer i zakupnine za **ćumurane** u Zenici i u Seocu*… (1884, 662)

ćuprija, f. (grč.), most: (…) *duž te ceste preko Koševske **ćuprije***,… (1883, 104); *Kad se sagrade **ćuprije**, prolazi ili prevozi na mjestima, gdje ove komunikacije prije nisu postojale ili obratno kad se napuste prije postojavše **ćuprije**, prolazi ili prevozi*. (1883, 520); (…) *njegovanje, uzdržavanje i popravljanje općinskih cesta, putova, tržista (mejdana), prokopa, bunara (ćesama), vodovoda, **ćuprija**, javnih nasada i t. d.*,… (1884, 16); (…) *prelaz preko Uvca (Uvačka **ćuprija**) k carinari I. razreda u Uvcu*,… (1884, 454)

defterhana, f. (grč.-perz.), računovodstvena kancelarija; direkcija financija: *Uslied toga je predložio visoki **defterhane** ured, da se ote takse počam od 1. marta 1287. tako ućerivaju,*… (1881, 496); (...) *da je u sporazumku sa **defterhane**-ministarstvom*... (1881, 826); (…) *a u okružnici **defterhane**-ureda od 5. ševala 1288. stvarno je pregledano*. (1883, 753); *Naredba **Defterhane**-upraviteljstva od 21. muharema 1289*. (1884, 246)

dekika, f. i **dekik**, m. (ar.), minuta: (…) *izigje iz sobe i kad je prošlo 10 **dekika** poslije tog poziva*. (1883, 718)

denjak, m. (perz.), bala, upakirana roba; svežanj, zavežljaj, naramak: *Kod većeg broja **denjaka**, ali koji svi spadaju k jednoj te istoj carinarskoj opremi, pobire se skladištnina od ukupno težine svijuh **denjaka***,… (1881, 207); *Za sputanje **denjaka** (bala) i svežnjeva*,…

(1881, 210); (…) *za jednostavne vreće ili bale (**denjke**)*. (1882, 490); (…) *dozvoljeno je takogjer raspakovati ili prepakovati **denjke** i posude,…* (1884, 448)

destur, m., osmanski zbornik zakona: *Isto tako određjeno je pomenutom okružnicom i §.71. **destura**…* (1881, 226); *Vidi izvadak iz otomanskog **destura** broj…* (1881, 404); (…) *odmjerena bje u jednom slučaju pristojba po ustanovi § 21. turskog **destura** , svezak IV., strana 337. sa 150 groša,…* (1882, 50); (…) *o tom nema ni u šerijatskim zakonima ni u **desturu** nikakve naredbe,…* (1884, 250)

direk, m. (tur.), greda, stup, stožer, temelj: *Tkogod ošteti bud hotice bud zanemarivanjem dužnih opreza ili cestu samu ili njoj pripadajuće predmete, kao:… (...) ploče s nadpisi mjesta i ploče s opomenami, maltovinske djerme (**direke**), spremišta ili maltarnice,…* (1881, 88)

dizga, f. (tur.), podvezica za čarape. U *Sborniku* se javlja pojam *dizga* 1882. godine i označava krajeve tkanine (prijevod njem: Sahlleisten, Tuchenden): *Ovdje se opaža, da vazda samo težina tkanine bez možebitne **dizge** (krajevah) služi kao temelj odmjere carinske pristojbe, pošto one za pojačanje i za obredjenje krajevah širine utkane ili priudešene **dizge**, rese (prutci, **dizge**) itd., sastoje ponajviše od grubih težkih predjah,…* (1882, 577); (…) *i od one težina možebitne **dizge** (okrajka), koja je na tarifiranje od očevidnoga upliva, odbiti*. (1882, 580)

dječerma, f. (tur.), vrsta prsluka, dio starinske muške i ženske narodne nošnje: ***Dječerma** tamno-modra, s jednim redom od 13 komada pozlaćenih, gladkih, krugljastih dugmeta od mjeda.* (1882, 202)

djubre, n. (grč.), stajsko gnojivo: (…) *glede zabrane uvoza groždja, droždja, komposta, **djubra** i t. d. …* (1881, 769); ***Djubre** za svaki slučaj ostaje onomu koj ustupi štalu*. (1882, 701);

djuma, f. (ar.), podnevna svečana molitva koja se obavlja petkom u džamiji: (…) *petkom **djumu-molitvu** od 11 sati do 1 sat o podne,…* (1881, 716)

djumrukčijski, adj. (lat.-tur.) carinski: (…) *ili druge kršitelje carinskih (**djumrukčijskih**) propisa,…* (1883, 595)

dolaf, m. (perz.), l. nepomični ormar s policama, pričvršćen uza zid ili uzidan u zidu; 2. postrojenje za navodnjavanje, kolo na rijeci: (…) *ormar za vješanje i slaganje, (ako nema zidnoga ormara [**dolafa**] kakvi su u zemlji običajni),…* (1882, 709); (…) *a ovi opet nijesu spravljeni u zatvorene **dolafe** (ormare),…* (1884, 469)

dolap, m. (perz.), l. nepomični ormar s policama, pričvršćen uza zid ili uzidan u zidu; 2. postrojenje za navodnjavanje, kolo na rijeci: (…) *crpala-grabulje crpala-spužnike i čislenjake, **dolapi** i hitala, smrkovi svake vrsti, mjehovi, lokomotive).* (1881, 205)

dopengjer, m., doprozor: *Tar. broj 50 a): kamenarska roba (naime dovratnici i **dopengjernici**,...)…* (1884, 189);

dućan, m. (ar.), trgovačka radnja: (…) *tjerati obrt ili zanat, iznajmljivati ili posjedovati kuća, skladišta i **dućana**…* (1881, 359); (…) *koji su po postojećem propisu u **dućanu** svakog prodavaoca duhana na stienu pribijeni.* (1882, 323); *Tko je u **dućanu** ili u otvorenu magazinu ili skladištu robe namješten,…* (1883, 321)

dugme, n., pl. dugmeta (perz.), puce: (…) *garniture puceta (**dugmeta**) vratnih…* (1881, 201); (…) *žuta mjedena **dugmeta** s brojem;…* (1882, 201)

duvar, m. (perz.), zid: *Uz pripomoć ključara ima tamničar svaki dan jedanput u svakom zatvoru, u kom ima uhapšenika, **duvare**, peči (sic!), vrata, prozore i krevete, kod okovanih uhapšenika takodjer okove, pregledavati…* (1883, 487); *Ako spojna cijev prolazi kroz kakova u **duvaru** nalazeća se vrata ili pengjer, to smije njezin razmak od **duvara** i veći biti od osam santimetara.* (1884, 509)

džebana, f. (ar.-perz.), municija, oružna sprema: (…) *zatim ima pregledati haljine (mondur), rublje i obuću, oružje, opremu i **džebanu**,…* (1883, 605); *Posebne ustanove postoje u pogledu službovanja upravljajuće komisije oko rukovanja sa odjećom, oružjem, opremom i **džebanom**,…* (1883, 702)

džemat, m. (ar.), muslimanska vjerska općina; općina uopće: (…) *ima se načelno smatrati svaka mjestna občina (**džemat**) sa skupinom svoga zemljišta,…* (1881, 24); (…) *nalazi zemaljska vlada, narediti, da se mjesta pripadajuća **džematu** Bjelimiću:…* (1883, 286); ***džemat*** (tablica, 1884, 533)

džematbaša, m. (ar.-tur.), starješina jednog džemata, seoski starješina: *Prizvav općinskoga glavara (**džematbašu**), kao i muktara (kneza) uputi se podpisano povjerenstvo na lice mjesta, da uoči zemljište što se ima odkupiti,…* (1881, 59); (…) *da se o tom na vršenje izbornog prava ovlašteni **džematbaše**, muktari i knezovi obavieste,…* (1883, 158); *Kotarski uredi imadu gornje ustanove osobno obznaniti muktarima i mjesnim starješinama, a narodu običnim ovdje načinom preko telala i **džematbaša** i to najopširnijim načinom,…* (1884, 177)

džibra[324], f. (tur.), komina od šljive i grožđa (ostatak od iscijeđenog voća, npr. kod pečenja rakije); trop, drožđe, đibra; sekundarni proizvod alkoholne fermentacije: *Posije (trice), pljeva, tvrdi ostanci pri fabrikaciji masnih ulja, takogjer i samljeveni, **džibra**, pomije, kumina*. (1884, 216)

džube, n. i **džuba**, f. (ar.), odora muslimanskih svećenika: *Gornja haljina, tamno-modro džube od sukna,…* (1882, 202)

efendija, m. (grč.), gospodin, gospodar. Dodaje se iza osobnog imena ili imenice odvojeno ili spojeno crticom: (…) *pismo (za sudbene spise) i sbirka fetvah Ali **efendije***. (1882, 20)

ekser, m. (tur.), klinac, čavao: *Za pokositreni lim, šarafe, čavle i **eksere** iz drota…* (1882, 518); (…) *nego da se učvrste i spoje dielovi robe, n. pr. **ekseri** (čavli), zakovice, šerafi,…* (1882, 745)

emlak, mulk, m. (ar.), l. nepokretno dobro, posjed, imanje, svojina; 2. kao pravni izraz; čisto vlasništvo; nekretnine kojima vlasnik može neograničeno raspolagati: *Na temelju tapu-i **emlak-zakona**,…* (1881, 386); (…) *sadržane u § 6. tapu zakona i u § 16. **emlak** zakona za dobrovoljne založbe mirie-zemalja i **emlak-predmeta**…* (1882, 779); *To vrijedi za Erazi - mirije zemljišta kao i za **Emlak-predmete**…* (1883, 753); (…) *a na tapijama za **emlak-objekte** ružičastom bojom,…* (1884, 169)

erazi-mirija, f., skr. erazija (ar.), zemljišne nekretnine s posebnom pravnom prirodom: (…) *da će uplatiti procienbenu vriednost nasliedjenih državnih zemljišta (**erazi mirie**),…* (1881, 384); (…) *glede odmjerenja zemljištne takse za ona **erazi-mirie** zemljišta, na kojih su sagradjene vojničke barake*. (1881, 495); ***Erazi mirije** zemljišta,…* (1882, XXVI)

[324] Prema *Hrvatskom jezičnom portalu* (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main).

espap, m. (ar.), oprema, materijal, potrepštine; roba za prodaju: *Pošto se je opazilo, da se često dogagja i prijevoz trgovačke robe (**espapa**),…* (1883, 912); (…) *preko kojih nije slobodan prelaz carinske linije onim **espapom**, koji potpada carinskom uredovanju*. (1884, 455)

faraiz, m. (ar.): *Druga trećina multeke, polovica **faraiza** (ustanova o vjerozakonskih dužnostih)*,… (1882, 20)

fes, m. (ar.) kupasta kapa bez oboda koju muslimani nose: *Fez — **Fesova*** (tablica, 1882, 145); (…) *na koj ukupno odpada kapa i **fesova**…* (1882, 193)

fetva, f. (ar.), pravno rješenje ili uputa (decizija) dana u obliku odgovora kako da se riješi izvjesno šerijatsko pitanje: *(...) zatim sbirka **fetvah** Ali efendije i sakka*,… (1882, 20)

fikh, m. (ar.), šerijatsko pravo: (…) *koji su izpit iz arapske gramatike i sintakse, kao i iz muhamedanskoga pravosudja (**fikh**) položili dobrim uspjehom*,… (1882, 18)

fišek, m. (tur.), papirnata vrećica: *Papir za zamatanje (računajuć ovamo takodjer i prosti sivi probijajući slameni papir, kao i kese i kornuti **(fišeke)** od ove vrsti papira)*… (1882, 733)

fukara, f. (ar.), siromah, sirotinja: (…) *osobe, o kojim je poznato, da su im imovinski odnošaji nesgodni ili poremećeni (**fukara**)*;… (1883, 160); (…) *glede najsiromašnijih žitelja gradskih (**fukare**)*… (1883, 287)

gajtan (grč.), pamučna ili svilena upredena ili pletena vrpca koja služi za porubljavanje i ukrašavanje odjeće. Gajtanom se naziva i uže koje je predeno ili pleteno od pamuka ili svile: (…) ***gajtane** od rukava, poklopce od kartuša, podplate i dr.,…* (1882, 184); (…) *vrpce, niti, **gajtani**, remeni, užeta itd. …* (1882, 483)

gajtanić, dem.: *(...) izključiv medjutim proznake i predmete kao: zviezde, **gajtanići** za oznaku čina…* (1882, 184)

gjirmilik, m. (tur.), turski dukat kovan za vlade sultana Mahmuda II. 1833. godine: (…) *pobire za odbijene tužbe u razmjerju k utuženoj svoti taksa od 1 srebrene medžidije = 20 pijastra (**gjirmilik**) do 5 srebrnih medžidija*,… (1881, 482)

gjon (tur.), potplat za cipele; debela koža: *Istim načinom spadaju u ovu skupinu, zapušaci (čepovi) i **gjonovi** od pluta*… (njem: Korkstöpsel und Korksohlen) (1882, 734); *Koža uradjena za **gjonove** i inovrstna prosta koža*,… (1882, 737); (…) *kao kožu za goneće remenje (tar. br. 214, kao kožu za **gjonove**, potplate)*… (1884, 116)

gjubre, n. (grč.), stajsko gnojivo: ***Gjubre**, životinjsko i inovrstno, takodjer i umjetna gnojiva*… (1882, 379); ***Gjubre**, životinjska i druga naravna gnojiva*,… (1884, 189)

golubi indecl. adj., pepeljaste boje, siv. Na našu riječ *golub* dodan ar.-perz. adj. suf. *–i*: *Boje u vidu biljegovke. – Boje u zatku*… (…) *siva (**golubi**),*… (…) *svijetlosiva (ačik **golubi**).* (1884, 664)

groš, m. (lat.), turski sitni novac od 40 para (akči) odnosno od 1/100 lire vrijednosti: *U eparhiji mostarskoj 7 **groša** i 28 para*… (1881, 723); (…) *ima se taj porez na piće sa 50 **groša** godimice zaračunati i ustanoviti*,… (1882, 59); (…) *i osim iste pisarsku taksu od jednog **groša***… (1883, 754); (…) *u obim tim slučajevma povrh toga za potvrdu (kupon) 4 groša ili 35 kr. austr. vred.* (1884, 530)

hajvar, m. (tur.), 1. posoljena ikra; 2. vrsta salate koja se pravi od samljevenih patlidžana, zelene paprike, gorušice i papra: ***Hajvar** i surogati **hajvara*** (njem: Caviar) (1882, 359; 595)

hak, m. (ar.), 1. pravo, pravda, istina; 2. zasluga; 3. određeni dio prinosa zemlje koji je čifčija davao godišnje vlasniku zemlje – agi ili begu: (…) *te se sa kmetom glede podavanja **haka** sporazumjeti*. (1881, 434); *po kojem se u buduće spahinski **hak**, tretina, polovina, petina i t. d., smije isključivo samo na temelju desetinskog zapisnika pobirati, te se stoga zabranjuje svaki posebni popis **haka***. (1883, 730); *Ustanova, po kojoj se spahijski **hak** (trećina, polovina, petina i t. d.) smije pobirati isključivo samo na temelju desetinskog zapisnika, vrijedi i za buduće, te se ima osobito na to paziti, da desetinski pisari popisuju isključivo samo desetinu, a ne može biti i **hak**,*… (1884, 477)

halat, m. (ar.), oruđe, pribor za rad: *K 3: Provozno rukovanje marve za klanje i teglenje, stvarih preselbe i poljotežnih **halata***;… (1883, 37); (…) *ratarstveno (poljsko) orugje, gospodarstveni **halat***,… (1884, 191)

hambar, m. (perz.), drvena zgrada za zrnastu hranu, žitarica, silos: (…) *na kojih su sgrade kao: gospodarstvene kuće, mlinovi, torine, svinjci, **hambari** i ovčarnice*… (1881, 496)

han, m. (perz.), zgrada (kuća) koja služi za svratište i prenoćište putnika: (…) *koja je od jugozapadnoga kućnoga ugla* ***hana*** *Soločuse…* (1881, 532); *Oružniku je strogo zabranjeno u vrijeme svoje službe ulaziti u gostione (****hanove****), krčme (mehane) ili kavane,…* (1883, 566); (…) *ili kad se imaju preiskati prostorije otvorene za općinstvo kao n. pr. prostorije gostioničke (mehane), svratišta (****hanovi****), kolostaje željezničke itd.* (1883, 580-581)

handžar, m. (ar.), dugi (70-80) cm) šiljasti nož, s oštricom s obadvije strane. Ponekad handžarom nazivaju i kratki krivi mač ili jatagan: (…) *glede velikih noževa* ***handžarom*** *nalikih…* (1881, 733); (…) *da li se dugački,* ***handžarom*** *naliki noževi imaju smatrati oružjem,…* (1881, 733)

haps, m. (ar.), zatvor: (…) *imaće se transport odmah poslije dolaska u mjesto otpratiti k ovoj oblasti, dotično do zatvora (****hapsa****).* (1883, 590); (…) *ako se u kasarni nalazi zatvor, moći će on takodjer dosuditi pooštren* ***haps*** *do 2 dana,…* (1883, 606); (…) *i državnog vojnog ministarstva u kakvom vojničkom* ***hapsu*** *u Hrvatskoj ili Slavoniji,…* (1883, 678);

hapsana, f. (ar.-perz.), zatvor, zgrada u kojoj se nalazi zatvor: (…) *koji se nalaze u vojničkim* ***hapsanama*** *u Hrvatskoj,…* (1883, 678); *To će biti prema propisu za vojničke* ***hapsane****…* (1883, 679)

hapšenik, m., onaj koji je uhićen, uhićenik: *Osakaćenje osoba oružane sile i* ***hapšenika****,…* (1884, 107)

harambaša, m. (ar.-tur.), vođa hajduka, hajdučki poglavica, starješina hajdučke čete; vođa odmetnika, vođa razbojnika: *Proti* ***harambašam*** *i pandurom:…* (1881, 17); *Panduren — Panduri:… 18 Harambaša —* ***harambaša****…* (1882, 249)

harman, m. (perz.), gumno: (…) *nu aga imade pravo i na drugi koj po sadanjem običaju vladajući način, budi na njivah dok još plodovi u snopovih stoje, budi na gumnu (****harmanu****) ob uspjehu žetve osvjedočiti se,…* (1881, 434);

hatib, m. (ar.), propovjednik, imam koji drži propovijed: *Od dužnosti u oružanu silu stupiti, oslobodjeni su stalno:… izpitani imami i* ***hatibi****, ako vrše osobno svećeničku svoju službu,…* (1881, 699)

hatihumajun (ar.-perz.), svečana povelja (ferman) turskog sultana: (…) *da se ta kaznena vlast ima kretati u medjah privinute ustanove iz* ***hatti humajuma***[325]… (1881, 342); *Prevod jedne stavke iz* ***hati humajuma***… (1881, 342)

hefta, f. (perz.), tjedan: *Tapijsko povjerenstvo sastajati će se svake sedmice (**hefte**)*… (1883, 164); (…) *za šest tjedana (**hefta**) od dana zadnjeg uvrštenja u zemaljski zvanični list,*… (1883, 169); (…) *dužan je najkašnje četiri **hefte** iza otvorenja tvornice,*… (1883, 853); (…) *koje žive od onog, što zasluže na dan ih na **heftu**;*… (1884, 2); *Najmanje 6 tjedna (**hefta**) prije nego će otpočeti izbori općinskog zastupstva*… (1884, 24); *Ako pak tečajem prvih šest nedjelja (**hefti**)*… (1884, 136)

hodža, m. (perz.), muslimanski svećenik; vjeroučitelj; profesor u medresi: *Učitelji, kod muhamedanaca **hodže**, koji su u tom svojstvu*… (1881, 699); (…) *onda muhamedanskim **hodžam** koji bi htjeli stupiti u taj tečaj mogu se,*… (1882, 445); *komu će članovi biti imam glavne džamije, **hodža** ili muderis glavne škole kotarskoga mjesta*… (1884, 420)

hudžet, m. (ar.), sudska presuda; pismena isprava koja ima dokaznu moć: *Za prosudjivanje, da li se i u koliko prijašnje naredbe, **hudžeti**, sudbene odluke i ine izprave privatnika i općina*… (1881, 738); *Pridonešene izprave (tapije, **hudjeti**) imaju se glede zakonitosti njihove po zapriseženih vještacih, izpitati*. (1881, 738); (…) *zatim sbirka fetvah Ali efendije i sakka, te sastavljanje ilama i **hudžeta** (presuda i dokazala o posjedu).* (1882, 20); *Prema ustanovam zakonskih §§ 139. I 140. imaju i tapije, **hudjeti**, te ine slične turske izprave*… (1883, 134); *Tom prilikom valja predane stare tapije i **hudžete** učiniti neupotrebivima*. (1884, 471)

ibrik, m. (perz.), l. bakrena posuda za vodu s uskim grlom, na kome je kupast poklopac, i s dugim nosačem; 2. manja bakrena posuda opisanog oblika, za serviranje kave: (…) *imaju se za pranje (avdest) u dovoljnom broju dati bakrene zdjele (čase) i vrčevi (**ibriki**)*. (1881, 716-717)

ićindija, f. (tur.), treća po redu (računajući od početka dana) muslimanska svakodnevna molitva (namaz) čije vrijeme obavljanja počinje oko sredine vremena između podneva i zalaza sunca: *U vrieme ručka prekida se nauk jedan sat, a iza toga traje do **ićindije** (vrieme popoldašnje molitve)*. (1882, 20)

[325] I u njemačkom izvorniku tiskano je sa završnim *m* i rastavljeno: *Hatti Humajum*.

idare-medžlis, m. (ar.), upravno vijeće; od: 1. idara (ar.), a) izdržavanje, egzistencija, alimentacija; b) uprava; 2. medžlis (meljdžis, meljdžuz) (ar.), vijeće, savjet, odbor: (…) *i obadva muhamedanska člana kotarskoga* ***idare-medžlisa***. (1884, 420)

ilam, m. (ar.), sudska odluka koju izdaje kadija: (…) *zatim sbirka fetvah Ali efendije i sakka, te sastavljanje* ***ilama*** *i hudžeta (presuda i dokazala o posjedu).* (1882, 20);

imam, m. (ar.) muslimanski svećenik: (…) *potvrdjene od mjestnih muktara i* ***imama***… (1881, 376-377); (…) *biti će to dužnošću u tu svrhu postavljenoga vojničkoga* ***imama***… (1882, 197); (…) *a najpriličnije je, da se uzme za takovoga* ***imam*** *ili muktar istog mjesta*… (1883, 726); *komu će članovi biti* ***imam*** *glavne džamije, hodža ili muderis glavne škole kotarskoga mjesta*… (1884, 420)

jangija, f. (tur.), požar, vatra: (…) *o svim požarima* ***(jangijama),***… (1883, 571); *Kad je požar* ***(jangija)*** *podmetnut,*… (1883, 579)

japija, f. (tur.), 1. drveni građevni materijal, građa: *Gradjevno drvlje, daske, letve, drveće, piljene panjeve i ine slične predmete* ***(japija)***… (1881, 89)

kadifa, f.; **kadifast**, adj. (ar.), svilena baršunasta tkanina: ***Kadifa*** *i* ***kadifasta*** *tkana roba (s razrezanim ili nerazrezanim velom);*… (1882, 362)

kadija, m. (ar.), šerijatski sudac: (…) *da samo* ***kadiji*** *i općinskomu načelniku pristoji pravo kazniti, prestupke proti vjerozakonskim propisom po smislu postojećih šerijatskih zakona,*… (1881, 342); *Šerijatske poslove kotarskoga ureda vrši* ***kadija***… (1882, 442); *Za šerijatskoga suca odredjen je kod svakoga kotarskoga ureda kano suda* ***kadija***. (1883, 538); (…) *a da druge opet cijelo odmjerenje pristojbina prepuštaju* ***kadijama***,… (1884, 539)

kaima, f. (ar.), turski papirni novac (u biv. Turskoj Carevini): ***Kaime****, odplata glavnica u njih* (1881, XXXIV); *Odplata glavnica u* ***kaima*** (1881, XXXVI)

kajma, f. (ar.), turski papirni novac (u biv. Turskoj Carevini): *U pogledu uprave zaostalih, u* ***kajmama*** *pozajmljenih glavnicah blagajnam,*… (1881, 412); *Glavnice pozajmljene u* ***kajmama*** *iz blagajnah stojećih pod javnom upravom , imadu se istim po kurzu* ***kajmah*** *onoga vremena*… (1881, 412); *Od ove odredbe izuzimaju se oni slučajevi, u kojih je povratak zajma u onom vremenu, kada* ***kajme*** *jošte iz prometa odstranjene ne bijahu,*… (1881, 412)

kajmak, m. (tur.), skorup, mliječni proizvod koji se dobije iskuhavanjem kravljeg ili ovčjeg mlijeka: (…) *jaja svake vrste, mlijeko (takogjer i usireno, i **kajmak**), sir*. (1884, 188)

kajmakam, m. (ar.), zastupnik vezira ili valije u jednom upravnom području ili u nekoj dužnosti; kotarski načelnik: (…) *glede putnih računa **kajmakama** i mudira ne stojećih u dnevnom razredu*. (1882, 678); *Pri preseljivanju **kajmakama** i mudira pripada jim,…* (1882, 679)

kajmakamat, m. (tur.), politička oblast, područje: *Dok je telalija bila državnom inštitucijom iznajmljivala bi politička oblast (**kajmakamat**) to pravo,…* (1882, 417)

kajsija, f. (tur.), marelica: (…) *kod izragjivanja ljetnih i zimskih šljiva, trešanja (ašlama), višanja, **kajsija**,…* (1884, 504); (…) ***kajsija** i breskva nasuprot najbolje će uspijevati na blagu ilovačom vrlo promješanu pjeskovitu tlu,…* (1884, 604)

kalaj, m. (tur.), kositar, bijeli metal kojim se prevlači bakreno posuđe: *Pregledavanje posudja iz kositra (**kalaja**)…* (1883, 514)

kaldrmina, f. (grč.), cestarina: (…) ***kaldrmina** (taracovina): 10 parah dinarskih od 100 kilogramah;…* (1882, 728);

kaldrmisanje, n. (grč.), postavljanje kaldrme: (…) *staranje o **kaldrmisanju**, čišćenju cesta, opskrbljivanju, vodom;…* (1884, 16)

kalem, m. (grč.), 1. olovka; pero od trstike; 2. mosur, cijev, cjevčica za namotavanje niti, konca, žice; 3. cjepivo, navrtak kojim se oplemenjuje voćka; 4. alatka od čelika za šaranje: (…) *perje poimence ne navedeno, (takogjer i perje za dušeke, i **kalemi** od pera)…* (1884, 188); (…) *da se za oplemenjivanje voćaka u školskom voćnjaku upotrebljuju samo **kalemi** od plemenitih i dobrih vrsta voća…* (1884, 604)

kalemenje, n. (grč.), cijepljenje, navrtanje voćke(…) *opazilo se je, da se divljake oplemenjuju gotovo jedino **kalemenjem** na procjep…* (1884, 603);

kalfa, m. (ar.), pomoćnik majstora koji je položio ispit za kalfu: (…) *ili šalju na put u područje druge stranke svojih **kalfah**, agentah, putnikah ili zastupnikah kojegod bilo vrsti,…* (1882, 724); (…) *broj pomočnih (sic!) radnika, **kalfa** ili pomoćnika i opseg radnje…* (1883, 837)

kamiš, m. (tur.), trstika; štap od dugog čibuka, čibuk: *Pod ovaj stavak spadaju: dječje igračke od sama drva; **kamiši**, lule i smotkovnici od sama drva,…* (1882, 734)

kanafa, f. (ar., možda izvorno lat.), uzica od konoplje: (…) *ima još kroz listove trgovačke knjige provuči (sic!) jaku uzicu (**kanafu**).* (1883, 825)

kanap, m. (ar., možda izvorno lat.), uzica od konoplje: (…) *brave s ključevi, šinje, drot, **kanap**, remenje, užeta;…* (1882, 745)

kančelo, n. (tur.), tura, truba, svitak: *Kod predje na svežnjiće, koja je pravilno na rašku motana, ima jedno englezko motilo (**kančelo**)…* (1882, 547); *Typični utezi za predju u svežnjih (**kančelih**).* (1882, 549)

kantarija, f. (lat.-ar.), pristojba (taksa) koja se plaća za mjerenje na kantaru: *Kada je kašnje dohodak od telalije i inih daća (kao n. pr.: zebhija, **kantarija**) ustupljen beledijam,…* (1882, 417)

kapija, f. (tur.), vrata: *Obično bi imao biti samo jedan spoj sa dvorom (**kapija**).* (1883, 854)

karanfilj, m. (grč.), cvijet klinčić: *Klinčići (**karanfilj**)* (1882, 590)

kasaba, f. (ar.), varoš, manji provincijski grad: (…) *a za izvanjska mjesta pak i ostale varošice (**kasabe**)…* (1883, 836)

kasam-defter, m. (ar.-grč.), iskaz o raspodjeli ostavinske imovine među nasljednicima: (...) *koji će iza svršene rasprave tapu-komisiji predati jedan ovjerovljeni prepis **kasam-deftera** i inventara zajedno s posjedovnim ispravama*. (1884, 528)

kasam-tefter, m. (ar.-grč.), iskaz o raspodjeli ostavinske imovine među nasljednicima: (…) *za raspravu i priposlanje **kasam-teftera** i inventara*. (1884, 471); (...) *ter po svima za to pozvanim strankama uredskim organima potpisani, sa starim tapijama, budžetima, **kasam-tefterima** i drugim pridonešenim dokumentima obloženi*... (1884, 472)

kasida, f. (tur.), sitni turski novac: (…) *odredjuje se, da se otomanski novci, navedeni u oglasu od 15. marta 1880., broj 37. pod IV., imenice: Altiluk, Bešluk i **Kasida**…* (1881, 248); (…) *navedeni otomanski sitni novac i to: Altiluk, Bešluk i **Kasida**, ne smije od sele više primati…* (1881, 248)

kavaji, indecl. adj. (ar.-perz.), smeđ poput kave: *Boje u vidu biljegovke. – Boje u zatku… smegja (**kavai**[326]).* (1884, 664)

kazan, m. (perz.), veliki bakreni kotao koji ima sa strane ručke za nošenje: (…) *naprave kao: kade za vrienje, **kazani** i slične stvari;…* (1882, 538); *Cievi za vrienje, valjci, kotlovi (**kazani**) od neplemenitih metala podpadaju pod prostu metalnu robu…* (1882, 542); (…) *ili koje **kazan** (kotao) obuzima više od dvije hektolitre,…* (1884, 493); (…) *sa četverostrukim u litrama izraženim napunivim objamom **kazana**.* (1884, 503)

kesa, f. (perz.), vreća; torba; papirna vrećica: *Papir za zamatanje (računajuć ovamo takodjer i prosti sivi probijajući slameni papir, kao i **kese** i kornuti (fišeke) od ove vrsti papira)…* (1882, 733)

kesim, m. (tur.), najam. najamnina; ugovor o davanju krave na ishranu i korištenje: (…) *pod kojimi su kmetovi zemljištna podavanja temeljem od starine u tom kotaru postojećeg običaja polag uzajamno ugovorenog stalnog mjerila (**kesim**) agam podavati bili dužni*. (1881, 413)

kiradžija, m. (ar.-tur.), zakupac, stanar: *Ime **kiradžije** (najamnika)* (1883, 844); *Potvrda **kiradžije** (najamnika)* (1883, 844)

kiridžija, m. (ar.-tur.), prijevoznik, onaj koji s konjima i kolima prevozi robu uz nagradu: (…) *tada je dužnost **kiridžiji** na svoj trošak popraviti ozliedjene djelove, odnosno ovezati bačve, nove zamote priskrbiti i. t. d.* (1881, 209); (…) *stavlja se do znanja, da je žito za hranu tegleće i tovarne marhe, koju putnici i **kiridžije** i t. d. zajedno s takovom marhom uvoze u austrougarsko carinsko područje…* (1883, 771)

kirija, f. (ar.), najam, zakup; plaća za kiridžijsku uslugu: (…) *u pogledu kojih novi propis ostavlja na volju da se **kirija** po slobodnom dogovoru utanači…* (1882, 698-699); (…) *bez razlike, dali se u njima primitak vozarine (**kirije**) potvrgjuje ili ne,…* (1883, 828); *Očitovanje kućne **kirije** (najma).* (1883, 844); *Porez od kućne **kirije**.* (1884, 437)

kirijaš, m. (ar.-tur.), prijevoznik, onaj koji s konjima i kolima prevozi robu uz nagradu: *Ovamo spadaju osobito propisi, koji se odnose na ponašanje **kirijaša** (kočijaša) na cestama.* (1883, 600);

[326] Odmah ispod piše s ''j'': *smedja (kavaji)*.

kočanli-tefter, m. (ar.): *Potpuna sjegurnost za istinost tapija dobiva se samo iz usporegjaja sa **kočanli-tefterima**;…* (1884, 459);

komšija, m. (tur.), susjed: (…) *drugog kojeg ukućana ili susjeda (**komšiju**).* (1883, 581); *Spominju se u tapiji zemljišne **komšije**,…* (1884, 459)

komšiluk, m. (tur.), susjedstvo: (…) *za njihove stanovnike ili za susjedstvo (**komšiluk**);…* (1883, 599)

konak, m. (tur.), prenoćište: (…) *bezplatno davati za vrieme nuždnoga boravka u mjestu ovrhe, izim **konaka** i etapnu obskrbu kao ručak.* (1881, 476); *Najmovina za **konake** postaja* (1882, 268); *Pošto se je dogodilo, da je službe radi putujuća vojnička osoba u jednoj seoskoj općini dobila **konak** samo najvećim potežkočama (sic!) i poslie opiranja sa strane dotičnih stanovnika,…* (1883, 293); (…) *u pogledu postupka pri najimanju **konaka** za oružništvo*. (1884, 39)

kreč, m. (tur.), vapno: *Nadalje ima se mjestni starešina pobrinuti, da si dotični posjednik blaga dovoljnu zalihu nagašena **kreča** za bielenje svoje staje nabavi*. (1881, 410); (…) *troska, šljunak, piesak, negašeni **kreč** i sadra*;… (1882, 739); ***Kreč** (vapno),…* (1884, 205)

krmezi, m. (sanskrt.), 1. lijepa ugasita crvena boja koja se dobija od istoimenog veoma sitnog insekta; 2. ono što je crvene boje kao krmez; 3. crveni vuneni šal koji seljaci vežu oko glave: *Pas (pojas) će mu biti crven (**krmezi**) šal, koj se omota oko struka*. (1882, 202)

kura, f. (ar.), 1. kocka, »vući kuru«, »bacati kuru«. 2. regrutacija, novačenje: *A dužan je doći svaki vojni obvezanik, koji je redovitim načinom pozvan, bez obzira na broj **kure**, koji je nanj pao,…* (1883, 544); *Gdje su glasovi na jednako podijeljeni, odlučuje se **kurom** (žrijebom) o redu,…* (1884, 30); *Na takav način unovačeni vojni obvezanici ne računaju se megjutim u repartirani vojni kontingenat, te se prije žrebanja imaju svakako odreći pogodnosti u pogledu reda **kure***. (1884, 615)

kutija, f. (grč.), škatulja, sandučić, drvena ili limena posuda s poklopcem: *Kod škatulja (**kutija**) i malenih sveščića u papiru…* (1881, 213); *Bečki Rapé (Rapé punta Virginia) u **kutijah** po 500 i 250 grama* (1882, 324); *Promet sa stolnim grožđjem dozvoljen je kad je isto u **kutijah**, sanducih ili kotaricah,…* (1883, 240)

lagumanje, n., miniranje (izv. od lagum (perz.), mina): *Zabranjeni posjed, zatajenje i predaja dinamita i drugih sličnih praskala (sredstva za **lagumanje**)*… (1882, 312); *Barut za **lagumanje***[327],… (1884, XXV)

mahala, f. (ar.), l. dio grada ili sela, gradska četvrt, zaselak; 2. ulica, sokak: (…) *valja o tom zapitati bilo muktara, bilo dva starija člana dotične općine ili **mahale**,*… (1881, 41); *Kod svakog vijećanja morao bi prisutan biti i muktar dotične **mahale** ili mjestni starješina,*… (1883, 838); *Unutarnje razdjeljenje grada u kotare (rajone, **mahale**)*… (1884, 1)

majdan, m. (ar.), rudnik: *Kada koji tudji poduzetnik ili posjednici više rudnikah (**majdanah**)*… (1881, 555); *Ako u masu spada rudnik (**majdan**), nadležan je tada okružni sud u Sarajevu*. (1883, 626)

makaze, f. pl. t. (ar.), škare, nožice: (…) *od kojih svaki osebni komad za običnu porabu valja, n. pr. škare (**makaze**),*… (1881, 201)

marama, f. (ar.), l. ubrus, ručnik; 2. rubac kojim žene pokrivaju glavu: *Ako je košara bez pokrovca, a pokrivena samo slamom i **maramom**, tada se mora ota **marama** učvrstiti naokolo košare*. (1881, 212); *Roba od same svile naročito rubci (**marame**)*… (1881, 478); *Sacktücher – **Maramice*** (1882, 156); *Šalovi i tkanine na način šalovah; čipke (čipkane **marame**)*… (1882, 364)

maven, adj. (ar.), plav (vjerojatno izv. od **mavi** (ar.), plav kao nebo): *Na tapijama za erazi-mirie utisnut je austrougarski dvoglavi oro plavom (**mavenom**) bojom*… (1884, 169)

mazbata, f. (ar.), zapisnik ili protokol koji sadrži zaključak kakvog skupa, vijeća itd.; pismeno izvješće opširnog sadržaja: (…) *koje u jednoj **mazbati** očituje*,… (1881, 826)

mearif-sanduk, m. (ar.), školski fond odnosno prosvjetna zaklada koja je za turske vlasti osnovana u BiH 1868. godine: (…) *glede uprave muhamedanskih školskih zaklada (**mearif sanduka**)*. (1881, 431); *Da se poluči brz postupak pri ugonu zaostalih zajmovnih tražbina iz pupilarnih masa, **mearifsanduka** i inih zaklada,*… (1883, 12)

medresa, f. (ar.), muslimanska vjerska škola: (…) ***medrese** muhamedanaca u Bosni i Hercegovini i u Carigradu;*… (1882, 31)

[327] U samom tekstu stoji ''barut za razlamanje'', 1884, 654

medžidija f. (ar.), turski novac, kovan od srebra, u vrijednosti od 20 groša, u doba sultana Abdul-Medžida (1844. g.): (…) *ali nikad izpod jedne srebrene **medžidije**, a nikad iznad 5 srebrenih **medžidija***. (1881, 482)

medžlis m. (ar.), vijeće, savjet, odbor: *Ustanova sudbenih prisjednika **(medžlisa)** dokida se onim danom,…* (1881, 302); *Kotarskomu je predstojniku pridieljen stalan savjetujući odbor (**medžlis**),…* (1882, 421)**;** *Osim toga ima se prizvati po jedan član kotarskoga upravnoga **medžlisa**,…* (1883, 164); *Ovi će **medžlisi** biti potčinjeni vakufskoj komisiji u Sarajevu…* (1884, 420)

medžlis-el-ulema, m. (ar.), glavni islamski vjerski organ jedne pokrajine ili republike: *Ispit obavlja **medžlis-el-ulema** pod predsjedanjem reisa-el-uleme*. (1883, 539);

medžlisi-idare, m. (ar.), upravno vijeće: (…) *koji u kotarima postoji u smislu ustanova o ustrojenju i o dužnostima upravnih vijeća (**medžlisi-idare**)…* (1884, 479)

medžlis-i-mearif, m. (ar.), školski odbor: *Šerijatska sudijska škola bit će pod upravom zemaljske vlade i pod nadzorom **medžlis-i-mearifa** (muhamedanskoga školskoga odbora)*. (1882, 21)

medžliš-el-ulema, m. (ar.), glavni islamski vjerski organ jedne pokrajine ili republike: *Vrhovni sud može u svako doba prije rješidbe zatražiti mnijenje **medžliša-el-uleme** u ime upute o pojedinim pitanjima*. (1883, 542)

mehana, f. (perz.), krčma: *Osobito će oružnik kod svojijeh ophoda imati paziti na osamljene ili takove krčme (**mehane**), koje su na zlu glasu*. (1883, 584);

mehandžinski, adj. (perz.-tur.), koji je od krčmara, mehandžije: *Glede točarine (krčmarski, **mehandžinski** porez) vrijede i nadalje dosadašnji propisi*. (1883, 843)

mejdan, m. (ar.), 1. povelik prazan prostor u gradu, polje, trg. 2. tržnica, sajmište: *Kotar nutarnji grad (Čaršija) pruža se uz obe obale Miljacke na iztoku od mosta kod Bentbaše duž nutarnjega reda kuća trga (**majdana**[328]) na Bentbaši do ušća ulice Čemaluše,…* (1883, 105); *Oružnik, koj je na patruli, ima nadalje gledati, da se na cestama, javnim putevima i trgovima (**mejdanima**)…* (1883, 600); (…) *njegovanje, uzdržavanje i popravljanje općinskih cesta, putova, tržista (**mejdana**),…* (1884, 16)

[328] Očito je riječ o tiskarskoj pogrješci, treba stajati *mejdan*, jer *majdan* označava *rudnik*.

mekteba[329], f. (ar.), muslimanska osnovna vjerska škola: (…) *izuzam muhamedanske **mektebe**,*… (1883, 16)

mektebi-nuvab, m. skr.: nuvab (ar.), šerijatska sudačka škola, kadijska škola: (…) *kojom se objavljuje Previšnje odobreni štatut o školi šerijatskih sudija (**mektebi nüvab**) koja će se u Sarajevu osnovati*. (1882, 18)

mendjele, f. pl. t. (grč.), obrtnička drvena naprava za stezanje i prešu, procijep za stezanje, preša: (…) *napokon orudje kao: savirači (**mendjele**), kliešta i slične naprave*… (1881, 203)

mestva, f. (tur.), vrsta duboke obuće od mekane kože s vrlo tankim đonom, bez peta: ***Mestve** crne (čifte kundur)*. (1882, 202)

milč, m. (ar.), gradilište, prazno zemljište gdje se može podignuti zgrada: (…) *u koliko ova sastoji od mulk-imetka (pokretni imetak i nepokretnine, koje se broje kao vrst mulka [**milč**]);*… (1883, 540); *Kod nepokretnina mulkovnih (**milča**) imade se osim toga dobaviti potvrda šerijatskoga sudca*… (1884, 399); (…) *a od nepokretne samo mulk-nekretnine (zgrade, **milčevi**, voćari, bašče i vinogradi)*… (1884, 465)

miraščija, m. (ar.-tur.), nasljednik: (…) *ili ako se punoljetni **miraščije** nebi mogli sjediniti u diobi miraza,*… (1884, 539)*Usljed molbe koga baštinika (**miraščije**) može zemaljska vlada*… (1883, 541); (…) *glede onih pravnih posala i ostavina punoljetnih **miraščija**,*… (1884, 527)

miraz (ar.), 1 . nasljedstvo, naslijeđe, naslijeđena imovina; 2. imovina koju djevojka donosi mužu prilikom udaje: *Očitovanje supruga (muža), izdano prije, otvorena stečaja bilo pismeno bilo usmeno o tome, da je primio **miraz**, mora da je sastavljeno u ono doba, kad je primljen **miraz***… (1883, 651); (…) *ili ako se punoljetni miraščije nebi mogli sjediniti u diobi **miraza**,*… (1884, 539)

mirazni, adj., koji pripada mirazu: (…) *stvari **mirazne** i baštinske*… (1881, 170); *Stvari **mirazne**, opredieljene osobam, koje se usljed vjenčanja svojega sele u područje carinsko,*… (1882, 344)

[329] Izvorno: *mekteb*, m.

mirija, f. (ar.), zemljišne nekretnine s posebnom pravnom naravi: (…) *kao i desetine od **mirie** – zemljišta što ga obradjuju…* (1882, 55); *S dotičnom molbenicom, ima se prinieti popis zemljišta (mulka, **mirije**)…* (1883, 167)

mirijski, adj., koji je od mirije: (…) *koji su sagragjeni na vakufskom ili na **mirijskom** zemljištu,…* (1884, 171)

Misir, m. (tur.-ar. iz hebr.), Egipat: (…) *iz **Misira** (Egipta)…* (1883, 744); *Glede Egipta (**Misira**) vrijedi i nadalje ministerijalna naredba…* (1884, 548)

muderis, m. (ar.), nastavnik, profesor medrese: *Od dužnosti u oružanu silu stupiti, oslobodjeni su stalno:... **muderisi**, koji redovita predavanja drže…* (1881, 699); (…) *kod 5. svjedočbami **muderisa** medrese uz potvrdu muftije…* (1882, 32); (...) *komu će članovi biti imam glavne džamije, hodža ili **muderis** glavne škole kotarskoga mjesta…* (1884, 420)

mudir, m. (ar.) l. upravitelj, direktor; 2. upravitelj kotara ili kotarske ispostave u tursko vrijeme: *Kajmakamom i **mudirom** imaju se pri službenom putovanju osim putnih troškova ustanovljenih u propisu o putnih pristojbah…* (1882, 678); (…) ***mudirom**, kojim je povjereno samostalno upravljanje kotarskih izpostava…* (1882, 678)

muftija, m. (ar.), najstariji po rangu muslimanski svećenik u jednom okrugu ili u jednoj pokrajini: (…) *svjedočbami muderisa medrese uz potvrdu **muftije**…* (1882, 32)

muhur, m. (perz.), pečat: (…) *to će svaki cestar bud vlastoručnim podpisom, ili po kojem podpisatelju imena primetanjem krsta odnosno **muhura** potvrditi istinski primitak,…* (1881, 271-272); (…) *te se na nju stavlja uredovni pečat (**muhur**).* (1883, 540); (…) *pokraj koga oni osim toga svoj obični **muhur** pritisnuti imaju,…* (1884, 89)

mukata, f. (ar.), paušalna godišnja zakupnina (obično minimalna) koja se daje za nekretninu uzetu pod dugogodišnji zakup: (…) *glede nadležnosti za riješenje tužba na plaćanje kamata od vakufskih novaca i od zemalja, koje su pod **mukatom**.* (1884, 101); (…) *kojima se zahtjeva plaćanje kamata od pozajmljenih vakufskih novaca i od onijeh zemalja, od kojih se moraju davati stalne pristojbe **(mukata).*** (1884, 101)

muktar, m. (ar.), starješina mahale u gradu; seoski starješina, knez: *Faktično mjestno bilježenje medja mjestne občine obavit će se shodno kazivanju **muktara** (knezova)…* (1881, 24); *Izkazivanje kod kotarske oblasti ima se vršiti u nazočnosti **muktara** i knezova,…* (1882,

45); *U svakom kotaru postavit će se kao eksekutivni organ občinski kotarski* ***muktar*** *(glavni* ***muktar)****…* (1883, 106); *Kotarski* ***muktari*** *dobivaju za svoj trud nagradu koju ustanovljuje općinsko zastupstvo*. (1884, 19)

mulk, emlak, m. (ar.), l. nepokretno dobro, posjed, imanje, svojina; 2. kao pravni izraz; čisto vlasništvo; nekretnine kojima vlasnik može neograničeno raspolagati: *Naknadno se je jošte saobćilo, da se takova zemljišta smatraju kao* ***mulk-zemljišta****, za koja se ne imadu davati tapije,…* (1881, 825); *S dotičnom molbenicom, ima se prinieti popis zemljišta (****mulka****, mirije) ležećega u području dotičnoga kotara,..* (1883, 167); (…) *prije svega preduzeti popisivanje pokretnog i nepokretnog imetka (****mulk-objekti*** *i erazi-mirie)…* (1884, 119); (…) *da ga smije pretvoriti u privatnu imovinu (****mulk****),…* (1884, 425);

multeka, f., opći zakonik islamskoga pravosuđa: *U školi se obučava: U I. godištu: Trećina* ***multeke*** *(obći zakonik muhamedanskoga pravosudja),…* (1882, 20)

murećef, m. (ar.), crnilo, vrsta crnog mastila, tinte: (…) *te se pri izdadbi imadu ispunjavati lijepim i čvrstim rukopisom i s potpuno crnim* ***murečefom*** *(crnilom),…* (1884, 169); (…) *i osim toga treba preko cijele tapije* ***murećefom*** *prevući kosi potez, da se tako tapija učini potpuno neupotrebivom*. (1881, 172)

mušema, f. (ar.), ovošteno platno, gumirano platno: *Na kolih mora biti plahta ili pokrivač (****mušema****) koji ne smije sastojati iz mnogo komada,…* (1881, 213)

mutevelija, m. (ar.) upravitelj jednog vakufa; upravitelj: (…) *imadu plaćati vakufski upravitelji ili* ***mutevelije****…* (1883, 884); (…) *ovijem sudovima jedino prinadleži sudjelovanje glede polaganja računa sa strane* ***mutevelija*** *i glede povraćanja vakufa…* (1884, 101)

nekabuliti, impf. (od ar. *kabul* – primljen, prihvaćen), neprihvatiti, neusvojiti: *Znajući ovaj vrhovni sud s jedne strane, da se narod ovaj rado parbi, a da s druge strane parnicu izgubivša stranka obično osudu* ***nekabuli****,…* (…) *ili ne uvažavajuć dosta savjestno izreke naroda „****nekabulim****“ u kom izrazu leži prijava pravnog sredstva*. (1881, 133); (…) *da stranke o pripadajućih im pravnih liekovih poduči i izraz „****nekabulim****“ vazda kao prijavu pravnog sredstva uvaži i spise za daljnje razsudjenje ovom vrhovnom sudu podnese*. (1881, 134)

nišador, m. (perz. i ar.), amonijev klorid, salmijak: *Tipse; sumporno kiseli i solično kiseli amonijak (****nišador*** *salmijak),* ***nišadorova*** *žesta i jelenrožna žesta…* (1882, 377)

nišadorski, adj., koji je od nišadora: (…) *ostanci pri fabrikaciji krvnog lušca, **nišadorska** voda (plinska voda).* (1884, 215)

nišan (1), m. (perz.), 1 . cilj, meta prilikom pucanja iz vatrenog oružja; naprava na pušci ili na topu za ciljanje: *Glasom popisa premije za zgadjanje u **nišan**.* (1882, 273)

nišan (2), m. (perz.), 2. orden, odlikovanje, medalja: (…) *koji se odnose na postizavanje medalja (**nišana**) za hrabrost i drugih odlikovanja,…* (1883, 559)

nizam, m. (ar.), regularna vojska u Turskom Carstvu: (…) *da se u regularnu tursku vojsku, označenu u § 10. b) privremenoga obranbenoga zakona za Bosnu i Hercegovinu ne broje samo **nizami** (stojeća vojska) nego i redifi (pričuva),…* (1882, 33-34)

nizam-zakon, m., poseban zakon u Turskom Carstvu: (…) *potpadaju običnim prenosnim pristojbama kod promjene vlastništva, te se na ista u opće potpuno uporavljaju ustanove **nizami-zakona**.* (1883, 728); (…) *te se na ista u opće potpuno uporavljaju ustanove **nizami-zakona**,…* (1884, 426)

obaška, adv. (tur.), odvojeno, posebno, zasebno: (…) *pod propratničkom kontrolom navesti u pravilu za svaki tovarak **obaška**.* (1882, 485); *Nije dopušteno prodati tvrdke kao takove **obaška** od trgovine,…* (1883, 312); (…) *tada se ima početak i završetak porezovnog postupka prijaviti **obaška** za svako poslovno razdoblje;…* (1884, 512)

odžak, m. (tur.), dimnjak: (…) *za čišćenje **odžaka** (dimnjaka),…* (1883, 697)

oka, f. (ar.), stara mjera za težinu: 4 litre po 100 grama, odnosno 1,283 kg težine: (…) *odobrena skrižaljka za pretvaranje turske **oke** u kilograme i obratno.* (1881, 181); *Za kupanje šugavih životinja preporučuju se: za 100 komada šest **oka** luga na 90 **oka** kipuće vode, kojoj se dodaje 4 – 6 **oka** petroleja; ili 4 – 7 **oka** prostog duhana, kuhana u 90 **oka** kipuće vode.* (1884, 418)

ortačtvo, n., zajednica, poslovno udruživanje: *Družba rudnička (**ortačtvo**) je družtvo za rudokopnju,…* (1881, 572)

ortak, m. (tur.), zajedničar, kompanjon, drug u kakvom poslu, partner: *Dok traje dražba rudnička, ima svaki dionik (**ortak**) pravo samo na diobu prihoda.* (1881, 572); (…) *mora sadržavati, barem ime jednoga druga (**ortaka**)…* (1883, 312)

ortakluk m. (tur.), zajednica, poslovno udruživanje: *Družba rudnička (**ortačtvo**) je družtvo za rudokopnju,…* (1881, 572)

para, f. (perz.), 1. novac; 2. novčić; 3. četrdeseti dio groša; 4. stoti dio dinara: *Ove daće iznašaju: 1. U eparhiji sarajevskoj 5 groša i 2 **pare**…* (1881, 723); *Noševina: 20 **parah** dinarskih od 100 kilogramah…* (1882, 728)

pazar, m. (perz.), tržnica, tržni dan: *Za provoz robe i za robu uvoženu i izvoženu na **pazar** ili prirednju,…* (1881, 173); (…) *dozvoljuje se, da carinare postupaju s takovimi predmeti kao sa onimi, što se uvoze na **pazar**,…* (1882, 68); (…) *da pazarenje sa slasticami u zdravstveno-policajnom pogledu nadgledaju, i to tim strožije, što više u običaj ulazi bojadisati na **pazar** iznašanu takovu robu*. (1883, 93); (…) *t. j. neka te predmete uzmu pod pribilježbu na neizvjesnu prodaju (**pazar**).* (1884, 489)

pazarenje, n., trgovanje: (…) *f) na uvoz radi **pazarenja**; g) na izvoz radi **pazarenja**…* (1881, 161); (…) *glede običajna u zemlji **pazarenja** sa šećerom i slasticami raznašanjem po ulicah.* (1883, 92)

peksinluk, m. (tur.-perz.), prljavština, nečistoća: (…) *da preostatak destilacije u separatoru teče neposredno u kanal za krtog (smet, **peksinluk**).* (1884, 510)

pengjer, m. (perz.), prozor: *Ako spojna cijev prolazi kroz kakova u duvaru nalazeća se vrata ili **pengjer**,…* (1884, 509)

piljar, m. (perz.), povrćar: (…) *neuporavljuju se u obće na **piljare** i kućarce*;… (1883, 310)

pirinač, m. (perz.), riža: (…) *8. razdiel tarife u: 1. žito, 2. sočivo, 3. riža (**pirinač**), 4. brašno i mlivo;…* (1881, 164); *Žito i sočivo; brašno i mlinski proizvodi; oriz (**pirinač**).* (1882, 354); (…) *zatim kad jim dogje **pirinčev** škrob u kartonima istog tarifnog broja,…* (1883, 747); (…) *kod **pirinča** (tar. br. 8, b);…* (1884, 184)

podserdar, m. (perz.), od *serdar* (glavar, starješina, zapovjednik), doglavar, dostarješina, dozapovjednik: *Proti **serdarom** i **podserdarom**…* (1881, 17)

pula, f. (perz.), taksena ili poštanska marka, biljeg: *Pristojba za lov iznosi pet forinta te se ima u biljegah (**pulah**) izdati*. (1883, 265); (…) *koji je već sa zakonitom markom (**pulom**) providjen.* (1883, 786); (…) *imaju se po jasnim odredbama primjedbe k ovoj tarifnoj*

stavci prije rasprave u biljegama ***(pulama)*** *isplatiti,…* (1884, 48); (…) *da će stranka otpadajuću* ***pulu*** *(biljeg) prilijepiti na predani telegram*. (1884, 588)

rakija, f. (ar.), alkoholno piće: *Pivo, šećer i* ***rakija****…* (1881, 172); *„****Rakija****" t. j. žesta od šljiva, neimajuća preko 38 postotaka alkohola,…* (1882, 741); (…) *koja sadržava odredbe o bezporeznom (slobodnom) pečenju* ***rakije***. (1883, 217); (…) *da može pri izvozu otpremati pivo i* ***rakiju*** *uz povratak poreza*. (1884, 258)

rakijaš, m., *pejor*. onaj koji se odaje rakiji; onaj koji trguje rakijom, koji proizvodi rakiju: (…) *tiskanica za posebne preglednice u svrhu evidencije besporeznih* ***rakijaša***. (1883, 735);

rakijašenje, n., proizvodnja rakije, općenito destilacija: *Povodom pitanja, da li su porezni uredi ili pak razdjeli financijalne straže dužni primati prijave porezovnog* ***rakijašenja****,…* (1883, 756); (…) *ako su zemljoposjednici poduzetnici pecari, i ako za* ***rakijašenje*** *upotrebljuju voće, koje su sami sadili,…* (1884, 495)

redifski, adj., koji pripada pričuvnoj vojsci, od *redifa* (ar.), pričuvna vojska, pričuva: *Jer po ustanovah § 70. morao je zamienjenik stupati u pričuvu, pošto mu je dana* ***redifska*** *izkaznica,…* (1882, 26); (…) *koji su služili u turskih nizamskih ili* ***redifskih*** *četah,…* (1882, 34)

rehum, m. (ar.), zalog: (…) *pozivanje onijeh vjerovnika koji imaju pravo zaloga* ***(rehum)****…* (1883, 631)

reis-el-ulema, m. (ar.), starješina vjerskih učenjaka: *Ispit obavlja medžlis-el-ulema pod predsjedanjem* ***reisa-el-uleme***. (1883, 539); *Svjedočbu sposobnosti izdaje na temelju ispitnoga zapisnika* ***reis-el-ulema****,…* (1883, 540)

safun, m. (lat.), sredstvo za pranje: (…) *te da odrede pranje sa* ***safunom****…* (1881, 410)

safunica, f. (izv. od *sapun*), pjena otopljenog sapuna: (…) *te mlakom* ***safunicom*** *tako opere,…* (1881, 410)

sahat, m. (ar.), sat, ura: (…) *u ime kojijeh se dotičnik preko 24* ***sahata*** *bavi izvan svog sjedišta*. (1883, 559); *Smatra se, da je stranka izostala (oglušila se), ako do 11,* ***sahati*** *prije podne i do 4* ***sahata*** *poslije podne ne dogje*. (1884, 330)

sahibija, m. (ar.), vlasnik, gospodar; posjednik; domaćin: (…) *glede povezivanja odštetnih iznosa, koje dobivaju kuće vlasnici (kućne **sahibije**) od ukonačenog vojništva*. (1884, 570)

sakk, m., nauk o sastavljanju sudbenih spisa: *U školi se obučava: U I. godištu: Trećina multeke (obći zakonik muhamedanskoga pravosudja), **sakka** (nauk o sastavljanju sudbenih spisa),…* (1882, 20)

samsar, senzal, m. (ar.), trgovački posrednik, mešetar: *Na ljekarnički obrt, na mešetare (**samsare**) i na tjeranje obrta putujućih,…* (1881, 860)

sandučić, m., dem. od *sanduk*, kovčežić: *Kovčežić (**sandučić**) od crne kože*. (1882, 203)

sanduk, m. (ar.), drveni kovčeg, škrinja: *Za sputanje denjaka (bala) i svežnjeva, te platnom ili sličnim zamotanih škrinja, **sanduka** i bačava…* (1881, 210); (…) *ili ako je pivo u bocama, složeno u **sanduke** ili košare,…* (1883, 226); (…) *pivom napunjene fiaške, treba da su spakovane u **sanduke**,…* (1884, 224)

sandžak, m. (tur.), oblast ili okružje u Turskom Carstvu: *U kaznenih poslovih po tom sudišta prve molbe ne imaju pozivati otomanske podanike u **sandžaku** na saslušanje ni na konačnu razpravu…* (1881, 126)

sapun, m. (lat.), sredstvo za pranje: (…) *za nemirisavi uljani **sapun**,…* (1881, 200); *Svieće i **sapun***. (1882, 378)

sapunica, f. (izv. od *sapun*), pjena otopljenog sapuna: *Pošto se na dan prije bolesne životinje okupaju mlakom **sapunicom**…* (1884, 418)

saruk, m. (tur.), zavoj oko kape: *Fes, crven, s bielim **sarukom** (ahmedijom)…* (1882, 202)

sensal, samsar, m. (ar.), trgovački posrednik, mešetar: ***Sensali**, trgovački mešetari, njihovi dnevnici,..* (1883, 823)

serdar, m. (perz.), glavar, starješina, zapovjednik, vojskovođa: *Proti **serdarom** i **podserdarom**…* (1881, 17); *Odpust iz službe odredjuje se — radi li se o **serdaru** — po zemaljskoj vladi,…* (1881, 19)

serdžada, f. (ar.), prostirač na kojem muslimani klanjaju namaz: (…) *a uz to mora imati 2 metra dugačak i 1.5 metara širok ćilim za klanjanje (**serdžadu**)*. (1882, 203)

sigjil, m. (lat.), sudski protokol, zapisnik za turske uprave u koji se upisuju sve presude, rasprave, diobe i ostali predmeti iz sudskog postupka: (…) *zatim valja iz tapijskih i inih registara, naročito takodjer iz zapisnika šerijatskoga suda (**sigjila**),*… (1883, 167); (…) *koji su možebiti upisani u zapisnicima šerijatskoga suda (u **sigjilu**)*. (1884, 399)

sihirbazluk, m. (ar), opsjenarstvo, od: *sihir* (ar.), čarolija, magija; *sihirbaz* (ar.-perz.), čarobnjak, vračar: (…) *kod kartah za obsjenu (karte za **sihirbazluk**)*… 1882, 382)

singjelija, f. (lat.-tur.), potvrda s pečatom: (…) *koje se vrši **singjelijom**;*… (1884, 52)

sirće, n. (perz.), ocat: (…) *da se 1 hektolitar špirita od najmanje 80 alkohola pomješa sa 3 hektolitra vode i 1 hektolitrom **sirćeta** od 6 postotaka kiseline,*… (1881, 773); *Ocat (**sirće**), za jelo prikladni*… (1882, 359); *Isti porez plaća se i kod onog varenja matičnog **sirćeta** i **sirćeta** (kvasine, octa), koje biva iz druge, nego li pečene žestoke kapljevine*… (1884, 492)

sokak, m. (ar.), ulica: *Beč I, Christinen-**sokak** 4, ured rudarskog družtva*. (njem: Wien, I., Christinengasse 4) (1881, 624); ***Sokak** (mahala)* (1883, 844); (…) *u petu liniju: mjesto, **sokak** i konskripcijonalni broj,*… (1884, 171)

spahija, m. (perz.), 1. posjednik timara, spahiluka; 2. bolje stojeći seoski domaćin islamske vjere u Bosni i Hercegovini: (…) *treba da su prisutni deset tinski pisar, vlastelin (**spahija**) i kmet,*… (1883, 730); *Poimence dogagjalo se je često, da su **spahije** upotrebljavali desetinske pisare kao svoje subaše*… (1884, 474)

subaša, m. (tur.), nadzornik imanja, onaj koji ubire aginske i begovske prihode sa čifluka: *Poimence dogagjalo se je često, da su spahije upotrebljavali desetinske pisare kao svoje **subaše** za podjedni popis njihova haka,*… (1884, 474)

sundjer, m. (tur.), spužva: *Špongije (**sundjeri**, spužve)*… (1882, 358; 594)

surma, f. (tur.), boja u prahu, crna ili srebrnasta kojom se podvlači ispod trepavica kao kozmetičko sredstvo; pravi se od samljevene rude antimonita i masti; u *Sborniku* i naziv za rudu *antimonit*: (…) *sumpor (u komadih i šibkah), takodjer i mljeveni i sumporni cviet; **surma**;*… (1882, 376);

surmen, adj. od *surma*: (...) ***surmeni*** *kralj (antimon, rastok) u kusima, rozetama, koturovima, pločama i grudama…* (1884, 208)

surmin, adj. od *surma*: *Glede jednoga zaštitnoga polja za* ***surminu*** *rudu u okružju sarajevskom,…* (1881, 528);

šeftelija, f. (perz.), breskva: (…) *kod izragjivanja ljetnih i zimskih šljiva, trešanja (ašlama), višanja, kajsija, bresaka* ***(šeftelija)****…* (1884, 504)

šegrt, m. (perz.), učenik u obrtu: *Službeni odnošaji i prava na plaću te na uzdržavanje trgovačkih pomoćnikah (trgovačkih slugah, trgovačkih* ***šegrtah)****…* (1883, 323)

šeh, m. (ar.), starješina tekije, prvak derviša jednog reda: *Od dužnosti u oružanu silu stupiti, oslobodjeni su stalno:… izpitani imami i hatibi, ako vrše osobno svećeničku svoju službu, zatim* ***šehovi.*** (1881, 699)

šerbetanje, n. (ar.), krečiti, bijeliti krečom: (…) *za bijeljenje* ***(šerbetanje)*** *stanova,…* (1883, 697)

šerijatski, adj. prema *šerijat* (ar.), muslimanski vjerozakon, islamski propis: (…) *kojom se ispravljaju norme o* ***šerijatskih*** *pristojba*. (1881, 255); (…) *dočim se takove kuće od davnine smatraju za mulk-dobra i po* ***šeriatskimi*** *hudžeti kao nasliedstva se prenašaju,…* (1881, 826); (…) *premilostivo odobriti priležeći štatut za ustrojenje škole* ***šerijatskih*** *sudija…* (1882, 18); ***Šerijatsku*** *sudbenost u prvoj molbi izvršuju* ***šerijatski*** *suci za to odredjeni*. (1883, 538); (…) *da li spadaju pred* ***šerijatske*** *ili pred redovite sudove…* (1884, 101)

šurup, m. (ar.), 1. zaslađeni voćni sok; 2. ljekoviti napitak, *syrupus*: (…) *s kojom se isporegjuju takogjer i otpadci kod fabrikacije šećera kao: sirup* ***(šurup)*** *i druge kapljevine s većom šećernom sadržinom,…* (1884, 493)

tabak, m. (ar.), list, arak papira: (…) *ako prievod čini cielu stranu od* ***tabaka*** *sa najmanje 30 brazda svaka po 8 rieči,…* (1883, 92); (…) *odregjene naklade tiskanica za prijavne i pregledbene* ***tabake*** *(arke)…* (1883, 735); *Ako rješidbeni nacrt opsiže više* ***tabaka****, ima se na svakom* ***tabaku*** *staviti primjedba „otpravi!“* (1884, 75)

tahta, f. (perz.), daska: *Tar. broj 23 b): lijes izvanevropejski (u kladama,* ***tahtama*** *i trenicama).* (1884, 188); (…) *b) lijes, izvanevropejski, u kladama, daskama* ***(tahtama)*** *i trenicama,…* (1884, 204)

takrir (ar.), 1. priopćenje, izjava; zaključak; 2. zemljišno-knjižno provođenje kupoprodajnog ugovora za nekretnine: (…) *financijalnom nadzorniku u Banjaluci glede biljegovnosti Teskera,* ***Takrira*** *i onih svjedoćaba (sic!) o radnji, koje izdaje c. kr. vojna željeznica*. (1882, 781); *Kod raznih rasprava osvjedočila se je zemaljska vlada, da se pristojbinski spisi (****takriri*** *i smrtovnice),…* (1884, 468); (…) *po kojoj se bez obzira na prijavljena prekupna prava,* ***takriri*** *i tapije sastavljaju i kupcu izručuju,…* (1884, 600)

tapija (tur.), javna isprava o vlasničkom pravu na nekretninu; od tur. ***tapu***: *Gdje naslov posjeda izkazuju izprave, kao kupoprodajni ugovori, ustupnice, sudbene presude,* ***tapije*** *i t. d.,…* (1881, 41); *Pošto su vlastnički naslovi (****tapije****),…* (1882, 281); *Izuzimajuć* ***tapije****, za koje se po § 9. ove naredbe tapijska pristojba platiti ima,…* (1884, 86)

tapijski, adj. od *tapija*: (…) *kojom se objavljuje naredba glede postupka u* ***tapijskim*** *poslovima…* (1883, 164); *Izuzimajuć tapije, za koje se po § 9. ove naredbe* ***tapijska*** *pristojba platiti ima,…* (1884, 86);

tapu, (tur.), javna isprava o vlasničkom pravu na nekretninu: (…) *da se u takovih prilika valja držati prije svega ustanova §. 3. i 5.* ***tapu-zakona****…* (1881, 376); (**...**) *da se kod prenosa državnih zemljišta (erazi-mirie) koja su spala pod* ***Tapu,****…* (1882, 778); *U drugu vrstu spadaju ona zemljišta, koja su se prije na* ***tapu*** *posjedovala,…* (1883, 727); (…) *glede postupanja kod ostavština, koje radi pomanjkanja direktnih nasljednika spadnu pod* ***tapu***. (1884, 118)

tarčin, m. (perz.), cimet: *Cimet (sladka korica,* ***tarčin****) svake vrsti*. (1882, 355)

tarifa, f. (ar.), cjenik, određeni stavovi cijene za pristojbe ili usluge (carinske, porezne, poštanske tarife itd.): *(...) kojom se izpravlja popis robe od obće carinske* ***tarife***. (1881, 145); (…) *jer je taj paragraf izvadjen iz pristojbene* ***tarife****,…* (1882, 50); (…) *najme karta za polovinu civilne* ***tarife***. (1883, 201); (…) *svi ovi predmeti samo u toliko, u koliko nijesu sadržani u drugim razdjelima* ***tarife***. (1884, 189)

taze, indecl, adj. (perz.), svjež, nov: *Tar. broj 9 a): povrtne rastline, poljske plodine i voće friško (****taze****).* (1884, 187); *Broj tarife 32 a): povrće i voće poimence nenavedeno, svježe (****taze****, friško)*. (1884, 191)

tekne, n. (tur.), korito: (…) *žlijebovi, cijevi, korita (****tekneta****) i slične tvorine,…* (1884, 189); *Zatim se izvade i postavljaju u prazno* ***tekne*** *(korito) ili u žbanju*. (1884, 418)

telal, m. (telar) (ar.), 1. javni objavljivač, bubnjar; izvikivač na javnim licitacijama; trgovački posrednik, staretinar; 2. »dati na telala« = objaviti ili prodati preko telala; »pustiti telala« = objaviti nešto preko telala: (…) *glede dobrovoljnih dražba i* ***telalu*** *pri uredovnih dražba pripadajućih pristojba*. (1882, 416); (…) *ima to u općini (mjestu) gdje su predmeti, podvrgnuti ovrhi (pokretnine, nekretnine) oglasiti* ***telal*** *u smislu predzadnjeg alineja ovostrane okružnice…* (1884, 43-44); (…) *u manjim pak mjestima, gdje nema* ***telala****, čini to mjestni glavar (knez) bez naplate*. (1884, 44)

telalija, f. (ar.), telalska provizija kod javnih prodaja (obično je iznosila 2%); nagrada telalu za oglašavanje: *Dok je* ***telalija*** *bila državnom inštitucijom iznajmljivala bi politička oblast (kajmakamat) to pravo,…* (1882, 417)

telalijski, adj. od *telalija*: (…) *ali se u obće za buduće može uzeti 2%* ***telalijska*** *pristojba u takvih prigodah običajnom i postojećom*. (1882, 418-419)

teneće, n. (perz.), lim: *Na ovu cijev valja u prisutnosti financijalnog organa navući drugu, obložnu cijev iz glatkoga neomazanoga zinčanoga lima (****tenećeta)****…* (1884, 509)

tenećka, f., kanta od lima (izv. od teneće): (…) *glede ocarinjavanja maslinovog ulja, koje se uvozi iz ugovornih država u* ***tenećkama*** *od najmanje 25 kilograma težine*. (1883, 910)

teskera, f. (ar.), pismo, pisamce; isprava, potvrda; poziv: (…) *od* ***teskera****, takrira i radničkih svjedočba…* (1882, XXIII); (…) *financijalnom nadzorniku u Banjaluci glede biljegovnosti* ***Teskera****, Takrira i onih svjedoćaba (sic!) o radnji, koje izdaje c. kr. vojna željeznica*. (1882, 781)

trampa, f. (tal.-tur.), zamjena predmeta za predmet, stvar za stvar; ugovor o zamjeni < tur. trampa < tal. tramuta: *Prijavljene pravne poslove (kupnje,* ***trampe****, darove i t. d.)…* (1884, 527)

trampeni, adj. od *trampa*: *Datumom u tapiji označuje se vazda jedan dogagjaj, primjerice smrt pravnog predšasnika, sklapanje kupovnog ili* ***trampenog*** *ugovora*. (1884, 459)

tulum, m. (grč.), mješina: *Sirova prepredena konopljana predja, za fabrikaciju* ***tulumah*** *(cievih) i sličnih predmetah,…* (njem: zur Fabrikation von Schläuchen…) (1882, 362)

tutijni, adj. od *tutija* f. (perz.), cink: *(...) kobaltne, nikaljne i **tutijne** rude,…* (1884, 205);

tutijski, adj. od *tutija* f. (perz.), cink: (…) *zinčani (**tutijski**) pepeo,…* (1884, 209)

uhapšenik, m., uhićenik, zatvorenik: (…) *glede postupanja sa uznicima (**uhapšenicima**)*. (1883, 478); *Tekući broj, pod kojim se **uhapšenik** ubilježi*. (1883, 480); *Ovo vizitiranje ima se provadjati osobito kod otpremanja **uhapšenika**, te se ima protegnuti ne samo na prateće oružnike, nego prema okolnostima takodjer na same **uhapšenike;**…* (1883, 603)

vada, f. (ar.), rok, termin: *Zatezne kamate (kamate poslije **vade**), koje prije otvorena stečaja još nijesu počele teći,…* (1883, 652)

vakuf, m. (ar.), muslimanska zaklada koja služi islamskim vjerskim, kulturno-prosvjetnim i humanim ciljevima; muslimanska vjerska imovina: (…) *te da se po manjih mjestih knezovi i muktari, napokon i zastupnici **vakufa** te većih posjednika upute,…* (1881, 28)

vakufski, adj. od *vakuf*: (…) *kod tapijskih poslova i kod **vakufskih** stvari,…* (1883, 541); (…) *kojima se zahtjeva plaćanje kamata od pozajmljenih **vakufskih** novaca…* (1884, 101)

valija, m. (ar.), guverner jedne pokrajine (vilajeta) u bivšoj Turskoj Carevini: ***Valiji** pokrajine Bosne*. (1882, 55)

većil, m. (ar.), punomoćnik, zastupnik: (…) *da služi dokazalom, proti izdavcu ili punomoćniku (**većilu**),…* (1883, 781); (…) *izdaju se vlasniku ili njegovom legitimovanom zastupniku (**većilu**),…* (1884, 131)

veresijnik, m. (tur.), obračunska knjiga: (…) *glavne knjige (Hauptbücher), knjige za tekući račun (conto corrente) i **veresijnik** (Saldoconto)…* (1883, 824); (…)

veresijski, adj. od *veresija*, f. (tur.): (…) *ravnatelja hipotekarnoga **veresijskoga** zavoda u Biogradu;…* (1882, 722)

vjeresija, f. (tur. *veresija*), kupnja ili prodaja uz poček, prodaja na kredit: (…) *koje smiju trgovcima i fabrikantima dozvoliti kredit ili **vjeresiju**…* (1884, 115)

vjeresijski, adj. od *vjeresija*, f. (tur. *veresija*): *Neposredni zaračun* ***vjeresijskih*** *zadužnica*. (1881, 149); *Ravnateljstvo vojvodskoga zemaljskoga* ***vjeresijskoga*** *zavoda*. (njem: Landescreditanstalt) (1881, 460); *u koju će staviti umjesto platežne ili* ***vjeresijske*** *potvrde sljedeću klauzulu:…* (1883, 182)

zanat, m. (ar.), obrt, zanimanje: (…) *tamo putovati i boraviti, trgovati, tjerati obrt ili* ***zanat****,…* (1881, 359); *Makine i sastavine makinah od metalah, drva ili ine proste tvari za porabu u obrtnosti,* ***zanatu****, poljodjelstvu,…* (1882, 737); (…) *zatim da osobito pazi na osobe, koje po svom* ***zanatu*** *ili zanimanju obilaze od kuće do kuće i od sela do sela;…* (1883, 572)

zanatlija, m. (ar.-tur.), onaj koji se bavi nekim obrtom, obrtnik: *Za težake ili* ***zanatlije****, kao: zidare, tesare, kamenolomce i t. d. …* (1881, 272); *Svi dobavljači i* ***zanatlije*** *koji prave monturske predmete…* (1882, 117); *Provodnice za oružje i džebanu* ***zanatlija*** *(obrtnika).* (1883, 822)

zapt, m. (ar.), stega, disciplina: (…) *radi izgreda proti* ***zaptu*** *i radi zanemarenja ili propusta prinadležećih im obćenitih ili posebnih službenih dužnosti…* (1881, 16); (…) *naročito pako onimi glede školskoga* ***zapta*** *i upravljanja školom te praktičnom metodikom*. (1882, 446); *Vojničko zapovjedanje i uzdržavanje* ***zapta*** *i reda u oružničkom zboru…* (1883, 547); *Što se tiče podredjenosti,* ***zapta*** *(discipline), opreme itd.,…* (1883, 563); *Zapovjednik postaje ima najstrožije paziti na disciplinu (****zapt****)…* (1883, 603)

zaptija m. (ar.), redar, policajac; policija: *Pristojbe nezaprisegnutih* ***zaptija*** *kao kotarskih glasnika,…* (1881, 94); (...) *ne pako ona momčad gradske straže sjegurnosti, koja kao občinski glasonoše ili* ***zaptije*** *dobivaju samo njeku stanovitu nadnicu****.* **(1881, 824)**

zaptijski, adj. od *zaptija*: (...) *za* ***zaptijskoga*** *častnika pako*... (1881, 94); ***Zaptijski*** *častnici* (1882, 248)

zavija, f. (tur.), samostan: (…) *i pošto absolutni oprost od poreza ne uživaju ni one zavije (muhamedanski samostani)…* (1882, 55)

zebhija, f. (tur.), naknada (taksa) koja se plaća za mjerenje[330]: *Kada je kašnje dohodak od telalije i inih daća (kao n. pr.:* ***zebhija****, kantarija) ustupljen beledijam,…* (1882, 417)

[330] Prema: Irina Budimir: Leksik hercegovačke periodike na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, doktorski rad, Zagreb, 2014., str. 298.

zejtin, m. (ar.), maslinovo ulje; ulje uopće: (…) *ovlaštene na opremanje denaturovanog maslinovog* ***zejtina***. (1883, 750); *Glede tekućina, kao: vino,* ***zejtin****, med, rakija, sirup, bilinski sokovi i. t. d .;…* (1884, 195)

zendžiliji, adj. (tur.), bogatiji: (…) *već joj je stalo jedino do ujednoličenja i skraćenja sadašnjeg postupka i rasterećenja najsiromašnije klase unutar postojećih propisa uz podjedno privagjanje mogućnijeg (****zendžilijeg****) pučanstva pod pravedniji platež poreza*. (1883, 840)

zerdelija, f. (perz.), vrsta rane šljive: *Trešnja iziskuje rahlo, ilovasto pjeskovito tle, promješano vapnom,* ***zerdelija*** *pak tle vlažno i zaklonjeno;…* (1884, 604)

6. ZAKLJUČAK

Potreba za standardizacijom slovopisne, pravopisne i jezične norme u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću javlja se prvo kod franjevaca koji su nastojali ujednačiti i ujediniti dotadašnje pisane uzuse. To je uspješno sprovedeno polovicom istoga stoljeća djelovanjem I. F. Jukića, pa se može reći da je narodni govor svoj primjeren pismeni oblik dobio prihvaćanjem ilirskoga slovopisa i pravopisa. Ipak, zbog nepostojanja organiziranoga školstva, a posebice tiskarstva kojim bi se učvrstila usvojena norma trebalo je čekati još nekoliko godina pa se tek otvaranjem tiskare 1866. godine i pojavom prvih novina na bosansko-hercegovačkom tlu moglo istinski planirati jezični razvoj. Iako je te godine u BiH uvedena Karadžićeva reformirana ćirilica i fonološki pravopis, izišlo se u susret i katoličkomu stanovništvu tiskanjem službenih zakona, uz ćirilicu, latinicom i morfonološkim pravopisom. Time su Turci priznali postojanje dviju zasebnih pisanih tradicija na bosansko-hercegovačkom području (što će početnih godina okupacije priznavati i austro-ugarska vlast), ali su se zbog praktičnih razloga (broj pravoslavaca, bliskost bosanskih muslimana bosančici) odlučili za ćirilicu. I dok odabir pisma nije bio toliko sporan, iznenađuje odabir fonološkoga pravopisa u trenutku kad on još ni u Srbiji nije bio odobren za službenu uporabu. Turci su tim učinili presedan i, dotad uglavnom nepismene, bosansko-hercegovačke Srbe učinili predvodnicima nove srpske jezične politike.

U Bosni i Hercegovini se, odmah nakon austro-ugarske okupacije, uvodi latinica i morfonološki pravopis po uzoru na susjednu Hrvatsku, ali nastavljajući se ujedno i na tradiciju bosansko-hercegovačkih katolika koji se u svojem pismenom izražavanju koriste pravopisima i slovnicama zagrebačke filološke škole ili priručnicima zasnovanima na njima. Uvedeni je jezik donekle leksički prilagođen većinskomu bosansko-hercegovačkomu stanovništvu (pravoslavcima i muslimanima) i on je, uz pravopis zagrebačke filološke škole, činio temelj austro-ugarske jezične politike u prvim godinama okupacije Bosne i Hercegovine. Literatura to (prvo srpska, a u novije doba i bošnjačka) lakonski povezuje s tzv. hrvatskim političkim kursom koji je zaveo general Filipović odmah nakon okupacije, usput napominjući da se uskoro odustalo od takve politike, povezujući pak to s Filipovićevim odlaskom iz BiH i preimenovanjem službenoga jezika (usp. Okuka 1991c: 53). Mogu se prihvatiti teze o uistinu prohrvatskoj politici generala Filipovića, no nikako se ne mogu prihvatiti olake teze o brzom napuštanju te politike, osobito u jezičnim pitanjima. Naime,

hrvatska terminologija prevladava, posebice u školstvu, sve do uspostave Kraljevine SHS (usp. Papić 1972: 169-170). Jasno je da je Filipovićeva smjena imala političku pozadinu jer prohrvatska politika nije odgovarala Mađarima, ali je isto tako jasno da Filipović nije mogao sam provoditi takvu politiku nego se je morao oslanjati na hrvatske činovnike koji su s njim stigli u BiH, a dobar dio i ostao nakon njegova odlaska. Također se nastoji obezvrijediti „uvedeni" jezik („osebujni jezik hrvatske administracije", usp. Bogićević 1975: 249) koji, tobože, nije odgovarao stvarnomu stanju u BiH, a prešućujući usput tradiciju koju ima upravo taj jezik, pa se zaokret 1883. godine tumači vraćanjem predaustro-ugarskoj „tradiciji" (usp. Stančić: 1987: 123). Ovdje se previđa činjenica da Austro-Ugarska nije ušla mirnim putem u BiH nego je morala skršiti žestoki otpor uglavnom muslimanskoga stanovništva i da se u tim okolnostima uspostave vlasti morala osloniti na katoličko stanovništvo u BiH i hrvatske činovnike koji su stigli s okupacijskom vlašću i koji su znali narodni jezik pomoću kojih se onda moglo pozivati narod na suradnju i prekid sukoba. Uspostavom mira moglo se je trezvenije sagledati cjelokupnu situaciju i onda postupati kako okolnosti nalažu. Da je tomu bilo tako, svjedoči i brzi politički zaokret nakon što se je smirila situacija jer je novoj vlasti u provođenju njezinih planova trebala suradnja s većinskim bosansko-hercegovačkim stanovništvom (a to nisu bili katolici) u samoj pokrajini.

Dvojbene su tvrdnje pojedinih proučavatelja austro-ugarskoga razdoblja okupacije BiH da je „i strana uprava (je) vrlo lako mogla procijeniti da morfonološki pravopisni uzus ne korespondira s realnim stanjem stvari, sa tada već znatnom tradicijom provedbe vukovskog načina pisanja" (Stančić 1987: 123). Činjenica jest da se 1866. godine prvo u BiH, pod turskom vlašću, uvodi (ali ne u potpunosti) Karadžićev fonološki pravopis i reformirana ćirilica, ali se obično „zaboravlja" da se već od 1869. zakonski akti tiskaju „u dva pisma i dva književnojezička koda" (Okuka 1991b: 49). Još je čudnije da se olako prihvaćaju takva gledišta o „prirodnosti" i „tradiciji" Karadžićeve ćirilice na bosansko-hercegovačkom području. Prešućuje se da su sve do tada Srbi u BiH praktički nepismen narod (kao uostalom i drugi stanovnici BiH) pa o nekoj tradiciji, koja započinje 1866. godine, teško da može biti govora. Ako je u austro-ugarskoj BiH prevladao taj „tradicijski" element pri prihvaćanju službenoga pravopisa, nije li onda prirodnije da je prihvaćen pravopis zagrebačke filološke škole (ilirski pravopis) koji, ako ništa drugo, u BiH ima „tradiciju" od čak 1850. godine i kojim I. F. Jukić tiska novine *Bosanski prijatelj* i koji je od tada pisani uzus bosanskih franjevaca?! Dakle, šesnaest godina prije dolaska I. Soprona i uvođenja Karadžićeve reformirane ćirilice i pravopisa. Nije li, upravo poštujući tu tradiciju, austro-ugarska vlast u

BiH i uvela, kao službeni, jezik zagrebačke filološke škole?! Ili, jasnije rečeno, nije li Austro-Ugarska samo nastavila praksu uvedenu još u tursko doba?! Dakle, neprekinuta tradicija pisanja latinicom i morfonološkim pravopisom još od 1850. godine (naravno, ovo se odnosi samo na XIX. stoljeće, a ne na starija razdoblja). Kad se sve to prouči, onda je valjda jasno da je politika, a ne nekakvi književno-jezični kriteriji, odlučivala o jezičnim pitanjima 1883. godine.

Tijekom vremena je austro-ugarska vlast uvidjela neodrživost takve jezične prakse (najviše zbog stalnih srpskih prigovora), tj. latinice i morfonološkoga pravopisa, a sve je kulminiralo 1883. godine kada se donose nove, politički motivirane, smjernice. Do tada su se, još za vrijeme turske okupacije, razvile dvije jasne koncepcije: zapadna zasnovana na latiničnom pismu i morfonološkom pravopisu koja je BiH uvela u krug zapadnih europskih zemalja, ali i povezivala s drugim Zapadnim Slavenima i istočna zasnovana na reformiranom ćiriličnom pismu i fonološkom pravopisu koji je najprije uveden u BiH prisiljavajući i požurujući time samu Srbiju da prihvati nova, Karadžićeva, rješenja ili će ostati u raskoraku sa Srbima izvan Srbije. Tim je potezom Srbija praktički iščupana iz sfere ruskoga utjecaja koji se, uz političko, očitovao i u jezičnom vezivanju pod patronatom Pravoslavne crkve. Koliku je i kakvu točno ulogu u tim procesima odigrala Austro-Ugarska, treba još istražiti jer ne može biti slučajno, kada se uzme u obzir odnos Austro-Ugarske Monarhije prema očuvanju Osmanskoga Carstva, pozivanje Ignjata Soprona iz Zemuna u Sarajevo i njegov proces implementacije Karadžićeva jezika (koji je proizvod bečkih kancelarija)[331] među zapadnim Srbima. Bilo je posve jasno da takve dvije različite jezične koncepcije ne mogu opstati bilo iz političkih, praktičnih ili pak financijskih razloga. Zato se je prionulo rješavanju „problema“. Iz ostavljenih zapisa i druge dostupne literature može se zaključiti da nisu SAMO jezikoslovni razlozi prevladali pri odabiru novoga pravopisa. Da su ostali samo jezikoslovni razlozi, vrlo lako je moguće da bi u BiH, uz fonološki pravopis pisan ćirilicom, ostao i umjereni morfonološki pravopis pisan latiničnim pismom i, vrlo vjerojatno, prepravljen prema prijedlogu koji su iznijeli Hörmann i Dlustuš 1883. godine. Po tom bi, znatno modificiranom, pravopisu „otpali“ stari množinski padeži[332] jer se takav smjer zapažao

[331] O tom vidjeti rad Marija Grčevića *Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme*, Filologija : časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 53 (2009); 1-53.

[332] U raspravi o pravopisu i padežnim nastavcima u množini, na sjednici Povjerenstva od 31. ožujka 1883. Vuletić navodi „da ga je upitao jedan učenik, zašto da mora drugčije pisati, nego li je od roditelja svojih naučio govoriti“, na što mu Dlustuš „uzvraća da pluralske forme što ih upotrebljavaju etimologičari ne mogu biti ovdje

i kod nekih jezikoslovaca u Hrvatskoj, ali bi se, isto tako, „gubili“ suvišni suglasnici kada bi se našla dva ista ili slična jedan do drugoga (npr. razstanak = rastanak, oddati = odati) kako bi se pisanje približilo izgovoru. Da se politika nije uplela i u BiH i u Hrvatskoj, posve je moguće da bi takvi prijedlozi zaživjeli i u samoj Banskoj Hrvatskoj gdje bi, svakako jedan umjereniji, morfonološki pravopis lakše ujedinio sukobljene strane. Ipak, kako je već naznačeno, politika je odigrala ključnu ulogu, jer kako drukčije protumačiti činjenicu da se već gotov udžbenik pravopisno preinačuje na vladin zahtjev?! Izgleda da su razvojni putovi već davno bili zacrtani. Širenje austrijske interesne zone na Istok bilo je najlakše postići nametanjem jedinstvenoga jezika za ciljano područje. Malo su tu značile, štoviše čak su i smetale, zatečene tradicije.

Austro-ugarsku politiku odabira pravopisa u BiH možemo promatrati kao nastavak Bečkoga književnoga dogovora, ali i kao preteču raznoraznih „anketa“ o jeziku koje će uslijediti[333]; dakle, pretpostavka: Hrvati se odriču morfonološkoga pravopisa i prihvaćaju fonološki (uvjetno shvaćeno *srpski*), a Srbi se, zauzvrat, odriču ćirilice i prihvaćaju, Austriji svakako prihvatljiviju, latinicu (uvjetno rečeno *hrvatsku*). Tim se činom Srbi (i Srbija) definitivno odvajaju od Rusije i Austriji omogućuju lagani „ulazak“ na ostatak Balkana. No očito su tvorci takva plana zanemarili ćiriličnu ukorijenjenost u srpsko žiće i činjenicu da Srbi nisu poznavali latinicu i shvaćali su ju kao „sredstvo rasrbljivanja“.

Kad se tomu pridodaju i društveno-političke okolnosti, pogotovo nakon Hercegovačkoga ustanka 1882. godine, jasno je da austro-ugarska vlast više nije mogla i smjela zanemarivati brojnost pravoslavnoga elementa u BiH. Budući da je nova vlast davala prednost latiničnomu pismu i da od toga nije namjeravala odustati, logično je bilo uvođenje fonološkoga pravopisa, koji su Srbi već bili usvojili, kako bi se načinila ravnoteža i ustupak pravoslavnomu stanovništvu, ali i kao mogućnost lakšega širenja latinice tijekom vremena.

Jezik je *Sbornika*, iako uglavnom prati hrvatsku devetnaeststoljetnu tradiciju i terminološke uzore pronalazi u Šulekovim rječnicima, otvoren i drugim utjecajima, a to se može pripisati različitomu podrijetlu i izobrazbi činovnika koji su prevodili pojedine zakone. Tako se u njem mogu pronaći (uz srbizme, hungarizme, galicizme, germanizme, talijanizme, grecizme i latinizme) vrlo brojni orijentalizmi, što je pokazivalo senzibilitet nove vlasti prema

predmetom razprave, počem ih je on sam napustio, a koliko su mu poznati nazori pojedine gg članova o toj stvari, drži da su u tom pogledu svi s njim sporazumni.“ (Arhiv BiH 7-85, 1883).

[333] U njima će se, slično kao što se 1883. nastojalo objasniti i prikazati jednostavnost i lakšu učivost fonološkoga načina pisanja, nastojati prikazati jednostavnost i stilski boljitak ekavice i latinice naspram ijekavice i ćirilice.

nasljeđu bosansko-hercegovačkih muslimana, ali i ukorijenjenost tih riječi među sveukupnim stanovništvom nakon višestoljetne turske okupacije. Svjesni malobrojnosti katolika u BiH, austro-ugarski su političari tražili uporište u muslimanskoj zajednici kako bi dobili prevlast nad pravoslavnim stanovništvom koje je, uglavnom, u okupaciji vidjelo problem za srpske osvajačke planove i ujedinjenje „srpskih“ zemalja. Odatle proizlazi i čuvanje zatečenih društveno-pravnih odnosa iz turskoga vremena, ali i inzistiranje na približavanju muslimana i katolika školovanjem tijekom kojega su muslimanska djeca prvo učila latinično pismo, čime se odmah stvarala opozicija prema pravoslavnomu stanovništvu koje se služilo isključivo ćirilicom. Da je to bila smišljena politika, svjedoče i planovi koji su predviđali postupni prijelaz muslimana na katoličanstvo jer se, u postojećem odnosu snaga, nije smjelo dopustiti njihovo približavanje bosansko-hercegovačkim pravoslavcima. Kako bi se pospješilo takve procese, trebalo je negirati posebne nacionalnosti na bosansko-hercegovačkom tlu i tijekom vremena stvoriti jedinstvenu bosansku naciju. No na koncu je upravo vrijeme pokazalo neprovedivost takvih ideja jer su se sve tri vjerske skupine, i prije austro-ugarskoga zauzeća BiH, izdiferencirale na konfesionalnoj osnovi.

Iz usporedbe s hrvatskom pravnom terminologijom vidljivo je znatno ugledanje na velike rječnike XIX. stoljeća, manjim dijelom na hrvatski dio rječnika *Juridisch-politische Terminologie* i većim dijelom na Šulekove rječnike što se može pripisati njihovu novijemu nastanku, ali i sveobuhvatnosti njihova sadržaja. Dakako, sve je to ovisilo i o podrijetlu samih činovnika koji su u prvim godinama okupacije stigli mahom iz Hrvatske i koji su na bosansko-hercegovačkom tlu preslikali stanje iz hrvatskih zbornika zakona.

U jeziku prvih godišta *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, iako u dobroj mjeri slijedi hrvatsku jezičnu tradiciju, prisutna su brojna kolebanja koja se očituju u pravopisu, leksiku i terminologiji koji se rabe u prijevodnim tekstovima. Da bismo shvatili kako je došlo do takve neujednačenosti, trebamo jezik *Sbornika* usporediti s jezikom *Bosansko-hercegovačkih novina*, koje izlaze od samoga početka okupacije i u kojima se vidi razvojna crta: od jezika izrazito utemeljenoga na dotadašnjem hrvatskom standardu, prema ujednačavanju svih bosansko-hercegovačkih pisanih uzusa. Tako se nastoji sve pravoslavcima i muslimanima nepoznate riječi (npr. narodne nazive mjeseci) zamijeniti internacionalnim nazivima, a usporedno se ujednačava i pravopis, uz zadržavanje prvenstva latiničnoga pisma za koje se nastoji pridobiti što veći broj muslimanskoga stanovništva. Iduća će nastojanja, u

skladu s političkim nazorima, ići putovima potpune unifikacije jezika pod jednim – bosanskim – imenom pisanim dvama pismima.

Primjetno je da promatrana godišta *Sbornika* najvećim svojim dijelom nastoje slijediti jezik i pravopis zagrebačke filološke škole uz poneka odstupanja, ponajprije u leksiku. To se može pripisati, kao uostalom i prihvaćanje jezika zagrebačke škole, činovnicima koji su pisali *Sbornik*, ali i politici Zemaljske vlade koja je u službenim izdanjima zahtijevala izraze koji se prvenstveno koriste i pripadaju stanovništvu BiH ili barem većini njezinih stanovnika. Odatle proizlazi velik broj objasnidbenih sinonima u zagradama pored kojega pojma u *Sborniku*, što pokazuje politiku kompromisa nove vlasti, ali i činjenicu da standardizacija nije bila potpuna i dovršena, npr.: *adjutant (pobočnik), alkohometar (žestomjer), bačve (bureta), baštinika (miraščije), biljeg (pula), bjegunce (dezertirce), ceste (drumovi), dozvolnica (licencija), izrok (edikt), izvornik (original), ovrha (eksekucia), polog (depozit), septembru (rujnu), uhode (špijune)* i sl. Da su se poštivale sve raznolikosti svjedoče i primjeri za riječ *tjedan* koja dolazi u više inačica: *sedmice (hefte), sedmice (nedjelje), sedmice (tjedna), nedjelja (hefti), nedjelje (sedmice), tjedana (hefta)*. Upravo se nakon prelaska na novi pravopis javlja najveći broj objasnidbenih sinonima u samom leksiku jer se nastojalo balansirati između novih terminoloških pojmova koji su preuzeti iz hrvatskih rječnika objavljenih tijekom XIX. stoljeća i onih pojmova koji su bili bliski većinskomu stanovništvu, bilo pravoslavnomu, bilo muslimanskomu. Velik broj tih objasnidbenih sinonima otpada na internacionalizme kojima se nastojala potisnuti hrvatska terminologija jer, jednostavno, obični narodni govor koji se nastojao nametnuti kao uzor dobra jezika nije mogao odgovoriti trenutku i zadaći koja je pred njega postavljena, a koji su zahtijevali veliki broj stručno-specijaliziranih pojmova. S druge strane, trebalo je ujednačavati nazivlje u Bosni i Hercegovini s onim već usvojenim u austro-ugarskim pokrajinama i stoga je bilo neminovno preuzimanje pojmova iz Hrvatske. Zato se je i dogodilo da je hrvatska terminologija u pojedinim područjima prevladavala sve do propasti Monarhije. Zanimljivo je da je u tom razdoblju *Sbornik*, iako već odavno *Bosansko-hercegovačke novine* izlaze tiskane i ćirilicom, unatoč proklamiranoj ravnopravnosti pisama tiskan isključivo latinicom, a takvo je stanje ostalo i u prvim godištima nakon prelaska na novi pravopis, iako bi se po objašnjenjima zašto se prelazi na novi pravopis odmah očekivalo primjenjivanje potpune ravnopravnosti.

Da norma nije bila stabilizirana svjedoče i brojne dvostrukosti u pisanju. Niječna se čestica uz glagolske oblike piše dvojako, sastavljeno (zagrebačka škola) i rastavljeno

(vukovci): *neima* i *ne ima*, *nebi* i *ne bi*, *neda* i *ne da*, *neće* i *ne će* i sl. Ipak, najproblematičniji je bio i ostao problem pisanja refleksa jata koji se u prvoj fazi uglavnom zapisivao kao *ie* u dugim i *je* u kratkim slogovima, dok se u drugoj fazi od 1883. godine sve češće bilježi troslovno *ije* u dugim i *je* u kratkim slogovima. U objema fazama postoje brojna kolebanja pa se ponekad dugim odrazom jata pisalo riječi u kojima bi trebao biti kratki refleks: *cienik, vriemena, izviešće, uspieh, smieraju; pogrieška, riešenje, vijerno, zaprijeke*, *vrijednote* i dr.

Jezik je *Sbornika* uvjetovan i administrativnim stilom, točnije zakonodavno-pravnim podstilom kojim je pisan pa je, razumljivo, drukčiji od jezika neslužbenoga dijela *Bosansko-hercegovačkih novina*. Rečenice su uistinu, osobito u prvom godištu, nezgrapne, ali treba shvatiti da je riječ o prijevodu (ponekad i doslovnom) njemačkih tekstova kojima je trebalo ostati što vjerniji kako bi se što točnije prenijela bit. Zbog toga se i uvodi hrvatska terminologija koja je, koliko-toliko, mogla pratiti takve usko specijalizirane tekstove i koja je odigrala veliku ulogu u procesima standardizacije i uravnoteženja jezičnoga izraza.

Posebnosti jezika zagrebačke filološke škole najočitije su u množinskim oblicima padeža dativa, lokativa i instrumentala koji u *Sborniku* uglavnom dolaze u nesinkretskim oblicima te u genitivnom *h* čije pisanje, suprotno samomu naslovu gdje ga ne nalazimo, prevladava u prvim godištima. No to nisu jedine poveznice sa slovnicama zagrebačke škole jer u *Sborniku* nalazimo i redovito pisanje *-ju* u instrumentalu jednine imenica *i-vrste*, nadalje dosljedna je sklonidba brojeva i participa te uporaba brojnih priloga, prijedloga i veznika koji su se mogli pronaći u hrvatskoj pisanoj tradiciji sve do pobjede vukovaca, kao što su: *koli, toli, odsele, dosele, većma, jur, prama, proti, glede, ob, polag, izim, akoprem, bo, bud, jerbo, kano, lih*. Obilježje zagrebačke filološke škole koje nasljeđuje *Sbornik* jest i pisanje prijedloga *proti* i *prama* isključivo uz dativ te nenaglašenoga oblika zamjenice *ona* u akuzativu kao *ju*.

Sve navedeno svjedoči da je jezik zagrebačke filološke škole ostavio veći trag u bosansko-hercegovačkoj jezičnoj stvarnosti devetnaestoga stoljeća nego što se to do sada smatralo. Uočljivo je da nije došlo do napuštanju hrvatske jezične politike odmah nakon Filipovićeva opoziva iz BiH krajem 1878. godine, koji se lakonski objašnjavao preimenovanjem jezika iz hrvatskoga u zemaljski naziv već 1879. godine. Posve je jasno da se u *Sborniku* osim izvanjske promjene pravopisa i leksičke otvorenosti prema cjelokupnomu bosansko-hercegovačkomu nasljeđu (što uključuje i veći broj orijentalizama i srbizama) ništa revolucionarno nije dogodilo na unutarnjem jezičnom planu. Svojom terminologijom *Sbornik* je, a i Bosna i Hercegovina kao dio šire austro-ugarske zajednice naroda, jednostavno bio

primoran slijediti hrvatsku normu jer se ni na koju drugu nije imao i mogao ugledati, a nije bilo vremena za izradbu vlastite terminologije. Takvo je stanje uglavnom ostalo i potrajalo sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije, odnosno do stvaranja Kraljevine SHS.

7. IZVORI I LITERATURA

IZVORI

1. Arhiv BiH 8-75, 1883.
2. Bosansko-hercegovačke novine, 1878. – od 3. broja (8. rujna 1878.) do 35. broja (29. prosinca 1878./17. децембра 1878.)
3. Bosansko-hercegovačke novine, 1880. – od 28. broja (4. aprila/23. марта 1880.) do 79. broja (30. septembra/18. септембра 1880)
4. Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine polag popisa od 16. lipnja 1879.
5. Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, Band I-III (IV) 1878. – 1880., Wien, 1880.
6. Sbornik/Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, 1881, 1882, 1883, 1884, Sarajevo.
7. Stenographische Protokolle der Delegation des Reichsrates, Wien 1880, XIII. Session: 19.10.1880 - 13.11.1880, str. 76-77.
8. Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885., Sarajevo 1886.
9. Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, god. 1898., komad X., br. 62, 5. listopada 1898., str. 423-427

POPIS LITERATURE

1. Adelung, Johann Christoph (1788) *Vollständige Anweisung zur Deutschen Orthographie*, Frankfurt und Leipzig.

2. Agičić, Damir (1991) *Statuti tajne Garašaninove organizacije za pripremu ustanka protiv turske vlasti u slavenskim pokrajinama Turskog Carstva (1849/50. i 1850/51)*, Historijski zbornik, god. XLIV (1), str. 163-176.

3. Agičić, Damir (1994) *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, AGM : Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

4. Anderson, Benedikt (1998) *Nacija: zamišljena zajednica*, ΠΛΑΤΩ, Beograd.

5. Anić, Vladimir (1971) *Jezik Ante Kovačića*, Školska knjiga, Zagreb.

6. Babić, Marko (2008) *Austo-ugarsko zatiranje hrvatskoga identiteta u Bosni i Hercegovini*, Znanstveni skup Didak Buntić – čovjek i djelo, Tadić, Stipe i Šakota, Marinko (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 35-64.

7. Babić, Stjepan (1992/93) *Jezično povjerenstvo MH i hrvatski pravopis*, Jezik, god. 40, br. 3, str. 65-76.

8. Babić, Stjepan (1995) *Korijenski i morfonološki pravopis nisu i ne mogu biti istoznačnice*, Jezik, god. 43, br. 2, str. 41-48.

9. Babukić, Věkoslav (1854) *Ilirska slovnica*, Bèrzotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, Zagreb.

10. Badurina, Lada (1995) *Pravopis hrvatski – pravopis srpski*, Fluminensia, god. 7, br. 2, str. 59-69.

11. Badurina, Lada (2012) *Hrvatski slovopis i pravopis u predstandardizacijskome razdoblju*, Povijest hrvatskoga jezika / Književnost i kultura devedesetih, Mićanović, Krešimir (ur.), Zagreb : Zagrebačka slavistička škola, str. 65-96.

12. Bagić, Krešimir (2012) *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb.

13. Balta, Ivan (2010) *Neki planovi austrijskih, mađarskih, srbijanskih i hrvatskih političara prema Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. Vijeka*, Macedonian Historical Review Vol 1, No 1, str. 115-143.

14. Banac, Ivo (1991) *Hrvatsko jezično pitanje*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb.

15. Banac, Ivo (1995) *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Durieux, Zagreb.

16. Bašić-Kosić, Nataša (2006) *Vukovci i hrvatski jezični standard*, doktorska disertacija, mentorica Sanda Ham, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, Osijek.

17. Belostenec, Ivan (Bèllosztènëcz, Joannis) (1740) *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium* (I.), *Gazophylacium Illyrico-Latinum* (II.), Typis Joannis Baptistae Weitz, Zagreb.

18. Bogićević, Vojislav (1965) *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini: u doba turske i austrougarske uprave (1463.-1918.)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo.

19. Bogićević, Vojislav (1975) *Pismenost u Bosni i Hercegovini: od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo.

20. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* (1998) Tepić, Ibrahim, ur., 2. izd., Bosanski kulturni centar, Sarajevo.

21. Broz, Ivan (1893) *Hrvatski pravopis*, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade, Zagreb.

22. Brozović, Dalibor (1966) *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 2., str. 119-208.

23. Brozović, Dalibor (1973) *Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture: od Divkovića do fra Grge Martića*, Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu, knj. 2, str. 35-54.

24. Brozović, Dalibor (1985) *Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*. Jezik 33:1, Zagreb, str. 1-15.

25. Brozović, Dalibor (1995/96) *Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike,* Jezik 43:1, Zagreb, str. 23-34.

26. Budimir, Irina (2007) *Jezik Osvita – Pravopisne, grafijske i jezične (ne)dosljednosti u Osvitu*, Hum 2, časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, str. 283-301.

27. Budimir, Irina (2014) *Leksik hercegovačke periodike na prijelazu iz XIX. u XX. st.*, doktorska disertacija, mentor Marko Samardžija, Filozofski fakultet, Zagreb.

28. Ciliga, Vera (1964) *Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-1870),* Historijski zbornik 17, Zagreb, str. 85-114.

29. Ciliga, Vera (1970) *Slom politike Narodne stranke (1865-1880),* Matica hrvatska, Zagreb.

30. Ciliga, Vera (1972) *Josip Juraj Strossmayer i pitanje Bosne i Hercegovine 1870-1878.* Časopis za suvemenu povijest; br. 1/1972, Zagreb, str. 47-61.

31. Čurčić, Lazar (2008) *Goraždanska štamparija u Trgovištu u Rumuniji*, u: Goraždanska štamparija 1519 – 1523, Narodna biblioteka Srbije – Filozofski fakultet Istočno Sarajevo, Beograd – Istočno Sarajevo, str. 335-361.

32. Ćurić, Hajrudin (1983) *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo.

33. Dlustuš, Ljuboje (1910) *Za narodno jedinstvo*. *Uspomene i misli,* Bosanska vila, br. 12 – 15, str. 220 – 222, Sarajevo.

34. Džaja, Srećko Matko (2002) *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju: (1878.-1918.): inteligencija između tradicije i ideologije*, Ziral, Mostar.

35. Džaja, Srećko Matko (2012) *Fojnička ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike*, Posebni prilog Svjetla riječi, srpanj-kolovoz 2012, Sarajevo.

36. Finka, Božidar (1971) *Čakavsko narječje,* Čakavska rič : Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, Vol. I, No. 1, str. 11-71.

37. Goluža, Božo (1999) *Austro-Ugarska okupacija pokrajina Bosne i Hercegovine*, Josip Stadler, život i djelo: zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, str. 225-250.

38. Gošić, Nevenka (1973) *Neke činjenice iz istorije ćirilskog pisma u Bosni*, Književni jezik 2/1-2, Sarajevo, str. 45-50.

39. *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole* (1890), Nakladom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo.

40. Grčević, Mario (1997) *Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju*, Jezik 45, 2; 41-58.

41. Grčević, Mario (2006) *Instrumental jednine imenica* i-*sklonidbe u hrvatskome književnom jeziku od 16. do 19. stoljeća*, Jezik 53, 2; 50-59.

42. Grčević, Mario (2009) *Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme*, Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 53 (2009); 1-53.

43. Grčević, Mario (2015) *Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća*, *Od Mure do mora, od Save do Seine. Spomen-zbornik patru Vladimiru Horvatu SJ za njegov 80. rođendan*, Šestak, Ivan (ur.), Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, str. 353-404.

44. Greenberg, Robert D. (2005) *Jezik i identitet na Balkanu: raspad srpsko-hrvatskoga*, Srednja Europa, Zagreb.

45. Grijak, Zoran (2005) *Položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća*, u: Povijest Hrvata. Druga knjiga. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, urednik/ci: Valentić, Mirko; Čoralić, Lovorka, Školska knjiga, Zagreb.

46. Grijak, Zoran (2008) *Predstavka episkopata Vrhbosanske metropolije iz 1903. godine u svjetlu austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini*, Croatica Christiana Periodica, Vol. 32, br. 62, str. 77-108.

47. Gross, Mirjana (1968) *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1914*, Historijski zbornik XIX-XX, 1966-1967, str. 9-68.

48. Ham, Sanda (1998), *Jezik zagrebačke filološke škole*, Matica hrvatska, Ogranak Osijek, Osijek.

49. Ham, Sanda (2006) *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

50. Hauptmann, Ferdo (1958) *Austro-ugarska politika, Trojecarski savez i tajna konvencija sa Srbijom godine 1881.*, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. IX, Sarajevo, str. 57-72.

51. Imamović, Mustafa (1976) *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Svjetlost, Sarajevo.

52. Ivić, Pavle (1983) *Standardni jezik Srba i Hrvata u drugoj polovini devetnaestog veka*, Slavistična revija, 31/3, Ljubljana, str. 221-235.

53. Ivšić, Stjepan (1938) *Etimologija i fonetika u našem pravopisu*, Hrvatski jezik, 1 (1938), str. 3-13.

54. Jagić, Vatroslav (1864a) *Gramatika jezika hèrvatskoga. Osnovana na starobugarskoj slověnštini. Dio pèrvi: Glasovi*, Brzotiskom A. Jakića, Zagreb.

55. Jagić, Vatroslav (1864b) *Naš pravopis*, Književnik, god. I., sv. 1, str. 1-34; sv. 2, str. 151-180, Zagreb.

56. Jahić, Dževad (1987) *Uloga "bosanskog jezika" u procesima srpskohrvatske standardizacije*, Pregled, god. LXXVI, 2/1987, str. 245-255.

57. Jelavich, Charles (1992) *Južnoslavenski nacionalizmi: Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Globus – Školska knjiga, Zagreb.

58. Jelenić, Julijan (1915) *Kultura i bosanski franjevci*, II. svezak (1780. – 1878.), Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, Sarajevo.

59. *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine* (1981), Karadža-Garić Mevlida (odg. urednik), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, radovi 8, Sarajevo.

60. *Jezik u Bosni i Hercegovini* (2005), Mønnesland, Svein, ur., Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije (Oslo), Sarajevo.

61. Jonke, Ljudevit (1971) *Hrvatski književni jezik u 19. i 20. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb.

62. *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs* (1853), Von der Commision für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Wien.

63. Juzbašić, Dževad (1999) *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*, ANUBiH Djela LXXIII/42, Sarajevo.

64. Juzbašić, Dževad (2002) *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, ANUBiH Posebna izdanja CXVI/35, Sarajevo.

65. Kapidžić, Hamdija (1973) *Hercegovački ustanak 1882 godine*, Veselin Masleša, Sarajevo.

66. Kapo, Midhat (2012) *Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina*, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo.

67. Karamatić, Marko (1992) *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, Svjetlo riječi, Sarajevo.

68. Katičić, Radoslav (1986) *Novi jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb.

69. *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine* (1991), Okuka, Miloš; Stančić, Ljiljana (ur.), Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, München.

70. Kordić, Snježana (2010) *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb.

71. Kraljačić, Tomislav (1982) *Kalajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini*, Književni jezik 11/4, Sarajevo, str. 165-177.

72. Kraljačić, Tomislav (1987) *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Veselin Masleša, Sarajevo.

73. *Kratki navuk za pravopìszanye horvatzko za pòtrebnozt nàrodnih skol* (1779), Ofen (Budim), pretisak Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2003.

74. Kreševljaković, Hamdija (1922) *Novinarstvo u Herceg-Bosni prije okupacije*, „Napredak“, hrvatski narodni kalendar za prostu 1923. godinu, Sarajevo, str. 88-99.

75. Kreševljaković, Hamdija (1969) *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave* (1878-1919), Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo.

76. Krešić, Katica (2009) *O nekim utjecajima na hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. stoljeća*, Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, ur. Badurina, L., Pranjković, I., Silić, J., Disput, Zagreb, str. 185-197.

77. Krešić, Katica (2013) *Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini Franje Milićevića*, Kroatologija 4 (2013) 1-2, str. 56-67.

78. Krišto, Jure (2008) *Riječ je o Bosni*, Goldenmarketnig-Tehnička knjiga, Zagreb.

79. Kruševac, Todor (1966) *Sopron u Sarajevu*, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, godina II., knjiga II., Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, str. 157-184.

80. Kruševac, Todor (1978) *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo.

81. Kuna, Branko – Mikić, Ana (2009) *Sinonim(ič)nost i uporaba glagola na -avati/-ivati*, Nova Croatica III (2009) 3, Zagreb, str. 33-50.

82. Kuna, Herta (1979) *Grafijsko-ortografski uzusi iliraca i književna franjevačka tradicija u "Bosanskom prijatelju"*, Književni jezik 8/3, Sarajevo, str. 5-16.

83. Kuna, Herta (1981) *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. U knjizi: Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine. Karadža-Garić Mevlida (odg. urednik), Sarajevo (Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, radovi 8). 1981, 8—134.

84. Kuna, Herta (1991) *Neke osobine jezika časopisa turskog perioda u Bosni i Hercegovini (druga polovina XIX stoljeća)*. U: Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine, ur. Okuka, Miloš i Stančić, Ljiljana, str. 39-46.

85. Lisac, Josip (2003) *Hrvatska dijalektologija 1.: Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

86. Lončarić, Mijo (1996) *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.

87. Lovrenović, Ivan (2010) *Bosanski Hrvati – Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture*; 2. prošireno izdanje, Synopsis, Zagreb-Sarajevo.

88. Malbaša, Ante (1933) *Bosansko pitanje i Austro-Ugarska*. Bosanska pošta, Sarajevo.

89. Malbaša, Ante (1940) *Hrvatski i srpski nacionalni problem za vrijeme režima Benjamina Kallaya*, Prilozi proučavanju Jugoslovenskog pitanja u Austro-ugarskoj, sv. 1-2, Osijek.

90. Mamić Mile (2004) *Hrvatsko pravno nazivlje: članci i rasprave*, LIN-CRO, Zadar.

91. Mamić, Mile (1981) *Hrvatski ustavnopravni jezik u 2. polovici 19. stoljeća*, Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku: 6-7 / uredništvo Božidar Finka...[et al.]. – 1980.-1981., str. 163-226.

92. Mamić, Mile (1999) *Medicinsko nazivlje u pravu*, Jezik, god. 47., br. 1, str. 10-12.

93. Maretić, Tomo (1899) *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb.

94. Maretić, Tomo (1932) *Jedna značajna četrdesetogodišnjica – Kako je došlo do uvođenja fonetskog pravopisa u Hrvatskoj i Slavoniji 1892*, Pravda XXVIII., br. 6-9, 6.-9. siječnja 1932., str. 19, Beograd.

95. Maretić, Tomo (2001) *Narodna imena mjesecima*, Stoljeća hrvatske književnosti, Jezikoslovne rasprave i članci, priredio Marko Samardžija, Zagreb, str. 189-204.

96. Marulić, Marko (1901) *Judita. Epska pjesma u šest pjevanja*. Ur. Marcel Kušar, Matica hrvatska, Zagreb.

97. Mažuranić, Antun (1866) *Slovnica Hèrvatska. Za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*, Tretje izdanje, Troškom spisateljevim, Zagreb.

98. Mažuranić, Vladimir (1908 – 1922) *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, JAZU, Zagreb.

99. *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875-1878. godine* (1977) Posebna izdanja Odjeljenja društvenih nauka ANUBiH, Knj. XXX, Knj. 4, Petrović, Rade (ur.) Sarajevo.

100. Mihaljević, Josip (2008) *Odnos Stranke prava prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. i 1879. godine u listu "Sloboda"*, Bosna franciscana 16 (2008), 28; 127-149.

101. Mrazović, Ladislav (1877) *Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa*, Vienac 11, str. 176-179; 13, str. 210-211; 14, str. 217-221, Zagreb.

102. Nehring, Gerd-Dieter (2005) *O jeziku administracije za vrijeme austrougarske uprave*, u: Jezik u Bosni i Hercegovini (ur. S. Mønnesland), Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije (Oslo), Sarajevo, str. 365-376.

103. Neweklowsky, Gerhard (2007) *Bosna i Hercegovina prije 1878. između hrvatskog i srpskog jezika (U periodici Bosanski prijatelj i Bosanski vjestnik)*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, vol. 50, br. 1-2, str. 605-614.

104. Nikić, Andrija (1996) *Hercegovački i bosanski franjevci između 1844. i 1944. godine*, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar.

105. Nikić, Andrija (2002) *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918.*, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar.

106. Nogo, Ljiljana (1981) *Fonetske, leksičke i morfološke osobine »Sarajevskog cvjetnika«*, U knjizi: Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine. Karadža-Garić Mevlida (odg. urednik), Sarajevo (Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, radovi 8), str. 135-241.

107. Novaković, Šimun (2011) *Neka obilježja jezika fra Jeronima Vladića s posebnim osvrtom na prožimanje jezičnih normi u Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, doktorska disertacija, mentor Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Zagreb.

108. Okuka, Miloš (1987a) *Jedan pogled na književnojezičke izraze u Bosni i Hercegovini u Vukovo doba*, Književni jezik 16/3-4, Sarajevo, str. 202-208.

109. Okuka, Miloš (1987b) *U Vukovo doba. Književnojezički izrazi u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1800. do 1878. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo.

110. Okuka, Miloš (1987c) *Vuk i Adelung (Oko načela "piši kao što govoriš")*, Prilozi, god. LXXVII, mart 1987, Sarajevo, str. 289-295.

111. Okuka, Miloš (1991a) *Pogled na književnojezičke izraze u Bosni i Hercegovini u Vukovo doba*, U: Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine, ur. Okuka, Miloš i Stančić, Ljiljana, str. 11-18.

112. Okuka, Miloš (1991b) *Usvajanje Vukova jezika i pravopisa u administrativno-pravnim spisima turske administracije u Bosni i Hercegovini*, U: Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine, ur. Okuka, Miloš i Stančić, Ljiljana, str. 47-51.

113. Okuka, Miloš (1991c) *Književnojezička situacija u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine*, U: Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine, ur. Okuka, Miloš i Stančić, Ljiljana, str. 52-59.

114. Okuka, Miloš (2005) *Književni jezici bosanskih Srba*, u: Jezik u Bosni i Hercegovini (ur. S. Mønnesland), Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije (Oslo), Sarajevo, str. 259-300.

115. Okuka, Miloš (2010) *Salo debeloga jera libo azbukoprotres Save Mrkalja u starom i novom ruhu*, SKD Prosvjeta, Zagreb.

116. Pandžić, Vlado (1999) *Hrvatsko srednje školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.*, Život i škola 45 (1999), br. 1-2, 9-21.

117. Pandžić, Vlado (2000) *Hrvatsko osnovno školstvo u BiH do 1918.*, Život i škola 46 (2000), br. 3, 5-14.

118. Pandžić, Vlado (2001) *Hrvatski jezik, pismenost i književnost u bosanskohercegovačkom školstvu*, Zagreb: Profil international, (Zagreb: Birotisak).

119. Pandžić, Zvonko (2018) *Od Zagreba pa do Fruške gore. Hrvatska leksikografija i Srpski rječnik (1818) Vuka Karadžića*, Vijenac, XXVI, br. 646, Zagreb, 6. prosinca 2018., str. 28-29.

120. Papić Mitar (1972) *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878 – 1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo.

121. Papić Mitar (1982) *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo.

122. Papić, Mitar (1976) *Tragom kulturnog nasljeđa*, Svjetlost, Sarajevo.

123. Papić, Mitar (1978) *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo.

124. Parčić, Dragutin A. (1874), *Rječnik slovinsko-talijanski*, Braća Battara, Zadar

125. Partaš, Josip (1850) *Pravopis jezika ilirskoga*, Tiskom bratje Županah, Zagreb.

126. Pavličević, Dragutin (1973) *Odjek bosanskog ustanka (1875-1878) u sjevernoj Hrvatskoj*, Institut za hrvatsku povijest, Radovi 4, str. 121-196.

127. Pavličević, Dragutin (2007) *Hrvati i istočno pitanje: između "ostatka ostataka" i "oživljene Hrvatske"*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb.

128. Peco, Asim (1991) *Jezički izraz aljamijado književnosti i Vukov princip "piši kao što govoriš"*. U: Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine, ur. Okuka, Miloš i Stančić, Ljiljana, str. 19-26.

129. Pejanović, Đorđe (1952) *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529 – 1951*, Svjetlost, Sarajevo.

130. Pejanović, Đorđe (1961) *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850 – 1941*, Veselin Masleša, Sarajevo.

131. Petrović, Marica (2008) *Standardizacijski procesi u jeziku Bosne i Hercegovine u vrijeme Austro-Ugarske monarhije s posebnim osvrtom na jezik časopisa "Nada"*, doktorska disertacija, mentor Ivo Pranjković, Filozofski fakultet, Zagreb.

132. Pranjković, Ivo (2008) *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

133. Radić, Antun (1907) *Hrvatski književni jezik,* Glas Matice Hrvatske, II., br. 1-2, str. 2-4, Zagreb.

134. Raguž, Dragutin (1985) *Pravopis za nižje učione katoličke (Mostar, 1873)*. Rasprave Zavoda za jezik (1984–1985) 10–11, str. 141–145.

135. Ramić, Alena (2005) *Slavenski nazivi mjeseci u rukopisima Gazi Husrev-begove biblioteke*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XXIII-XXIV, Sarajevo, 2005., str. 155-169.

136. Rezo, Vladimira (2015), *Jezik hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u 19. stoljeću*, u Povijest hrvatskoga jezika: 4. knjiga, 19. st., str. 357-401.

137. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Akademijin rječnik – ARj), Dio I (1880. – 1882.), ur. Đ. Daničić; Dio II (1884. – 1886.), ur. Đ. Daničić, M. Vaļavac, P. Budmani); Dio III (1887. – 1891.), ur. P. Budmani; i Dio IV (1892. – 1897.), ur. P. Budmani, JAZU, Zagreb.

138. Samardžija, Marko (2004) *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, drugo (prošireno izdanje), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

139. Savić, Jadranka (1999) *Prijedložno-padežne sveze u hrvatskim gramatikama 19. i 20. stoljeća*, Jezikoslovlje, god. II., br. 2-3, Osijek, str. 57-72.

140. Skok, Petar (1955) *O sufiksima -isati, -irati i -ovati*, Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, Vol. 4, br. 2, Zagreb, str. 36-43.

141. Slipičević, Fuad (1954) *Bosna i Hercegovina od Berlinskog Kongresa do kraja prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb.

142. Solak, Edina (2012) *Službeni vilajetski listovi i službena „nominacija" jezika u Bosanskom vilajetu*, Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici, X/2012, str. 157-172.

143. Solak, Edina (2014) *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine. Sociolingvistički pristup*, Institut za jezik, Edicija Posebna izdanja, knj. 20, Sarajevo.

144. Sović, Ivan (1985) *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog*, Školske novine, Zagreb.

145. Stančić, Ljiljana (1987) *Ozvaničenje Vukove ortografske norme u Bosni i Hercegovini*, Književni jezik 16/2, Sarajevo, str. 120—126.

146. Stančić, Ljiljana (1991) *Jezička politika i nominacija jezika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, U: Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine, ur. Okuka, Miloš i Stančić, Ljiljana, str. 99-119.

147. Stančić, Nikša (2002) *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb.

148. Stefanović Karadžić, Vuk (1852) *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, Beč.

149. Stefanović, Vuk (1818) *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*, Beč.

150. Stehlík, Petr (2015) *Između hrvatstva i jugoslavenstva: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832-1878*, Srednja Europa, Zagreb.

151. Šagolj, Smiljko (2011) *Novinstvo i nastanak nacija u BiH (1850 – 1914)*, HKD Napredak Split i Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Split.

152. Šator, Muhamed (2003) *Ko je autor Gramatike bosanskoga jezika (1890)*, Književni jezik, 21/2, Sarajevo, str. 1 – 13.

153. Šator, Muhamed (2004) *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do 1914.*, Univerzitet "Džemal Bijedić", Fakultet humanističkih nauka, Mostar.

154. Šator, Muhamed (2008) *Jezička politika u vrijeme Austo-Ugarske*, Bosanski jezik, Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika 5, Tuzla, str. 103-131.

155. Šidak J. - Šepić D. - Karaman I. - Gross M. (1968) *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Školska knjiga, Zagreb.

156. Šimundić, Mate (2006.) *Rječnik osobnih imena*, drugo izdanje, pretisak prema izdanju iz 1988., Matica hrvatska, Zagreb.

157. Šimunović, Petar (1983) *Split/Spljet – osvrt na polemiku s početka stoljeća: u povodu 100-godišnjice pohrvaćivanja Splitske općine 1882-1982.*, Rasprave 8-9 (1982-1983), str. 215-230.

158. Šipka, Milan (2001) *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*. Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo.

159. Škaljić, Abdulah (1966) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

160. Šulek, Bogoslav (1860) *Němačko-hrvatski rěčnik*, I. – II. Band, Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, Zagreb.

161. Šulek, Bogoslav (1874-75), *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta*, I. pola, Zagreb, 1874.; II. pola, Zagreb, 1875.

162. Tafra, Branka (1995) *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 109-130.

163. Tafra, Branka (2004) *Dopune hrvatskoj gramatici (uz 400. obljetnicu prve hrvatske gramatike)*, Jezik, 51., 169. – 176.

164. Tafra, Branka (2012) *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

165. Tanasić, Sreto (1981) *Neke sintaksičke osobine »Bosne«*, U knjizi: Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine. Karadža-Garić Mevlida (odg. urednik), Sarajevo (Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, radovi 8), str. 8—134.

166. Tanasić, Sreto (2005) *Jezik štampe do 1918. godine*, u: Jezik u Bosni i Hercegovini (ur. S. Mønnesland), Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije (Oslo), Sarajevo, str. 345-364.

167. Teinović, Bratislav (2006) *Srpski ustanak u Bosni 1875 – 1878*, Muzej Republike Srpske, Banja Luka.

168. Tomljanovich, William Brooks (2001) *Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*, HAZU, Zagreb.

169. *Uloga Hrvata u Hercegovačkom ustanku (1875. - 1878.)* (2009), Zbornik radova, Musa, Dušan (ur.), Udruga „Vojvoda don Ivan Musić“, Ljubuški.

170. Valentić, Mirko (2013) *Velike mijene hrvatske političke misli u drugoj polovici 19. stoljeća i ban Josip Šokčević*. Stoljeća hrvatskoga jezika I. 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu, 2011. Zbornik. Ur. Marko Samardžija. Vinkovci: "Riječ" Vinkovci, SN "Privlačica" Vinkovci. 120–130.

171. Veber, Adolfo (1876) *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Troškom spisateljevim, Zagreb.

172. Vervaet, Stijn (2013) *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do1918. godine na primjeru književnih tekstova*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo.

173. Vince, Zlatko (1973) *Različiti pogledi na hrvatski književni jezik XIX stoljeća*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 20, Zadar, str. 343-357

174. Vince, Zlatko (1975) *Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*, Croatica 6, Zagreb, str. 131-159

175. Vince, Zlatko (1981) *Odjek Daničićeve koncepcije Akademijina Rječnika*. Zbornik o Đuri Daničiću. Ur. Josip Torbarina, Antonije Isaković. Zagreb–Beograd: JAZU-SANU. Str. 391–400.

176. Vince, Zlatko (2002) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. *Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Treće, dopunjeno izdanje. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

177. Vončina, Josip (1999) *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*, Matica hrvatska, Zagreb.

178. Vranić, Silvana – Zubčić, Sanja (2013) *Turcizmi u frazemima hrvatskih govora*, Filologija 60, str. 103-145.

179. Vulić, Sanja; Laco, Gordana (2015a), *Jezik hrvatskih književnih djela u 19. st.,* u Povijest hrvatskoga jezika: 4. knjiga, 19. st., str. 179-243.

180. Vulić, Sanja; Laco, Gordana (2015b) *O zaboravljenim i poluzaboravljenim hrvatskim prilozima*, Jezik, Vol. 62., br. 5., str. 192-200.

181. Zovko, Ljubomir (1999) *Austro-Ugarska Monarhija i nacionalno pitanje u BiH*, Josip Stadler, život i djelo: zbornik radova međunarodnih znanstvenih skupova o dr. Josipu Stadleru, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, str. 251-258.

MREŽNI IZVORI

1. Džambo, Jozo (2014) *Bismilah*, objavljeno 18.3.2014. na: http://www.svjetlorijeci.ba/clanak/1085/kultura/bismilah, pristupljeno 19.1.2016.

2. Kadić, Safet (2014) *Bosanski jezik između lingvocida i lingvosuicida (sociolingvistički eseji i ogledi)*, preuzeto s: http://instituteforgenocide.org/en/wp-content/uploads/2014/12/%C2%AB-Bosanski-jezik-izme%C4%91u-lingvocida-i-lingvosuicida-%C2%BB.pdf

3. Obradović, Dositej, *Pismo Haralampiju*, Antologija srpske književnosti (http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikPisaca.aspx), preuzeto 29.3.2016.

4. Vulić, Sanja (2007) *Jezične značajke u djelima Janka Draškovića*, Kolo, 3, Časopis Matice hrvatske, jesen 2007.; preuzeto 3.11.2015. s http://www.matica.hr/kolo/306/Jezi%C4%8Dne%20zna%C4%8Dajke%20u%20djelima%20Janka%20Dra%C5%A1kovi%C4%87a/

5. *Zakon o obveznim odnosima*, Urednički pročišćeni tekst „Narodne novine“, broj 35/05, 41/08, 125/11, Odsjek 9. Ugovor o doživotnom uzdržavanju, Odsjek 10. Ugovor o dosmrtnom uzdržavanju, preuzeto 7. 2. 2017. s: http://www.poslovni-savjetnik.com/propisi/zakon-o-obveznim-odnosima-urednicki-procisceni-tekst-nn-br-352005-do-7815

6. http://www.hrleksikon.info/definicija/katehu.html preuzeto 7. 2. 2017.

7. http://www.vecernji.hr/hrvatska/peda-grbin-o-prepiskama-sdp-ovaca-ta-razina-komunikacije-je-velika-steta-ali-jos-nije-prijedena-granica-1068176 preuzeto 7. 2. 2017.

8. ŽIVOTOPIS

Matijas Baković rođen je 1979. u Tomislavgradu, Bosna i Hercegovina. U rodnom gradu završio je osnovnu i srednju školu, a u Zagrebu na Hrvatskim studijima diplomirao je kroatologiju i povijest. Na istom je fakultetu upisao i Interdisciplinarni poslijediplomski doktorski studij kroatologije. Radio je kao profesor hrvatskoga jezika i povijesti te kao knjižničar u Trgovačkoj školi u Zagrebu, a administrativne poslove obavljao je u Povjerenstvu za reviziju ocjene radne sposobnosti pri Ministarstvu hrvatskih branitelja. Do sada je sudjelovao na niz domaćih i međunarodnih znanstvenih konferencija, a radove je objavljivao u zbornicima i časopisima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Od 2017. zaposlen je kao asistent na Odsjeku za kroatologiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Angažiran je na izvođenju kolegija Morfologija hrvatskoga jezika (prije Fonologija i morfologija hrvatskoga jezika), Sintaksa hrvatskoga jezika, Uređivanje teksta, Povijest hrvatskoga književnoga jezika, a u suradnji s mentorom Marijem Grčevićem izradio je silab za kolegij Jezik i kultura Hrvata u BiH na kojem također sudjeluje u izvođenju nastave. Uz znanstveni rad bavi se književnim stvaralaštvom i tiskao je zbirku poezije *Odlazim iz vlastite pjesme* (Zagreb, 2013.).

Popis objavljenih radova

Nekrolozi povodom smrti Frana Galovića, *Hum: časopis Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, XIII (2018), 20; 275-289 (međunarodna recenzija, članak, znanstveni)

Komunistička ideologija u hrvatskim školskim priručnicima nakon Drugoga svjetskoga rata (2017), *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, 8, 1-2; 153-169 (suautor Mario Grčević, domaća recenzija, članak, znanstveni)

Status hrvatskoga jezika na mrežnim stranicama službenih institucija u Bosni i Hercegovini od 2011 do 2014 godine (2015), *Identitetska i kulturna raznolikost BiH*, Šarac, Ivica (ur.), Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, str. 391-400 (predavanje, međunarodna recenzija, cjeloviti rad (in extenso), stručni)

Radoslav Katičić: Na kroatističkim raskrižjima, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011. (2012.), *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 57; 205-207 (prikaz, stručni)

Pokušaj grafijske reforme Đure Augustinovića (2011), *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 23, 1; 39-52 (prethodno priopcenje, znanstveni)

Hrvatski jezik na službenim mrežnim stranicama bosanskohercegovačkih državnih institucija (2011), *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 58, 5; 185-191 (članak, stručni)

Upotreba dijakritičkih znakova u hrvatskom latiničkom pismu (2010), *Riječ: časopis za slavensku filologiju*, 16 (2010), 1; 47-56 (pregledni rad, znanstveni)

Donadini i Sudeta: antipodi iste bolesti (kroz nekrologe u tadašnjem tisku) (2009), *Marulić: hrvatska književna revija*, XLII, 5; 867-874 (članak, ostalo)